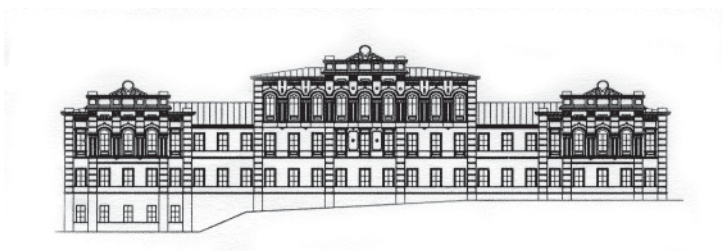

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Вісник

Харківської державної
академії культури
Збірник наукових праць

За загальною редакцією В. М. Шейка
Засновано в 1999 р.

Випуск 37

УДК [316.45/6:65.012.32](075.8)

Засновник і видавець —
Харківська державна академія культури

Друкується за рішенням ученої ради
Харківської державної академії культури
(протокол №2 від 28.09.2012 р.)

Затверджено Постановою ВАК України:

16.12.2009 р. як фахове видання з історичних наук (№1-05/6);
10.02.2010 р. як фахове видання з педагогічних наук (№1-05/1)
10.02.2010 р. як фахове видання із соціальних комунікацій (№1-05/1)

Редакційна колегія:

В. М. Шейко, доктор історичних наук (відповідальний редактор);
Н. М. Кушнарєнко, доктор педагогічних наук (заступник відповідального редактора);
Г. Г. Асєєв, доктор технічних наук;
І. О. Давидова, доктор соціальних комунікацій;
Т. О. Дмитренко, доктор педагогічних наук;
Л. А. Дубровіна, доктор історичних наук;
В. О. Ільганаєва, доктор історичних наук;
В. В. Калініченко, доктор історичних наук;
С. Г. Кулєшов, доктор історичних наук;
М. І. Лазарєв, доктор педагогічних наук;
І. Я. Лосєєвський, доктор філологічних наук;
С. В. Потрашков, доктор історичних наук;
А. О. Рижанова, доктор педагогічних наук;
М. С. Слободяник, доктор історичних наук;
А. А. Соляник, доктор педагогічних наук;
О. О. Тортіка, доктор історичних наук;
Л. Я. Філіпова, доктор педагогічних наук;
Т. Д. Булах, кандидат педагогічних наук (відповідальний секретар).

В36 Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр.
Вип. 37 / Харк. держ. акад. культури ; відп. ред. В. М. Шейко. —
Х. : ХДАК, 2012. — 300 с.

У науковому збірнику розглядаються методологічні, історичні, теоретичні, методичні й організаційні проблеми інформаційної, бібліотечної діяльності; сучасні тенденції розвитку педагогіки, інформатики та наук соціально-комунікаційного циклу.

Для науковців, викладачів, аспірантів, докторантів, працівників сфер педагогічної, інформаційної та соціально-комунікаційної діяльності.

УДК [002+008+01+02+037+93/94](06)

Перший розділ

Теорія та історія культури

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТНІХ ПРОЦЕСІВ У ХАРКІВСЬКІЙ ДЕРЖАВНІЙ АКАДЕМІЇ КУЛЬТУРИ У 2011/2012 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ

На фактичному матеріалі розвитку Харківської державної академії культури розглядаються основні тенденції реформування вищої культурологічно-мистецької та соціально-комунікаційної освіти в Україні. Особлива увага приділяється проблемам долучення вітчизняної вищої освіти до європейського простору на принципах Болонського процесу.

Ключові слова: культура, мистецтво, освіта, соціальні комунікації, реформування освіти, освітній простір, навчальний процес, якість освіти, студентське самоврядування.

На фактическом материале развития Харьковской государственной академии культуры рассматриваются основные тенденции реформирования высшего культурологически-художественного и социально-коммуникационного образования в Украине. Особенное внимание уделяется проблемам приобщения отечественного высшего образования к европейскому образовательному пространству на принципах Болонского процесса.

Ключевые слова: культура, искусство, образование, социальные коммуникации, реформирование образования, образовательное пространство, учебный процесс, качество образования, студенческое самоуправление.

The main trends of higher education in Ukraine in the sphere of humanities and cultural studies, art and social communications are examined on the basis of documents concerning the development of the Kharkiv State Academy of Culture. The main attention is paid to the problems of Ukrainian higher education entering into European education area on the principles of Bologna process.

Key words: culture, art, social communications, education area, academic process, quality of education, student autonomy.

Проблеми реформування та розвитку культурологічно-мистецької та соціально-комунікаційної освіти в Україні є предметом постійної уваги науково-педагогічних працівників. Автор статті також тримає в полі своїх наукових інтересів вказану проблематику. Так, у 1999 р. опублікована монографія, в якій здійснено компаративістський аналіз вітчизняних освітніх процесів та Заходу [11]. В останні роки вийшли друком публікації автора, присвячені означеній тематиці [12–17]. У цій статті на матеріалах Харківської державної академії культури аналізуються основні тенденції процесів реформування та розвитку вітчизняної вищої

культурологічно-мистецької та соціально-комунікаційної освіти. Саме такий аналіз, на думку автора, надає змогу окреслити основні тенденції трансформації вищої освіти в Україні.

Як відомо, Харківська державна академія культури (ХДАК) — унікальний, елітний вищий навчальний заклад IV рівня акредитації. Її унікальність полягає в тому, що академія, по суті, є одночасно і освітньою установою, і установою культури і мистецтва (зі своєю системою концертно-виконавської, інформаційно-культурологічної, просвітницької та дозвіллевої діяльності), і науковою установою (в галузі гуманітарного знання). Це зумовлює багатогранність її діяльності.

Минулого 2011/2012 н. р. академія успішно рухалась шляхом реформування в усіх основних напрямках своєї діяльності. Серед основних досягнень попереднього року:

- удосконалено структуру підрозділів навчально-виховного процесу: створено 2 нові центри — міжнародної освіти і співробітництва та безперервної освіти;
- проведена акредитація підготовки магістрів спеціальності кіно-, телемистецтво;
- одержана ліцензія на підготовку магістрів за новими спеціальностями: «менеджмент СКД» і «медіа-комунікації» та підготовку бакалаврів напряму «туризм»;
- ліцензовано такі види освітньої діяльності, як підготовка іноземних громадян до вступу у ВНЗ; підготовка іноземних громадян за базовими акредитованими спеціальностями; підготовка громадян України до вступу у ВНЗ (ліцензія діє до 2017 р.);
- завершено впровадження кредитно-модульної системи навчання за всіма освітньо-кваліфікаційними рівнями;
- незважаючи на демографічні проблеми, успішно проведено набір студентів на навчання за всіма освітньо-кваліфікаційними рівнями;
- здійснено цілісний комплекс професійно-орієнтаційних заходів по забезпеченню якісного набору 2012 р.;
- відкрито аспірантуру і докторантуру зі спеціальності 26.00.04 — українська культура.

Водночас завданнями ХДАК є :

- провести акредитацію підготовки магістрів за спеціальностями «менеджмент СКД», «медіа-комунікації»;
- оновити склад робочих груп по розробці нових галузевих стандартів вищої освіти за освітньо-кваліфікаційними рівнями «спеціаліст» і «магістр», розробити проекти стандартів та надіслати на узгодження до МОНмолодьспорту України;

- провести відповідну роботу по підготовці до видачі випускникам ХДАК 2013 р. додатків до дипломів Європейського зразка відповідно до положень Болонської декларації;
- працювати над удосконаленням системи профорієнтаційної роботи з метою забезпечення якісного прийому 2013 р.;
- удосконалити на рівні академії механізм працевлаштування майбутніх випускників, активно залучаючи до цієї роботи органи студентського самоврядування. У зв'язку з цим на виконання наказу МОНмолодьспорту від 27.04.2011 № 404 створити окремий підрозділ академії щодо сприяння працевлаштуванню студентів і випускників;
- продовжити налагодження зв'язків з базами практики, розширити їх мережу;
- підготувати та подати до МОНмолодьспорту документи для відкриття в ХДАК аспірантури та докторантури зі спеціальності 27.00.01 теорія та історія соціальних комунікацій;
- випусковим кафедрам забезпечити завершення підготовки до державної атестації студентів усіх форм навчання і освітньо-кваліфікаційних рівнів до 10 квітня 2013 р.;
- деканатам факультетів забезпечити надання відповідної інформації для створення бази даних по замовленню дипломів до 01 березня 2013 р.;
- завершити підготовку навчально-методичного забезпечення всіх дисциплін як нормативної, так і варіативної частин ОПП за всіма напрямками і спеціальностями ХДАК;
- посилити вимоги (та якість науково-методичного забезпечення) щодо підготовки бакалаврських дипломних, магістерських робіт;
- спрямувати зусилля випускових кафедр на удосконалення самостійної роботи студентів;
- переглянути та модернізувати практичну складову підготовки фахівців з метою наближення її до вимог сучасного ринку праці, підвищення конкурентоспроможності випускників тощо.

Головною проблемою є формування контингенту студентів як денної, так заочної форм навчання. І це здебільшого залежить від кількості та якості набору в ХДАК та від рівня успішності навчання основного контингенту студентів. І якщо кількісні та якісні показники набору нас влаштовують, то подібні показники основного студентського контингенту засвідчують необхідність посилення навчально-виховної роботи зі студентами в напрямі підвищення якості навчання та зменшення кількості відрахувань, особливо на випускних курсах.

Як уже підкреслювалося, одне з провідних місць у діяльності академії належить вступній кампанії. Від успішного проведення прийому на навчання багато в чому залежить подальша доля ВНЗ.

І цього року приймальна комісія успішно працювала і досягла позитивних результатів.

- повністю оновлена документація «Правила прийому...» та ін.;
- успішно функціонує програма «Конкурс»;
- запроваджена програма «Електронний вступ-2011»;
- здійснювалася профорієнтаційна робота через ЗМІ, Дні відкритих дверей, виступи творчих колективів ХДАК;
- розроблено інтегровані навчальні плани для прийому молодших спеціалістів на скорочений термін навчання за напрямками підготовки «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія», «Документознавство та інформаційна діяльність»;
- удосконалена система конкурсного відбору на навчання за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр» за мистецькими напрямками (творчий конкурс з двох етапів) та за освітньо-кваліфікаційними рівнями «спеціаліст» і «магістр» (фаховий вступний іспит та іспит з іноземної мови для магістрів);
- забезпечено виконання плану прийому бакалаврів, спеціалістів і магістрів за державним замовленням.

Ось тільки деякі кількісні та якісні показники вступної кампанії 2012 р. На денну форму навчання (бакалаврат) у 2012 р. подано 2267 заяв, на заочну — 320, що майже на 1000 заяв більше порівняно з показниками 2011 р.: денна форма навчання — 1202 заяв, заочна — 412.

Конкурс абітурієнтів на денну форму навчання в цілому по академії складав майже 11,9 осіб на місце (у 2011 — 7,85 осіб), на заочну форму навчання — 3,6 (у 2011 — 5). Найвищий конкурс спостерігався серед абітурієнтів, які вступали на денну форму навчання на напрями «Туризм» — 35,5; «Культурологія» — 22,3; «Менеджмент СКД» — 20,8.

Виконано в повному обсязі і план прийому на навчання за освітньо-кваліфікаційними рівнями «спеціаліст» і «магістр».

На місця державного замовлення на підготовку спеціалістів зараховано 168 осіб (денна форма) та 122 особи (заочна форма навчання); на підготовку магістрів — 33 особи за денною формою навчання. Загалом у 2012 р. на місця державного замовлення зараховано 571 особу (2011 — 544 особи).

У процесах подальшого реформування вищої освіти в Україні важлива роль належить міжнародним освітнім зв'язкам. Процеси глобалізації, інтеграції, що спостерігаються сьогодні, потребують

від кожного вищого навчального закладу, який прагне йти шляхом динамічного розвитку, поглиблення зв'язків з іноземними та міжнародними інституціями, використання передового світового досвіду. ХДАК упевнено крокує цим шляхом.

Міжнародні зв'язки ХДАК поступово все більше набувають ознак цілеспрямованості, комплексності та систематичності.

У сфері міжнародних зв'язків упродовж останніх років ХДАК особливу увагу приділяє і надалі приділятиме таким напрямам:

- навчання іноземних громадян, підготовка на базі ХДАК фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів для інших країн;
- нові партнерські зв'язки із ВНЗ, науковими установами й організаціями інших країн;
- поглиблення співробітництва з іноземними навчальними установами, з якими раніше укладено договори про співпрацю;
- участь у міжнародних науково-дослідницьких, освітніх та культурних програмах;
- активізація студентських міжнародних обмінів;
- організація та проведення на базі ХДАК міжнародних наукових і науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів; участь викладачів академії в подібних заходах в інших ВНЗ, зокрема й за кордоном;
- публікація наукових праць викладачів та студентів ХДАК в іноземних виданнях;
- грантівська діяльність;
- викладання в ХДАК іноземних фахівців та стажування викладачів ХДАК за кордоном тощо.

Одним із головних напрямів міжнародної діяльності академії є навчання іноземних громадян. Цю роботу організує Центр міжнародної освіти і співробітництва ХДАК.

Підготовку фахівців для зарубіжних країн за базовими спеціальностями ХДАК розпочала з 1971 р. За цей час магістерські дипломи академії одержали випускники — представники 42 країн Європи, Азії, Африки, Латинської Америки.

Досвід роботи з іноземними студентами, збільшення їхнього контингенту викликали необхідність створення відповідного структурного підрозділу — факультету по роботі з іноземними студентами, який з 01 грудня 2010 р. реорганізовано в Центр міжнародної освіти і співробітництва.

Сьогодні до складу Центру міжнародної освіти і співробітництва входять підготовче відділення для іноземних громадян, що функціонує на госпрозрахункових основах, та відділ міжнародних зв'язків. За період роботи набуто значного досвіду навчання

іноземців як російської, так і української мов, фахових дисциплін різних спеціальностей та спеціалізацій. Викладачі академії розробили авторські програми.

Для роботи з іноземними студентами академія друкує навчальну й навчально-методичну літературу, здійснює закупівлю підручників і навчальних посібників. Підготовче відділення та базові спеціальності цілком забезпечені навчально-методичною літературою.

Упродовж 2011/2012 н. р. підготовлено дві ліцензійні справи: справа щодо ліцензування освітніх послуг з підготовки іноземних громадян за базовими акредитованими напрямами (спеціальностями); справа щодо ліцензування освітніх послуг з підготовки іноземних громадян до вступу у вищі навчальні заклади України. Ліцензування за двома напрямами підготовки пройшло успішно, отримано ліцензію на підготовку іноземних громадян у ХДАК на п'ять років, тобто до 2017 р. Активно проводилася робота щодо підготовки рекламних матеріалів іноземними мовами.

Одним із провідних напрямів міжнародного співробітництва ХДАК є обмін інформацією із зарубіжними ВНЗ таких країн: Польщі (Вища гуманітарно-економічна школа в Лодзі), ФРН (Університет прикладних наук, Потсдам), Великобританії (Ун-т Роберта Гордона, Абердін), Італії (Болонський університет), КНР (ун-т м. Наньчан), Університет Гонзаґа (м. Спокан, штат Вашингтон, США) та ін. Постійно відбувається обмін інформацією з міжнародними асоціаціями, членом яких є ХДАК: IFLA, EUCLID, BOBCATSSS. Викладачі ХДАК беруть участь у міжнародних освітніх організаціях, програмах, фондах.

Широкі міжнародні зв'язки надають можливості колективу ХДАК ефективно використовувати кращі досягнення світової освітньої спільноти в навчальному процесі та науково-творчій діяльності.

Завданнями ХДАК у напрямі розвитку міжнародного співробітництва є такі питання:

- збільшення контингенту іноземних громадян;
- створення навчально-методичних матеріалів українською та російською мовами для іноземних громадян базових спеціальностей та спеціалізацій;
- використання в навчальному процесі сучасних освітніх технологій, а також необхідність пошуку нових іноземних партнерів;
- поліпшення побутових умов іноземних громадян;
- залучення студентів ХДАК до безпосередньої участі в роботі з іноземними громадянами;

- створення спільно з факультетом кіно-, телемистецтва циклу відеофільмів «Українська культура очима іноземних студентів», «Культури світу в Харкові (іноземні студенти Харкова)»;
- удосконалення рекламної діяльності Центру, перехід на інший рівень її проведення з урахуванням сучасних технологій;
- укладання договорів про співпрацю з представниками зарубіжних навчальних закладів, створення умов для обміну студентами тощо;
- участь у проєктах і програмах, спрямованих на входження ХДАК до світового освітнього та наукового простору;
- участь у виставках-презентаціях ВНЗ України за кордоном із залученням засобів масової інформації зарубіжних країн;
- удосконалення системи роботи з випускниками ХДАК минулих років, які працюють за фахом за кордоном, поповнення на систематичній основі інформаційної бази даних випускників ХДАК з числа іноземних громадян;
- розширити практику участі викладачів і студентів у міжнародних грантах.

Успіх реформування в ХДАК багато в чому залежить від рівня функціонування системи безперервної освіти.

Сучасні процеси глобалізації та інформатизації суспільства, необхідність інтеграції нашої держави в освітньо-комунікаційний простір та просування молоді на світовий ринок праці зумовлюють необхідність здобуття вищої освіти кожним громадянином України. У сучасних умовах саме якісна освіта стає показником «вартості» людини, її конкурентоспроможності на ринку праці. Більшість випускників загальноосвітніх шкіл та ВНЗ I – II рівнів акредитації здійснюють вибір майбутньої спеціальності за рік до вступу у ВНЗ, в якому вони планують навчатися. Отже, все більша кількість старшокласників усвідомлює необхідність поглибленої підготовки з певних дисциплін, щоб значно підвищити свої шанси щодо вступу до певного університету чи академії. Задовольнити цю потребу майбутніх абітурієнтів покликана система довузівської підготовки громадян України, наявна в багатьох навчальних закладах.

Рівень потреби населення Харківського регіону в навчанні на підготовчих курсах для абітурієнтів ХДАК вивчають співробітники Центру безперервної освіти завдяки співпраці зі школами, гімназіями, ліцеями, коледжами, ВНЗ I–II рівнів акредитації та іншими навчальними закладами, що надають повну загальну середню освіту громадянам України. Співробітники всіх факультетів ХДАК регулярно проводять моніторинг потреби суспільства

у випускниках, яких готує академія за всіма ліцензованими напрямками та спеціальностями, вивчають можливості їх працевлаштування та подальшого кар'єрного зростання. Результати цих досліджень, а також аналіз статистики кількості заяв вступників, поданих до приймальної комісії ХДАК протягом останніх п'яти років, свідчать: щороку все більше молоді прагнуть здобути вищу освіту за напрямками й спеціальностями галузей «культура» та «мистецтво». Крім того, динаміка чисельності абітурієнтів, котрі бажають навчатися в системі довузівської підготовки ХДАК, демонструє сталий інтерес до цього напрямку підготовки.

Проте діяльність системи довузівської підготовки ХДАК має чітко визначену специфіку й орієнтує на особливості вимог до рівня підготовки вступників мистецьких напрямів, а саме:

- підготовка абітурієнтів до вступу до вищих навчальних закладів із загальноосвітніх дисциплін у ХДАК має на меті не тільки поглиблення та закріплення знань, передбачених шкільною програмою, а й ознайомлення майбутніх вступників із особливостями навчально-виховного і творчого процесу в ХДАК;
- навчання абітурієнтів, що вступатимуть на напрями галузі «мистецтво», спрямоване на формування знань, умінь та навичок, необхідних для успішного проходження творчого конкурсу;
- вивчення професійно зорієнтованих курсів із напрямів галузі «мистецтво» дозволяє слухачам перевірити адекватність вибору професії та посилює мотивацію майбутнього навчання.

ХДАК має значний досвід підготовки громадян України до вступу у вищі навчальні заклади України, яку розпочала у вересні 1997 р.

Досвід роботи з абітурієнтами викликав необхідність створення відповідного структурного підрозділу — факультету довузівської підготовки та післядипломної освіти, який з 1.XII.2010 р. реорганізовано в Центр безперервної освіти.

Сьогодні до складу Центру безперервної освіти входять підготовчі курси для абітурієнтів для громадян України, що функціонують на госпрозрахункових основах. За період роботи набуло значного досвіду навчання абітурієнтів фахових дисциплін різних спеціальностей та спеціалізацій ХДАК. Викладачі академії розробили авторські програми з курсів «Основи режисури естради і масових свят», «Основи акторської майстерності», «Основи режисури телебачення», «Основи операторської майстерності», «Основи телерепортерства», «Основи народної хореографії», «Основи сучасної хореографії», «Основи бальної хореографії», «Основи класичної хореографії», «Основи видовищних мистецтв».

Для роботи з абітурієнтами академія друкує навчальну й навчально-методичну літературу, здійснює закупівлю підручників і навчальних посібників. Підготовчі курси спеціальності цілком забезпечені навчально-методичною літературою.

Упродовж 2011–2012 р. підготовлено ліцензійну справу щодо ліцензування освітніх послуг з підготовки до вступу у вищі навчальні заклади громадян України. Ліцензування пройшло успішно, отримано ліцензію на підготовку до вступу у вищі навчальні заклади громадян України у ХДАК на п'ять років, тобто до 2017 р.

Одночасно зауважимо, що перед завданнями системи безперервної освіти в ХДАК є:

- збільшення контингенту слухачів підготовчих курсів;
- створення навчально-методичних матеріалів для спецкурсів, що викладаються;
- використання в навчальному процесі сучасних освітніх технологій;
- удосконалення рекламної діяльності Центру, перехід на інший рівень її проведення з урахуванням сучасних технологій;
- проведення поглибленого моніторингу ринку освітніх послуг України та потенційної абітурієнтської аудиторії;
- розширення кола навчальних закладів з урахуванням не лише Харківського регіону, а й інших регіонів України, з якими необхідно здійснювати співробітництво щодо стажування викладачів ХДАК;
- підготовка до проведення ліцензування нових освітніх послуг (підвищення кваліфікації);
- участь у виставках-презентаціях ВНЗ України із залученням засобів масової інформації тощо

Найважливішим питанням науково-методичної роботи в академії є забезпечення освітнього процесу навчально-методичними матеріалами з усіх дисциплін за кредитно-модульною системою (КМС), перехід до якої в академії в цілому завершився.

Проведена в листопаді-грудні 2011 р. ректорська перевірка стану забезпеченості курсів навчально-методичними матеріалами за КМС на факультетах і кафедрах засвідчила, що фактично всі дисципліни навчального процесу в цілому забезпечені навчально-методичною документацією. Особливо слід відзначити десятки навчальних посібників та підручників, які вийшли друком у 2011 р. з грифом МОНмолодьспорту України.

Однак слід звернути увагу на потребу забезпечення навчально-методичними матеріалами магістерський рівень освіти зі спеціальності «медіа-комунікації» та напрям підготовки «туризм» (бакалаврський рівень);

- створення конспектів лекцій для навчальних дисциплін, не забезпечених підручниками та навчальними посібниками;
- активізація підготовки підручників та навчальних посібників з грифом МОНмолодьспорту України за профільними для академії дисциплінами мистецько-культурологічного напрямку та із соціальних комунікацій;
- удосконалення «Інструкції з питань планування основних видів наукової, методичної, організаційної, творчовиконавської роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників ХДАК»;
- удосконалення планування роботи кураторів, упровадження «Щоденник куратора».

На різних етапах розвитку ХДАК наукові дослідження і підготовка науково-педагогічних кадрів завжди були і залишаються пріоритетними напрямками діяльності, що визначають її науковий потенціал та імідж. На всіх етапах становлення і розвитку академії багато зроблено для відтворення і нарощування наукового потенціалу, його ефективного використання, формування і розвитку наукових шкіл, залучення до наукової роботи талановитої молоді та створення найсприятливіших умов для її творчого зростання.

Увага до наукової діяльності в академії не є невідчужливою, адже наша мета — забезпечення фундаменталізації освітньої підготовки та універсалізації навчального процесу через поєднання науки й освіти, наукове забезпечення навчального процесу й інноваційної моделі розвитку культури України, формування й розвитку наукових шкіл. У всьому світі визнали, що тільки через розвиток науки та її інтеграцію з навчальним процесом можна досягти нової якості освіти та забезпечити її інноваційну складову. Якісний розвиток науки і освіти, їх інтеграція перетворюються на стратегічний резерв держави, суспільства та культури, стають найсприятливішим фактором інтеграції в європейську та світову спільноти. Якісний розвиток науки, зростання її конкурентоспроможності — запорука прискорення цих процесів.

Академія має один із найпотужніших у країні науковий потенціал у галузі культурології та соціальних комунікацій. На початок 2012 р. тут працюють 37 докторів наук та професорів і 139 кандидатів наук. В академії на штатних засадах працюють 1 член-кореспондент Національної академії мистецтв України; народні артисти України; заслужені діячі мистецтв України; заслужені артисти України; заслужені працівники культури України; заслужений художник України. Високі науково-творчі можливості науково-педагогічного складу дозволили ХДАК у 2011 р. відкрити аспірантуру і докторантуру з української культури, успішно

здійснити акредитацію академії в повному обсязі за IV рівнем, ліцензувати нові освітні спеціальності.

Останні роки стали для ХДАК роками розробки й утілення в життя програми інноваційного розвитку на період до 2015 р. У центрі цих програм — поетапний розвиток науково-дослідницької роботи і підготовка всесторонньо розвинених і професійно сформованих фахівців.

Напрями наукової діяльності академії визначаються кафедрами, узгоджуються і затверджуються вченою радою ХДАК. У 2011 р. сформовано та видано «Тематичний план наукових досліджень кафедр Харківської державної академії культури на період 2011-2015 рр.» (В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко).

Надзвичайно важливими завданнями, на яких в останні роки зосереджені основні сили наших науковців, були такі:

- розвиток методології наукових досліджень;
- формування напрямів наукових досліджень на засадах двох нових наукових галузей — «культурології» та «соціальні комунікації»;
- реформування системи організації наукових досліджень і створення організаційних структур та інституцій, спроможних забезпечити розвиток наукових досліджень в академії.

У 2011/2012 н. р. академія успішно працювала над реалізацією інноваційного проекту щодо стратегічного розвитку нових наукових галузей — «культурологія» та «соціальні комунікації». Провідні науковці ХДАК переробили, доповнили й опублікували 2-е видання 18 робочих програм кандидатського іспиту в галузі культурології та соціальних комунікацій.

Серед пріоритетних наукових напрямів — фундаментальні дослідження. Саме такі дослідження надають змоги формувати нове наукове мислення, переглядати й удосконалювати навчальні плани на основі нових знань, стають основою прикладних розробок й фахово оцінювати тенденції у розвитку культури та реальні події в суспільному житті країни.

У 2011/2012 н. р. активно працювали над трьома фундаментальними дослідженнями: разом з Інститутом культурології Національної академії мистецтв України загальнодержавної НДР «Українська культура: історико-культурологічні виміри» (В. М. Шейко; опрацьовувалися зареєстровані в УкрІНТЕІ України дві загальноакадемічні НДР: «Вітчизняна та світова культура: історико-теоретичні аспекти» (державний реєстраційний номер 0109U00511) (В. М. Шейко та «Документально-комунікаційні структури суспільства: інноваційні стратегії розвитку» (державний реєстраційний номер 0109U00512) (А. А. Соляник.

Поширюються і зміцнюються творчо-наукові зв'язки з провідними інституціями, зокрема з Інститутом культурології Національної академії мистецтв України, Київським національним університетом культури і мистецтв, Українською академією друкарства, Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського, Харківською державною науковою бібліотекою ім. В. Г. Короленка тощо. Це співробітництво набуває різноманітних форм, серед них — спільна розробка наукових проблем через залучення окремих фахівців до їх виконання; написання монографій і підручників; взаємна участь у наукових і науково-практичних конференціях, навіть їх спільне проведення; опонування під час захисту кандидатських і докторських дисертацій, членство в спецрадах тощо.

Науковий потенціал ХДАК, його можливості вирішувати складні наукові проблеми перш за все втілюються в майже 30-ти науково-творчих школах, що формувалися протягом усієї історії академії. Визнаними в Україні та знаними в країнах близького зарубіжжя є наукові школи в таких галузях як культурологія, музичне мистецтво, мистецтвознавство, соціальні комунікації, документологія, книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство, соціальна педагогіка та ін.

Розуміючи, що інтеграція науки й освіти і, отже, нова якість останньої, неможливі без відповідної підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, керівництво академії наголошує на пріоритетності цього завдання.

Підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів вищого ґатунку в академії здійснюється через аспірантуру (з 1994 р.), докторантуру (з 1996 р.), інститут здобувачів (з 1994 р.). У 2011 р. набір у докторантуру здійснювався з 4-х наукових спеціальностей: 26.00.01 — теорія та історія культури; 27.00.02 — документознавство, архівознавство; 27.00.03 — книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство; 17.00.03 — музичне мистецтво. Набір в аспірантуру — з 8-ми наукових спеціальностей: 26.00.01 — теорія та історія культури; 27.00.02 — документознавство, архівознавство; 27.00.03 — книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство; 08.00.01 — економічна теорія та історія економічної думки; 13.00.05 — соціальна педагогіка; 26.00.05 — музеєзнавство, пам'яткознавство; 17.00.02 — театральне мистецтво; 17.00.03 — музичне мистецтво.

У 2011/2012 н. р. рішенням МОНмолодьспорту України (29.03.2012 № 377) у ХДАК відкрито аспірантуру і докторантуру зі спеціальності 26.0.04 — українська культура. Таким чином, у наступному навчальному році набір у докторантуру здійснюватиметься за 5-ма, а в аспірантуру — за 9-ма спеціальностями. Вважаємо за доцільне відкриття в академії аспірантури і докторантури

зі спеціальності 27.00.01 — теорія та історія соціальних комунікацій.

У ХДАК створені й успішно функціонують дві спеціалізовані вчені ради із правом захисту докторських і кандидатських дисертацій, в яких захисти проходили за чотирма найважливішими спеціальностями:

Д 64.807.01 за спеціальностями: 26.00.01 — теорія та історія культури; 26.00.04 — українська культура (в галузі культурології, мистецтвознавства);

Д 64.807.02 за спеціальностями: 27.00.01 — теорія та історія соціальних комунікацій; 27.00.03 — книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство (в галузі соціальних комунікацій). У ХДАК діє єдина в Україні спецрада зі спеціальності 26.00.04 — українська культура.

Упродовж багатьох років ніяких принципових зауважень щодо атестаційної політики академії, функціонування спеціалізованих учених рад та якості захищених дисертацій не було. У 2011/2012 н. р. було захищено 9 дисертацій (1 докторська, 8 кандидатських).

В академії ефективно працюють СНТО, рада молодих учених, яка координує діяльність студентських кафедральних і факультетських науково-творчих товариств, проводить серії науково-методичних семінарів для студентів і молодих науковців, організує наукові конференції, «круглі столи», дискусійні клуби, «ярмарки» наукових ідей тощо.

Важливу роль у функціонуванні ХДАК належить науково-визначничій діяльності ХДАК.

Результати наукових досліджень набувають висвітлення в численних наукових публікаціях викладачів. Протягом останніх років у цьому напрямі спостерігається позитивна динаміка.

У 2011/2012 н. р. викладачі, докторанти, аспіранти, студенти, співробітники ХДАК опублікували 1119 назв видань. Серед них: монографії — 12; підручників, навчальних посібників — 19; статей і тез доповідей — 930; науково-методичних матеріалів — 145; авторефератів дисертацій — 8; дайджест — 1; біобібліографічний посібник — 2.

Підсумки наукових досліджень втілюються не тільки в численних монографічних та інших наукових публікаціях, але й у доповідях, їх обговоренні на регіональних, всеукраїнських та міжнародних конференціях. Щороку в академії проводиться понад 50 наукових та науково-практичних конференцій.

У 2011/2012 н. р. у ХДАК відбулися такі міжнародні, всеукраїнські та регіональні наукові конференції, які високо оцінила наукова спільнота:

- Друга міжнародна науково-практична конференція молодих учених «Пам'яткоохоронні традиції Слобожанщини» (27 вересня 2011 р.);
- регіональна наукова конференція до 80-річчя з дня заснування факультету бібліотекознавства та інформатики ХДАК «Харківська бібліотечна школа: від витоків — до сьогодення» (28 вересня 2011 р.);
- регіональна науково-практична конференція, присвячена 20-річчю підготовки соціальних педагогів у ХДАК, 15-річчю кафедри соціальної педагогіки «Соціальний педагог — спеціаліст із соціального виховання» (27 жовтня 2011 р.);
- міжнародна наукова конференція «Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку» (8–9 грудня 2011 р.);
- міжнародна наукова конференція «Лесь Курбас у контексті світової та вітчизняної культури» (14 — 15 березня 2012 р.);
- всеукраїнська науково-теоретична конференція молодих учених «Культура та інформаційне суспільство XXI століття» (19 — 20 квітня 2012 р.).

У 2011/2012 н. р. змінився формат проведення деяких наукових конференцій: у режимі он-ліне проведено 27.09.2011 Другу міжнародну науково-практичну конференцію молодих учених «Пам'яткоохоронні традиції Слобожанщини»; міжнародний круглий відео-стіл «Проблеми професійної підготовки спеціалістів соціальної сфери в Росії і Україні» (11.11.2011 р.); веб-конференцію — V Всеросійська науково-практична конференція «Духовно-моральні цінності робітничої молоді» (17.11.2011 р.) та ін.

Одним із важливих напрямів діяльності ХДАК як ВНЗ мистецького профілю є творчо-виконавська діяльність.

Творчо-виконавська діяльність мистецьких факультетів ХДАК у 2011-2012 н. р. була в основному підпорядкована участі в урочистих заходах міста з нагоди чемпіонату UEFA «EURO — 2012» (м. Харків, червень 2012 р.).

У ХДАК функціонують понад 20 творчих колективів за професійним спрямуванням, клубів, гуртків за інтересами (театр народного танцю «Заповіт», театр сучасного танцю «ЕСТЕТ», ансамбль бального танцю, театр — студія «ЕКМАТЕДОС», учбовий театр «Академія», театр естрадного співу «СТЕП», оркестри естрадно-симфонічних, народних, духових інструментів; хори — академічний, український народний; ансамблі народної музики «Стожари», «Цим-Бан-До»; фольклорні групи «Фарби», «Співаймо», «Зарина»; джазові: оркестр «Біг-Бенд» та гурти «Магніфіка», ансамбль

«SYMBOL STREAM»; студентська репортерська майстерня, фото-клуб та ін. Близько 100 студентів стали переможцями міжнародних, всеукраїнських, регіональних конкурсів і фестивалів.

Особливо плідною в минулому році була творчо-виконавська діяльність факультету музичного мистецтва ХДАК, як студентів, так і викладачів.

І хоча в галузі науково-творчої роботи наявні ґрунтовні досягнення, перед ХДАК постали не менш складні завдання:

- сконцентрувати науково-дослідну діяльність академії на розробленні фундаментальних і прикладних досліджень, тематично пов'язаних із новими науковими галузями — «26 — культурологія» та «27 — соціальні комунікації»;
- сприяти подальшій трансформації ХДАК у сучасну науково-навчальну, творчо-виконавську інституцію, де результати наукових досліджень активно впроваджуються в навчальний процес, сприяють підвищенню якості підготовки фахівців, наукових і науково-педагогічних кадрів;
- вивчити питання, підготувати документи та надіслати їх до МОНмолодьспорту України щодо відкриття в ХДАК аспірантури й докторантури з наукової спеціальності 27.00.01 — теорія та історія соціальних комунікацій;
- підвищити ефективність функціонування аспірантури, докторантури. Збільшити відсоток викладачів ХДАК з науковими ступенями та вченими званнями, зокрема на кафедрах факультетів кіно-, телемистецтва, хореографічного мистецтва, театрального мистецтва, кафедрах естрадного співу, іноземних мов. Звернути особливу увагу на підготовку та захист 11 докторських дисертацій викладачами ХДАК;
- працювати над удосконаленням науково-методичного забезпечення функціонування аспірантури ХДАК. Розпочати роботу з підготовки й опублікування робочих програм вступних іспитів з усіх 9 наукових спеціальностей аспірантури ХДАК;
- створити умови для ефективної роботи спецрад ХДАК. Підготувати документи та проект нового складу спецради Д 64.807.01 з культурології та мистецтвознавства, подати на розгляд та затвердження до МОНмолодьспорту України;
- скласти програму підготовки дієвого резерву керівного складу академії на наступне п'ятиліття на засадах урахування наукових здобутків, педагогічного досвіду й організаторського таланту докторів і кандидатів наук ХДАК;
- посилювати результативність наукових досліджень викладачів ХДАК через активізацію захистів докторських і кандидатських дисертацій, опублікування монографій,

- підручників і навчальних посібників із грифом МОНмолодьспорту України, наукових статей у фахових наукових виданнях України, проведення міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових конференцій, симпозіумів, семінарів;
- створити умови щодо використання можливостей внутрішніх і міжнародних грантів для наукової діяльності студентів і викладачів академії;
- удосконалювати систему надання наукових відряджень, творчих відпусток, іменних стипендій для вивчення та узагальнення вітчизняного і світового досвіду в галузі мистецтвознавства, культурології, бібліотечно-інформаційної сфери, соціально-педагогічної роботи тощо.

I, безумовно, в ХДАК у процесі реформування важливе значення приділяється виховній роботі. Виховна робота в академії здійснювалася відповідно до загального плану та планів факультетів, за напрямками, визначеними «Концепцією національного виховання студентської молоді»: національно-патріотичне, інтелектуально-духовне, громадянсько-правове, екологічне, естетичне, трудове, фізичне виховання та утвердження здорового способу життя.

Основна увага при цьому приділялася формуванню фахівця та особистості корпоративної культури в колективі, здорового способу життя, організації дозвіллевої діяльності, удосконаленню студентського самоврядування, виховання через професію.

У контексті вдосконалення виховної роботи постають такі завдання:

- зміцнити індивідуальну та групову роботу кураторів зі студентами, стимулюючи їх до самоврядування на рівні групи, спеціальності, факультету, гуртожитку, академії;
- на творчих факультетах сприяти організації професійно-вдосконалюючого дозвілля в позааудиторний час, формуючи відповідальність студентів за результати впливу професійної діяльності на розвиток людини і суспільства;
- на загальноакадемічному рівні зміцнити взаємодію із соціальними, медичними установами, громадськими організаціями щодо профілактики агресії, різновидів залежностей, девіантної поведінки студентської молоді, спрямування її на формування здорового способу життя; активний пошук сучасних методів форм розвитку патріотизму студентів в умовах культурного плюралізму інформаційного суспільства тощо.

Серед стратегічних пріоритетів розвитку ХДАК як ВНЗ IV рівня акредитації є кадрове забезпечення навчально-виховного та науково-творчого процесу науково-педагогічними кадрами вищої кваліфікації.

На 27.08.2011 р. в академії працюють 314 науково-педагогічних працівників, серед них: 254 штатні викладачі, 60 — сумісників. Серед штатних викладачів 35 мають наукові ступені доктора наук чи вчені звання професора, 125 осіб — наукові ступені кандидатів наук, вчені звання доцентів; 28—державні почесні звання: 3 — народного артиста України, 10 — заслуженого артиста України, 8 — заслуженого діяча мистецтв України; 6 — заслуженого працівника культури України та ін. Науковий ценз штатних науково-педагогічних працівників ХДАК становить 63%. (По Україні у 2011 р. середній показник забезпечення ВНЗ науково-педагогічними працівниками зі ступенями і науковими знаннями становить більше 50%). На перший погляд, наведені показники є задовільними. Проте і цього навчального року слід звернути особливу увагу на підготовку та залучення до навчального процесу науково-педагогічних працівників вищої кваліфікації. Слід зазначити, що більше половини викладачів, які нині працюють в академії, це її колишні випускники. Серед сумісників — 17 докторів наук, професорів, 26 кандидатів наук, доцентів.

Зауважимо, що з восьми деканів — три доктори наук, професори, два професори, чотири кандидати наук, доценти. З двадцяти дев'яти завідувачів кафедр — двадцять три мають наукові ступені докторів наук чи вчене звання професора, решта — кандидати наук, доценти.

Провідну роль у підготовці фахівців відіграють 23 випускові кафедри, 19 з яких очолюють доктори наук, професори. Саме на випускових кафедрах працює переважна більшість науково-педагогічних працівників, які мають наукові ступені, вчені звання, державні почесні звання в галузі культури і мистецтва. Так, якщо в цілому по академії частка штатних науково-педагогічних працівників з ученими званнями — майже 68%, то на випускових кафедрах їх чисельність сягає 85–100%.

Середній вік професорсько-викладацького складу академії становить 48 років, середній вік докторів наук, професорів — 56 років, кандидатів наук, доцентів — 43 роки, викладачів, які не мають наукового ступеня чи вченого звання — 31 рік. За віковим цензом склад науково-педагогічних працівників академії, керівних кадрів є оптимальним, хоча деякі завідувачі кафедр, професори уже досягли пенсійного віку. В академії створено резерв на всіх керівників підрозділів, з яким проводиться робота щодо навчання й обміну досвідом управлінської діяльності.

Водночас слід звернути увагу на необхідність:

- суттєво зменшити кількість викладачів-сумісників і тих, котрі працюють на засадах погодинної оплати;

- залучати до сумісництва перш за все фахівців вищої кваліфікації (кандидатів, докторів наук, доцентів, професорів) або осіб, які мають державні почесні звання;
- зосередити зусилля випускових кафедр факультетів кіно-, телемистецтва, хореографічного, театрального мистецтва на підготовці кандидатів та докторів наук через аспірантуру і докторантуру ХДАК тощо.

Суттєвою кадровою проблемою залишається залучення фахівців до навчального процесу на засадах сумісництва, кількість яких дещо зменшилася з 73 до 61 особи. Водночас аналіз свідчить, що значна частина сумісників має значно нижчий науковий ценз, ніж штатні викладачі академії. Крім того, вони, зазвичай, не розробляють програмних і науково-методичних матеріалів з курсів, які викладають. А якщо і так, то їхня діяльність зараховується на користь базового навчального закладу, де вони працюють на штатних засадах, а не академії. Йдеться про необхідність якісного відбору та мінімізації залучення до викладання в академії на засадах погодинної оплати та сумісництва фахівців, які не мають наукових ступенів.

Для успішної реалізації стратегічних і тактичних завдань кадрової політики ХДАК у 2012/2013 н. р., слід зважати на деякі об'єктивні чинники, зокрема:

- зменшення контингенту студентів, які навчаються на кошти держбюджету;
- існуюча невідповідність деяких спеціальностей нормативному співвідношенню «викладач-студент»;
- збереження корпусу науково-педагогічних кадрів кафедр гуманітарних факультетів завдяки творчо-мистецьким спеціальностям;
- зменшення обсягів аудиторного навчального навантаження на більшості кафедр академії, що зумовлене впровадженням у навчальний процес кредитно-модульної системи навчання.

З огляду на об'єктивні обставини, можливими стратегічно-тактичними рішеннями в кадровому сенсі у 2012/2013 н. р. мають бути:

- суттєве скорочення чисельності викладачів, які працюють у ХДАК на засадах погодинної оплати чи на умовах сумісництва, зокрема тих, хто не має наукового ступеня або вченого звання доктора, кандидата наук, професора або доцента;
- об'єктивна необхідність розширення «поля» освітянської діяльності штатних викладачів ХДАК, зокрема докторів і кандидатів наук, які мають зосередитися переважно на читанні лекцій.

У цій ситуації значно посилюється роль Центру безперервної освіти, який має розробити та реалізувати концепцію дієвої системи підвищення кваліфікації та перепідготовки науково-педагогічних кадрів ХДАК. Слід активізувати практику укладання двосторонніх угод із провідними науковими, навчальними і мистецькими закладами України й інших країн світу щодо стажування та інших форм підвищення кваліфікації викладачів академії.

Ще одна кадрова проблема, яка має трансформуватися в площину реальних дій, це вдосконалення системи проведення ефективної роботи з кадровим резервом. На наш погляд, слід перейти від практики простого переліку імен, здатних у перспективі посісти ключові посади в академії, до активного залучення претендентів до розроблення стратегічних і тактичних програм перспективного розвитку вищої освіти України в цілому і ХДАК, зокрема. Це надасть змоги на цілком об'єктивних засадах визначитися щодо кадрового резерву ХДАК.

Таким чином, у здійсненні кадрової політики ХДАК необхідно:

- поліпшити якісні характеристики науково-педагогічного складу академії на засадах об'єктивності, системності і послідовності. Кадрова політика має бути нерозривно пов'язана з підготовкою докторів і кандидатів наук через докторантуру й аспірантуру ХДАК. Особливе значення слід приділяти працевлаштуванню докторантів та аспірантів, які до закінчення аспірантури чи докторантури успішно захистили або подали до спецрад свої дисертації;
- при доборі та розстановці кадрів слід керуватися основними положеннями законодавства України про вищу освіту, зокрема щодо ВНЗ IV рівня акредитації, згідно з яким у складі науково-педагогічних кадрів випускової кафедри мають бути не менше двох докторів наук, один із яких — завідувач кафедри. У зв'язку з цим особливої уваги потребує комплектування корпусу завідувачів випускових кафедр з докторів наук, професорів, народних артистів України, які мають власні вагомі професійні здобутки, наукові і творчі школи, відомі не лише в Україні, але й за її межами;
- оптимально використовувати потужний потенціал штатних викладачів ХДАК — докторів і професорів у науковому і навчально-виховному процесі. Слід поширити в академії світову практику, коли доктори наук, професори є ключовими суб'єктами наукового і навчального процесу у вищій школі. Вони мають взяти на себе основну відповідальність за якісне читання лекційного матеріалу, а асистенти і молоді

викладачі на конкурсних засадах виборювати право проводити семінарські, практичні і лабораторні заняття. Відповідальність за це покласти на проректорів академії та деканів факультетів;

- за умови прийняття змін до «Порядку присвоєння вчених звань професора і доцента в Україні» активізувати практику переведення докторів, кандидатів наук, викладачів ХДАК, які мають почесні звання, на заміщення посад професорів і доцентів.
- слід повернутися до обов'язкової системної перепідготовки та підвищення кваліфікації викладачів і співробітників академії, зважаючи на те, що це ustalена форма, яка уможливіє розширення професійного «поля» та зростання кадрового потенціалу ХДАК;
- директору Центру безперервної освіти разом з директором Центру міжнародної освіти і співробітництва (О. М. Білик, з деканами факультетів, начальником навчального відділу, завідувачем міжнародного підрозділу активізувати процес укладання двосторонніх та тристоронніх договорів ХДАК із роботодавцями, науковими, творчими установами, навчальними закладами України й інших країн світу;
- працювати над подальшим удосконаленням системи проведення ефективної роботи з кадровим резервом за основними напрямками діяльності академії. У цьому сенсі важливу роль мають відіграти Школа педагогічної майстерності, інформаційні «тижні», «місяці», але особливо залучення претендентів на заміщення кадрових посад до розроблення стратегічних і тактичних засад, інноваційних програм реформування вищої освіти України в цілому, максимального використання їх наукового, педагогічного досвіду й інтелектуального потенціалу на користь академії, в її поступі до збереження та примноження дивидентів ХДАК як фундатора та провідного в нз України культурологічно-мистецького та бібліотечно-інформаційного профілів України. Лише в такому разі визначення кадрового резерву набуде ознак прозорості й об'єктивності;
- призупинити прийом у ХДАК на засадах сумісництва і погодинної оплати науково-педагогічних кадрів, які не мають наукового ступеня чи вченого звання. Відповідальність за це покласти на начальника відділу кадрів академії.

Глибинні зміни, що відбуваються в системі вищої освіти, значним чином впливають на структуру і зміст організації навчання, методи і засоби освітньо-наукової та навчально-методичної роботи, інформаційного забезпечення освіти.

Велике значення в розвитку вищої освіти має бібліотека ХДАК, яка традиційно виконує функції інформаційної підтримки навчально-виховного процесу та науково-дослідної діяльності академії.

Бібліотека академії постійно веде роботу над удосконаленням інформаційно-бібліотечних послуг для повного задоволення інформаційних потреб своїх користувачів, а також над збагаченням фонду бібліотеки профільними виданнями згідно з навчальними планами факультетів.

Фонд бібліотеки на 1 червня 2012 р. налічує 313794 прим. Усі підрозділи бібліотеки обслуговують 11341 читачів. Кількість читачів за єдиним читацьким квитком — 3749 осіб. Кількість відвідувань — 195998. Книговидача становить 506921 прим.

Загальний обсяг бібліографічних записів в ЕК АБІС «УФД/Бібліотека» на 01.05.2012 р. сягає 240703 записів. ЕК книг налічує 258453 записів.

Активно поповнюється електронна бібліотека академії. Усі повнотекстові видання ХДАК зберігаються на сервері бібліотеки, що надає змоги студентам з будь-якого комп'ютера академії користуватися потрібними виданнями в локальній мережі.

Успішною є видавнича діяльність бібліотеки. За останні роки співробітники довідково-бібліографічного відділу підготували до друку й опублікували за допомогою адміністрації вназ 7 бібліографічних покажчиків, які виходять в серії «Видатні педагоги Харківської державної академії культури», 5 випусків дайджесту «Віват, Академіє!» та «Друкованих праць професорсько-викладацького складу ХДАК».

Одночасно слід наголосити на основних завданнях бібліотеки:

- підвищення комфортності обслуговування всіх категорій користувачів;
- створення єдиної внутрішньовузівської мережі, яка забезпечить інформаційну взаємодію всіх підрозділів академії;
- удосконалення традиційних і впровадження нових форм та методів роботи на основі інформаційно-комунікаційних технологій (упровадити автоматизовані технології обслуговування читачів бібліотеки (замовлення, видача, повернення видань);
- підвищення ефективності праці бібліотечних працівників та створення належних умов роботи бібліотекарів і читачів тощо.

Високий професіоналізм співробітників бібліотеки ХДАК, вміння поєднувати в роботі традиційні методи і сучасні технології, щира зацікавленість у результатах своєї праці дозволяють і нині, в нелегких умовах існування, вирішувати завдання інформаційно-

бібліотечної підтримки навчального процесу в академії на високому рівні.

Традиційно складним є питання фінансування вищої школи. За відсутності протягом значного проміжку часу затвердженого держбюджету, академія змушена економно і раціонально використовувати наявні державні та власні кошти.

Незважаючи на об'єктивні труднощі минулого навчального року у фінансовому сенсі академія в повному обсязі та без затримок здійснювала виплату студентам стипендій, зарплати, відпускних науково-педагогічному складу та співробітникам ХДАК. Академія не має кредиторської та дебіторської заборгованості. Вчасно і в повному обсязі здійснює платежі до соціальних фондів тощо.

При цьому наголосимо на основних завданнях у фінансовій площині:

- розширити масштаби платних послуг в академії згідно з вимогами чинного законодавства України;
- вивчити питання, обґрунтувати та перевести в практичну площину видання на платній основі фахових наукових збірників ХДАК, що входять до переліку ВАК України, — «Культура України» та «Вісник ХДАК», а також матеріалів і тез наукових, науково-практичних конференцій, фестивалів та конкурсів міжнародного, всеукраїнського і регіонального рівнів тощо.

Реформування ХДАК та її подальший розвиток багато у чому залежать від матеріально-технічної бази.

Нині на балансі академії 6 навчальних корпусів, адміністративний корпус та 2 гуртожитки. Навчальні аудиторії, лабораторії, кабінети розташовані в шести будинках, три з яких споруджені на початку XIX ст., а три інших — наприкінці XIX — поч. XX ст. Усі шість корпусів повністю пристосовані до навчальних потреб. Крім того, додаткові спеціалізовані хореографічні аудиторії, читальні зали, аудиторії для самостійної роботи студентів факультету музичного мистецтва з відповідним музичним інструментарієм обладнані в нежилых приміщеннях першого поверху гуртожитків академії. Навчальна площа будівель на 1.09.2011 р. складає 12432 кв.м.

Крім того, для проведення теоретичних, практичних та індивідуальних занять зі спеціальних дисциплін, практичної підготовки студентів академія відповідно до укладених у 2011 р. угод про співпрацю використовує спеціалізовані приміщення студії, зали Харківського обласного театру для дітей та юнацтва, Харківської обласної державної телерадіокомпанії, Палацу культури Червонозаводського району м. Харків, Харківського академічного

театру музичної комедії, Харківського державного академічного драматичного театру ім. Т. Шевченка, Культурно-спортивного центру «Комунар», Українського культурного центру «Юність», Палацу студентів та комп'ютерного центру Національного технічного університету «ХПІ». Академія надає науково-методичну допомогу зазначеним установам, залучає їхніх співробітників до участі в наукових конференціях та творчих заходах, готує фахівців для подальшого працевлаштування в театральні-концертні установи міста, на студіях обласної держтелерадіокомпанії. Така творча співпраця з профільними установами й організаціями надає можливість повністю забезпечити якісну теоретичну, фундаментальну та спеціальну підготовку фахівців.

Усі будівлі обладнані водопостачанням, системами вентиляції повітря, водопостачання та каналізації, а гуртожитки — системами газопостачання, гарячою водою. Санітарно-гігієнічні норми повністю виконуються.

Навчальний процес за всіма спеціальностями забезпечений необхідним технічним обладнанням, інструментарем, комп'ютерною та аудіовідеотехнікою, спеціалізованими лабораторіями, студіями. Так, для забезпечення навчального процесу студентів спеціальності «Музичне мистецтво» в академії обладнані 4 спеціалізовані хоріві й оркестрові класи, студія звукозапису, кабінет музичного фольклору, костюмерна, музичний кабінет, нотно-музична бібліотека з власним читальним залом. У навчальному процесі використовується понад 50 фортепіано, фонд музичного кабінету — майже 600 одиниць музичних інструментів.

Для якісного проведення занять зі студентами спеціальності «Театральне мистецтво» в академії створений студентський театр на 60 глядацьких місць (площа 128,2 кв. м.), гримерна, костюмерна. Студентський навчальний театр має необхідне для постановки вистав технічне обладнання: освітлювальну апаратуру — софіти, прожектори, освітлювальні пістолети, світопроектувальну техніку; звукову апаратуру — мікшерний пульта, музичний центр, колонки, магнітофон, програвач.

Сучасною знімальною, освітлювальною та монтажною технікою оснащені спеціалізовані класи, лабораторії для занять зі студентами спеціальності «Кіно-, телемистецтво». Для занять з операторських дисциплін обладнаний знімальний павільйон (120 кв.м) з необхідним реквізитом для створення статичних композицій.

Велика актова зала функціонує в навчальному корпусі № 1 на 252 місця. На сцені капітально відремонтовано освітлювальне обладнання, яке складається з двох софітних ферм (по 12 прожекторів кожна), виносних прожекторів по три з кожної сторони,

мікшерського пульта. Пошита нова антрактна завіса з арлекіном, яка працює автоматично в трьох режимах швидкості, — а також оновлено сцену з трьома планами куліс. На сцені нове танкетне господарство на 12 лебідках.

Монтажні лабораторії обладнані найсучаснішими станціями нелінійного монтажу та багатопостовою станцією нелінійного монтажу Maatrox RTX10 в складі 5 робочих місць і сервера. При кабінеті кафедри телебачення створена відеотека, яка налічує 800 одиниць зберігання кращих вітчизняних та зарубіжних фільмів, студентських дипломних робіт. Крім того, значна кількість практичних занять проходить у студіях Харківської обласної державної телерадіокомпанії, до проведення яких залучаються її провідні фахівці.

Таким чином, навчальні площі, спеціалізовані навчальні приміщення, відповідне обладнання дозволяють академії якісно організувати навчальний процес за всіма спеціальностями і спеціалізаціями.

Основні завдання з матеріально-технічного забезпечення навчального процесу:

- продовжити ремонтно-реставраційні роботи по оновленню зовнішніх фасадів і внутрішніх інтер'єрів навчальних корпусів та гуртожитків;
- удосконалити систему опалення в навчальних корпусах і гуртожитках, зокрема в навчальному корпусі № 3;
- для поліпшення побутових умов студентів, які мешкають у гуртожитках, продовжити роботу по створенню кімнат підвищеного комфорту, ремонту навчальних аудиторій;
- вивчити питання щодо монтажу системи автоматичної пожежної сигналізації та системи гучного повідомлення людей про пожежу в гуртожитках і навчальних корпусах;
- з метою збереження матеріальних цінностей ХДАК вивчити питання щодо встановлення системи відеоспостереження в навчальних корпусах;
- оновлювати матеріально-технічну базу факультетів, творчих колективів, придбавати комп'ютерну техніку та музичні інструменти.

Таким чином, аналіз процесів реформування Харківської державної академії культури свідчить про певні тенденції трансформації вищої гуманітарної освіти в цілому в Україні, зокрема у сфері культурологічно-мистецької та соціально-комунікаційної освіти; освітній процес усе більше поринає в європейський освітній простір. Реформування в ХДАК якраз і підтверджують позитивні процеси в освітньому просторі України в галузі культури, мистецтва та інформаційно-бібліотечній сфері.

Список літератури

1. Борейко Г. Гуманітарії в контексті культуротворчих процесів / Галина Борейко // Мистецтвознавчі записки : [зб. наук. пр.] / Держ. акад. кер. кадрів культури і мистец. — К., 2006. — Вип. 10. — С. 95–99. — Бібліогр.: 3 назви.
2. Борейко Г. Д. З історії становлення і розвитку вищих навчальних закладів культури / Г. Д. Борейко // Культура України : зб. наук. пр. / Харк. держ. акад. культури. — Х., 2005. — Вип. 15 : Мистецтвознавство. Філософія. — С. 92–100. — Бібліогр.: 7 назв.
3. Загуменна В. В. Сучасні тенденції розвитку професійної бібліотечно-інформаційної освіти / В. В. Загуменна, І. П. Штефан // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. — 2004. — № 1. — С. 21–23. — Бібліогр.: 5 назв.
4. Козій Н. Мобілізація ресурсів фахової періодики для перепідготовки викладачів вищих навчальних закладів культури і мистецтв / Н. Козій // Вісн. Кн. палати. — 2004. — № 8. — С. 29–33. — Бібліогр.: 19 назв.
5. Кузнецова І. В. Нелінійне мислення як стратегія розвитку культурно-мистецької освіти України / Інна Володимирівна Кузнецова // Вісн. Держ. акад. кер. кадрів культури і мистец. — 2009. — № 1. — С. 7–13.
6. Левенець М. В. Домінанта культурологічних умінь і навичок в системі підготовки спеціаліста у вищому навчальному закладі / Марія Володимирівна Левенець // Культура і сучасність. — 2008. — № 1. — С. 92–96. — Бібліогр.: 18 назв.
7. Матвієнко О. Теоретико-методологічні підходи до розроблення концептуальних основ інформаційної освіти / Оксана Матвієнко // Вісн. Кн. палати. — 2004. — № 7. — С. 33–37.
8. Новальська Т. В. Олексій Степанович Сокальський — перший ректор Київського державного інституту культури : інтерв'ю / Т. В. Новальська // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. — 2010. — № 1. — С. 34–41.
9. Ципко В. В. Дослідження аксіологічного орієнтування процесу навчання суспільствознавчих дисциплін студентів вищих навчальних закладів / В. В. Ципко // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. / М-во освіти і науки України, Ін-т інновац. технологій і змісту освіти ; [ред. кол.: О. П. Гребельник та ін.]. — К., 2008. — Вип. 54. С. 21–26. — Бібліогр.: 5 назв.
10. Ципко В. Врахування профілю навчального закладу у процесі навчання студентів соціально-гуманітарним дисциплінам / Віктор Ципко // Рід. школа. — 2006. — № 10. — С. 35–37.
11. Шейко В. М. Вища освіта в країнах Заходу: соціальні та етичні аспекти / В. М. Шейко ; Харк. держ. акад. культури. — Х. : ХДАК, 1999. — 152 с.
12. Шейко В. М. Культурологічна та інформаційна складові підготовки науковців майбутнього : [вступ. слово] / В. М. Шейко // Культура та інформаційне суспільство ХХІ століття : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 19–20 квіт. 2012 р. / М-во культури України, Харк. держ. акад. культури [та ін.]. — Х., 2012. — С. 3–4.

13. Шейко В. М. Підготовка науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Харківській державній академії культури / Василь Шейко, Микола Каністратенко, Наталя Кушнарєнко // Вісн. Кн. палати. — 2011. — № 6. — С. 20–23.
14. Шейко В. М. Підготовка соціальних педагогів у Харківській державній академії культури / Василь Миколайович Шейко // Соціальний педагог — спеціаліст із соціального виховання : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю підгот. соц. педагогів у ХДАК, 15-річчю каф. соц. педагогіки, 27 жовт. 2011 р. / М-во культури України, Харк. держ. акад. культури. — Х., 2011. — С. 3–4.
15. Шейко В. М. Харківська бібліотечна наукова школа: історико-генетичний вимір / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко, А. А. Соляник // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Х., 2011. — Вип. 34. — С. 56–73.
16. Шейко В. М. Харківська державна академія культури — науковий центр культурології та соціальних комунікацій в Україні / В. М. Шейко, М. М. Каністратенко, Н. М. Кушнарєнко // Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матеріали міжнар. наук. конф., 8–9 груд. 2011 р. / М-во культури і туризму України, Харк. держ. акад. культури [та ін.]. — Х., 2011. — С. 7–10.
17. Шейко В. М. Харківська державна академія культури на шляху реформування: стан та перспективи (2009/2010–2010/2011 навч. рр.) / В. М. Шейко // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Х., 2011. — Вип. 32. — С. 4–24. — Бібліогр.: 11 назв.

Надійшла до редколегії 15.08.2012 р.

УДК 930.2 М.С. ГРУШЕВСЬКИЙ О.М. БОГДАШИНА

МЕТОДИКА ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

Розглядаються особливості методики історичних досліджень М.С. Грушевського, зокрема підкреслюється вплив позитивізму на еволюцію принципів та методів історіописання.

Ключові слова: *позитивістська модель історіописання, методи.*

Рассматриваются особенности методики исторических исследований М.С. Грушевского, в частности подчеркивается влияние позитивизма на эволюцию принципов и методов историописания.

Ключевые слова: *позитивистская модель историописания, методы.*

In the article are examined special features of methods of historical research of M. S. Hrushevsky, are emphasized influence of positivism for the evolution of principles and methods of historical writing

Key words: *positivist model of historical writing, methods.*

Для новітньої української історіографії характерними є активний процес осмислення свого досвіду, модернізація методології та методики наукових досліджень, посилення інтересу до теоретико-методологічних проблем, що тісно пов'язано з її інтеграцією в європейський та світовий історіографічний простір.

У цьому контексті актуальним є дослідження позитивістського історіописання на українських землях у 60-х рр. XIX — 20-х рр. XX ст., коли позитивізм став пріоритетним в історіографічному процесі.

Головними ознаками як європейської історіографії загалом, так і української зокрема стали під впливом позитивізму зміна проблематики й еволюція методики наукових досліджень у другій половині XIX ст. — на початку XX ст. Саме з позитивізмом пов'язують розробку академічного стандарту гуманітарних досліджень. Головною постаттю української позитивістської історіографії був М. С. Грушевський. У його наукових працях наявні всі елементи, властиві позитивістській моделі історіописання. Крім того, він сприяв ствердженню новітніх на той час дослідницьких принципів та методів.

Отже, актуальність проблеми зумовлена, по-перше, особливо важливим місцем позитивізму у світовій історіографічній традиції і його колосальним впливом на розвиток історичної думки в Україні; по-друге, необхідністю критичного переосмислення теоретико-методологічних засад наукової спадщини М. С. Грушевського й інших істориків, котрі працювали на українських землях в означений період; по-третє, відсутністю спеціальних досліджень, присвячених аналізу позитивізму як домінуючої моделі історіописання в історіографічному процесі в Україні; по-четверте, необхідністю застосування позитивістської методології пошуку й опрацювання джерел, наукової інтерпретації джерельної інформації, запровадження її до наукового обігу.

Аналіз сучасних актуальних досліджень засвідчує, що в новітній історіографії активно вивчається наукова спадщина М. С. Грушевського (праці С. Ш. Айтова, В. В. Ващенко, В. В. Березинця, В. П. Будза, Я. Р. Дашкевича, Л. О. Зашкільняка, О. О. Ковальчук, В. В. Масненко, О. Могилка, В. А. Потульницького, В. В. і В. П. Тельваків та ін.). Проте питання особливостей методики історичних досліджень М. С. Грушевського не набуло належного висвітлення в науковій літературі.

Мета статті — через аналіз окремих праць М. С. Грушевського визначити особливості його дослідницької методики; окреслити внесок науковця в розвиток теорії та методики джерелознавства.

Історична наука, за переконанням більшості істориків-позитивістів, повинна надавати фактичний матеріал для

соціологічних узагальнень. Тому набула поширення думка, що історики мали збирати факти для їх подальшого узагальнення соціологами. Подібний підхід пропагували ще засновники «першого» позитивізму .

Утім М. С. Грушевський, не заперечуючи в цілому такий підхід, вважав, що, крім генетичної соціології, теоретичні питання історичного процесу має вивчати нова теоретична дисципліна — методологія історичного пізнання. Останню в 1918 р. вчений трактував у вузькому значенні цього слова як «методичну, формальну сторону вироблення історичного мишлення» [7, с. 61].

Нові ідеї змінили не лише тематику й об'єкт наукових досліджень, а й методикку та стиль історіописання. Позитивізм, на відміну від гегельянства, більше орієнтувався на пошук генетичних зв'язків між окремими історичними фактами, відмовившись від теологічної першооснови розвитку суспільства.

Історія, яка до середини ХІХ ст. була здебільшого наукою про одиничні факти, як і природознавство, почала вивчати масові явища, що мають сталі тенденції розвитку. Позитивісти вивчали масові явища, показуючи історичний процес як історію народів, соціальних груп, а не видатних осіб, у діяльності яких втілилася воля «світового духу» (за Г. В. Ф. Гегелем. На відкритій лекції в Львівському університеті 30 вересня 1894 р. М. С. Грушевський наголошував: «Народ, масса народня... есть, і повинний бути альфою і омегою історичної розвідки. Він — зі своїми ідеалами й змаганнями, зі своєю боротьбою, поспіхом і помилками — есть единий герой історії» [3, с. 149].

Позитивісти, на відміну від гегельянців, активно використовували надбання природничих наук, новітні на той час методи (статистичний, історико-порівняльний), надаючи перевагу індукції, а не гегелівській діалектиці. У другій половині ХІХ — початку ХХ ст. в історичних студіях дослідники активно послуговувалися категоріями, методами, ідеями природничих та точних наук.

Природознавчі категорії та аналогії з природою активно використовував і М. С. Грушевський. Початок Хмельниччини він, наприклад, порівнював з дією електричного струму [20, с. 28]. «Народність, — зазначав науковець, — являється не простим механічним конгломератом, а певним організмом, зав'язаним суспільними потребами, змаганнями й цілями незалежно від державних границь» [5, с. 68]. Для характеристики українського народу як організму М. С. Грушевський декілька разів використовував вислів «національна смерть» під час опису складних періодів його історії. Наприклад, історик писав, що український народ декілька разів був «на краю національної смерті» [9, с. 78]; і в іншому місці: «Розбудження відпору енергії національної самоохорони перед

небезпекою видимої національної смерті» [8, т. 1, с. 19]. Вчений також позитивно оцінював дарвінівську теорію походження людини від людиноподібної мавпи [8, т. 1, с. 26].

Пізніше, в еміграції, М. С. Грушевський уже не так беззастережно використовував категорії природознавства. Соціальні відносини, зауважував науковець у «Генетичній соціології», не зводяться до простих формул, як у природничих та точних науках [11, с. 36].

Культ історичного факту був характерний для усіх праць видатного українського історика. Особливий інтерес до питання історичного факту пояснюється і переважно онтологічною проблематикою праць вченого. Крім того, фактографічний тип історичних праць досліджуваного часу зумовлений емпіризмом позитивістського історіописання та скрупульозним ставленням до джерел. Останнє, зокрема, пояснюється недостатнім на означений період уведенням до наукового обігу архівних джерел. Тож особливістю розвитку історичної науки досліджуваного періоду стало активніше використання архівних джерел.

Перш за все М. С. Грушевський закликав колег здійснювати правильний відбір та аналіз історичних фактів: 1) «треба вибрати тільки те, що безпосередньо служить до зрозуміння еволюції народного життя» [8, т. 5, с. VI]; 2) «слідити явища найбільш типові, найбільш загальні, незалежно від тих модифікацій» [8, т. 5, с. 3]. При цьому науковець наголошував на необхідності використання принципів історизму та системності. Факт чи явище, на переконання вченого, потрібно «взяти... в обстановці історичної еволюції і в цілості його... факт сей представляється зовсім зрозумілим» [19, с. 33].

М. С. Грушевський, безумовно, розумів складність та синтетичність багатьох історичних фактів. У власних інтерпретаціях учений ґрунтувався, у першу чергу, на джерельній інформації, вважаючи свої роздуми другорядними, лише узагальненнями знайдених фактів.

М. С. Грушевський, як і інші позитивісти, називав факти єдиною основою наукових досліджень і критикував попередників за здогади, не підтвержені фактами з джерел. Учений писав із цього приводу: «Історикові кінець-кінцем не менше, а часом навіть і більше важно знати не тільки те, як саме проходили події (в деталях здебільшого їх і не можна відтворити) — а як вони були прийняті й відчуті сучасниками, як переломилися в їх свідомості і які враження й настрої серед них викликали. Особливо ж це цінне тоді, коли можемо стрінутися з настроями широких низів, схопити залежність цих настроїв з економічною й соціальною обставиною їх життя і т. д.» [8, т. 9, кн. 1, с. 6].

Культурне ставлення до історичного факту приводило до недооцінки вироблення теорій. Уникання теоретизувань позитивісти вважали запорукою об'єктивності та правдивості досліджень. Тож цілком логічно, що в магістерській дисертації П. А. Іванова М. С. Грушевський високо оцінив саме фактографічний стиль. П. А. Іванов, за оцінкою рецензента, «держиться ґрунту ясних і безперечних фактів»; не висловлює гіпотез; «не дуже застановляється і над синтезом фактів, зведенням їх до ширших висновків; часом, зазначаючи суперечні питання, лишає їх нерозв'язаними й обминає неясні точки в історії» [13, с. 6].

«Всякий, — підкреслював М. С. Грушевський в іншій рецензії, — в праці науковій мусить виразно відрізнити факт від догадки або відомості незафактованої; фактичний висновок може повстати тільки на основі фактів; на догадках і суперечних відомостях можна збудувати тільки гіпотезу, яку можна ставити тільки як гіпотезу, з резервою і яка тільки через повну перевірку новими датами може підбати собі віру» [14, с. 10]. «Необережність у висновках, — продовжував М. С. Грушевський, — дискредитує цілу працю..., ставлячи неоправдані гіпотези, учений позбавляє віру і своїм позитивним висновкам» [14, с. 10].

М. С. Грушевський недооцінював важливість висунення теорій, оскільки більшість науковців досліджуваного періоду сприймала як метафізичну спекуляцію та поверненню до застарілої схоластики. Вчений уникав теоретизувань, вважаючи, що неповністю зібрані джерела не дозволяють робити узагальнення під час вивчення минулого. «Мої розвідки, — підкреслював він в одній із передмов до збірки документів, — служать живим протестом проти таких передчасних генералізувань... Спішитися з такими загальними висновками, маючи під руками величезний матеріал, що кожною цифрою протестує проти таких генералізацій... було б ненауково» [4, с. 2 прим.]. Ця ремарка є відповіддю на закиди В. Щербини. Останній у рецензії на другий том «Жерела до історії України-Руси» під редакцією М. С. Грушевського підкреслив як позитивні сторони роботи автора з джерелами («точність у дослідженні матеріалу», «уміння користуватися найменшими вказівками досліджуваного матеріалу»), так і недоліки археографічної роботи («відсутність узагальнень, що іноді викликає здивування») [24, с. 26].

Водночас М. С. Грушевський визнавав, що «будь-яка гіпотеза має право на існування, якщо для неї є підстави, якщо вона в стані пояснити що-небудь і не суперечить незаперечним даним науки, ...ніяка гіпотеза не нашкодить успіху дослідження, якщо передбачається лише як гіпотеза» [10, с. VI], але вважав запорукою достовірного дослідження історичних фактів лише джерела.

Учений продемонстрував типовий для історика-позитивіста підхід, називаючи головною перешкодою дослідження української історії до середини XVI ст. недостатність джерел [8, т. 7, с. 3].

Дослідник, як і більшість позитивістів, вважав можливим, як і в природознавстві, за допомогою методу типізації з'ясувати головні історичні факти, що свідчать про характерні для всієї епохи тенденції суспільного розвитку. Факти, які суперечили виявленим тенденціям, сприймалися як нетипові.

Проте сам учений визнав, що фактографічний підхід «позбавляє й можливість дати нові, оригінальні висновки й комбінації: то трудно без дрібнішої аналізи історичного матеріала, користання з аналогій інших земель» [13, с. 6].

М. С. Грушевський, погоджуючись з іншими позитивістами, використовував поділ історичних фактів на економічні, політичні, культурні [18, т. 37, кн. 3, с. 414]. Окрім класифікації історичних фактів за змістом, він також поділяв їх на масові й одиничні. Останнє зумовлене тим, що головним об'єктом своїх історичних досліджень, на відміну від попередньої історіографії, позитивісти обирали колективні об'єкти: народ, націю, соціальні верстви.

Учений також розумів необхідність використання відомостей з інших галузей знань. Він закликав науковців «не спускати уваги з отих загальніших проблем, що мусять бути вихідними й орієнтаційними пунктами в дослідженні спеціальніших питань нашої історії, словесности, економіки, краєзнавства» [15, с. 145].

М. С. Грушевський у 1924 р. ще вважав позитивістські дослідницькі принципи необхідними для вивчення історичного процесу, водночас визнаючи важливість застосування неокантіанських та інших підходів. Такий підхід не суперечив його позитивістським уподобанням, оскільки передбачені позитивістською методологією багатоваріантність дослідницьких прийомів та принципів, полісемантичність категорій сприяли посиленню синкретичності позитивістської історіографії. Тому М. С. Грушевський, як і більшість позитивістів, вважав, що поєднання теоретико-методологічних засад різних теорій сприятиме глибшому та всебічному дослідженню історичного процесу, особливо сфери духовної культури та побуту. У такому разі, як підкреслював історик, «на місце розпочатого Кантом трансцендентального аналізу мусить прийти соціологічний розбір змісту нашого пізнання. Глибокі і всебічні розсліди психологічні, культурно-історичні, етнографічні, досліді старої релігії і права мусять вияснити внутрішню залежність пізнання і суспільности, факту й індивіду та дати початок соціологічній критиці людського інтелекту» [15, с. 153]. Учений підкреслював: «На місце інтерпретації соціологічних фактів дорогою апріорних висновків з вічних і незмінних принципів людського пізнання

і мишлення (видвиненої особливо англійськими соціологами другої половини XIX ст.) на чергу стає висвітлення еволюції самого пізнання і мишлення з фактів соціального розвитку дорогою індуктивною: студіями умов соціального життя, трактування інтелектуальних функцій як соціальних явищ, що можуть висвітлитись і вияснитись тільки з соціальних таки фактів» [15, с. 153].

Підтриманий М. С. Грушевським позитивістський стандарт історіописання вплинув на специфіку викладення ним історичних фактів. Так, позитивістський наратив відрізнявся формальними ознаками «великого» тексту. Характерними ознаками більшості праць М. С. Грушевського були широке цитування джерел (переважно актових матеріалів), фактографічний виклад матеріалу, складний апарат приміток, археографічні додатки. Позитивістському стилю історіописання були притаманні посилене цитування та посилання на інших авторів.

Ідеї позитивізму суттєво вплинули на розвиток теорії та методики історичного джерелознавства, зокрема на розробку поняття історичного джерела як культурної пам'ятки, що містить інформацію про історичні події та явища.

М. С. Грушевський чітко дотримував поширеного на той час у працях різних авторів поділу писемних джерел на актові («записки») й оповідні («перекази», «традиція»).

Подібно до інших істориків-позитивістів, дослідник був переконаний, що актові джерела є правдивішими й найоб'єктивнішими, а тому прийнятнішими для встановлення історичних фактів.

М. С. Грушевський був одним із прихильників традиції документалізму, під якою його сучасники-науковці мали на увазі насамперед широке використання історичних (перш за все актових) джерел. Яскравий приклад — Київська школа істориків-документалістів. Основою методології та методики наукових досліджень якої були саме позитивістські принципи.

Вивчення М. С. Грушевським багатьох джерел значною мірою сприяло значному розширенню джерельної бази української історіографії.

Під впливом праць Е. Бернгейма, Ш.-В. Ланглуа, Ш. Сеньобоса М. С. Грушевський підтримує поділ наукової критики історичних джерел на два етапи: зовнішня та внутрішня критика. У наукових працях український історик розвивав далі цю схему, розробляючи певні елементи інтерпретації тексту історичних джерел.

Водночас М. С. Грушевський критикував намагання В. Б. Антоновича і М. П. Драгоманова використовувати фольклор зі збірки народних пісень без належного його аналізу: «Надія подати повну історію нашого народу в його власних піснях була перебільшена... Бажання його укладчиків взяти від них все

для історичного толкування — мусять бути признані за перебільшені» [12, с. 102].

М. С. Грушевський приділяв увагу не стільки проблемі збирання історичних фактів, скільки їх інтерпретації не лише дослідником, а й автором історичного джерела. Він підкреслював можливість спотворення джерельної інформації самим автором документів. «Перипетії подій у джерелах, — константував учений, — часто не мотивовані або мотивовані недостатньо, фальшиво» [1, кн. 4, с. 33].

Дослідник визнавав і використовував у своїх студіях різноманітний інструментарій. Проте історик надавав перевагу тим науковим принципам і дослідницьким методам, які притаманні позитивістському варіанту історіописання. Він, наприклад, вважав обов'язковим використання індуктивного методу, постійно підкреслюючи доцільність емпіризму в наукових студіях.

Серед інших принципів історичної науки М. С. Грушевський, приміром, виділяв принцип історизму, який, на його думку, дозволяє зображувати історичні події та явища в ширшому історичному контексті: «Принципи історичної методології наказують, між іншим, кожному подію, кожний учинок оцінювати на тлі його оточення» [17, с. 15].

Історик активно звертається до історико-порівняльного та статистичного методів для вивчення історії різних держав та етносів. Їх використання, вважають позитивісти, слугувало доказом наявності історичних закономірностей та правильності теорії суспільної еволюції.

Інший метод, яким активно користувався М. С. Грушевський, був історико-генетичний. На його переконання історикам у своїй професійній діяльності необхідно встановити, зібрати, класифікувати та дослідити всю доступну сукупність фактів для з'ясування причинних зв'язків та формулювання історичних закономірностей (тенденцій). Він визнавав важливість застосування генетичного методу в історичних дослідженнях: «Сучасна наука шукає генетичної зв'язи» [6, с. 299].

Учений закликав активно використовувати розроблені здебільшого позитивістами ці нові дослідницькі методи і тоді «вся історична романтичність розвіється як мрія» [16, с. 15]. Деяко зневажливе ставлення М. С. Грушевського до романтизму пояснюється перш за все тим, що властиві романтичному наративу ідеалізація національної історії та некритичне використання історичних джерел суперечили головним принципам позитивістського історіописання. Оскільки для історика-позитивіста пізнання історичного процесу — це вивчення джерельної інформації, оцінка викладених у джерелах історичних фактів щодо критеріїв правдивості,

об'єктивності, повноти. Будь-яке додумування за авторів джерел (було характерним для романтиків) осуджували і вважали ненауковим підходом.

Отже, розвідкам М. С. Грушевського притаманне широке застосування в процесі аналізу суспільних явищ математично-природничих принципів та таких методів дослідження, як статистичний, історико-порівняльний, генетичний, що, з іншого боку, свідчать про високий рівень абстрагування від конкретних історичних фактів, можливе перебільшення в оцінці його історичних студій лише як фактографічних. Активне використання М. С. Грушевським цих методів свідчить про дотримання вченим позитивістської моделі історіописання.

Емпіричний за своєю суттю позитивістський варіант історіописання передбачав насамперед аналіз наукових фактів суспільного буття, а не формулювання складних умовиводів. З огляду на це М. С. Грушевський мало розглядав гносеологічні й аксіологічні питання, які вважав метафізичними та схоластичними. Ці сфери філософського знання вивчали в той час порівняно більше історики-неокантіанці, філософи-ідеалісти та богослови.

Можна говорити про особливий стиль історичного мислення М. С. Грушевського, що суттєво відрізнявся від попередніх романтичних міфологем не лише іншими теоретико-методологічними підходами, а й новими ціннісними вподобаннями та більшою соціальною спрямованістю взагалі.

М. С. Грушевський працював у період домінування в суспільних науках модернізованого позитивізму, для якого характерне підвищення фаховості історичних досліджень. Використання численних актових документів (найяскравіший приклад — «Історія України-Руси» М. С. Грушевського приводить до значного зниження міфологізації всіх національних дискурсів на українських теренах.

На основі узагальнення досвіду методики праці М. С. Грушевського та інших представників позитивістської історіографії слід продовжити подальше вивчення проблеми, зокрема мотивувати сучасних дослідників активізувати публікації історіографічних пам'яток доби позитивізму.

Список літератури

1. Грушевский М. Вольнский вопрос. 1097—1102 г. / М. Грушевский // Киевская старина. — 1891. — Кн. 4. — С. 32—55 ; Кн. 5. — С. 259—272.
2. Грушевский М. Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия / М. Грушевский. — К. : Тип. ун-та, 1891. — XIV, 520 с.

3. Грушевський М. Вступний виклад з давньої історії Руси, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р. / М. Грушевський // Записки наукового товариства імені Шевченка. — 1894. — Т. 4, кн. 2. — С. 140—150.
4. Грушевський М. Економічний стан селян в Сянцікім старостві в середині XVI в. на основі описей королівщини / М. Грушевський // Жерела до історії України-Руси. Описи королівщини в руських землях XVI віку / під ред. М. Грушевського. — Т. 3 : Люстрації земель Холмської, Белзької і Львівської. — Львів, 1900. — С. 1—27.
5. Грушевський М. С. З біжучої хвилі. Статті й замітки дня 1905—6 р. / М. С. Грушевський. — К. : Друк. С. В. Кульженка, 1906. — 127 с.
6. Грушевський М. Звичайна схема «русской» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства / М. Грушевський // Статті по славянознавству. — СПб., 1904. — Вып. 1. — С. 298—304.
7. Грушевський М. С. Історія й її соціальне-виховуюче значення / М. С. Грушевський // На порозі нової України. Гадки і мрії / М. С. Грушевський. — К., 1918. — С. 55—70.
8. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський. — К. : Наук. думка, 1991—1997. — Т. 1—11; кн. 1—12.
9. Грушевський М. На порозі століття : (Присвячено Перемишльській українсько-руській громаді) / М. Грушевський // Літературно-науковий вісник. — 1901. — Т. 13, кн. 3. — С. 77—87.
10. Грушевський М. Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия / М. Грушевский. — К. : Тип. ун-та, 1891. — XIV, 520 с.
11. Грушевський М. С. Початки громадянства (генетична соціологія) / М. С. Грушевський. — Відень : Укр. соціол. ін-т, 1921. — 328 с.
12. Грушевський М. П'ятдесят літ «Исторических песен малорусского народа» Антоновича і Драгоманова / М. Грушевський // Україна. — 1924. — Кн. 1—2. — С. 97—109
13. Грушевський М. [Рецензія] / М. Грушевський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — 1896. — Т. 9, кн. 1. — С. 4—9. — Рец. на кн. : Исторические судьбы Волынской земли с древнейших времён до конца XIV в. / П. А. Иванов. — Одесса : Экон. тип., 1895. — II, 317 с.
14. Грушевський М. [Рецензія] / М. Грушевський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — 1895. — Т. 5, кн. 1. — С. 9—11. — Рец. на кн. : Исторично-литературные заметки до «Слова о полку Игоревом» / В. Коцовский. — Львов : [Б. и.], 1893. — 42 с.
15. Грушевський М. [Рецензія] / М. Грушевський // Україна. — 1924. — Кн. 4. — С. 145—153. — Рец. на кн. : Das Denken der Naturvölker in deutschen Übersetzung herausgegeben und eingeleitet von. W. Jerusalem / L. Lévi-Brühl. — Wien ; Leipzig : W. Braümüller, 1921. — XIII, 352 p. ; Le mentalité primitive / L. Lévy-Bruhl. — Paris : F. Alcan, 1922. — III, 557 p. ; Soziologie des Erkennens / W. Jerusalem // Kölner Vierteljahrshefte für Sozialwissenschaften. — 1921. — Heft. 3 ; Zum gegenwärtigen Stande der Völkerpsychologie / R. Thurnwald // Kölner Vierteljahrshefte für Sozialwissenschaften. — 1922. — Heft. 1—2.

16. Грушевський М. [Рецензія] / М. Грушевський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — 1897. — Т. 20; кн. 6. — С. 14—16. — Рец. на ст.: *Dążenia do Unii cerkiewnej za Jagiełły* / A. Prochaska // *Przegląd Powszechny*. — 1896. — Т. 6. — С. 329—351; Т. 7. — С. 42—64; *Sprawa Unii kościelnej za Jagiełły* / K. Lewicki // *Kwartalnik Historyczny*. — 1897. — R. 11, z. 2. — S. 310—337.
17. Грушевський М. [Рецензія] / М. Грушевський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — 1902. — Т. 50, кн. 6. — С. 15—20. — Рец. на кн.: *Statutum lituanicum aeterius editiones (1566)*. — Kraków : *Archiwum komisii prawniczej*, 1900. — 70, 568 s.
18. Грушевський М. Справа українських кафедр і наші наукові потреби / М. Грушевський // Літературно-науковий вістник. — 1907. — Т. 37, кн. 1. — С. 42—57; Кн. 2. — С. 213—220; Кн. 3. — С. 408—418.
19. Грушевський М. С. Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання / М. С. Грушевський. — Відень, 1920. — 64 с.
20. Грушевський М. Хмельницький і Хмельниччина : іст. ескіз / М. Грушевський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — 1898. — Т. 23—24, кн. 3—4. — С. 1—30.
21. Конт О. Дух позитивной философии: Слово о положительном мышлении / О. Конт; предисл. М. М. Ковалевского. — СПб. : Вестник знания, 1910. — 76, IV с.
22. Котляревский С. А. Введение / С. А. Котляревский // Очерки всеобщей истории. — М., [1912]. — Ч. 1 : Древний мир и средние века. — С. 1—6.
23. Спенсер Г. Автобиография : в 2 ч. Ч. 2 : пер. с англ. / Г. Спенсер. — СПб. : Просвещение, 1914. — IV, 266 с.
24. Щербина В. [Рецензія] / В. Щербина // Киевская старина. — 1898. — Кн. 1. — С. 25—27. — Рец. на кн.: *Жерела до історії України-Руси* / під ред. М. Грушевського. — Т. 2: *Люстрації королівщини в землях черемиській і сяноцькій*. — Львів: Тип. НТШ, 1897.

Надійшла до редколегії 02.08.2012 р.

УДК [316.343-058.13:94] (54) «17»

В. С. РУБАН

ВИНИКНЕННЯ ТА ЗАКОНОДАВЧЕ ОФОРМЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОГО КУПЕЦТВА У ХVІІІ СТ.

Розглядаються передумови виникнення купецтва як соціального стану та етапи його оформлення в загальноімперських законах і в положеннях Харківської губернії в другій половині ХVІІІ ст.

Ключові слова: купецтво, соціальний стан, гільдія, Харків.

Рассматриваются предпосылки возникновения купечества как социального сословия и этапы его оформления в общеимперских законах и положениях Харьковской губернии во второй половине ХVІІІ в.

Ключевые слова: купечество, социальное сословие, гильдия, Харьков.

Preconditions of the merchants as a social class, and its registration in the laws of the Russian Empire and the provisions of the Kharkov province in the second floor the XVIII–th century.

Key words: merchants, social class, guild, Kharkov.

Актуальність. В історії Харкова XVIII ст. стає переломним етапом. Саме в цей період з міста-фортеці Харків перетворюється на великий торговельний центр Слобожанщини, саме тут проводяться регіональні, а також середні й малі ярмарки, водночас ведеться й постійна велика торгівля. Завдяки жвавому крамарюванню в місті селяться купці з різних куточків Російської імперії, внаслідок чого відбувається поступове формування купецтва як соціального стану і, відповідно, виникає необхідність його законодавчого оформлення.

Мета статті — дослідити й оглядово окреслити формування купецтва як соціального стану серед інших верств населення і проаналізувати законодавчу сферу XVIII ст., яка сприяла остаточному оформленню та подальшому розвитку купецтва.

Зважаючи на те, що порушена проблема ще не була предметом окремого історичного дослідження, необхідно означити деякі джерела, які сприяють вивченню цієї теми.

Аналізуючи питання виникнення та формування купецтва на території Харківської губернії, насамперед слід визначити ключові поняття «купець» та «гільдія». Купець — заможний торговець, власник торгового підприємства. Гільдія — один із принципів майнового поділу всередині купецького стану. Дослідниця Н. В. Козлова детально аналізує трансформацію означених дефініцій протягом XVII-XVIII ст. на території Російської імперії [5, с. 6–8].

Монографія З. Когути «Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760 — 1830» хоча й присвячена вивченню питань відносин Гетьманщини з Російською імперією, надає можливості розглянути явища, характерні як для території Лівобережної України взагалі, так і для Слобожанщини зокрема. Насамперед це стосується соціальної розгалуженості населення та можливості представників різних держав брати участь у торгівлі. За визначенням Зенона Когути, «заможні російські та грецькі купці мали можливість господарювати ефективніше за своїх українських колег» [4, с. 128].

Базуючись на здобутках своїх попередників, О. І. Гуржій у науковій праці «Еволюція соціальної структури селянства Лівобережної та Слобідської України (друга пол. XVII-XVIII ст.)» [2]

зосередив увагу на виявленні визначальних причин виникнення купецтва як соціального стану і на відсотковому співвідношенні купців до інших верств населення Слобожанщини XVIII ст.

Дослідник Слюсарський А. Г. у монографіях «Соціально-економічний розвиток Слобожанщини XVII-XVIII ст.» [12] та «Слобідська Україна: Історичний Нарис XVII-XVIII ст.» [13] розглядає особливості виокремлення купців з-посеред інших соціальних станів.

Спільна праця Багалія Д. І. та Міллера Д. П. «Історія міста Харкова за 250 років його існування» [1] містить цінні матеріали щодо загальної історії міста, його соціального складу, а також свідчення про перші купецькі сім'ї, міське самоврядування й економічний побут Харкова XVIII ст.

Окремо слід відзначити монографію Лейбфрейда О. Ю., яка присвячена вивченню історії міста Харкова й містить матеріали стосовно принципів забудови міста та його заселення [6].

Цінною джерельною базою для написання статті стали «Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.» [7]. Окрім неведеного загального огляду історії Слобожанського краю, вміщені тут статистичні дані з перепису населення надають можливості проаналізувати кількісну динаміку збільшення купців на цій території.

«Полное собрание законов Российской империи с 1649 года» [10, 11] — одна з найцінніших законодавчих пам'яток, що дає змогу розглянути всю легітимну базу стосовно оформлення купецтва як у загальноімперських, так і в губернських положеннях.

У Російській імперії протягом XVIII ст. в структурі соціальних станів відбуваються корінні зміни. Модифікується й політика держави відповідно до появи нових прошарків. У визначений період купецтво як самостійна соціальна верства перебуває в процесі формування. Сам термін «купець» до XVII ст. означав не людину, яка продавала, а навпаки — людину, котра купувала [5, с. 6]. Під «купецтвом» тривалий час розуміли сам процес торгівлі, а не об'єкт, який займався торгівлею. Для останніх частіше використовувався термін «торгова людина» або «торговий люд», визначаючи не станову належність, а вид занять. Із середини XVII ст. відбувається трансформація терміна «торгова людина» в напрямі визначення його соціальної належності: «торговий селянин», «торговий іноземець». На початок XVIII ст. багатоманітність у визначенні термінів, що окреслюють торговельну діяльність, поступово зменшується і в митних документах фігурує словосполучення «купецькі люди», яке трансформується в «купецтво» [5, с. 9].

Уже в середині XVIII ст. купецтво утворюється не тільки як соціальний прошарок у Російській імперії (відповідно, і на українських землях, які входили до її складу), а відбувається і юридичне

оформлення гільдійського купецтва як окремого стану. Основою поділу є не спадковий, а майновий принцип. Так, маніфест з нагоди підписання миру з Оттоманською Портою від 17 березня 1775 р. відокремив купців від нижчих станів грошовим «бар'єром» у сумі 500 рублів та розділив їх на три гільдії [3, с. 12]. Усіх торговців у містах з капіталами, меншими означеної суми, не зараховували до гільдії. «У містах усіх тих жителів, які не мають статків більше 500 рублів, надалі не називати купцями, але перейменувати в міщан; купців же, які мали статки в 500 рублів і збанкрутували, також вписати до міщан; ті ж із міщан, хто дрібним торгом розторгуються і статки свої примножать більше, ніж 500 рублів, — тих вписати до купецтва» [10, с. 87]. Положення вищезазначеного маніфесту були детально розроблені в сенатському указі від 25 травня 1775 р. «Купців, які мають капітали від 500 рублів і більше, розділити на три гільдії і брати з них по одному вітсотку з оголошеного ними капіталу щорічно, а подушне з них не брати; міщани ж сплачуватимуть колишні податі» [10, с. 87]. Але зазначення грошового обсягу залишалось за купцями. Відповідно до чинного закону, купці, які мали капітал понад 10 тис. руб., зараховувалися до першої гільдії. У другій гільдії опинилися ті, чиї загальні прибутки становили від 1 до 10 тис. руб. Відповідно, до третьої ввійшли купці, капітал яких складав від 500 до 1000 руб.

Утім уже в «Жалуваній грамоті містам» від 21 квітня 1785 р., яка розділила все міське населення на 6 категорій, майновий ценз для купецтва, записаного в гільдії, було значно підвищено. Так, до першої гільдії потрапили ті, чиї фінанси коливалися в межах 10-50 тис. руб. Щоб потрапити до другої гільдії, треба було мати мінімальний капітал у розмірі 5 тис. руб., а максимальний, відповідно, міг досягати 10 тис. Як і за указом від 1775 р., третя гільдія купців мусила налічувати статки від 1 до 5 тис.; розмір оплачуваного податку залишився таким же і складав 1% щорічного прибутку. Слід зазначити, що іноземні й іногородні купці були віднесені до окремої категорії міського населення [3, с.13].

Після розподілу купців відповідно до гільдій вони отримали й певні привілеї. Насамперед це стосувалося представників перших двох гільдій. Так, «торгові люди» першої та другої гільдій звільнялися від тілесних покарань, також їм дозволялося пересуватись містом у кареті, запряженій парою коней, або в парокінній колясці, що певною мірою задовольняло амбіції купців [3, с. 13]. Водночас усе гільдійське купецтво, сплативши спеціальний грошовий збір, мало право бути звільненим від рекрутчини, що значно виділяло купців серед усього міського населення [13, с. 13].

Належність до кожної з гільдій визначала й торгово-промисловий масштаб діяльності купця. Першогільдійцям дозволялося «здійснювати усілякі всередині й поза межами імперії торги, товари виписувати й відправляти за море, продавати їх, вимінювати й купувати оптом чи вроздріб...» [3, с. 14]. Також їм надавалась можливість володіти фабриками, заводами і морськими кораблями. Представники другої гільдії могли «здійснювати всілякі усередині імперії торги, перевозити товари водою та сухим шляхом», та, як і купцям першої гільдії, їм дозволялось володіти фабриками, заводами і морськими суднами. За купцями третьої гільдії залишилися право «здійснювати дрібний торг по місту і повіту», а також можливість утримувати заклади ремісничького типу, невеликі річкові човни, трактири та заїжджі двори [3, с. 14].

Упровадження та реалізація вищезазначених законів створили всі передумови для економічного становлення та юридичного оформлення купецтва, надали певні можливості, особисту свободу, а також поставили їх на третій щабель за наданими привілеями після дворянства та духовенства.

На Слобожанщині з початком торгівлі відбувається активне заселення краю, зокрема з'являються й купці. Уже перші царські жалувані грамоти дають «торговим людям» право безмитної торгівлі. Слід відзначити, що основним чинником для розвитку крамарства, а відповідно й для появи купців у місті, стало впровадження ярмаркові комерції. Ще в 1659 р. місцеві жителі звернулися до уряду з проханням про дозвіл відкрити в місті щотижневий торг та річний ярмарок з тим, щоб на харківські ярмарки могли приїздити з товарами люди з усієї Російської імперії. Саме тоді владою був даний дозвіл на відкриття в Харкові Успенської ярмарки. [13, с. 187] Останні стали проводитися майже в усіх містах та селах Слобожанщини. На 1779 р. їх налічувалося близько 271. Раніше в торговельному сенсі Суми стояли вище Харкова, але вже в кінці XVIII ст. Харків посідав перші позиції, ставши адміністративним центром. Слобожанщина в торгівлі була певним посередником між Великоросією, Новоросією, Донським краєм та Гетьманщиною. У Харкові щорічно відбувалося 4 ярмарки, дві з яких належали до першого ступеня, а дві — до другого. Ярмарка 6 січня низивалася Хрещенською, а 15 серпня — Успенською. Саме вони вважалися ярмарками першої категорії. На них велася торгівля, оптова і вроздріб, усіма видами товару, як місцевого виробництва, так і закордонним [7, с. 43]. Другорядними ярмарками були Троїцька та Покровська. Обсяг продажу в цей період був значно меншим. Окрім ярмарок, у місті велась і постійна торгівля. Саме завдяки наявності великих ярмарок та постійному

крамарюванню в Харкові поступово поселялися купці з усіх куточків Російської імперії.

Слід зазначити, що купецтва як окремого соціального стану на початок XVIII ст. ще не існувало, а торгували жителі всіх соціальних верств. Під визначення «купець» підпадали всі торговці, метою яких було отримання прибутків. Купецтво на Слобідській Україні сформувалося здебільшого із селян і тривалий час називалося просто козацтвом або міщанством. Опис Харкова свідчить, що це «місто, населене малоросійським вільним народом», і в ньому «купецтва, поділеного на гільдії, проти великоросійських міст, немає» [12, с. 362].

У XVIII ст. купці, які перебували в Харкові, не мали постійного житла. Тому переписи населення фіксували їх за кількістю дворів. Так, за переписом 1731 р., проведеним капітаном Долбіловим за наказом генерал-майора Тараканова, їх налічувалося 62 душі, що жили у 23 дворах. Вони належали до категорії «посадського населення» [1, с. 66]. За визначенням Д. І. Багалія, у Харкові на 30-ті рр. XVIII ст. мешкали: один купець із Вереї — Василь Мотшин, один із Курська — Єрофей Пчелін, три із Белгорода, один із Чугуєва — Омелян Поспехов, два із Тули — Степан Шелдяєв та Малафей Моїсєєв, один із Єльця та один із Венева — Михайло Гуляєв. Саме ці люди стали першими харківськими купцями [1, с. 66].

Засвідчення колишнього «торгового люду» в місті починається з упровадження в Харкові губернського магістрату, який відкрито в 1780 р. і чия влада поширювалась лише на купецтво та міщанство. Відповідно постала необхідність виявлення зазначених верств. [1, с. 108]

Губернський магістрат видав наказ, згідно з яким усі військові обивателі, що мешкали в містах на території губернії, могли вступити до лав купецтва чи міщанства згідно зі статками. Новостворене купецтво планували відокремити від купців з інших міст, що проживали в Харкові для постійної торгівлі, а також збільшити розмір податі для іноземних купців, які тримали лавки. Місцеві купці залишили за собою і певні привілеї, зокрема володіння земельними угіддями та хуторами. Серед зазначених привілеїв також було й звільнення від окремих повинностей, які виконували мешканці міста [1, с. 256]. Запис до купецького стану в Харкові серед місцевого населення проходив повільно, на відміну від інших міст губернії. Так, на кінець 1781 р. в місті налічувалося лише 14 купців. Зовсім іншої тенденції набув запис до харківського купецтва серед жителів інших губерній Російської імперії. У тому ж році прохання про зарахування «до харківського купецтва» подали жителі Новоросійської, Московської, Азовської

губерній, Калужького й Орловського намісництв, а також дехто з харківських міщан [1, с. 69].

У житті міста Харкова офіційне засвідчення гільдійського купецтва відбувається відповідно до «Жалуваної грамоти містам». Уведене в 1785 р. «Городове положення» поділило все міське населення на 6 категорій, серед яких зазначалося купецтво (тобто ті, чії статки перевищували 500 руб.) [11, с. 137]. Згідно з цим документом, кожному стану необхідні були власні представництва й органи самоврядування. У 1787 р. в Харкові налічувалося 63 купецькі сім'ї, 9 з яких належали до другої гільдії, а 54 — до третьої. Кількість купців у місті постійно зростає. На 1794 р. у Харкові мешкало 136 сімей, що належали до купецтва. Уже в 1796 р. в місті їх налічувалося 353 особи, а на 1799 р. — 166 сімей. Переважна більшість були представниками третьої гільдії. Здебільшого вказаний приріст зумовлений переселенням купців з інших міст імперії [6, с. 180].

Більшу частину гільдійського купецтва становили вихідці з різних районів Російської імперії. Це були представники майже всіх соціальних станів: купці, міщани, селяни, однодворці, колишні козацька старшина. Уже на кінець століття остаточно оформилися найрізноманітніші соціальні прошарки в місті Харків, серед яких виокремлюються 2 основні стани: купці та міщани. Колишній «торговий люд» брав активну участь і в житті самого Харкова. Перш за все це участь у побудові й відновленні мостів (до впровадження привілеїв для купецтва однією з повинностей мешканців міста був устрій і збереження міських мостів і перевозів на річках).

Закріпившись у місті як один із основних соціальних станів, купецтво спільно з міщанством неодноразово обстоювали отримані привілеї. У період з 1790 по 1800 рр. вони періодично подавали скарги до Миської Думи з проханням заборонити торгівлю представникам інших верств населення, котрі «не записані ні до купецтва, ні до міщанства». Відповіддю на одну з таких скарг був наказ Губернського Магістрату скоротити торг особам, що не належали до стану міщан і купців, на термін близько 12-15 днів під час щорічних ярмарок. Багато разів місцеві купці та міщани постійними наріканнями на іноземних торговців намагалися отримати монополію на місцеву торгівлю та промисли. Представники ж третьої гільдії висловлювали своє незадоволення торгами, які вело в місті селянство з околиць. Здебільшого такі скарги ґрунтувалися на нездатності цих купців крамарювати в інших губерніях [1, с. 74–75]. Слід відзначити, що вже на кінець 90-х рр. XVIII ст. деякі купці належали до категорії «іменитих городян» міста. Активну участь брало купецтво і в політичному житті міста. Його

представники входили до складу так званого «Градского общества», яке іноді ставало в опозицію не тільки до Городового, а й до Губернського Магістрату [1, с. 110–111].

Наприкінці XVIII ст. купецтво займало один із міських кварталів, коли в Харкові почалися роботи з формування регулярної вуличної мережі в «залопанській» частині міста. Заселення цієї частини відбулося за становим принципом. Вулиця Полтавський шлях, яка була основною транзитною магістраллю і пов'язувала між собою райони міста з центром, була заселена купцями [6, с. 19].

У XVIII ст. відбулися зміни в соціальній структурі населення: зникли колишні «посадські люди». Їх замінили міщани, купці. Купецтво як соціальний стан в Україні на початку XVIII ст. становило відносно невеликий відсоток від загальної кількості населення — найчастіше купців зараховували до категорії «інших верств». Серед тогочасного купецтва можна побачити представників майже всіх прошарків населення. До купців записалися вихідці з колишньої козацької старшини — заможні селяни, яким удалося створити всі умови для накопичення капіталів та вкладення їх у різні галузі торгівлі й виробництва. У кінці XVIII ст. купецтво активно демонструє себе як сформований соціальний стан. Разом з міщанами вони захищають надані їм привілеї, входять до складу органів місцевого самоврядування. Однак більшість купців, які проживали в місті у XVIII ст., все ж були купцями з інших міст.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні діяльності купецтва в органах місцевого самоврядування та їхнього внеску в загальний розвиток міста.

Список літератури

1. Багалеї Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования (1965-1905). Ист. Монография В 2 х т. / Д. И. Багалеї, Д. П. Миллер. — Х. : Репринт. Изд., 1993. — Т.1. — 572 с.
2. Гуржій О. І. Еволюція соціальної структури селянства Лівобережної та Слобідської України (друга пол. XVII-XVIII ст.) / О. І. Гуржій. — К. : Ін-т історії України, 1994. — 107 с.
3. Донік О. М. Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.) / О. М. Донік. — К. : Інститут історії України. НАН України, 2008. — 271 с.
4. Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760 — 1830 / З. Когут. — К. : Основи, 1996. — 317 с.
5. Козлова Н. В. Российский абсолютизм и купечество в XVIII веке (20-е начало 60-х годов) / Н. В. Козлова. — М. : Археографический центр, 1999. — 375 с.

6. Лейбфрейд А. Ю. Харьков. От крепости до столицы: Записки о старом городе / А. Ю. Лейбфрейд. — Х. : Фолио, 2001. — 333 с.
7. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. / За ред. В. О. Пірко, О. І. Гуржій. — К. : Наук.думка, 1991 — 220 с.
8. Парамонов А. Ф. Энциклопедия фамилий Харьковской губернии. Книга вторая / А. Ф. Парамонов. — Х. : Харьковский частный музей городской усадьбы, 2001. — 200 с.
9. Природа и население Слободской Украины. Харьковская губерния: Пособие по родоисследованию / Естеств. Ист.-б-ка: Под ред. В. И. Талиева. — Х. : Союз, 1981. — 336 с.
10. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. — Печатано в типографии II Отделения Собственной его Императорского величества Канцелярии, 1830. — Т.20. — 1034 с.
11. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. — Печатано в типографии II Отделения Собственной его Императорского величества Канцелярии, 1839. — Т.22. — 1068 с.
12. Слюсарский А. Г. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII-XVIII вв. / А. Г. Слюсарский. — Х. : Книжное Издательство, 1964. — 457 с.
13. Слюсарський А. Г. Слобідська Україна: Історичний нарис XVII-XVIII ст. / А. Г. Слюсарський. — Х. : Харківське книжково-газетне видавництво, 1954. — 279 с.

Надійшла до редколегії 19.07.2012 р.

УДК [82/045+791/224] (477)

Н. В. БАБКОВА

КЛЕЙНОДИ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА У ВІТЧИЗНЯНОМУ ФОЛЬКЛОРІ

Висвітлено відображення клейнодів українського козацтва в усній творчості українського народу. Простежується інтерпретація булави, литаврів і прапорів у прислів'ях, героїчних думах, легендах та переказах.

Ключові слова: усна народна творчість, клейноди українського козацтва.

Освещено отображение клейнодов украинского казачества в устном творчестве украинского народа. Прослеживается интерпретация булавы, литавров и знамен в пословицах, героических думах, легендах и пересказах.

Ключевые слова: устное народное творчество, клейноды украинского казачества.

The article to mapping kleynods of the Ukrainian Cossacks in folklore of our people is devoted. The interpretation to the bulawa, timpani and flags in proverbs, heroic ballads, legends and retellings are traced.

Key words: folklore, kleynods of the ukrainian cossacks.

У сучасній науці тематика історії українського козацтва посідає помітне місце. Учені намагаються якнайповніше відтворити військово-політичний, економічний, соціальний та історико-культурний аспекти життя представників Війська Запорозького. Паралельно значна увага приділяється й найвищим символам козацької звитяги – клейнодам. На основі як вітчизняних, так і зарубіжних архівних джерел і друківаних матеріалів науковці намагаються з'ясувати досі не відомі факти про період побутування, зовнішній вигляд, кольорові гами та подальшу долю тих чи інших атрибутів влади козацької громади.

Грунтуючись лише на писемних матеріалах, фахівці, на жаль, майже не звертають уваги на відтворення козацького періоду історії України у вітчизняному фольклорі. Лише останнім часом ситуація почала поліпшуватися: захищено дисертаційні дослідження, присвячені образам козацьких ватажків й усього козацтва загалом, в усній народній творчості [6; 7; 13; 22]. Але атрибути козацької влади у фольклорі так і не були проаналізовані в наукових публікаціях. Саме через приказки, прислів'я, героїчні думи, легенди та перекази наш народ підкреслював сакральне значення клейнодів не лише для козацтва, але й усього українського суспільства в цілому.

Серед основних публікацій, присвячених фольклорним згадкам про клейноди, відома стаття А. Павленка, що вийшла друком ще за радянських часів [11, с. 2]. Автор на основі українських народних дум дійшов висновку про переважання червоного кольору в козацькій вексології. З критикою цього погляду в одній зі своїх праць виступив В. І. Сергійчук, який присвятив означеному питанню декілька рядків [15, с. 17 – 18].

Тому **мета** статті – детальніше проаналізувати згадки про козацьку символіку не лише в героїчних думках, але й в історичних піснях, прислів'ях, легендах і переказах.

Образ козацтва, як захисників вітчизни, посідає особливе місце в українській народній творчості. Адже козаків завжди вважали оборонцями не лише православної віри, але й кордонів та населення рідної землі. Як пам'ять про це у фольклорі найяскравіше зображено боротьбу козаків з турками й татарами, звільнення невольників із турецького полону, війну з польськими магнатами та загибель народних героїв.

Будучи свідками і творцями сучасної їм історії, невідомі митці намагалися показати власне ставлення до того чи іншого явища. Насамперед це відбилося у прислів'ях. У них зосереджено й виражено в стислій художній формі зведення знань, спостережень, різних народних прикмет. Прислів'я закріплюють набутий народом трудовий, життєвий, соціальний досвід і передають його

майбутнім поколінням. Крім того, вони як жанр фольклору виконують естетично-виховну функцію, передаючи через аналогію поняття ставлення до того чи іншого явища [8, с. 197].

Розуміючи, що для вдалої боротьби з ворогами на чолі козацької ватаги повинна стояти смілива, мудра та чесна людина, народні творці створювали прислів'я, у яких прославляли ці якості. У деяких із них синонімом зазначених рис є булава. Адже добре відомо, що цей атрибут – ознака найвищої влади серед козацтва і давали його лише справжнім лицарям.

Донині збереглася невелика кількість прислів'їв, у яких згадується булава. Серед тих, що нині ввійшли до друкованих збірників слід відзначити такі: «аби була булава, то знайдеться голова», «до булави треба голови», «як буде мудра голова, то знайдеться й булава» [19, с. 514; 21, с. 119]. Вони вказують на те, що людина розумна і здатна використовувати свій розум; вона завжди буде обіймати керівні посади та залишить по собі значний слід в історії.

На противагу цьому існує інше прислів'я: «не pomoже й булава, коли дурна голова» [20, с. 214]. Воно виникло за часів першого гетьманування Юрія Хмельницького та характеризувало його невдале правління. Прислів'я «до булави треба голови, а до завою треба строю» ще раз підтверджувало, що керувати зможе лише той, у кого є розум і відповідні риси характеру [21, с. 95].

Та щоб стати отаманом чи гетьманом, одного розуму замало — треба було ще й відзначитись у боях проти ворогів. Так виникли слова «аби шабля, — а булава буде», «як буде слава, то й булава буде», що підтверджували обов'язкову героїчну складову в житті людини, яка хоче стати на чолі козацтва [19, с. 512]. Коли ж обирали кошового чи гетьмана, він ставав для козаків справжнім наставником, якого часто називали «батько отаман» чи просто «батько». Ішли до нього прості козаки за мудрою порадою, за допомогою у вирішенні проблем. Крім того, покладалася на козацького керманича й відповідальність за всі важливі питання не лише побутові, а й дипломатичні та військові. Саме кошовий чи гетьман вирішував питання не тільки устрою Січі, але й території, на якій розміщені козацькі зимівники. Також брав він на себе відповідальність за збори у військовий похід і його завершення, за оголошення війни та підписання миру. Недарма ж збереглася прислів'я: «хто булаву попав, той спокій попроцав» [21, с. 117].

Але народ увіковічив не лише героїчне життя козацьких керманичів. Понині відомі вислови: «Іван носить плахту, а Настя булаву», «Іван теля пасе, а Настя булаву несе», які із сарказмом висміюють безхарактерне гетьманування Івана Скоропадського, за

якого всі важливі питання вирішували його дружина Анастасія та її найближча рідня [19, с. 513].

На відміну від прислів'їв, що відігравали виховну функцію, думи створювалися для увіковічення славного минулого українського народу. Оскільки до наших днів дійшли в основному думи XVI–XVII ст., то головна їх тематика – безперервна всенародна боротьба з іноземними загарбниками. У них оповідається про подвиги народу або його окремих представників-героїв, котрі захищали свою Батьківщину від навали чужинців-поневолювачів, часто оспівується героїчна смерть воїна в цій боротьбі [8, с. 261].

Більшість із дум складалася під час тих чи інших подій; їх автори були безпосередніми свідками творення історії. Тому і згадок про використання козаками своїх військових святинь – клейнодів – у думках значно більше. В основному народні співці акцентують увагу на різноманітному використанні прапора: під час зборів козацького війська у похід чи похованні загиблого героя. Наприклад, у думках «Івась Удовиченко, Коновченко» і «Смерть козака на Кудині – Могили» відтворюється військове та сакральне значення прапора:

«Високу могилу висипали,
Славу козацьку учинили,
У головоньках червоний прапор постановили,
Із семип'ядних пищалей продзвонили...» [198, с. 88].

Згадуються прапори і під час збору охотницького війська для походу:

«Полковник з города Корсуня рушає
Посеред ринку стає,
Червону корогвицю натинає,
На охотника покликає...» [4, с. 49].

У думі ж про міфічного гетьмана запорозького Самійла Кішку прапор відіграє роль сигнального засобу, за яким козаки впізнавали один одного. Звільнившись разом з побратимами з турецької неволі, в якій провів двадцять п'ять років, Кішка, захопивши турецьку галеру, намагався на ній повернутися до рідної землі. Але коли пливли по Дніпру, потрапили під козацький обстріл, і тоді Самійло Кішка:

«...Червоніі, хрещатіі давніі хорогви із кишені виймав,
Розпустив, до води похилив,
Сам низенько уклонив...» [18, с. 17–18].

Саме за стародавніми прапорами запорожці зрозуміли, що на галері не турки, а їх побратими, і припинили вогонь.

На основі зазначених згадок прапора А. Павленко дійшов висновку, що українське козацтво використовувало прапори лише малинового та червоного кольорів [11, с. 2]. Натомість В. Сергійчук

ставити під сумнів таке категоричне твердження і зауважує, що поряд із червоним кольором козаки використовували й інші — різні відтінки синього та жовтого. «...Зовсім не історично, коли прихильники червоного кольору, цитуючи рядки про «червону корогву» з думи про Самійла Кішку, тут же опускають вислів, співаний українськими кобзарями далі про «злато-сині киндяки» [334, с. 17–18]. Але автор зазначених рядків не зазначає, що на початку думи жовто-блакитні киндяки (бавовняна тканина для виготовлення морських прапорів) згадуються як прапори турецької галери, а вже потім — як козацькі:

«Ту галеру на пристань стягали

Тоді: златосинії киндяки — на козаки.....» [18, с. 48].

Ця цитата ще раз підтверджує, що на ранньому етапі історії українського козацтва запорожці не мали власного прапорництва, а користувалися дарованими або захопленими в боях знаменами.

Набагато менше дум, де згадуються інші клейноди. Одна з них пов'язана з літописною легендою про дари польського короля Стефана Баторія українському козацтву: «... щоб вірою і правдою служили, ляхів не били, а з ними, як з рідними братами жили, на москалів би нападали, татарів би побивали й воювали; за це вашому гетьману, головному Богданкові, та й вам із ним великий дар дарує: булаву золотую, та хоругву зі срібла, та бунчук із жеребця» [16, с. 79]. Але проаналізувавши польські джерела, вітчизняні вчені довели, що 1578 р. Баторій пожалував лише прапор з національним гербом, усі ж інші атрибути козацької канцелярщини додали значно пізніше для підкреслення ролі згаданого короля в становленні козацтва як окремого стану.

Інша ж дума присвячена початку трагічних подій в історії України — смерті Богдана Хмельницького та виборам новим гетьманом його молодшого сина Юрія.

« ... Оттоді-то козаки добре дбали,

Бунчук, булаву положили,

Єврася Хмельниченка на гетьманство настановили...» [18, с. 139].

Цим словом кобзарі передали старовинну козацьку традицію: під час виборів кошового чи гетьмана булаву клали на шапку чи стіл, і лише після завершення всієї процедури обрання вона вручалася новообраному козацькому керманчучу. Разом з булавою гетьман отримував і бунчук, що виконував функції особистої відзнаки новобраного керманчича українського козацтва.

Значно більше відомостей про козацькі відзнаки подають нам історичні пісні. Історичні пісні — ліро-епічні твори про конкретні чи типові історичні події та процеси, відомих історичних осіб і безіменних героїв, чие життя і вчинки пов'язані з подіями суспільно-

політичного життя, в яких відтворено дух певної історичної епохи [8, с. 279].

До пісень з безіменним героєм належить твір і «Ой, пуцу я кониченька», де згадується типова для військового часу подія — «військо йде, короговки мають, попереду музиченьки грають» [12, с. 70].

Найбільше пісень, що збереглися до наших днів, пов'язані з ім'ям гетьмана Богдана Хмельницького. Так, у пісні «Про звільнення України від поляків» у сцені збору охотницького війська згадується прапори як своєрідний символ об'єднання всіх верств населення для боротьби проти польської шляхти [2, с. 49–51]. У пісні «Ой у темнім лузі» гетьмана зображено з булавою, що трактувалася народними авторами як атрибут нової, вільної від іноземного панування України [9, с. 88]. Подібне значення надається й булаві одного із сподвижників Хмельницького, брацлавського полковника Нечая – символ боротьби з поляками та визволення українського народу з-під ярма шляхти [3, с. 132].

Натомість бунчукам і прапорам, спогад про які знаходимо в пісні «Ой, послав Бог Хмельницького», надається ширшого значення: з одного боку – тогочасні невід'ємні атрибути урочистої зустрічі українським гетьманом московських послів у Переяславі в 1654 р.

«З Чигирина в Переяслав
Богдан одбуває,
З бунчуками, хоругвами
Московців стрічає» [18, с. 127].

З іншого ж — неопосередковані символи прийняття україно-московської угоди особисто Богданом Хмельницьким і частиною українського козацтва взагалі.

Якщо бунчук трактується в піснях та й узагалі в усьому українському фольклорі як особистий знак гетьмана, то прапори мають різне смислове значення. У попередній пісні вони були знаками політичної історії України, а у творі «Ой, ходив же та пан Супрун» — військової звитяги українців у битві під Очаковом.

«На річкою над Дунаєм
Короговка в'ється,
Ой, там-то наш та пан Супрун
З татарами б'ється» [5, с. 112].

Паралельно з оспівуванням проявленої бойової відваги хоругва в історичних піснях, як і в думах, має сакральне значення – символ віддання останньої шани загиблим у бою побратимам.

Окрім дум та історичних пісень, збереглися до наших днів і легенди й перекази, що прославляють боротьбу українського козацтва з ординцями та національно-визвольну війну під проводом

Богдана Хмельницького. Не дивно, що народ згадує у своїх творах і про клейноди, адже вони завжди були невід'ємними символами козацтва.

Так, у легенді про боротьбу козаків з ординцями згадуються литаври [65, с. 67]. Слід зазначити, що серед усього різноманіття українського фольклору символічний сенс литаврів набув висвітлення лише в цьому творі. Згадуються вони у зв'язку зі зборами всього козацького війська для походу проти кочових завойовників. Загалом же литаври завжди були сигнальним засобом до якогось дійства: початку великої козацької ради, приготувань до війни, прийняття послів. Таким чином, жодна важлива подія не розпочиналася, поки добуш не проб'є в литаври. Народні митці, знаючи про цю традицію, не могли не зобразити литаврів у такий відповідальний час згуртування козацької громади для битви з ординцями.

Як і в попередніх фольклорних жанрах, найбільше загадок про козацькі атрибути збереглося в легендах і переказах, пов'язаних з добою Богдана Хмельницького. Український народ ще за життя гетьмана прославляв не тільки його особистість, але й усе, що пов'язано з ним. У результаті понині збереглися значна кількість не лише дум чи пісень, а й легенд про славі діяння Хмельницького та його бойових побратимів.

Одна з легенд «Богдан Хмельницький» стисло передає історію конфлікту Хмельницького з Чаплинським, початок війни проти поляків і тріумфальний в'їзд гетьмана Хмельницького в Київ. «В'їхав він конем посеред Києва та як замахнувся булавою, й збив хреста на костюлі...» [14, с. 107]. Таким чином, булава трактується не лише як атрибут гетьмана, що почав боротьбу за православу віру, за звільнення українського народу з-під польсько-шляхетського гноблення, але і як сам символ боротьби за вільне життя українського народу.

Таке трактування особистих речей гетьмана знаходимо в легенді «Вовків шпиль», у якій Богдан Хмельницький, будучи вже на смертному одрі, повідав молодшій дочці про те, де сховав свою булаву та зброю. «Після моєї смерті, — сказав гетьман, — усякі гнобителі намагатимуться пограбувати й поневолити нашу країну. А щоб цього не сталося, треба організовано бити ворогів і сміливо боронити нашу рідну землю...» [1, с. 145]. Тобто зброя призначалася для оборони рідного краю, а булава — для об'єднання всього населення з метою вдалого завершення початої боротьби.

Якщо звернути увагу на такі деталі, як згадка про пам'ятник Богдану Хмельницькому в Києві та революційні події 1905 р., стає очевидним, що дві наведені вище легенди склалися вже в кінці XIX — на початку XX ст. Незважаючи на це, в них передається

образ гетьмана Богдана Хмельницького як народного героя, що звільнив Україну від польських магнатів і католицьких ксьондзів. І саме його символи повинні були надихати майбутні покоління на боротьбу за свободу та незалежність рідної землі.

Інші ж дві легенди пов'язані з іменами найближчих соратників гетьмана Хмельницького – полковників Максима Кривоноса та Нестора Морозенка [1, с. 152–154]. У першій описується штурм Кременецького замку загоном Кривоноса. За славетною традицією, що започаткована ще з часів Київської Русі, козаки, захопивши вежу, встановили там прапор — «... малинову запорізьку фану» [1, с. 162]. У такий спосіб ознаменовувалося не лише взяття самого замку, але й перемога над ворогом у цілому. Щодо поховання козаками загиблих у цій битві побратимів, то, на відміну від дум, у легендах використовується новий ритуал застосування прапора. Якщо в козацьких думах корогву залишали на могилі вбитого, то в легендах лише схиляли в жалобі над померлими. Подібне ж використання корогви згадується і в переказі про загибель і поховання полковника Морозенка. У такий спосіб віддавалася остання шана померлим.

Знаючи про священне значення клейнодів для козацтва, народні митці не могли не згадати про них у думах, що оплакують зруйнування за наказом російської імператриці Катерини II Запорізької Січі. У думах «Гриць» та «Калнаш», усе ще не вірячи в те, що козацької вольниці більше не існує, деякі запорожці намагалися відправити до Петербурга делегацію, щоб упрохати царицю повернути не лише землі, але й забрані клейноди [4, с. 12; 34]. Адже залишившись без своїх головних атрибутів, українське козацтво втрачало пам'ять не лише про власні бойові подвиги, але й про славне минуле своїх попередників. Окремі клейноди все ж таки повернули, але вже новому Чорноморському козацтву, яке в 1860 р. було перейменоване на Кубанське козацьке військо.

Отже, козацький період посідає важливе місце в пісенній творчості українського народу. Оспівуючи спосіб життя, звичаї, героїчну боротьбу козаків, народні творці не оминули своєю увагою і їх священні символи – клейноди, до яких належать булава, бунчук, пернач, печатка, литаври і прапор. Згадки про деякі з них можна знайти в прислів'ях, думах, історичних піснях, легендах і переказах. За допомогою аналогій-прогиставлень, українці звеличували або висміювали різні риси людського характеру: мужність, хоробрість, бойову доблесть, мудре чи бездарне керування козацькою державою. У такий своєрідний спосіб відбувалося естетичне виховання народу.

Прославлення ж історичного минулого — основа героїчних дум, історичних пісень, легенд і переказів, що доносять до читача

славні діяння українського козацтва. Військовим символом мужності лицарів завжди був прапор, який найчастіше і згадується в перелічених фольклорних жанрах. На відміну від усіх інших видів народної творчості, думи та деякі легенди передають не лише функціональне значення, але й кольорову гаму козацьких прапорів. Найчастіше згадуються корогви малинового та червоного кольорів, але існують спогади і про синьо-жовті барви. Однак ця інформація не є підставою для висновків про головні барви козацької вексології. Вона вирізнялася значним різнобарв'ям, яке з невідомих причин не набуло висвітлення у фольклорі.

Крім прапора, в легендах, переказах і думках часто згадується й булава, переважно гетьмана Богдана Хмельницького та його військових побратимів. Народні митці надали їй значення невід'ємного атрибута боротьби проти поневолення українського народу іноземними загарбниками. Тема боротьби козацтва проти різноманітних поневолювачів нашого народу відобразилася не лише у фольклорі, але й у декоративно-прикладному мистецтві, що і буде тематикою подальших розвідок.

Список літератури

1. Герої України в казках та легендах / [редак-укладач О. А. Волосевич]. — Л. : Аверс, 2006. — 360 с.
2. Думи та пісні про Богдана Хмельницького / [упоряд. та примітки М. Г. Марченко]. — К. : Муз. Україна, 1979. — 101 с.
3. Думи. Історико-героїчний цикл / [упоряд. та примітки О. І. Дея]. — К. : Дніпро, 1982. — 159 с. : іл.
4. Исторические песни малороссийского народа с объяснениями В. Антоновича и М. Драгоманова: в 2 т. — Т. 2. — К., 1875. — 167 с.
5. Історія України в народних думках та піснях / [ред. та упоряд. А. Демиденко]. — К. : Веселка, 1993. — 271 с. : іл.
6. Коновалова М. М. Гетьман Мазепа у фольклорі та літературі : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.01.01 «Українська культура» / М. М. Коновалова. — Львів, 2001. — 23 с.
7. Корнев А. Ю. Постаті народних ватажків доби Хмельниччини в семіотичному просторі української пісенної епітики : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 17.00.01 «Теорія та історія культури» / А. Ю. Корнев. — Х., 2005. — 20 с.
8. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. — К. : Знання-Прес, 2006. — 591 с.
9. Лукашевич П. Малороссийские и червонорусские народные думы и песни / П. Лукашевич. — СПб., 1836. — 171 с.
10. Однороженко О. А. Козацька територіальна геральдика кінця XVI – XVIII ст. / О. А. Однороженко. — Х. : Мадрид, 2009. — 416 с.
11. Павленко А. «Ой війську йде, короговці мають». Червоний прапор в українських народних думках / А. Павленко // Радянська Україна. — 1989. — 29 липня (№ 174). — С. 2.

12. Перлини української народної пісні / [упоряд. М. М. Гордійчук]. — К. : Муз. Україна, 1989. — 390 с.
13. Рудакова Н. І. Художня трансформація образу козака в українській народній прозі : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.01.07 «Фольклористика» / Н. І. Рудакова. — К., 2008. — 24 с.
14. Савур-могила. Легенди та перекази Нижньої Наддніпрянщини / [упоряд. і авт. приміток В. А. Чабаненко]. — К. : Дніпро, 1990. — 261 с.
15. Сергійчук В. І. Національна символіка України / В. І. Сергійчук. — К. : Веселка, 1992. — 109 с. : іл.
16. Срезневский И. И. Запорожская старина: в 3 ч. / И. И. Срезневский. — Х. : Университетская типография, 1833. — Ч. I. — 1833. — 425 с.
17. Стороженко А. В. Стефан Баторий и Днепровские казаки / А. В. Стороженко. — К. : Типография Г. Л. Фронцкевича, 1904. — 327 с.
18. Українські народні думи та історичні пісні / за ред. М. Т. Рильського. — К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1955. — 658 с.
19. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис / [упоряд. приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка]. — К. : Либідь, 1993. — 738 с.
20. Українські прислів'я і приказки / [упоряд. Т. М. Панасенко]. — Х. : Фоліо, 2006. — 351 с.
21. Усі крилаті вислови, прислів'я, приказки, загадки / [укладач Н. В. Курганов]. — Х. : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. — 320 с.
22. Щербак Н. Г. Образ Івана Сірка: типологія характеру в народній творчості і художній літературі : автореф. дис...канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Н. Г. Щербак. — Х., 2008. — 22 с.

Надійшла до редколегії 05.09.2012 р.

УДК 338.48:001.5

Л. Д. БОЖКО

ГЕНЕЗИС ТА ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВОГО ТУРИСТСЬКОГО ДИСКУРСУ

Аналізуються наукові дослідження в галузі туризму, зокрема формування наукових шкіл і виявлення особливостей тематики досліджень окремих напрямів західними вченими.

Ключові слова: туризм, туристичний дискурс, інституціоналізація наукового напрямку, туристські наукові школи.

Анализируются научные исследования в области туризма, в частности формирование научных школ и выявление особенностей тематики исследований отдельных направлений западными учеными.

Ключевые слова: туризм, туристический дискурс, інституціоналізація научного напрямлення, туристические научные школы.

Analyzed the scientific research in the field of tourism, in particular, the formation of scientific schools and determination of characteristics of the themes in researches of selected areas by western scientists.

Key words: tourism, tourist discourse, institutionalization of the research area, tourism scientific schools.

З другої половини ХХ початку ХХІ ст. туризм став невід’ємною складовою життя суспільства, однією з найвисокоприбутковіших і динамічно прогресуючих галузей економіки. За зміни, які відбулися в суспільстві під впливом туризму, він одержав назву соціокультурного феномену ХХ ст. Вихід туризму на лідерські позиції в економіці та соціумі привернув до нього увагу багатьох фахівців з різних галузей знань. Сьогодні можна говорити про виникнення й активний розвиток нового наукового напрямку — туризмознавства. Різноманітні напрями досліджень та становлення нової наукової дисципліни потребують історичного дослідження теоретичної рефлексії щодо аналізу туризму як культурного феномену, чим і зумовлена актуальність означеного дослідження.

До питань вивчення історії розвитку наукових досліджень стосовно туризму і їх систематизації зверталися вчені різних країн, зокрема В. С. Пазенок [11], Г. С. Цехмістрова [13], О. А. Кручек [7] в Україні, Марин Нешков, Найдан Апостолов у Болгарії [10], В. Е. Багдасарян, Г. П. Долженко, Е. Г. Долженко в Росії та ін. [6].

Мета дослідження — огляд наукових досягнень у галузі туризму західними вченими.

Досліджень туризму як особливого наукового напрямку розпочалося наприкінці ХІХ ст., коли туризм почав активно впливати на суспільство і суспільні відносини. Відомий економіст Торстін Веблен у праці «Теорія класу, що розслабляється», яка вийшла друком у 1899 р. в США, відзначав, що туризм уже встиг перетворитися на прояв вишуканого, рафінованого стилю життя. За його словами, в той час немало людей здійснювали туристичні подорожі з метою підкреслити власну належність до певної суспільної групи. Такий сплеск інтересу до туристичних подорожей сприяв стрімкому розвитку туристичної індустрії. Набутий емпіричний досвід і необхідність вирішення нагальних проблем потребували наукової рефлексії.

Першими вивчати туризм стали вчені Швейцарії й Австрії: Йохан Ангерер (Johann Angerer) «Туризм у німецькому Південному

Тиролі» («Das Fremdenwesen im deutschen Sudtiroel») (1881 р.), Едуард Гюер-Фрьолер (Eduard Guyer-Fruler) «Готелярство» («Das Hotelwesen») (1883 р. Цюрих), Йозеф Страднер (Joseph Stradner), який виголосив доповідь на конгресі в Австрії в 1884 р. та ін. У 1841 р. в рамках дослідження руху народонаселення вийшла друком праця німецького вченого І. Г. Коля, присвячена туристській проблематиці. Цікаве його визначення туризму як «іншого громадського руху».

У 1905 р. опублікована праця австрійського дослідника І. Страднера «Туризм», яка стала класичною для нового наукового напрямку. У ній автор окреслював межі предмета туристського дослідження і вперше формулював проблему туристського районування. І. Страднер указував на нетотожність кордонів такого типу районів з політико-адміністративним поділом [15]. Водночас (1907 р.) Р. Юст захистив першу дисертацію з проблем туризму.

Результати розвитку сфери туризму вперше стали предметом досліджень у працях іншого австрійського вченого К. Шпютца (насамперед монографія «Географічні умови та наслідки туризму в Тіролі» – 1919 р.). У своєму дослідженні він обґрунтував трансформаційне значення «гостьового промислу» для поселенських інфраструктур в економічному, соціальному і культурному аспектах [15].

Р. Енгельман уперше застосував методи статистики для дослідження туризму. Таким чином, туристське наукове знання було поставлене на верифіковану основу кількісних показників.

Надзвичайно плідними в розвитку науки про туризм і вищу освіту в ньому можна вважати 20-ті рр. ХХ ст. в Німеччині. Серед учених того часу можна назвати Роберта Глюксмана (Robert Glucksmann), першого директора Берлінського дослідного інституту туризму. Міждисциплінарне розуміння природи туристського дослідження він сформулював як завдання комплексного вивчення туризму «з економічної, організаційної, соціологічної, правової, географічної, метеорологічної та медичної сторін» [15].

У цей час вийшли друком праці А. Грюнтала, де він формулює зміст і наукові завдання географії туризму [17], а також Г. Вегенера «Вивчення туризму з позицій географії», де особлива увага зосереджена на взаємозв'язку розвитку туризму і природно-культурного потенціалу території, проаналізовано мотиви вибору туристами місць відпочинку і наслідки туристського руху для навколишнього природного та культурного ландшафту.

У 1930-і рр. німецькі дослідники вже змогли перейти від загальних завдань до регіонального туристського вивчення (Х. Гассман — гарцського гірничого масиву, Х. Деблер — мекленбурзьких курортів). Одну з перших типологій туристського руху презентував

Х. Позер. Він же першим застосував систему розрахунку економічної ефективності різних типів туризму.

Цікавим з точки зору історії науки є розвиток туризму за часів Третього Рейху. Ідеологія Третього Рейху, одним із компонентів якої була естетизація потенційних туристичних об'єктів, як природного, так і історико-культурного значення, стала своєрідним імпульсом досліджень у сфері туризму. Через рух KdF («сила через радість») утверджувалася ідеологема про потенціал туризму у формуванні позитивного ставлення людини до своєї країни, зняття комплексів неповноцінності. З іншого боку, наукові напрями, які не вкладалися в запропоновані ідеологічні схеми, закривали.

Водночас відбувається інституціоналізація нового наукового напрямку. У Дюссельдорфі в 1914 р. засновано Міжнародний інститут з вивчення готелярства (Das Internationale Institut für das Hotelbildungswesen), який у 1920 р. перетворено на Вище училище з готелярства і транспорту («Hochschule für Hotel- und Verkehrswesen»), але вже в 1921 р. цей заклад було закрито [17].

У 1929 р. в Берліні заснований Дослідний інститут з туризму (Institut für Fremdenverkehrsforschung), яким керував уже згадуваний Роберт Глюксман (Robert Glücksmann). Він же автор першого спеціалізованого наукового видання з туризму «Archiv für den Fremdenverkehr» («Архів з туризму») [14].

У 1920-і рр. поряд з німецько-австрійською науковою школою формуються інші національні школи вивчення туризму. В Італії популяризатором нового напрямку наукових знань став А. Маріотт. Відповідний лекційний курс він читав у Римському університеті. Проте одного цього для становлення науки було недостатньо. Відсутність відповідних наукових традицій визначила відставання італійської школи дослідження туризму від німецько-австрійської.

У французькій науці першим туристську тематику вивчав географ Р. Бланшар, завдячуючи якому до наукового обігу ввійшло поняття «туристська промисловість», яка розумілася як «експлуатація краси» країни. Статтю Р. Бланшара «Туризм у французьких Альпах» визнано першим суто туристським дослідженням у Франції. У працях Р. Бланшара, Ж. Брюна, П. Відаль де ла Блаша закладені основи французької так званої школи «географії людини». Дослідження Е. Мартона присвячені як теоретичним проблемам фізичної географії, так і регіонального країнознавства (Центральна Європа, Франція). У працях Ш. Депере та ін. порушено важливі теоретичні й методологічні проблеми географічних наук, проаналізовано головним чином природні, соціально-технічні, медико-біологічні та інші фактори середовища проживання людини. Е. Реклю здійснив спробу надати загальну картину

розвитку людства й опис країн у формі яскравих, живих характеристик з позицій, близьких географічному детермінізму [1; 3].

Подальший розвиток французької наукової школи в 1930-і рр. визначали дослідження просторових конфігурацій туристських потоків. Одним з найвидатніших її представників був Ж. Мьєж, У своїх працях, присвячених туризму в Савої, він сформулював своє бачення модельних трансформацій туристських дислокацій від точково-лінійної системи (вибудовується по мережі залізничного полотна) до моделі територіального розосередження. Провідним чинником цих трансформацій, на його думку, була моторизація, що створила передумови туристського освоєння територій, віддалених від залізниці.

Значна увага дослідженням туризму приділялася в Польщі. Очолював їх професор Ягеллонського університету в Кракові С. Лещіцький, з яким пов'язане визначення предметної сфери туристських досліджень як поняття «географія туризму». У праці «Географія туризму як науковий підхід до вирішення туристських проблем», яка вийшла друком у 1932 р., С. Лещіцький стверджував, що географія туризму має охоплювати «наукове визначення туристської привабливості ландшафту, вивчення можливостей розвитку туристського руху за умови збереження основних первісних ознак ландшафту й одночасну оцінку оптимальних економічних результатів туристської діяльності» [8]. Однак географічну доміанту він трактував надзвичайно широко, що виводило проблематику на рівень міждисциплінарного вивчення. С. Лещіцький писав про наявність комплексу економічних, географічних, статистичних, юридичних, культурних і соціальних проблем, пов'язаних з туризмом; підкреслював проблему зв'язку туризму не тільки з географічним середовищем, але і з культурою, багатогранною природою самої людини. Таким чином, науковий підхід С. Лещіцького вказував на якісно новий рівень у географічному вивченні туризму.

У 1936 – 1939 рр. у Кракові відкрита Лабораторія туризму при Інституті географії Ягеллонського університету й організована Дослідна комісія з ініціативи Ліги з підтримки туризму. Науковий доробок лабораторії туризму став вагомим внеском у вивчення туризму в Польщі. Досвід географічних досліджень туризму в Кракові мав також прикладне значення і був використаний у теорії і практиці територіального планування [5].

Пріоритетним напрямом розробок польської школи стало вивчення туристсько-курортного руху, пов'язаного насамперед з регіоном Карпат. Апробовували моделі і методи розрахунку ресурсної бази туризму. Практичний результат цих досліджень полягав в ухваленні національної системи туристсько-курортного

районування (на території Польщі створено 6 основних туристських і 10 курортно-дачних районів). Характерно, що польська наукова школа досліджень у сфері туризму не припинила свого існування і після встановлення соціалістичного режиму. Прикладом дослідницьких підходів цього часу може бути проведений А. Вжосек порівняльний аналіз районів Карпат і Судет з точки зору їх туристської привабливості.

У 1920-30-і рр. розпочато формування північноамериканської школи досліджень у туризмі. Серед головних питань американських дослідників — вивчення проблем рекреаційних ресурсів і раціонального природокористування. Найвідоміші вчені початкового етапу генези туристського напрямку в США — К. Мак-Меррі і Р. М. Браун — розглядали питання охорони природи для розвитку туризму й відпочинку населення [12].

Надалі американські дослідники зробили значний внесок у формування понятійного апарату, запропонувавши дефініцію конституції «нові цивілізації відпочинку». У центр дослідницької уваги ставилося інфраструктурне середовище дозвілля. С. А. Стенфілд, відштовхуючись від матеріалів розвитку туризму в Нью-Джерсі, за аналогією з «мегаполісом», увів до наукового обігу поняття «дозвілляполіс», яке трактував як особливий тип міської агломерації.

Міждисциплінарні методики дослідження були розширені в працях представників північноамериканської школи за допомогою активного впровадження у сферу туристичних досліджень математичного інструментарію (використання елементів диференціального аналізу, матричної алгебри, теорії ймовірностей). Приклад використання в туристських дослідженнях прийомів системного моделювання — розробка колективом під керівництвом Дж. Елліса багатофакторної моделі динаміки туристичних потоків за аналогією з принципом функціонування станцій — генераторів електроенергії. Саме завдяки американським ученим набула принципово нового якісного рівня практика застосування в туристських дослідженнях традиційних методів соціологічних дисциплін [2].

Американський психолог С. С. Плог уперше розглянув динаміку курортних зон з історичної точки зору, пов'язавши стадію розвитку дестинації з психографічними характеристиками основного контингенту відвідувачів. Він припустив, що контингент відвідувачів змінюється з розвитком туристичної території. Згідно з плогівською концепцією, для розвитку туризму характерна зміна парадигм особистісних психологічних типів — аглоцентрика і психоцентрика. Перший є екстравертом, любителем пригод, новизни й авантюри, другий — інтроверт, консерватор у

побуті, людина, не схильна до авантюр. З розвитком туристських інфраструктур і посиленням повсякденної складової в туризмі він, за схемою С. С. Плога, еволюціонує від аглоцентричного до психоцентричного типу. Таким чином, С. С. Плог зробив певний внесок у вивчення не тільки еволюції курортів, а й рекреаційної поведінки людей. Він одним з перших звернувся до психологічних аспектів туристської діяльності, які донині висвітлені недостатньо.

Аналіз літературних джерел, присвячених проблемам розвитку сучасного туризму, свідчить, що найбільшу увагу дослідників привертають питання формування понятійного апарату, виявлення закономірностей функціонування туристського ринку як елементу світового ринку торгівлі послугами, менеджменту і маркетингу туризму.

Одним з найдискусійніших питань є саме поняття туризму. Перше і найточніше визначення туризму, яке пізніше ухвалила Міжнародна асоціація наукових експертів туризму, надали професори Бернського університету В. Хунзікер і К. Крапф (1954 р.). За їх визначенням, туризм – це сукупність відносин, зв'язків і явищ, які супроводжують поїздку і перебування людей у місцях, що не є місцями їх постійного або тривалого проживання і не пов'язані з їхньою трудовою діяльністю. Визначення швейцарських фахівців Хунзікера і Крапф, порівняно з попереднім, не доповнено новими елементами, а вводить новий підхід: виняток. Вони вибрали такий спосіб визначення, що вважали туризмом усе, що якоюсь мірою пов'язане з подорожжю, за винятком поїздки при зміні постійного місця проживання, а також поїздок, мотивованих трудовою діяльністю. Сьогодні ми вже знаємо, що міграція пенсіонерів та економічний туризм спростовують ці погляди.

Важливе значення для дослідження проблем, пов'язаних з туризмом, мають публікації ООН, Всесвітньої Туристської Організації (ВТО), Міжнародного Союзу туристських організацій (МСОТО) й інших міжнародних організацій, які глобально досліджують певні теми. Одна з пріоритетних тем – розробка понятійного апарату.

Нині найпоширенішим є визначення туризму, прийняте на спільній конференції Всесвітньої асоціації туризму і Міжпарламентського союзу в 1989 р. в Гаазі. Воно вводить поняття про добровільність подорожі і надає великого значення ролі сектора послуг. За критичного підходу до цього визначення можна виявити те, що в ХХІ ст., виключення місця проживання і робочої діяльності не визначає повноцінно пересування, яке характеризує всіх учасників туризму.

У документах Гаазької декларації (1989) під туризмом розуміється будь-яке вільне пересування осіб, не враховуючи пересувань між місцем роботи і проживання, а також весь комплекс послуг, створений для задоволення потреб людей під час нього [4].

Існуючі сьгоднішні визначення туризму можна об'єднати у дві групи. Перша група – вузькоспеціалізовані визначення, які стосуються окремих економічних, соціальних, правових аспектів туризму або його видових особливостей і є інструментом для вирішення конкретних завдань (наприклад, для статистичних досліджень). Другу групу складають дефініції, які охоплюють предмет у цілому, розкривають внутрішній зміст туризму, виражають єдність усього різноманіття властивостей і відносин.

У 1980 р. на Філіппінах була прийнята Манільська декларація зі світового туризму, яка проголосила: «Туризм розуміється як діяльність, що має важливе значення в житті народів завдяки безпосередньому впливу на соціальну, культурну, освітню й економічну сфери життя держав та їх міжнародні відносини» [9].

У матеріалах Всесвітньої конференції з туризму, проведеної Всесвітньою туристською організацією (ВТО) в 1981 р. в Мадриді, туризм визначається як один з видів активного відпочинку, що являє собою подорожі, які здійснюються з метою пізнання тих чи інших районів, нових країн і поєднуються в окремих країнах з елементами спорту. У 1993 р. статистична комісія ООН ухвалила ємніше визначення туризму: «Туризм – це діяльність осіб, які подорожують і перебувають у місцях, що знаходяться за межами їх звичайного середовища, протягом періоду, який не перевищує одного року поспіль, з метою відпочинку, діловими й іншими цілями» .

У науковій літературі існує багато інших підходів до визначення туризму. Так, П. Бернекер визначає туризм як сукупність взаємовідносин і послуг, пов'язаних з тимчасовою та добровільною зміною мандрівником місця проживання з некомерційних або непрофесійних причин.

Більшість наукових досліджень у галузі туризму західні вчені присвячували економічним аспектам. Упродовж багатьох років туризм розглядався як галузь, що стимулює місцеву економіку, підвищує добробут, впливає на якість і рівень життя населення країни. Проте після детального аналізу результатів, ґрунтовного вивчення проблеми ефективності виникли критичні оцінки туристської діяльності. З'ясувалося, що запланований прибуток виявляється нижче очікуваного, а відтік капіталу з конкретних країн і перебільшення позитивних сторін часто не відповідають передбачуваним економічним перевагам у сфері туристської індустрії.

В економічному середовищі виникла ґрунтовна критика масового туризму, яка засвідчила після детального вивчення, що мультиплікаційний ефект від туризму іноді нижче очікуваного рівня, а відтік капіталу в туристській індустрії часто зводить нанівець передбачувані економічні переваги.

Більшість сучасних досліджень з теми туристського розвитку здійснили зарубіжні економісти, такі як Б. Х. Арчер, Д. Л. Мак-Кі, А. Маммозадех, Р. Сеніор, С. Л. Дж. Сміт, Д. І. Вівер, Дж. Ф. Флетчер. У них набув висвітлення широкий спектр проблем розвитку сучасного туризму: характер і особливості, тенденції світового туристичного ринку, вплив туризму на національну економіку, особливо країн, що розвиваються, проблеми взаємодії національних і транснаціональних інтересів та багато інших.

Економічний аспект туризму став предметом вивчення таких економістів, як К. Холовей, Г. Біовські, Р. Котас, котрі розкрили основи економіки туризму, туристичного ринку і механізмів його функціонування.

Методику обліку внеску туристичної галузі в народне господарство опрацювали такі західні економісти, як К. Каспар, Ф. Кларк, А. Кох, М. Опшерман, К. Ріхтер, Х. Рютгер, В. Фрейер.

Управлінський підхід у дослідженнях туризму використано під час моделювання життєвого циклу туристського центру. Автор найвідомішої з таких моделей Р. В. Батлер виявив пропорції співвідношення чисельності прибуття туристів зі стадіями існування турцентру (розвідка, залучення, розвиток, зміцнення, стагнація, занепад, оновлення).

Вивчення впливу соціально-економічних чинників на формування попиту та пропозиції рекреаційно-туристських послуг, аналіз рекреаційно-туристських ресурсів і перспектив розвитку ринку туристичних послуг міститься в працях зарубіжних авторів: К. Герінга, Ф. Котлера, Р. Ланкара, Д. Мейкенза, Р. Оллье та ін.

Сучасні аспекти маркетингу та менеджменту на ринку послуг, зокрема туристських, розкриті в працях таких учених, як: Р. Браймер, Х. Годфрі, Д. Дея, Ф. Котлер, Ж.-Ж. Ламбен, Х. Мон-Танер Монтехано.

Кластерний підхід в управлінні національними економічними процесами, що дозволяють формувати конкурентоспроможність території, вивчався в теоріях таких авторів: М. Портера, Е. Лімера, І. Толенадо і Д. Сольє, Е. Дахма та інших.

На певному етапі виникла необхідність розгляду туризму в рамках гуманітарного знання, зокрема з позицій культурологічного підходу, що дозволяє надати своєчасну і всесторонню оцінку

процесу розширення туристської діяльності – впливів на соціальну та культурну сферу, екологію, зовнішньоекономічну діяльність та міжнародні відносини. Це пов'язано з тим, що в сучасному світі туризм з переважно економічного явища перетворюється на соціальний і культурний феномен. Наукові дослідження туризму в цьому напрямі потребують окремого дослідження.

Таким чином, огляд досліджень свідчить, що проблеми наукового осмислення туризму вивчають науковці різних напрямів. Уже в середині ХХ ст. були сформовані основні наукові школи вивчення туризму. Генезис напрямів туристських досліджень тематично форматувався домінуючими у світовій науці економічними й соціальними пріоритетами. Розквіт туризму як предмета наукового пізнання відзначений 70-ми р. ХХ ст. У цей час туризм стає предметом наукового осмислення широкого кола наукових дисциплін, що потребує історичного дослідження наукової рефлексії феномену туризму з точки зору міждисциплінарного підходу.

Список літератури

1. Александровская О. А. Французская географическая школа конца XIX — нач. XX века / О. А. Александровская. — М., 1972.
2. Багдасарян В. Э. Наука о туризме [Электронный ресурс] / В. Э. Багдасарян. — Режим доступа: <http://servicology.ru/glossary/n/109.html>. — Назва з екрана.
3. Витвер И. А. Французская школа «географии человека» / И. А. Витвер // Учен. зап. Моск. гос. ун-та. — М., 1940. — Вып. 35. — С. 8–44.
4. Гаагская декларация по туризму, Гаага, 14 апреля 1989 года // Правове регулювання туристичної діяльності в Україні : зб. нормат.-прав. актів / під заг. ред. В. К. Федорченка ; Київ. ун-т туризму, економіки і права. — К., 2002. — С. 63–68.
5. География туризма : учебник / коллектив авторов ; под ред. А. Ю. Александровой. — М. : КНОРУС, 2008. — 592 с.
6. Долженко Г. П. Развитие научных исследований туристской деятельности в России (1930–2010 гг.) [Электронный ресурс] : электрон. учеб. пособие / Г. П. Долженко, Е. Г. Долженко. — Ростов н/Д, 2010. — Режим доступа: <http://gennadiy-dolzhenko.ru>). — Назва з екрана.
7. Кручек О. А. Туризмология: процес формування теорії туризму / О. А. Кручек / Зб. наук. пр. Сер. Філософські науки / Київ. ун-т туризму, економіки і права. — К., 2010. — Вип. 8. — С. 139–166.
8. Кусерова А. И. Туризм как объект исследования в истории географической науки [Электронный ресурс] / А. И. Кусерова, В. П. Ковшов. — Режим доступа: <http://geoeko.mrsu.ru/2010-l/PDF/Kuserova.pdf>. — Назва з екрана.
9. Манильская декларация по социальному воздействию туризма // Правове регулювання туристичної діяльності в Україні : зб. нормат.-прав. актів / під заг. ред. В. К. Федорченка ; Київ. ун-т туризму, економіки і права. — К. : Юрінком Інтер, 2002.

10. Нешков М. Туристическата наука в крае на XX век / М. Нешков, Н. Апостолов. — Икономика и развитието на обществото. — Варна : Университетско издателство. — 2002. — Т. 4. — С. 354–360.
11. Пазенок В. С. Туризмология: концептуални засади теорії туризму / В. С. Пазенок. — К., 2008. — 830 с.
12. Туризм [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://worldwidetour.ru/>. — Назва з екрана.
13. Цехмістрова Г. С. Теорія туризму в контексті наукознавства / Г. С. Цехмістрова // Зб. наук. пр. Сер. Філософські науки / Київ. ун-т туризму, економіки і права. — К., 2009. — Вип. 6. — С. 84–91.
14. Auch der Fremdenverkehr wird jetzt Wissenschaft // Acht Uhr Abendblatt (Berlin). — 1929. — 9 Februar.
15. Geschichte der Tourismusforschung [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://de.wikipedia.org/wiki/Geschichte_der_Tourismusforschung. — Назва з екрана.
16. Gruntal Ad. Probleme, der Fremdem erkehrdeogkaphie, Schriftenreihe des Forschungsinsttitit fur Fremdenverkehr. Heft 9 / Ad. Gruntal. — Berlin, 1934.
17. Herold T. Die neue Verkehrshochschule in Düsseldorf / T. Herold. — Berlin : Karl Heymann Verlag, 1920.

Надійшла до редколегії 22.08.2012 р.

ДО 85-РІЧЧЯ ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АКАДЕМІЇ КУЛЬТУРИ

УДК [378.6:008](477.54-25)(091)

В. М. ШЕЙКО,
М. М. КАНІСТРАТЕНКО,
Н. М. КУШНАРЕНКО

РЕФЛЕКСІЯ РОЗВИТКУ ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АКАДЕМІЇ КУЛЬТУРИ : 2007–2011 РР.

Здійснюється системне осмислення багатогранної діяльності Харківської державної академії культури впродовж 2007–2011 рр.

Ключові слова: культурологічно-мистецька сфера, бібліотечно-інформаційна сфера, підготовка фахівців, підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів, Харківська державна академія культури.

Осуществляется системное осмысление многогранной деятельности Харьковской государственной академии культуры в период с 2007 по 2011 гг.

Ключевые слова: культуролого-искусствоведческая сфера, библиотечно-информационная сфера, подготовка специалистов, подготовка научных и научно-педагогических кадров, Харьковская государственная академия культуры.

The versatile activity of the Kharkiv State Academy of Culture within the period of time from 2007 to 2011 is systemically examined.

Key words: the sphere of cultural studies and art criticism, library and information sphere, specialists training, researchers training, scientific and pedagogical staff training, the Kharkiv State Academy of Culture.

Харківська державна академія культури (ХДАК) — унікальний, елітний вищий навчальний заклад України культурологічно-мистецького та бібліотечно-інформаційного профілів найвищого IV рівня акредитації [6; 10].

Унікальність ХДАК полягає зокрема в тому, що це перший і впродовж тривалого часу єдиний на терені нашої країни ВНЗ означеного профілю, фундатор і лідер підготовки високоякісних фахівців-професіоналів (бакалаврів, спеціалістів і магістрів), а також наукових і науково-педагогічних кадрів (кандидатів і докторів наук) культурологічно-мистецького та бібліотечно-інформаційного спрямування, визнаний завдяки багаторічній плідній праці не лише на вітчизняному, а й на європейському та

світовому науково-освітньому просторі. Його унікальність полягає в тому, що академія, по суті, є одночасно й освітньою установою, і установою культури та мистецтва (зі своєю системою концертно-виконавської, просвітянської, дозвіллевої і т. д. діяльності, і науковою установою (в галузі гуманітарного знання). Це зумовлює багатогранність діяльності ХДАК, покладає на неї особливу відповідальність за збереження та примноження кращих традицій вітчизняної вищої школи, досягнення нею європейських і світових стандартів освіти та наукової діяльності.

У цьому сенсі цілком об'єктивного значення набуває широке оприлюднення освітніх і наукових здобутків даного вишу як еталонних, таких, що можуть наслідувати інші вищі навчальні заклади, стимулювати підвищення якості їхніх освітніх і наукових послуг.

Підкреслимо, що різностороння діяльність Харківської державної академії культури відносно регулярно висвітлюється на шпальтах монографічних і періодичних видань [6–10]. Водночас потребують осмислення окремі періоди розвитку ХДАК, які можна розглядати як доленосні, вагомі в її поступі до нових звершень.

Мета статті — осмислення рефлексії розвитку Харківської державної академії культури за останнє п'ятиріччя, датоване 2007–2011 рр.

Цілком закономірною є думка про те, що майбутнє Харківської державної академії культури неможливе без рефлексії, спрямованої на глибоке осмислення вже пройденого шляху, усвідомлення її сучасного стану.

Як відомо, рефлексія (від лат. *reflexio* — погляд назад) має два основні значення: 1) у буденному розумінні — це обмірковування, спостереження, пізнання; 2) у філософському сенсі — це форма теоретичної діяльності людини, спрямованої на обміркування певних дій; самоаналіз; роздуми; відображення; аналіз; дослідження певного процесу чи явища [1, с. 1028; 4, с. 1134]. У даному разі під рефлексією розуміється системне осмислення багатогранної діяльності Харківської державної академії культури за п'ятирічний період — з 2007 по 2011 рр.

Слід зазначити, що на сьогодні в ХДАК створено дієву систему моніторингу і висвітлення науково-творчих та освітньо-виховних здобутків. Серед основних форм презентації рефлексійних досліджень можна назвати взаємопов'язаний комплекс нонелектронних та електронних джерел інформації, в яких подаються основні результати діяльності академії. А саме:

- вихід друком колективних монографій, присвячених черговим ювілейним роковинам ХДАК, в яких підсумовуються

- діяльність академії, факультетів, кафедр, інших структурних підрозділів, а також індивідуальні досягнення провідних учених ВНЗ — докторів наук, професорів [6];
- видання фахових збірників наукових праць — «Культура України» (з 1993 р.) та «Вісник Харківської державної академії культури» (з 1999 р.), де публікуються результати наукових досліджень викладачів, аспірантів, докторантів, співробітників ХДАК;
 - започаткований у 2000 р. бібліографічний покажчик «Друковані праці викладачів та співробітників Харківської державної академії культури», який завдяки копіїткій праці співробітників довідково-бібліографічного відділу бібліотеки ХДАК містить вичерпну інформацію щодо публікацій штатних науково-педагогічних кадрів академії;
 - публікація дайджесту «Віват, Академіє!» — одного з перших інформаційно-аналітичних посібників України, відлік якого сягає 1995 р., який кумулює основні публікації, присвячені оцінці багатогранної діяльності ХДАК офіційними, професійними та громадськими інституціями України, близького і далекого зарубіжжя [2];
 - заснована у 2002 р. серія біобібліографічних покажчиків «Видатні педагоги Харківської державної академії культури», яка містить найповніші дані щодо особистих здобутків кращих викладачів ХДАК, засновників і лідерів наукових шкіл, їхні наукові публікації у фахових наукових виданнях з високим показником імпаکت-фактора;
 - створений у середині 1990-х рр. веб-сайт академії та її факультетів, де розміщується як фундаментальна інформація, так і оперативні повідомлення, новини з життя ХДАК;
 - організація репозитарію (електронного архіву відкритого доступу) на базі електронного читального залу бібліотеки ХДАК у вигляді інтелектуальних продуктів викладачів академії, надання відкритого доступу до них засобами інтернет-технологій, поширення та популяризація цих матеріалів у середовищі світового науково-освітнього товариства та ін. [2; 4; 5; 6; 7].

Перелік способів презентації досягнень ХДАК можна продовжити, однак і наведених достатньо, щоб зрозуміти, що існуюча система моніторингу, висвітлення науково-творчих та освітньо-виховних здобутків академії забезпечують прозорість її продуктивної інноваційної діяльності.

Слід зазначити, що у 2011 р. у фахових наукових виданнях ХДАК — «Культура України» та «Вісник Харківської державної академії культури» — уведено спеціальну рубрику з назвою «До

85-річчя Харківської державної академії культури», ювілей якої вітчизняна і світова професійна спільнота святкуватиме у 2014 р. У цьому розділі кожен викладач, співробітник, випускник академії, колега-професіонал мають можливість розмістити власні розмірковування щодо історії чи сьогодення Харківської державної академії культури.

У статті йтиметься про рефлексію (роздуми, відтворення, аналіз, узагальнення) основних здобутків багатогранної діяльності ХДАК упродовж п'ятирічного періоду, датованого 2007-2011 рр., коли було прийнято й успішно реалізовано інноваційну модель її розвитку.

Об'єктами обраного ХДАК курсу на інноваційну модель розвитку стали: система управління; кваліфікація науково-педагогічного складу; якість освіти, асортимент і зміст інтелектуальних продуктів та послуг; організація і технологія навчання та виховання студентської молоді; науково-дослідницька і творчо-виконавська діяльність; науково-методичне забезпечення освітнього та наукового процесу; інформаційна та матеріально-технічна асекуляція інноваційної діяльності ХДАК та ін.

Основними досягненнями академії у 2007–2011 рр. можна вважати:

- збереження і поступове «омолодження» основного складу науково-педагогічних кадрів, середній вік яких зменшився з 45 до 43 років;
- зміцнення та примноження науково-освітніх і творчо-навчальних шкіл культурологічно-мистецького та бібліотечно-інформаційного спрямування, кількість яких збільшилася вдвічі і нині складає понад 30 науково-творчих осередків;
- збільшення понад удвічі викладачів з науковими ступенями та вченими званнями: з 34,3% (2007 р.) до 72% (2011 р.). Нині чисельність викладачів, які мають наукові ступені, вчені звання, державні почесні звання, становить понад 70%, що значно вище, ніж у середньому по ВНЗ України [5, с. 14]. Зокрема за останні 5 років кількість штатних докторів наук, професорів збільшилася в 5 разів;
- значне підвищення якості навчання та рівня підготовки бакалаврів, спеціалістів і магістрів через удосконалення змісту, технологій і методів навчання в органічному поєднанні новітніх досягнень світової, європейської та національної вищої школи;
- збільшення з 2-х до 11-ти напрямів і спеціальностей підготовки сучасних фахівців, які ліцензовані в повному обсязі МОНмолодьспорту України у 2011 р.;

- успішну повторну акредитацію ХДАК у повному обсязі за IV рівнем акредитації (2011 р.);
- відкриття принципово нових освітніх галузей, напрямів та перспективних спеціальностей — «туризм», «медіа-комунікації» (2011 р.);
- ліцензування підготовки магістрів зі спеціальності «кіно-, телемистецтво» (2011 р.);
- суттєве розширення наукових спеціальностей в аспірантурі і докторантурі ХДАК із підготовки кандидатів і докторів наук: з двох спеціальностей у минулому до п'яти спеціальностей у докторантурі та дев'яти в аспірантурі;
- підвищення статусу спеціалізованих учених рад ХДАК — від кандидатського до докторського рівня, розширення їх номенклатури до чотирьох актуальних для України спеціальностей: теорія та історія культури; українська культура; теорія та історія соціальних комунікацій; книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство;
- надання редакційно-видавничому відділу академії статусу не лише виробника, а й розповсюджувача наукової та навчальної літератури та ін.

Серед організаційно-управлінських успіхів ХДАК п'ятиріччя можна назвати: розроблення та затвердження нового Статуту ХДАК (2011 р.); збільшення кількості кафедр з 22 до 29, факультетів — з 2 до 9 (2010 р.), забезпечення оптимальної організаційної структури академії (2009 р.); організація на базі факультету довузівської та післядипломної освіти Центру безперервної освіти, який здійснює підготовку громадян України до вступу у ВНЗ, забезпечує підвищення кваліфікації викладачів вищих навчальних закладів I-II та III-IV рівнів акредитації. Отримання ліцензії з надання цієї освітньої послуги до 2017 р.; реорганізація факультету роботи з іноземними студентами в принципово новий Центр міжнародної освіти і співробітництва, в структурі якого функціонує відділ міжнародних зв'язків, підготовче відділення для іноземних громадян, відділення по роботі з іноземними студентами базових факультетів. Отримано ліцензію МОНмолодьспорту України на його діяльність до 2017 р.; ХДАК стала членом Болонської школи, підписала Велику Хартію Європейських університетів; у 2011 р. завершено впровадження кредитно-модульної системи навчання за всіма освітньо-кваліфікаційними рівнями — бакалавр, спеціаліст, магістр; щорічно ХДАК у повному обсязі виконує план державного замовлення з прийому на навчання абітурієнтів за всіма освітньо-кваліфікаційними рівнями.

У ХДАК активно функціонують органи студентського самоврядування, виходить студентська газета, відбуваються студентські

конференції, проводяться студентські спартакиади тощо. До складу вченої ради обрано 5 студентів — представників студради академії. Делегатами конференції трудового колективу стали 10 студентів та аспірантів.

Слід підкреслити, що за останні п'ять років (2007–2011 рр.) в академії здійснена повна комп'ютеризація навчального процесу та відділів академії. У ХДАК (одному з перших у м. Харків ВНЗ) створено комп'ютерний центр з виходом в Інтернет, 20 комп'ютерних лабораторій, відкрито електронний читальний зал тощо, що сприяє суттєвому підвищенню якості навчального процесу та науково-дослідницької діяльності як студентів, так і викладачів академії.

Вагомими є досягнення Харківської державної академії культури в науково-дослідницькій і творчо-виконавській діяльності як викладачів, так і студентів.

ХДАК стала відомим діючим центром культури і мистецтв в Україні та за її межами. Сотні концертів щороку дають наші студентські художні колективи як в Україні, так і за кордоном. Творчі колективи, ансамблі, солісти, студенти-науковці академії щорічно виборюють перші місця, стають лауреатами, дипломантами, переможцями багатьох престижних міжнародних та українських фестивалів, конкурсів, олімпіад. Тільки за останні роки стали переможцями і лауреатами міжнародних конкурсів та фестивалів близько 300 студентів. Наші оркестри, хор, хореографічні та театральні колективи, студенти факультету кіно-, телемистецтва відомі далеко за межами України.

За останні п'ять років у ХДАК функціонують понад 20 творчих колективів за професійним спрямуванням студентів, клубів, гуртків за інтересами (театр народного танцю «Заповіт», театр сучасного танцю «ЕСТЕТ», ансамбль бального танцю, театр-студія «ЕКМАТЕДОС», учбовий театр «Академія», театр естрадного співу «СТЕП», оркестри естрадно-симфонічних, народних, духових інструментів; хори: академічний український народний; ансамблі народної музики: «Стожари», «Цим-Бан-До»; фольклорні гурти: «Фарби», «Співаймо», «Зарина»; джазові: оркестр «Біг-Бенд» та група «Магніфіка», ансамбль «SYMBOL STREAM»; студентська репортерська майстерня, фото-клуб та ін.

У період з 2007 по 2011 рр. викладачами ХДАК видано 45 монографій, 54 підручники і навчальні посібники, переважна більшість з яких — з грифом МОНмолодьспорту України. Лише за 2010–2011 рр. надруковано 21 підручник і навчальний посібник, із них 15 — із грифом МОНмолодьспорту України. Зауважимо, що раніше на це потрібно було десятки років. До того ж, вихід друком посібника з грифом МОНмолодьспорту України було

практично неможливим. За останні 5 років було видано понад 900 авторських навчальних програм та науково-методичних матеріалів за курсами, що викладаються в академії, в той час як у попередні роки їх було вдвічі менше.

В академії створено й успішно функціонує редакційно-видавничий відділ, який у 2008 р. було внесено до Державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції. Тільки у 2010–2011 рр. тут було надруковано 618 статей і тез доповідей, зокрема 233 студентських.

Якщо до 1989 р. ХДАК не мала власних наукових видань, то нині щорічно виходять друком 6–8 випусків збірників наукових статей «Культура України» та «Вісник ХДАК», затверджених у ВАК України як фахові з культурології, мистецтвознавства, історичних, педагогічних наук та соціальних комунікацій. Лише за останні 5 років опубліковано по 20 випусків цих збірників.

Стало доброю традицією щорічно проводити на базі ВНЗ 8–10 міжнародних та всеукраїнських конференцій, фестивалів, десятки «круглих» столів. Так, академія започаткувала проведення постійно діючого всеукраїнського фестивалю «Слобожанський вернісаж», щорічних міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій: «Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку», «Пам'яткоохоронні традиції Слобожанщини», «Культура та інформаційне суспільство ХХІ століття» та ін.

Підготовка науково-педагогічних кадрів вищого ґатунку в академії здійснюється через аспірантуру (з 1994 р.), докторантуру (з 1996 р.), інститут здобувачів (з 1994 р.). Упродовж 2007–2011 рр. розширено спектр наукових спеціальностей у докторантурі й аспірантурі.

Набір у докторантуру проводиться з 5-ти наукових спеціальностей: теорія та історія культури; українська культура; документознавство, архівознавство; книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство; музичне мистецтво. Набір в аспірантуру — з 9-ти наукових спеціальностей: теорія та історія культури; українська культура; документознавство, архівознавство; книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство; економічна теорія та історія економічної думки; соціальна педагогіка; музеєзнавство, пам'яткознавство; театральне мистецтво; музичне мистецтво.

У 2008 р. в ХДАК повторно відкрито дві спеціалізовані вчені ради із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) наук. Спецради приймають до захисту докторські (кандидатські) дисертації за чотирма спеціальностями: Д 64.807.01 за спеціальностями: 26.00.01 — теорія та історія культури; 26.00.04 — українська культура (в галузі культурології, мистецтвознавства); Д 64.807.02 за спеціальностями: теорія

та історія соціальних комунікацій; книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство (в галузі соціальних комунікацій). У ХДАК діє єдина в Україні спецрада з наукової спеціальності — українська культура.

У період 2007–2011 рр. викладачі ХДАК захистили 18 докторських та 52 кандидатські дисертації. Нині тут працюють на штатних засадах 29 докторів і 130 кандидатів наук.

З 2008 р. ХДАК працює над трьома фундаментальними дослідженнями: разом з Інститутом культурології Національної академії мистецтв України над загальнодержавною НДР «Українська культура: історико-культурологічні виміри» (В. М. Шейко); у 2009 р. зареєстровані в УкрІНТЕІ України дві загальноакадемічні НДР: «Вітчизняна та світова культура: історико-теоретичні аспекти» (державний реєстраційний номер 0109U00511) (В. М. Шейко) та «Документально-комунікаційні структури суспільства: інноваційні стратегії розвитку» (державний реєстраційний номер 0109U00512) (А. А. Соляник).

Академія успішно реалізувала інноваційний проект щодо введення в Україні двох нових наукових галузей — культурологія та соціальні комунікації. Упродовж 2007–2011 рр. провідними вченими ХДАК було розроблено і оприлюднено перелік 10 наукових спеціальностей, проекти паспортів, формули спеціальностей, напрямів досліджень, опубліковано 13 програм кандидатських іспитів, які у 2009 р. затвердили МОНмолодьспорту України та ВАК України.

У 2011 р. уперше запроваджено свято ХДАК «Віват, Академіє!» для формування корпоративної культури. Цього ж року створено та проведено установчі збори Міжнародної асоціації випускників ХДАК та ін.

ХДАК уклала й успішно реалізує угоди про співпрацю з вищими навчальними закладами: Велика Британія — Університет Роберта Гордона (Абердін); США — університет штату Іллінойс (Урбана-Шампейн); Данія — Вища Королівська школа бібліотекознавства (Копенгаген); Нідерланди — Амстердамський університет, вища політехнічна школа; Німеччина — Вища школа бібліотекознавства та інформатики (Штутгарт); Український Вільний Університет (Мюнхен); Китай — Харбінський університет, Харбінський інститут просвіти; Болгарія — Софійський університет; Японія — Токійський університет.

Сьогодні академія є повноправним членом декількох міжнародних організацій, єдина з вищих навчальних закладів України та країн СНД входить до складу ЄВКЛІД (Європейської асоціації бібліотечно-інформаційної освіти та наукових досліджень), є членом Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та

установ (ІФЛА), Організації європейської співдружності в галузі бібліотечно-інформаційної освіти (БОБКАТСС) та ін.

Можна підсумувати. Модель інноваційного розвитку Харківської державної академії культури на етапі формування суспільства знань і долучення до Болонського процесу набуває реального втілення впродовж 2007–2011 рр. Відповідно до світових тенденцій вищої освіти ХДАК визначила свою місію, стратегію і тактику інноваційних змін. Основними напрямками її діяльності в найближчий час мають стати активна участь провідних учених-викладачів у розробленні державних освітніх стандартів третього покоління, а також освітніх програм бакалаврів і магістрів за галузями, напрямками і спеціальностями, профільними для ВНЗ. У зв'язку з цим передбачаються розроблення нового покоління програмної і науково-методичної документації; координування й розвиток партнерських зв'язків з профільними вишами з питань організації, науково-методичного забезпечення навчального процесу, здійснення спільних наукових досліджень.

У галузі науково-дослідницької діяльності ХДАК у наступному п'ятиріччі, слід вирішити проблеми: підвищення наукового цензу науково-педагогічного складу академії відповідно до світових стандартів; тісний зв'язок науки й освіти у ВНЗ; подальше науково-методологічне осмислення вищої культурологічно-мистецької та бібліотечно-інформаційної освіти в Україні в цілому та в ХДАК, зокрема; модернізація змісту освіти, оптимізація засобів, методів, технік і технологій організації навчально-виховного процесу, науково-дослідницької і творчо-виконавської діяльності.

Нині Харківська державна академія культури перебуває на злеті своєї багатогранної діяльності, орієнтується на подальший інноваційний розвиток і технологічне вдосконалення. Про її високий імідж свідчать численні вітчизняні офіційні і громадські рейтинги, які відводять ХДАК стабільно високе місце серед ВНЗ України [11, с. 9].

Список літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. — 1440 с.
2. Віват, Академіє! Вип. 5 (2009–2010) : дайджест / М-во культури України, Харк. держ. акад. культури, Бібліотека ; [уклад. : С. В. Євсеєнко, О. М. Левченко ; під ред. С. В. Євсеєнко]. — Х. : ХДАК, 2011. — 284 с.
3. Про схвалення Концепції Державної цільової програми «Наука в університетах» на 2008–2012 роки ; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.07.2007 р. № 548-р // Офіц. вісн. України. — 2007. — № 54. — С. 86–89.
4. Советский энциклопедический словарь. — М. : Сов. энциклопедия, 1980. — 1600 с.

5. Суліма Є. Вища освіта в контексті національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки / Євген Суліма // Вища шк. — 2012. — № 3. — С. 7–15.
6. Харківська державна академія культури: монографія / В. М. Шейко, М. М. Каністратенко, Н. М. Кушнарєнко [та ін.]. — Х. : ХДАК, 2009. — 196 с.
7. Шейко В. Ідентифікація наукових шкіл культурологічно-мистецького та бібліотечно-інформаційного профілю : постановка проблеми / Василь Шейко, Микола Каністратенко, Наталя Кушнарєнко // Вісн. Кн. палати. — 2011. — № 8. — С. 41–43.
8. Шейко В. Ідентифікація наукових шкіл культурологічно-мистецького та бібліотечно-інформаційного профілю : постановка проблеми / Василь Шейко, Микола Каністратенко, Наталя Кушнарєнко // Вісн. Кн. палати. — 2011. — № 9. — С. 43–47.
9. Шейко В. Підготовка науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Харківській державній академії культури / Василь Шейко, Микола Каністратенко, Наталя Кушнарєнко // Вісн. Кн. палати. — 2011. — № 6. — С. 20–23.
10. Шейко В. М. Харківська державна академія культури: модерні здобутки та перспективи / В. М. Шейко, М. М. Каністратенко, Н. М. Кушнарєнко // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. праць. — Х., 2012. — С. 75–86.
11. Який ВНЗ — найкращий? : рейтинги найвідоміших вищих навч. закл. України, складені Ін-том інновац. технологій і змісту освіти МОНмолодьспорту // Освіта України. — 2012. — 25 черв. — С. 1, 8–9, 12.

Надійшла до редколегії 01.08.2012 р.

Другий розділ

Соціальні комунікації

ОРГАНІЗАЦІЯ ТРАНСФЕРУ ІННОВАЦІЙ БІБЛІОТЕКАМИ УКРАЇНИ

Обґрунтовується місце бібліотек у системі трансферу інновацій, розкривається зміст трансферу знань, технологій, інновацій і порушуються проблеми його організації.

Ключові слова: бібліотека, інновації, трансфер знань, трансфер технологій, трансфер інновацій.

Обосновывается место библиотеки в системе трансфера инноваций, раскрывается содержание трансфера знаний, технологий, инноваций и поднимаются проблемы их организации.

Ключевые слова: библиотека, инновации, трансфер знаний, трансфер технологий, трансфер инноваций.

The library place is proved in to the system of a transfer of innovations, the maintenance of a transfer of knowledge, technologies, innovations and problems of their organization reveals.

Key words: library, innovations, a transfer of knowledge, a transfer of technologies, a transfer of innovations.

Сучасний етап розвитку системи соціальних комунікацій характеризується прискоренням інноваційних процесів. Інновації стають необхідною умовою розвитку сучасного суспільства, внаслідок чого посилюється увага до проблем трансферу знань, технологій, інновацій. Про це свідчить формування національної мережі трансферу технологій, спрямованої на консолідацію інформаційних ресурсів державних, громадських, приватних інноваційних структур України. Створюються спеціальні структури для впровадження та просування інновацій; розміщення інформації у формі технологічних профілів у національних та зарубіжних мережах трансферу знань.

Нагальною необхідністю стає орієнтація на інноваційний розвиток для бібліотек України. Проблеми та напрями впровадження інновацій у бібліотечній діяльності порушуються багатьма дослідниками, зокрема В. А. Вергуновим, В. О. Давидовою, В. В. Дерлеменком, С. Г. Матліною, Є. Ю. Качановою та багатьма іншими. Автори розкривають зміст бібліотечних інновацій, висвітлюють механізми здійснення інноваційних процесів, обґрунтовують стратегії управління інноваційним розвитком. Проте проблеми трансферу інновацій залишаються поза увагою в бібліотекознавчих дослідженнях.

Зважаючи на це, актуальним є висвітлення особливостей організації трансферу інновацій бібліотеками України, що й становить мету статті.

Упровадження інновацій залежить від планомірного процесу передачі знань, навичок, технологій, методів, зразків та об'єктів виробництва від однієї сторони до іншої з метою забезпечення доступності наукових і технологічних розробок для ширшого кола користувачів, які зможуть надалі розвивати та використовувати технологію в нових продуктах, процесах, формах, матеріалах або послугах, тобто від трансферу. Трансфер створює своєрідний зв'язок між виникненням знань та їх використанням у процесі виробництва інновацій.

Водночас слід зауважити, що сучасні дослідники пропонують розрізняти поняття «трансфер знань», «трансфер технологій» і «трансфер інновацій» [3–4].

Під поняттям «трансфер знань» розуміється комплекс систем і процесів, через які передаються знання, включаючи технології, досвід і навички, з метою їх практичного втілення й обговорення, розвитку, вдосконалення [3]. Тобто йдеться про багатоаспектний і розгалужений процес передачі різних видів і форм знання, в якому безперечно важлива роль належить бібліотекам, котрі розширюють аналітичну діяльність, спрямовану на впорядкування знання, вдосконалення форм і засобів поширення не тільки явного знання, але і виявлення й аналіз цілого комплексу додаткової інформації, що становить потенційне знання. Таким чином сучасні бібліотеки, з одного боку, сприяють долученню інформації та знань до нового комунікаційного середовища, а з іншого — здійснюючи аналітичну обробку, сприяють перетворенню їх на національний ресурс, цінний суспільний продукт, від якого залежить подальший соціальний розвиток.

Трансфер знань стає ключовим завданням вищих навчальних закладів, котрі створюють спеціальні служби й інститути трансферу знань [2]. Це зумовлено посиленням інтеграції трьох видів діяльності: науково-дослідницької роботи, викладання і поширення інноваційних знань. Наприклад, у Росії відбувається створення інститутів трансферу знань, що впливає на здійснення основної функції ВНЗ — підготовки спеціалістів [2]. Зокрема, в Казанському державному університеті культури і мистецтв організація інституту трансферу знань спрямовується на: об'єднання професійної підготовки кадрів; науково-дослідницьку діяльність; задоволення потреб особистості в інтелектуальному, культурному розвитку; надання додаткової освіти й кваліфікації через реалізацію програм безперервної освіти відповідно до динамічного розвитку соціогуманітарної й соціокультурної сфер; підтримку тісних контактів з іншими профільними навчальними закладами і науково-дослідними установами на національному та міжнародному рівнях [6].

Згідно із сучасними дослідженнями, трансфер технологій є компонентом трансферу знань, що забезпечує перенесення нових технологій від їх творців до суспільства [3]. Він розглядається, насамперед, як процес передачі та продажу з метою організації виробництва конкурентоспроможної продукції і може набувати різних форм: містити ліцензійну угоду, заснування спільного підприємства або партнерство зі спільними ризиками й винагородами.

Багато дослідних установ, державних організацій, університетів і приватних підприємств наразі вже створили відділи, функції яких є визначення досліджень, що мають комерційний потенціал, і розроблення стратегії їх використання. Поширюється створення таких структур: бізнес-інкубатори, бізнес-інноваційні центри та центри трансферу технологій, які здійснюють комунікації з промисловими, дослідними, торговими й іншими фірмами [1]. Вони можуть представляти інтереси дослідників, уряду, великих міжнародних компаній або бути незалежними організаціями, що підтримують усіх, хто до них звертається. Також до них належать новостворені незалежні або дочірні підприємства, які здійснюють упровадження технологічних інновацій [7].

Слід зауважити, що в країнах ЄС успішно функціонують інноваційні координаційні центри (центри трансферу технологій) — Innovation Relay Centre (IRC), що забезпечують ефективну комунікацію у сфері трансферу нових знань і технологій не лише між національними суб'єктами ринку інновацій, але й поза межами країни, формуючи наднаціональну мережеву структуру [1]. Останнє має важливе значення як для налагодження міжрегіональних зв'язків, у галузі науково-технологічного й інноваційного співробітництва, так і в контексті поглиблення інтеграції в Європейський дослідницький простір.

Наприклад, інноваційний координаційний центр (ІКЦ) в Англії створений з метою координації діяльності регіональних центрів (IRC North of England і Nord Manche). На засадах використання результатів досліджень центр надає безпосередню допомогу в трансфері технологій і виконує дві головні функції: 1) просування інноваційних технологій і процесів виробництва, створених регіональними центрами; 2) розміщення технологій, експортованих з Європи, в регіональних інноваційних центрах. У Німеччині Інноваційний координаційний центр (IRC South Germany Deutsch) є незалежним підприємством, яке займається промоцією програми технічної допомоги та підтримує трансфер технологій. Основна його діяльність спрямована на допомогу промисловим підприємствам в участі в європейських науково-дослідницьких програмах; в обробці результатів досліджень і здійсненні трансферу технологій за кордон; стимулюванні інноваційних процесів

та їх підтримці в управлінні транскордонними процесами; проведенні інноваційного аудиту; співпраці з партнерами для використання результатів досліджень. У Польщі реалізується проект «Загальнопольська мережа трансферу технологій і підтримки інноваційності малого та середнього підприємництва», що передбачає створення мережі інформації про фірми й інституції, які пропонують або потребують нових технологічних рішень [1]. Така мережа має стати платформою обміну інформацією і забезпечити трансфер технологій у країні.

У цьому процесі беруть участь і бібліотеки, які збирають і розповсюджують інформацію про технологічні інновації, сприяють комунікаціям між різними структурами, установами, організаціями. Про це свідчить те, що сучасні провідні бібліотеки перетворюються на консолідуючу силу, яка об'єднує численних партнерів. Спільними зусиллями вони створюють і поширюють не тільки результати технічних інновацій, але й результати інтелектуальної діяльності, зокрема інформаційних ресурсів, мультимедійних продуктів, архівних матеріалів та інших об'єктів, таким чином збільшують можливості трансферу знань, технологій, інновацій.

Трансфер інновацій розглядається як передача знання в конкретній формі, готовій для використання; як безперервний потік усіх видів інновацій, що охоплює всіх учасників інноваційного процесу та пронизує всю систему відношень між ними [3]. Це процес, через який інновації поширюються комунікаційними каналами та засобами в часі і просторі серед учасників соціальної системи. Його об'єктами є нові або вдосконалені продукти та послуги, спрямовані на вирішення соціальних, економічних та інших проблем.

У процесі трансферу інновацій важливе місце належить інформаційному обміну, що підтверджує досвід європейських країн, у яких серед актуальних проблем у зазначеному аспекті називають: обмін науково-технічною й економічною інформацією; збір і систематизацію інформації щодо реалізації інноваційних проєктів; пошук іноземних партнерів; організацію та проведення семінарів з питань інноваційної діяльності [1]. Принциповою відмінністю цього виду трансферу від інших є те, що будь-хто з учасників означеного процесу може мати доступ до існуючої інноваційної інформації, яка не є спеціалізованою щодо потреб конкретного розробника чи користувача.

Залежність трансферу інновацій від установ, фахівці яких мають навички роботи з інформацією, підтверджують сучасні дослідження й передові практики [1–3; 5]. Це дозволяє вважати важливим компонентом означеної інфраструктури бібліотеки, функціональне багатство яких забезпечує виконання особливої ролі

в інноваційному процесі. З одного боку, вони беруть участь у процесах трансферу інноваційних результатів різних галузей науки, техніки, культури. З іншого — становлення та розвиток інформаційного суспільства потребують якісних змін у діяльності самих бібліотек та організації трансферу бібліотечних інновацій.

У сучасних умовах інноваційні зміни стосуються всіх напрямів бібліотечно-інформаційної роботи. У бібліотеках України реалізуються такі інноваційні проекти, відмінні як за масштабами, так і за змістом і спрямуванням:

1) Інформаційно-технологічного: створення власних електронних продуктів; надання сучасних послуг; розробка та вдосконалення пошукових стратегій; вирішення проблем поцифрування документних ресурсів; упровадження сучасних засобів і методів захисту інформації при збереженні ефективності доступу тощо.

2) Організаційно-функціонального: створення нових структурних підрозділів у бібліотеках (відділів, секторів, служб); оновлення традиційних функцій структурних підрозділів бібліотек; застосування сучасних засобів і методів комунікацій бібліотеки; трансформація бібліотек в інформаційно-бібліотечні, соціокультурні центри.

3) Соціально-кадрового: упровадження нових форм управління персоналом (формування команд, створення умов кар'єрного росту, профілактика конфліктів тощо); організація підвищення кваліфікації співробітників бібліотек; розширення професійних комунікацій.

4) Економіко-правового: формування економічної інноваційної політики бібліотеки; упровадження правових аспектів захисту виробників і поширювачів інформаційних продуктів та послуг; участь у розробці принципів бібліотечного законодавства; упровадження нових інформаційних стандартів і правил.

5) Методично-наукового: виокремлення пріоритетних напрямів діяльності бібліотек; організація науково-дослідницької роботи, спрямованої на комплексне використання форм і методів дослідницької роботи; проведення самостійних аналітичних, науково-дослідних розробок; організація інноваційних відношень і комунікацій.

6) Інтеграційного: створення консорціумів, корпоративних бібліотечних об'єднань; участь у реалізації спільних європейських та інших міжнародних проектів; організація спільних порталів, електронних бібліотек; створення професійних товариств, асоціацій; упровадження форм і методів міжнародного співробітництва; посилення взаємозв'язків з іншими соціально-комунікаційними установами, зокрема бібліотеками, музеями, архівами [1].

У поширенні бібліотечних інновацій плідно використовуються публікації, Інтернет-технології, радіо- й телепередачі, виставки,

аукціони і ярмарки. Одним із прикладів трансферу може бути Ярмарок бібліотечних інновацій, що вже вдруге організується спільними зусиллями Української бібліотечної асоціації, Міністерства культури України, програм «Бібліоміст» і «Сприяння Парламенту II», Посольства США в Україні. Такий захід можна вважати інтегральною формою трансферу інновацій. Це зумовлено, по-перше, організацією єдиного комунікаційного майданчика для обміну досвідом між фахівцями щодо впровадження інновацій; по-друге, створенням умов для обговорення можливих форм співпраці у просуванні інновацій; по-третє, поверненню максимальної уваги до творчих досягнень бібліотек. Збільшення кількості учасників зазначеного заходу може сприяти ефективнішій організації трансферу інновацій бібліотеками України.

Безперечно, на ефективність трансферу інновацій впливає швидкість їх упровадження, адаптація до реальних умов конкретної організації; можливості вдосконалення новації завдяки інтелектуальному потенціалу, організація партнерської взаємодії.

Упроваджуючи бібліотечні інновації, бібліотека розширює сферу своїх послуг такими як: сервісні, консалтингові й освітні, рекламні та посередницькі. Збільшуючи асортимент послуг, бібліотека набуває можливості організації трансферу інновацій як суто бібліотечних, так і інших галузей. Але проблеми розробки чіткої позиції бібліотеки щодо поширення інновацій залишаються невирішеними.

Проблемними для організації трансферу є не стільки матеріально-фінансові питання, скільки психологічні процеси впровадження інновацій. Будь-яке ноу-хау пов'язане з обов'язковими змінами у виробничих відносинах, що викликає особистісний чи груповий опір тих виконавців, від яких ці новації потребують певної професійної переорієнтації, оновлення знань та навичок, а, можливо, і зміни посадового статусу. Подолання перепон у впровадженні інновацій передбачає певну послідовність менеджмент-процесів: усвідомлення і переконання керівників і виконавців у доцільності, необхідності й вигідності впровадження інновацій; організацію навчання з метою загальноінтелектуального та професійного особистісного росту; індивідуальне опанування прогресивних технологій, стратегій, форм і методів інноваційної діяльності; усвідомлення й узгодження персональних і корпоративних цілей; розробка програми корпоративної взаємодії установ, зацікавлених у просуванні інновацій.

Існують проблеми, пов'язані з пошуком інформації про інноваційні розробки та партнерів у сфері комерціалізації технологій і винаходів, захистом прав інтелектуальної власності, несумлінною конкуренцією в цій сфері, недостатнім розвитком інноваційного трансферу, що пов'язує трансфер знань, технологій, інновацій.

Актуальною проблемою є управління інноваційною діяльністю на засадах теоретико-методологічного обґрунтування потенційних можливостей бібліотечної системи в напрямі опанування комплексу комунікаційних технологій, котрі стосуються взаємозв'язку між наукою та практикою, технологією й етикою, особистістю та суспільством [5]. Важливим етапом трансферу інновацій є аналіз інноваційної ситуації, зокрема вивчення й оцінка умов і факторів, що впливають на впровадження інновацій і створення середовища, яке стимулюватиме та підтримуватиме інновації стосовно об'єктивних тенденцій усіх складових системи цінностей.

Суттєвим недоліком української інноваційної системи є неналежне заохочення встановлення та підтримки зв'язків із приватним сектором. Тому, на нашу думку, одним із важливих напрямів долучення бібліотек до системи трансферу є налагодження зв'язків зі структурами малого бізнесу. Малий бізнес не тільки забезпечує прискорене формування споживчого ринку, але сприяє активізації інноваційної діяльності. Підтримка малого інноваційного бізнесу передбачає фінансове, матеріально-технічне, організаційне й інформаційно-аналітичне забезпечення його діяльності. В останньому невідкладними завданнями бібліотек убачаються: дослідження сегментів зовнішнього та внутрішнього ринків; виявлення бізнесових структур, які потребують інноваційної інформації; пошук і аналіз інформації; допомога трансферу інноваційних досягнень у напрямі малого бізнесу через доведення до нього організаційних, технологічних, виробничих, управлінських інновацій.

Активна участь бібліотек у процесі інноваційного розвитку суспільства може сприяти обговоренню інноваційних ідей, винайденню нових джерел інформації, виявленню питань, проблем, пріоритетів, вартих розгляду, визначенню потенційних можливостей їх вирішення; досягненню узгодженості щодо впровадження інновацій. Установлення та підтримка горизонтальних зв'язків з інноваційними центрами, які функціонують в Україні, налагодження комунікацій з освітніми, науковими, консалтинговими структурами малого бізнесу на засадах ефективних механізмів і каналів комунікації, можна розглядати як перспективний напрям розвитку бібліотеки в системі соціальних комунікацій.

Успішній інтеграції в систему трансферу сприятимуть глибокі знання теоретичних засад організації інноваційних процесів; постійне оновлення компетентності бібліотечних фахівців, адаптація до сучасних потреб суспільства; визначення для кожної бібліотеки відповідного місця в подальшому інноваційному розвитку.

Список літератури

1. Вергунов В. А. Трансфер інновацій і його організація у бібліотеках України : навч. посіб. / В. А. Вергунов, В. В. Дерлеменко,

- Г. В. Шемаєва / ХДАК, ДНСХБ НААН. — Х. : ХДАК, 2011. — 122 с.
2. Владыка М. В. К вопросу о необходимости становления системы трансфера знаний и технологий на основе инновационного потенциала ведущих вузов России / М. В. Владыка [Электронный ресурс]. — <http://dspace.bsu.ru>
 3. Дулепин Ю. А. Стратегии трансфера инноваций в инновационных системах / Ю. А. Дулепин, Н. В. Казакова // Инновационные технологии управления. — 2010. — № 4. — С. 54-59.
 4. Землянкін А. І. Узагальнення підходів щодо трансферу знань як елемента інноваційного процесу / А. І. Землянкін, І. І. Лях [Електронний ресурс]. — режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua>
 5. Инновационное развитие библиотек : концептуальный подход / М. И. Акилина, С. Д. Колетаева, С. Г. Матлина, Е. И. Ратникова // Библиотекосведение. — 2004. — № 2. — С. 27—32.
 6. Казанский государственный университет культуры и искусств [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kazguki.ru>.
 7. Шалынин В. Д. Проблема коммуникативности процесса трансфера инноваций / В. Д. Шалынин // Труды III междунар. наук.-практ. конф. / Санкт-Петербургский политехнический университет. — СПб. : СПбПУ, 2010. — С. 153-160.

Надійшла до редколегії 07.07.2012 р.

УДК 027.8:316.77

О. М. КУЧЕРОВА

МОДЕРНІЗАЦІЯ БІБЛІОТЕК ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ У КОНТЕКСТІ ГУМАНІЗАЦІЇ ТА ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ОСВІТИ

Висвітлено організаційно-теоретичні питання модернізації бібліотек у загальноосвітніх навчальних закладах; досліджено погляди вітчизняних і зарубіжних учених та практиків шкільного бібліотекоснавства.

Ключові слова: соціальні комунікації, модернізація, інформатизація, інформаційний простір, інформаційно-комунікаційне середовище, бібліотека загальноосвітнього навчального закладу, шкільна бібліотека.

Освещены организационно-теоретические вопросы модернизации библиотек в общеобразовательных учебных заведениях; изучены взгляды отечественных и зарубежных ученых и практиков школьного библиотекосведения.

Ключевые слова: социальные коммуникации, модернизация, информатизация, информационное пространство, информационно-коммуникационная среда, образовательная среда, школьная библиотека.

The thesis deal with the organizational and theoretical questions of the modernization of libraries in educational establishments. We also studied the opinion of the foreign scientists and practitioners of school library science of our country and those of our country.

Key words: *social communications, modernization, information net, information space, information and communication of educational establishment, school library.*

Процеси гуманізації та інформатизації освіти поповнюють спектр завдань шкільної бібліотеки, що зумовлює необхідність створення нових соціально-комунікаційних умов для задоволення інформаційних потреб суб'єктів навчально-виховної взаємодії. Трансформації завдань шкільних бібліотек щодо створення інформаційного простору системи освіти надають статті актуальності. Наукова новизна дослідження полягає в соціально-комунікаційному осмисленні модернізації бібліотеки на засадах гуманізації та інформатизації системи середньої освіти, зокрема освітнього середовища загальноосвітнього закладу.

Бібліотеки загальноосвітніх навчальних закладів є важливою соціально-комунікаційною складовою інформаційного простору системи середньої освіти, в них зосереджені основні навчальні ресурси країни, що окреслює їх соціально-комунікаційні функції щодо сприяння освіті й вихованню компетентної особистості, спроможної опанувати нові інформаційні технології та керувати власними знаннями. Під час переходу до інформаційного суспільства основною метою бібліотечної діяльності в освітньому закладі стає формування середовища як сукупності інформаційних і соціокультурних умов для розвитку творчої компетентної особистості. Тому модернізація загальноосвітньої бібліотеки розглядається як процес удосконалення бібліотечної діяльності в умовах реформування освіти за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, що сприяє формуванню нової концепції розвитку шкільних бібліотек у контексті соціокомунікаційного розвитку закладу, зокрема інформатизації та гуманізації його середовища.

Тенденції модернізації сучасної шкільної бібліотеки відображено в працях вітчизняних і зарубіжних дослідників у різних аспектах. Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження стали наукові праці українського бібліотекознавця В. Ільганаєвої. Нині вже існують комплексні дисертаційні дослідження, присвячені вдосконаленню діяльності шкільної бібліотеки в контексті інформатизації суспільства, зокрема інформатизації освіти (А. Малько, Є. Іванова) [9; 5]. У фахових виданнях сучасні тенденції модернізації шкільних бібліотек обґрунтовують вітчизняні дослідники: Ю. Артемов [13], М. Васильченко [2], І. Лобановська [8], А. Малько [9], О. Матвійчук [11], Ю. Олейнікова [12], П. Рогова

[13; 14], І. Хемчян [17]. Зарубіжний досвід модернізації діяльності шкільних бібліотек вивчають Н. Варганова [1], О. Громова [15], Є. Зуєва [4], Т. Маркарова [10], Є. Ястребцева [18]. Проте велика кількість публікацій не створює цілісної соціально-комунікаційної картини модернізації шкільної бібліотеки.

Мета статті — виявлення тенденцій модернізації шкільної бібліотеки в контексті гуманізації та інформатизації зарубіжної й вітчизняної систем освіти, соціально-комунікаційної концептуалізації уявлень щодо розгляду нових завдань бібліотеки у формуванні інформаційно-комунікаційного середовища загальноосвітнього навчального закладу.

Одним з аспектів сучасного суспільства є освіта, сучасне реформування якої неможливе без її інформатизації. Підтвердженням значущості інформатизації суспільства як чинника розвитку системи освіти є Закон «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 — 2015 рр.», де йдеться про «розвиток інформаційного суспільства, в якому кожен міг би створювати й накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися й обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині певною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному й особистісному розвитку та підвищуючи якість життя» на засадах широкого використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) [3]. У соціально-комунікаційному розумінні інформатизація освіти — організаційний процес створення умов для задоволення інформаційних потреб і реалізації права особистості на доступ до інформації й права на освіту, що оснований на стратегії формування єдиного освітнього простору. Інформатизація освіти є запорукою переходу України до інформаційного суспільства, в якому інформація поряд з матеріальними й енергетичними ресурсами стверджується як третій вид стратегічних ресурсів, зокрема щодо створення інформаційного простору. Отже, невід’ємна складова інформатизації суспільства — це створення інформаційного простору системи освіти.

Структура інформаційного простору для різних соціально-комунікаційних систем суттєво відрізняється. Інформаційний простір системи освіти — сукупність інформаційних просторів різних рівнів як структурних елементів. Одним із елементів структури інформаційного простору системи середньої освіти є інформаційно-комунікаційні середовища окремих навчальних закладів. Упровадження процесів інформатизації в освітню сферу спричинило необхідність переходу від окремих інформаційних систем загальноосвітнього навчального закладу до створення інформаційно-комунікаційного середовища. Інформаційно-комунікаційне середовище загальноосвітнього навчального закладу (ІКС ЗНЗ) з точки

зору інформаційного й освітнього менеджменту слід розуміти як інтеграційну соціально-комунікаційну систему, здатну своєчасно та якісно забезпечити учасників навчально-виховної взаємодії необхідною інформацією.

Під впливом процесів глобальної інформатизації змінюються мета і завдання нової загальноосвітньої школи, вони стають більше особистісно-орієнтованими, спрямованими на формування та розвиток здібностей учнів і вчителів щодо опрацювання освітньої інформації. Одним із завдань шкільної бібліотеки в процесі її інформатизації та інтеграції до інформаційного простору є формування інформаційної культури особистості учня. Сьогодні обсяг інформації стрімко зростає; саме тому головним для сучасного учня є вміння орієнтуватися в розмаїтті інформаційних ресурсів, критично їх оцінювати й виокремлювати потрібне. Інформаційна культура (*information culture*), за визначенням Ю. Інякіна та В. Горського, — «складова частина загальнолюдської культури, яка є сукупністю сталих навиків і постійного ефективного застосування інформаційних технологій у професійній діяльності та повсякденній практиці» [6]. Одним із завдань шкільної бібліотеки в її інформатизації та інтеграції до інформаційного простору є створення умов для надання доступу до інформації і формування інформаційної культури особистості учня, зокрема в застосуванні нових соціально-комунікаційних та інформаційно-комунікаційних технологій. Таким чином, модернізація системи середньої освіти розширює функціональний спектр завдань шкільної бібліотеки, що викликає необхідність створення соціально-комунікаційних умов для задоволення інформаційних потреб суб'єктів навчально-виховної взаємодії в загальноосвітньому середовищі.

Нині в усьому світі використання інформаційних технологій у бібліотечному обслуговуванні є пріоритетним, шкільні бібліотеки в країнах з розвинутою освітньою складовою інформаційної інфраструктури суспільства (зокрема США) вже півстоліття є центрами інформації, значення яких уже усвідомлено і підтримано на науковому, законодавчому та фінансовому рівнях. У цих зарубіжних країнах інформатизація системи освіти розпочалася в другій половині ХХ ст. У 60-х р. минулого століття до неї долучилися й шкільні бібліотеки в напрямі розробки відповідних стандартів інформатизації. При цьому особлива увага приділялася проблемі трансформації ролі шкільного бібліотекаря, перекваліфікуванню його на бібліотекаря-медіаспеціаліста; координації зусиль національних і регіональних асоціацій шкільних бібліотек [1; 9; 13; 18]. Суттєве відставання модернізації, зокрема комп'ютеризації й автоматизації шкільних бібліотек України, пов'язане з тим,

що означені моменти у вітчизняній системі освіти почали осмислювати й упроваджувати лише наприкінці ХХ ст.

Сучасне поняття «шкільна бібліотека» охоплює різні моделі її структурно-функціональної організації в освітньому середовищі. Так, у дисертаційному дослідженні А. Малько «Концепція розбудови шкільної бібліотеки в контексті інформатизації» (К., 1995) обґрунтовано концепцію розвитку шкільних бібліотек через перетворення її на шкільний бібліотечно-інформаційний центр (ШБІЦ) [9]. У дисертації російського фахівця Є. Іванової «Организация деятельности школьных библиотек в информационно-образовательной среде» (М., 2006) шкільну бібліотеку й бібліотечний простір розглянуто в аспекті трансформації ресурсної складової внутрішнього й зовнішнього освітнього середовища [5]. Таким чином, згідно з теоретико-методологічними дослідженнями, бібліотека в інформаційно-комунікаційних процесах створення загальноосвітнього середовища має посідати вагоме місце, охоплюючи інформаційні ресурси закладу на традиційних паперових і нових електронних носіях, комунікації щодо руху навчально-виховної інформації, зокрема бібліотечні технології.

Інформатизація й гуманізація інформаційно-освітнього середовища ЗНЗ змінює роль і місце сучасної бібліотеки. Трансформована бібліотека поступово перетворюється на один з базових компонентів інформаційно-комунікаційного забезпечення освітнього середовища. Аналіз вітчизняних публікацій [11; 12; 13; 16] засвідчує, що в Україні функціонують декілька типів оновлених шкільних бібліотек: 1) найбільше прихильників серед практиків має бібліотека як освітній і культурно-виховний осередок зі зміщенням акценту на організацію міжособистісної комунікації, посилення її складових: бібліотека як інформаційно-виховний центр, центр спілкування, центр толерантності тощо; 2) бібліотечно-інформаційний центр, який раціонально поєднує традиційні бібліотечні технології й новітні ІКТ; 3) шкільна медіатека, яка потребує структурно-функціонального розширення бібліотечного простору, зокрема інформаційно-комунікаційних ресурсів, технічного, програмного й кадрового забезпечення. Отже, існують позитивні тенденції зміни ролі й місця бібліотеки в середовищі ЗНЗ.

Перетворення бібліотек українських ЗНЗ на бібліотечно-інформаційні центри та медіатеки здійснюється під науково-методичним керівництвом АПН, МОН, ДНПБ України. Одним із основних завдань організованої в 1999 р. ДНПБ України була розробка науково-теоретичних засад формування мережі бібліотек освітянської галузі та визначення їхнього місця в бібліотечній системі країни. Так, після створення у 2003 р. мережі освітянських бібліотек, зокрема шкільних, ДНПБ України під керівництвом

НАПН України розробили «Концепцію інформатизації мережі бібліотек загальноосвітніх закладів України» (2006); колектив бібліотеки, за дорученням Президії АПН України, розпочав розроблення науково-методичного забезпечення для реалізації цієї Концепції, яка складається з трьох частин: інституціональної, кадрової та технологічної. До інституціональної складової Концепції ввійшли положення про структуру інституції шкільної бібліотеки, що передбачені Концепцією, а саме: Орієнтовне положення ШБЩ та Посадова інструкція бібліотекаря медіатеки навчального закладу [13; 14; 16; 17]. Отже, ДНПБ України спільно з освітніми відомствами розпочала систематичну роботу з аналізу й висвітлення діяльності бібліотек ЗНЗ, розробку науково-методичного забезпечення їхньої модернізації.

Наступним кроком до модернізації шкільних бібліотек України стала проведена за ініціативою ДНПБ та підтримкою АПН і МОН у 2010-2011 рр. паспортизація бібліотек ЗНЗ. Отримані результати дозволили визначити стан вітчизняних шкільних бібліотек і проаналізувати проблеми, що перешкоджають удосконаленню мережі бібліотек ЗНЗ, внести науково-методичні пропозиції щодо зміни ситуації. Серед окреслених проблем бібліотеки української школи основні питання першочергового розгляду: оновлення нормативно-правового забезпечення, поліпшення матеріально-технічного стану відповідно до міжнародних стандартів, підвищення інформаційної компетентності, ресурсне та науково-методичне забезпечення. Мережа освітянських бібліотек, згідно з паспортизацією 2010 р., налічує 17399 шкільних бібліотек, які функціонують у 19 288 загальноосвітніх навчальних закладах як структурні підрозділи. Надіслана інформація паспортизації свідчить про те, що тільки 21% (3691 бібліотека) має комп'ютерну техніку і лише 9% (1693 бібліотеки) підключено до Інтернету; проте із цих 3691 комп'ютеризованих бібліотек половина має вже застарілу (до 2005 р.) техніку, що суперечить рекомендаціям ІФЛА для шкільних бібліотек [17]. Ігнорування інтересів шкільних бібліотек може призвести до втрати їх потенціалу як важливого соціального інституту виховання дітей, розвитку їх інтелектуальних і творчих здібностей; необхідна стратегічна підтримка цього соціально-комунікаційного інституту на державному рівні.

Поряд із загальними негативними тенденціями щодо фінансування, матеріально-технічного, кадрового і нормативно-правового забезпечення бібліотечного компонента інформаційно-освітнього простору України існує позитивний регіональний досвід перетворення українських шкільних бібліотек на бібліотечно-інформаційні центри, медіатеки, ресурсно-методичні та соціокультурні центри тощо [11; 12]. У цих містах і освітніх закладах, серед яких

переважають міста з регіональними програмами розвитку бібліотек, школи нового типу (гімназії, ліцеї, колеґіуми), шкільна адміністрація, методисти з бібліотечних фондів, органи управління освітою та місцевого самоврядування знайшли фінансові й територіально-організаційні можливості щодо модернізації бібліотеки як важливого соціально-комунікаційного елементу інформаційного простору системи середньої освіти. Отже, громадськість, шкільна адміністрація й бібліотекарі, розвиваючи загальноосвітні заклади завдяки розширенню бібліотечного простору, активно сприяють формуванню інформаційного простору системи середньої освіти.

Вагомий чинник модернізації бібліотек ЗНЗ — зміна пріоритетів розвитку фондів шкільних бібліотек. Еволюція документної комунікації навчальних фондів шкільної бібліотеки йде від зібрань рукописів при перших школах до електронних підручників. Електронні складові фондів модернізованих бібліотек значно збільшують інформаційні ресурси сучасних українських шкіл [2; 8; 14; 17]. Таким чином, одним з основних чинників удосконалення роботи шкільних бібліотек у контексті формування єдиного інформаційно-освітнього простору України є наявність у бібліотечних фондах не лише документів на паперових носіях, а й електронних навчальних програм, новітніх навчально-методичних матеріалів і посібників з різних шкільних предметів та постійне їх оновлення.

Поява в структурі шкільної бібліотеки електронної компоненти зумовлена функціональною трансформацією соціально-комунікаційного середовища кожного окремого освітнього закладу й освітнього простору в цілому. Як стверджує Т. Маркарова, електронна бібліотека — «інформаційна система, яка містить упорядкований фонд первинних електронних документів, що формується за конкретними критеріями, та комплекс програмно-технологічних засобів, який реалізує функції створення, використання, обробки і зберігання фонду» [10]. Таким чином, поява у фондах шкільної бібліотеки електронної складової й автоматизація бібліотечних процесів зумовлені функціональною трансформацією інформаційно-комунікаційного середовища кожного окремого освітнього закладу й інформаційного простору середньої освіти в цілому.

Зарубіжний досвід демонструє актуальні для України тенденції модернізації шкільних бібліотек, їхньої інтеграції до єдиного інформаційного простору системи освіти та входження в глобальний інформаційний простір. Так, О. Зуєва зауважує, що інноваційні проекти розвитку бібліотек зумовлюють зміну їхнього статусу, який потребує розуміння нового змісту, формування нових

напрямів і форм роботи; головною відмінністю від традиційної організації бібліотечного обслуговування є те, що бібліотека починає внутрішньо керувати шкільною інформаційною і бібліотечною діяльністю, виконуючи при цьому функції організатора й координатора, методичної підтримки інших структурних підрозділів ЗНЗ [4]. Ідеться про менеджерську діяльність шкільного бібліотекаря, зокрема інформаційно-бібліотечну, освітню, культурну тощо. Фундатор перших російських шкільних медіатек — Є. Ястребцева, яка на сучасному етапі їх модернізації висвітлює подальший розвиток шкільної бібліотеки до «Бібліотеки 2.0» [18]. Досвід використання Веб-технології 2.0 у формуванні іміджу бібліотеки, за концепцією Д. Мейнес, дозволяє кожному користувачеві дистанційно впливати на розвиток бібліотеки; ця технологія починає застосовуватися і в роботі українських шкільних бібліотек. Проблемні питання створення інформаційного простору російської школи як елементу її модернізації висвітлює О. Громова в книзі «Сім сходинок до нової бібліотеки». Матеріали російської газети «Бібліотека в школі» свідчать про те, що процеси комп'ютеризації та інтернетизації шкіл у багатьох регіонах не стосуються бібліотек, коли водночас існують школи з бібліотеками зі статусом бібліотечно-інформаційних центрів, бібліотеки-медіатеки, мультикультурні бібліотечні центри тощо [15]. Така ж ситуація в інших країнах Європи — поряд з модернізованими шкільними бібліотеками функціонують інші — звичайні кімнати-книгосховища або бібліотеки-куточки в учительських.

Великий досвід модернізації діяльності шкільних бібліотек набуло в США. Завдяки державній і громадській підтримці, фінансуванню наукових шкільних бібліотекознавчих досліджень, відбувається активний розвиток шкільних бібліотек країни; шкільну бібліотеку розглядають як соціальний інститут, який може формувати перспективи розвитку нації за допомогою впливу на молодь. Американська асоціація шкільних бібліотекарів об'єднує аналогічні асоціації понад 50 штатів країни, до кожної з яких входить не менше 25 фахівців, котрі вирішують питання шкільних бібліотек регіону, всебічно сприяючи їх подальшому розвитку [1]. Вітчизняний і зарубіжний досвід відображає загальноосвітні соціально-комунікаційні тенденції модернізації бібліотек у національному контексті формування інформаційного простору.

Входження інституту загальноосвітньої школи до європейського і світового освітнього простору є багаторівневим завданням, що потребує створення інформаційно-освітніх мереж регіонів та України загалом. І. Лобановська зауважує, що відсутність у бібліотеках ЗНЗ сучасного інформаційно-комунікаційного обладнання й доступу до Інтернету не надає можливості учням і вчителям

набувати сучасних навичок пошуку, накопичення, аналізу й використання актуальної інформації [8]. Інформатизація шкільних бібліотек — це забезпечення технологічних можливостей усебічного використання ресурсної бази ЗНЗ засобами автоматизації, комп'ютеризації, медіатизації та інтеризації для виходу в інформаційний простір регіону, країни, світу. Отже, формування єдиного інформаційного простору системи середньої освіти пов'язане з поширенням новітніх ІКТ, які суттєво змінюють форми шкільного інформаційно-бібліотечного обслуговування.

Шкільний бібліотекар за умови зміни статусу бібліотеки здатний стати інформаційно-освітнім професіоналом і менеджером культури, саме він здійснює педагогічну фільтрацію інформації в освітньому середовищі та надає інформаційно-бібліотечну консультаційну допомогу щодо технологічного й безпечного соціального користування нею.

Зважаючи на результати аналізу тенденцій модернізації шкільної бібліотеки, слід зауважити, що активний інтерес до проблеми представлено переважно у висвітленні аспектів інформатизації освіти (комп'ютеризації, автоматизації та медіатизації, інтеграції до єдиного інформаційного простору). Проте ресурси Інтернету й інформаційно-комунікаційні технології не зможуть замінити традиційні бібліотечні аналоги. Саме в цьому полягає унікальність традиційних фондів і соціально-комунікаційних зв'язків шкільної бібліотеки порівняно з бібліотекою віртуальною.

Під час модернізації організації навчально-виховного процесу як простору гуманізації, зокрема змісту та засобів організації бібліотечної діяльності, особливу увагу приділяють особистості шкільного бібліотекаря як суб'єкту соціально-комунікаційної діяльності. На сучасному етапі в контексті світових глобалізаційних процесів проблема створення внутрішнього освітньо-інформаційного середовища організації набуває нових соціально-комунікаційних вимірів. Для професійної підтримки процесів створення оптимальних умов для розвитку творчої особистості читача й користувача інформації бібліотекар в освітньому просторі використовує всі потенційні можливості духовної культури, яка функціонує в межах інформаційних і міжособистісних комунікацій. Як інформаційно-культурний посередник (комунікатор) бібліотекар виховує в школярів ставлення до бібліотеки як осередку, де можна не лише поповнити свої знання, а й поспілкуватися з друзями в затишку книг. Дитина перебуває в цьому живому просторі культури, творчо опановує знання. Поділяємо думку В. Ільганаєвої, що «головна мета перебудови бібліотеки — гуманізація, а саме: активне вивчення культурної спадщини, яка міститься в книжковому фонді, взаємна зацікавленість бібліотекаря

та читача в спілкуванні, створення сприятливих умов для контактів читачів між собою» [7]. Соціально-комунікаційна сутність діяльності бібліотекаря пов'язана насамперед зі збереженням і поширенням культурних цінностей у вигляді книг (традиційних друкованих і електронних) та інших медіа-засобів зберігання інформації. Водночас здійснюється поширення розповсюдження цих культурних цінностей і знань, збагачених особистісним розумінням. Таким чином, культурологічним чинником модернізації бібліотеки ЗНЗ є гуманізація освітнього середовища кожного окремого середнього закладу.

Отже, зміна внутрішнього середовища й зовнішнього оточення загальноосвітнього навчального закладу оновлюють соціокультурний контекст і місію шкільної бібліотеки в інформаційному просторі, формують соціально-комунікаційні теоретико-методологічні засади організації її діяльності в єдиному просторі в контексті гуманізації та інформатизації освіти. Пріоритети розвитку шкільних бібліотек XXI ст. зумовлені інтеграцією бібліотек до регіонального, національного та світового інформаційно-освітнього простору. Сучасні тенденції розвитку шкільних бібліотек пов'язані з розширенням бібліотечного простору в електронному й соціокультурному середовищі освітнього закладу, що зумовлює виникнення шкільних бібліотечно-інформаційних центрів, медіатек, центрів спілкування тощо. Питання розвитку кожної окремої бібліотеки вирішується на рівні окремих загальноосвітніх навчальних закладів і за громадської та фінансової ініціативи представників міської влади. Бібліотека стає соціально-комунікаційним центром загальноосвітнього закладу, де зосереджено всі його навчально-виховні ресурси: інформаційно-комунікаційні, соціокультурні, комунікативні тощо. З метою вдосконалення бібліотеки адміністрація застосовує інноваційні стратегії розвитку інформаційно-комунікаційного середовища освітнього закладу й інтегрує його до інформаційно-освітнього простору України.

Багатоаспектність бібліотечної діяльності у формуванні інформаційно-комунікаційного середовища ЗНЗ потребує подальшого комплексного соціально-комунікаційного дослідження процесів бібліотечного управління пізнавальною діяльністю школярів; аналітико-синтетичних, когнітивних, психолого-педагогічних та управлінських аспектів бібліотечної діяльності; зміни статусу бібліотекаря на інформаційно-освітнього менеджера культури і соціально-комунікаційного педагога нової української школи.

Список літератури

1. Варганова Г. В. Научные исследования в школьных библиотеках США / Г. В. Варганова // Библиотековедение. — 2004. — №4. — С. 98–102.

2. Васильченко М. П. Шкільна бібліотека : пріоритети розвитку / М. П. Васильченко // Інформаційно-культурна та мистецька освіта, 2005. — С. 238–39.
3. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 — 2015 роки» від 9 січня 2007 р. № 537 // Офіційний вісник України. — 2007. — № 8. — С. 9–18.
4. Зуева Е. М. Школьные библиотеки: инновационная мозаика / Е. М. Зуева // Шкіл. б-ка плюс. — 2007. — № 9. — С. 2–6.
5. Иванова Е. В. Организация деятельности школьных библиотек в информационно-образовательной среде: дис. ... канд. пед. наук: 05.25.03 / Иванова Елена Вячеславовна; РГБ ОД. — 2006. — 159 с.
6. Інформаційна культура Електронний ресурс. — Режим доступу : http://www.mediagram.ru/dictionary/text_80.html.
7. Ільганаєва В. О. Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку / В. О. Ільганаєва. — К. : Бібл. вісн., 1996. — С. 15.
8. Лобановська І. Г. Упровадження інформаційно-комунікаційних технологій у практику роботи шкільних бібліотек / І. Г. Лобановська // Шкільна бібліотека плюс. — 2007. — № 21. — С. 2–6.
9. Малько А. О. Концепція розбудови шкільної бібліотеки в контексті інформатизації суспільства: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 05.25.03 / Алла Олександрівна Малько; Київ. держ. ін-т культури. — К., 1995. — 19 с.
10. Маркарова Т. С. Школьная электронная библиотека / Т. С. Маркарова // Шкіл. б-ка плюс. — 2009. — №13–14. — С. 13–15.
11. Матвійчук О. Є. Бібліотека школи повного дня — соціокультурний центр / О. Є. Матвійчук // Шк. б-ка. — 2008. — №2. — С. 32–34.
12. Олейникова І. Ю. Использование информационно-коммуникационных технологий в образовании / И. Ю. Олейникова // Шкіл. б-ка плюс. — 2009. — №20. — С. 17–23.
13. Рогова П. Перспективні напрями інформатизації бібліотек загальноосвітніх навчальних закладів України центру / П. Рогова, Ю. Артемов // Бібл. вісник. — 2005. — №6. — С. 45–47.
14. Рогова П. Роль мережі бібліотек загальноосвітніх навчальних закладів у забезпеченні рівного доступу до якісної освіти / П. Рогова // Шкіл. б-ка плюс. — 2009. — №13–14. — С. 2–7.
15. Семь шагов к новой библиотеке. Создание информационного пространства школы как этап ее модернизации / Под ред. О. Громовай. — М. : Первое сентября, 2003. — 208 с.
16. Хемчян И. Модернизация деятельности школьных библиотек Украины: проблемы и перспективы / И. Хемчян // Шкіл. б-ка плюс. — 2008. — Верес. (№18). — С. 6–9.
17. Хемчян І. І. Результати паспортизації бібліотек загальноосвітніх навчальних закладів України державної та комунальної форм власності / І. І. Хемчян // Шкіл. б-ка плюс. — 2011. — Серп. (№15). — С. 2–22.
18. Ястребцева Е. Н. От школьного медицентра к «Библиотеке 2.0» / Е. Н. Ястребцева // Шкіл. б-ка плюс. — 2010. — №11–12. — С. 33–37.

Надійшла до редколегії 03.09.2012 р.

КАДРОВИЙ РЕСУРС У СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНО-ДІЯЛЬНІСНОГО СЕРЕДОВИЩА БІБЛІОТЕКИ

Розглядається кадровий ресурс у структурі професійно-діяльнісного середовища бібліотеки. Він як системоутворюючий елемент професійно-діяльнісного середовища бібліотеки взаємодіє з усіма елементами цієї системи.

Ключові слова: бібліотека, професійно-діяльнісне середовище, кадровий ресурс.

Рассматривается кадровый ресурс в структуре профессионально-деятельностной среды библиотеки. Он как системообразующий элемент профессионально-деятельностной среды библиотеки взаимодействует со всеми элементами данной системы.

Ключевые слова: библиотека, профессионально-деятельностная среда, кадровый ресурс.

In this publication is examined human resources in the structure of the professionally-skilled library environment. It is considered to be the main element of the professionally-skilled library environment, as it is co-operates with all elements of the system.

Key words: library, professionally-skilled library environment, skilled workers resources.

Особливістю професійно-діяльнісного середовища (ПДС) бібліотеки є багатоаспектність його структури та безліч різноманітних елементів і чинників, що перебувають у постійній взаємодії, можуть створювати за певних обставин небезпечні ситуації та здійснювати негативний вплив.

Розробляючи у фахових дослідженнях модель бібліотеки, бібліотекознавці розкривають її структуру за соціальним призначенням [2; 8; 10; 11]. Ця стаття є актуальною, оскільки досліджує виробничі аспекти діяльності бібліотеки, зокрема ПДС, де вона реалізується, а також кадровий ресурс у цій структурі.

Мета статті — дослідити кадровий ресурс в структурі професійно-діяльнісного середовища бібліотеки.

Діяльнісні аспекти середовища пов'язані з чинниками розвитку бібліотечної діяльності, під впливом яких відбуваються зміни в межах бібліотеки, — це трансформації організаційних форм, предмета праці, цілей діяльності тощо. Комплекс професійного та діяльнісного аспектів може свідчити про єдність ПДС бібліотеки. Виробничне середовище є складовою ПДС, де відбувається виконання виробничих циклів, процесів, операцій. Воно залежить від зовнішніх та внутрішніх чинників.

Сучасний соціокультурний розвиток суспільства характеризується поступовою його інформатизацією і базується на

інформаційних, інтелектуальних, інноваційних і наукових аспектах. Означені аспекти залежать від чинників зовнішнього середовища: соціально-політичних, економічних, технічних та екологічних. Соціально-політичні чинники розвиваються в напрямі демократизації суспільства. Вживання соціуму залежить від стабільного підтримання економіки. Саме економічні чинники гальмують технологічний розвиток галузі інформатизації. Сутність екологічних чинників сьогодні полягає в турботі про кожного окремого індивіда. Розвиненість бібліотеки як соціальної системи виявляється у формі як об'єктивних процесів — комунікаційних взаємин між її працівниками за життєвих умов (праці, побуту, дозвілля), так і суб'єктивних, зокрема явищах психологічної атмосфери, міжособистісних комунікаціях і моральних оцінках. Вони відрізняються формами впливу на персонал безпосередньо, тобто під час спільної праці, й опосередковано, тобто за місцем проживання.

Слід відзначити комплекс елементів бібліотеки, які через чинники макро- та мікросередовища характеризуються найбільшим впливом. Елементи макросередовища — це нормативно-правові документи, бюджет, освіта й науково-інформаційне забезпечення бібліотечної діяльності. Елементами мікросередовища є мета, організація, управління, матеріально-технічна база, структура бібліотеки, її кадри (сукупність суспільних, колективних та особистісних інтересів), функції, технології, зокрема інформаційні (система виробничих процесів), бібліотечні фонди, читачі [2; 8; 10; 11].

Системоутворюючим елементом є персонал бібліотеки, який працює в ПДС. Протягом останніх років здоров'я населення України, що є одним із головних показників кадрового ресурсу, значно погіршилося, зокрема збільшилася кількість людей працездатного віку, котрі стали інвалідами в результаті професійних захворювань. Нині здоров'я перетворюється на важливий конкурентний елемент на ринку праці. Але критична ситуація, що склалася із професійними захворюваннями, потребує реалізації комплексу заходів на рівні держави, регіонів, підприємств і медичних служб. Захворюваність бібліотечних працівників доводить: уже сьогодні в суспільстві необхідно формувати думку про те, що кожна людина має піклуватися про власне і суспільне здоров'я. Ідеться про виховання і самовиховання культури здоров'я та культури управління здоров'ям працівників бібліотеки як стратегічним ресурсом, як однією з провідних складових якості людського ресурсу завдяки створенню комфортних умов праці для людей, котрі займаються бібліотечно-інформаційною діяльністю [1; 3; 7; 9].

Одним із головних завдань створення безпечних умов для персоналу бібліотеки в ПДС є прогнозування можливих обставин

і прийняття обґрунтованих рішень як у щоденній праці, так і в надзвичайних ситуаціях, щодо захисту персоналу, об'єктів діяльності й оточуючого середовища від чинників негативного впливу.

Мета управління кадровим ресурсом є сукупністю діалектично пов'язаних і взаємозумовлених суспільних та особистих інтересів працівників, спрямованих на задоволення потреби в працевлаштуванні за освітою й ефективного використання праці, забезпечення бібліотек кваліфікованими кадрами, виявлення резервів підвищення ефективності використання кадрового ресурсу. Організація та виявлення резервів підвищення ефективності використання кадрового ресурсу полягає в таких видах діяльності: здійснення роботи щодо виявлення і використання резервів продуктивності, ефективності та якості праці на засадах поліпшення її організації, нормування бібліотечних процесів, скорочення ручної праці, зміцнення виробничої дисципліни, застосування методики наукової праці, використання кращого досвіду інших бібліотек, підвищення кваліфікації кадрів, створення безпечних і якісних умов праці.

Складовими безпеки людини є правовий соціальний захист, чинники середовища, інформаційне середовище, яке застерігає, формує поведінку, предметні знання тощо; безпечні знаряддя праці та предмети невиробничого призначення, наявність засобів захисту людини під час праці, відповідність параметрів середовища до регламентації; організація праці; психологічний стан людини; фізіологічна відповідність індивідуума умовам діяльності; правила поведінки у виробничих умовах і надзвичайних ситуаціях [5].

За науковими класифікаціями, безпечні умови праці належать до базисних потреб людини. Потреба людини в загальній безпеці посідає друге місце серед інших фізіологічних потреб. Генетично закладена природою потреба у відчутті безпеки зрозуміла для життя людини, але загальноприйнята філософія стосовно безпеки виробничого середовища застаріла. На особистому рівні в професійній сфері, як і в повсякденному житті, люди при звичаються до періодичних нещасних випадків та інцидентів. До того ж вважається, що небезпеки не існує, якщо її не можна побачити або відчути. На урядовому рівні спостерігається нерозуміння першочерговості завдання інвестування коштів у запобігання небезпечним ситуаціям. Статистичні дані свідчать про зневажливе ставлення до небезпечних чинників ПДС бібліотеки, що призводить до хворобливих станів і захворювань серед персоналу бібліотек [3; 9].

Бібліотечний фах завжди асоціювався з тишею, спокоєм і безпекою, але це є лише зовнішнім свідченням. Слід зважати передусім

на специфічність праці бібліотечних працівників: розумова і фізична праця, емоційне напруження, морально-психологічне навантаження бібліотекаря, вдихання органічного й неорганічного пилу разом з інфекціями — усе це призводить до неврастенії, гіпертонії, алергічних, бронхо-легеневих і грибкових хвороб. Це наслідок праці в запилених книгосховищах і безпосередньо з книгами, які пройшли через сотні різних рук, а погане освітлення стає причиною погіршення зору й різних захворювань очей. Недотримання режиму праці на комп'ютерах також викликає безліч порушень в організмі людини. Захворювань бібліотечних працівників так багато, що вже сьогодні слід формувати в суспільстві думку щодо необхідності кожної людини зберігати і зміцнювати не лише власне, але й суспільне здоров'я [3; 4; 9]. Безпека ПДС пов'язана з його якістю (рис. 1).

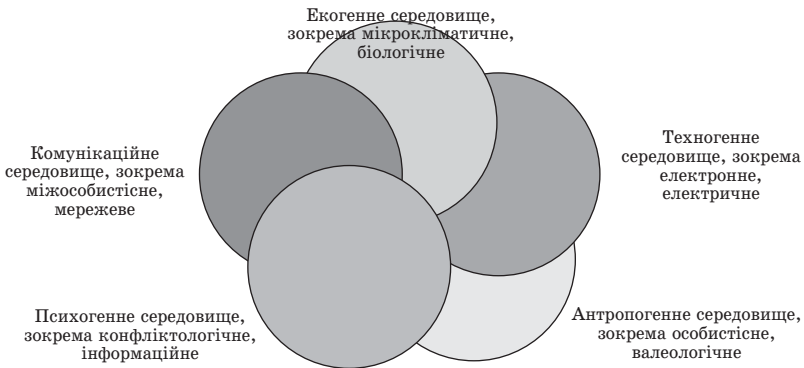

Рис. 1. Характеристика стану і якості ПДС

Стан екогенного середовища зумовлюється насамперед гігієнічними ознаками бібліотечних фондів, які за певних ситуацій перетворюються на біологічні системи, мікрокліматичне середовище, пов'язане з параметрами температури й вологості, та можуть впливати на розвиток біологічного середовища.

З індустріалізацією виробництва техногенне середовище впроваджує досягнення науки і техніки, зокрема персональні комп'ютери, новітні засоби і знаряддя праці, а також створює електронні мережі. Це потребує дотримання електричної та протипожежної безпеки.

В антропогенному середовищі слід піклуватися про особистісну безпеку персоналу в ПДС бібліотеки, а також про збереження його здоров'я.

Якість психогенного середовища забезпечує високий рівень морально-психологічного комфорту в колективі бібліотеки,

відсутність конфліктів і стресів, а також інформаційну безпеку працівників.

Від комунікаційного середовища залежить міжособистісне спілкування, як безпосереднє, так і за допомогою інформаційних мереж.

Безпека праці співробітників бібліотеки починається з організації робочих місць, дотримання правил охорони праці щодо запобігання нещасним випадкам у робочих зонах і ПДС бібліотеки в цілому. Чинники мікросередовища безпосередньо впливають на робочі зони, робочі місця, на ефективність і якість професійної діяльності бібліотеки і її працівників у системі ПДС. Тому робоче місце, робочу зону та професійну діяльність як елементи структури ПДС необхідно відокремити одне від одного. Кількість робочих зон і робочих місць у ПДС бібліотеки може залежати від численності працівників і підрозділів, а також від різноманітності технологічних процесів. У середовищі бібліотеки стали використовувати нові знаряддя праці — персональні комп'ютери в комплексі з принтерами і сканерами, виділяються робочі місця, де персонал працює із ксероксами. Виконання різних функціональних обов'язків і технологічних процесів співробітниками бібліотек потребує різних підходів до організації робочих місць і робочих зон, зважаючи на те, що комп'ютерні технології й автоматизовані процеси активно впроваджуються в діяльність бібліотеки й роботу всіх її відділів. Під час організації робочих місць у ПДС бібліотеки слід зважати на планування приміщень бібліотеки, їх функціональне і технологічне призначення. Зокрема виділяють приміщення: традиційного обслуговування користувачів; обслуговування користувачів на основі інформаційних мереж; збереження фондів; адміністративно-господарчого призначення, а також службові та допоміжні приміщення. Розміщення робочих місць і зон бібліотеки має відповідати спеціальним нормам і правилам та логічним взаємозв'язкам між підрозділами бібліотеки.

Наочно ПДС можна подати як сукупність робочих місць (РМ), які є поєднанням робочих зон (РЗ), що складають ПДС бібліотеки (рис. 2.).

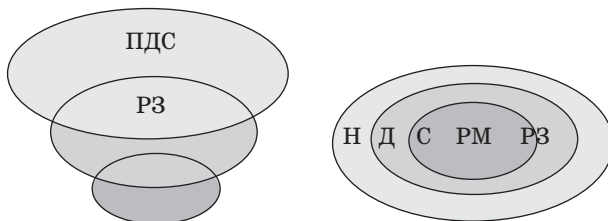

Рис. 2. Структурні елементи ПДС бібліотеки

ПДС, у свою чергу, є структурною складовою бібліотечного простору (БП), і ці елементи утворюють цілісний моноліт, оскільки кожен з елементів ПДС є водночас елементом робочих зон і робочих місць (рис. 3).

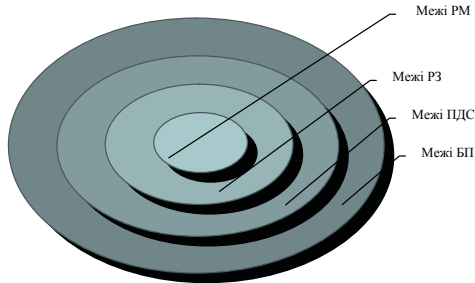

Рис. 3. Моноліт бібліотечного простору

Структуру ПДС слід аналізувати як взаємодію окремих елементів системи, визначаючи їх на викладеному вище матеріалі. Насамперед, необхідно виділити організаційні елементи, що базуються на нормативній документації, регламентують діяльність бібліотеки та виробничі процеси її персоналу — норми, правила, інструкції. Економічні елементи ПДС бібліотеки є сукупністю ресурсів бібліотечно-інформаційного виробництва (трудових, матеріальних, фінансових), економічних відносин між суб'єктами діяльності та виробництва бібліотечно-інформаційних продуктів і послуг. Функціональні елементи ПДС завжди залежать від прямої діяльності бібліотеки. Кожний працівник бібліотеки виконує свої функціональні обов'язки, безпосередньо пов'язані з діяльністю в різних робочих зонах і на різних робочих місцях у ПДС бібліотеки: наукової організації праці; обробки літератури; входження інформаційних потоків через інформаційні системи; створення зведених каталогів, корпоративної інтеграції, електронної доставки документів, збереження інформаційних документів, задоволення інформаційних потреб користувачів тощо. Предметні елементи в ПДС завжди пов'язані з матеріальними складовими бібліотечної діяльності — фондами, інформаційними системами, базами даних, банками даних, інформаційно-комунікативним середовищем. Технологічні елементи — це сукупність бібліотечних виробничих методів і процесів у ручному режимі чи з використанням технічних засобів; вони передбачають: нормування праці, обробку, тиражування, пошук і поширення інформації. Виконавські елементи включають рівень підготовки та допуску персоналу до роботи з технологіями та навчання користування ними, а також різного роду інструктажі щодо охорони праці. Системні

елементи — це режим, форма діяльності бібліотеки, сукупність її оснащення сучасними засобами виробництва, визначення рівня інтегрованості. До якісних елементів належить визначення параметрів, які вказують на відповідність бібліотеки певному рівню. Цільовими є досягнення поставлених цілей та вирішення завдань бібліотечної діяльності. Серед середовищних можна назвати соціально-побутові, професійні, виробничі, трудові, ергономічні умови бібліотеки, а також її персонал, пов'язаний комплексом цих умов.

Системоутворюючим елементом ПДС бібліотеки можна вважати її кадри, оскільки вони взаємодіють з усіма елементами системи ПДС. Кадровий ресурс бібліотек розглядається як найважливіший щодо діяльності, завдяки йому бібліотеки функціонують як інформаційні, культурні та духовні центри. Визначення системоутворюючого елемента ПДС бібліотеки неможливе без його аналізу у взаємозв'язку та взаємодії з іншими елементами системи ПДС бібліотеки, тому всі елементи необхідно досліджувати в комплексі, а також у взаємозв'язку та взаємовпливі елементів (рис. 4).

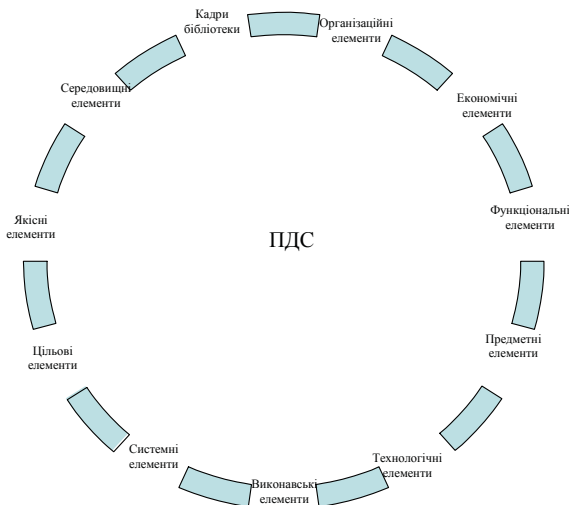

Рис. 4. Система професійно-діяльнісного середовища

Кадри бібліотеки є елементом, який постійно перебуває в зоні безпека/небезпека ПДС. У ПДС бібліотеки відбувається взаємодія працівників із іншими елементами, і від її якості залежать результати праці. У процесі професійної діяльності та взаємодії з людьми, засобами і знаряддями виробництва працівників бібліотеки оточує макро- та мікро середовище, яке, у свою чергу,

впливає на співробітників бібліотеки та їхнє оточення. Від чинників цього середовища залежать техногенна безпека співробітників бібліотек та ефективність їхньої діяльності. Головними складовими ПДС бібліотеки, з одного боку, є макро- та мікросередовище, а з іншого — безпека та небезпека в місці перебування персоналу бібліотеки.

Безпека може розглядатись як відсутність загрози для життя людини, можливість запобігання погіршенню умов праці. Однією з причин виникнення небезпеки є наявність на робочих місцях шкідливих виробничих чинників: фізичних, хімічних, біологічних, чинників трудового процесу й ергономічних. Їхній вплив на людину може за певних умов завдавати шкоди здоров'ю персоналу. Чільне місце у вивченні ПДС бібліотеки відводиться питанням аналізу ситуацій, які виникають під час праці, атестації робочих місць, професійних захворювань, нещасних випадків.

За таких обставин суттєво посилюється роль організаційного та правового забезпечення управління. Важливим напрямом формування концепції ПДС у бібліотеці є переосмислення й обґрунтування методів і принципів організації праці. Особливої актуальності набувають питання соціальної та кадрової політики бібліотек, які в повсякденній діяльності передбачають реалізацію проблем ПДС: безпеки праці та здоров'я персоналу як одного з напрямів ефективного й раціонального використання та збереження кадрового ресурсу. Отже, настав час визначити роль ПДС у використанні, збереженні та відтворенні кадрового ресурсу бібліотек. Підсумки експериментальних розвідок у галузі бібліотечної справи засвідчили, що професія бібліотекаря за проявами втоми наближається до професій з найбільшим інтелектуальним навантаженням, оскільки характеризується специфічними й несприятливими умовами праці. Серед них можна назвати розумове, емоційне та фізичне навантаження, дихання повітрям, насиченим пилом і збудниками інфекційних хвороб. Усе це спричиняє безліч захворювань — неврастенію та гіпертонію, хвороби дихальних шляхів, очей, алергічні й грибові захворювання тощо. Це засвідчує необхідність проведення профілактичних заходів, спрямованих на запобігання професійним захворюванням бібліотекарів; дотримання правил техніки безпеки й охорони праці на робочих місцях; виявлення чинників професійно-діяльничого середовища бібліотек, які негативно впливають на працівників [3; 4; 5].

Ефективність управління безпекою і якістю ПДС бібліотеки в новій концепції забезпечується, перш за все, взаємодією всіх елементів і чинників ПДС, головний з яких людський потенціал. При цьому працівники бібліотеки є не тільки засобами досягнення мети, але й безпосередньо метою бібліотечного управління.

Кожний працівник бібліотеки це особистість, до якої потрібно ставитися належним чином, розуміючи її інтереси і потреби; поважати в ній почуття власної гідності, ентузіазму; сприймати її як джерело енергії і творчої сили, цілеспрямованості й відповідальності. Персонал бібліотеки має право на гідну реалізацію своїх потреб, соціальний захист тощо. Умови праці створюються дотриманням правил охорони праці, санітарно-гігієнічних норм щодо чинників ПДС, котрі завжди існують у режимі безпека/небезпека і можуть за екстремальних ситуацій негативно впливати на ефективність праці та здоров'я кадрового ресурсу бібліотеки.

Таким чином, структура ПДС складається з робочих місць, робочих зон, де відбувається професійна діяльність. Системоутворюючим елементом ПДС бібліотеки є її кадри, оскільки вони взаємодіють з усіма елементами системи ПДС, зумовленими професійною та виробничою діяльністю: організаційним, економічним, предметним, технологічним, функціональним, виконавським, середовищним, системним, якісним та цільовим. Забезпечення здорових, безпечних і високопродуктивних умов праці в сучасних умовах комп'ютеризації стає важливим чинником функціонування бібліотеки. Кадровий ресурс бібліотеки необхідно вважати найважливішим ресурсом діяльності, завдяки якому бібліотеки функціонують як інформаційні, культурні та духовні центри. Подальше дослідження теми пов'язане з вивченням елементів ПДС.

Список літератури

1. Валуцина В. М. Профзахворювання : шляхи профілактики / В. Валуцина, Г. Шуров // Охорона праці. — 2006. — № 6. — С. 35–38.
2. Васильченко Н. П. Модель библиотеки как социальной организации / Н. П. Васильченко // Науч. и техн. б-ки. — 2002. — № 7. — С. 29–33.
3. Жукова В. П. Культура здоров'я та безпеки праці в системі управління бібліотек вищих навчальних закладів / В. П. Жукова // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали наук. конф. молодих вчених, 20–22 листоп. 2005 р. / Харк. держ. акад. культури. — Х., 2005. — С. 42–43.
4. Жукова В. П. Негативні та шкідливі чинники у професійно-діяльнісному середовищі бібліотеки / В. П. Жукова // Матеріали наук.-практич. конференції в межах Великого проекту «Григорій Сковорода — 300», 16–17 жовт. 2008 р. / Харк. нац. техн. ун-т сільськогосподарства. — Х., 2008. — С. 324–329.
5. Жукова В. П. Соціальний захист як чинник безпеки праці та якості професійно-діялісного середовища бібліотеки / В. П. Жукова // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність : проблеми науки, освіти, практики : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., 20–22 трав. 2008 р. / Держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтв. — К., 2008. — С. 39–40.

7. Куценко В. І. Тенденції та особливості розвитку сфери відтворення здоров'я України / В. І. Куценко, Л. Г. Вогуш, О. А. Комарова та ін. // Гуманітарна сфера: питання теорії і практики. — К. : Наук. світ, 2002. — С. 255–270.
8. Леонов В. П. Пространство библиотеки : Библиотечная симфония / В. П. Леонов // Науч. и тех. б-ки. — 2003. — № 9. — С. 78–88.
9. Синдром библиотечного недомогания : А виноваты бактерии и грибки // Библ. д-ло. — 2007. — №12. — С. 41.
10. Слободяник М. С. Наукова бібліотека : Еволюція структури і функцій : моногр. / М. С. Слободяник. — К : Ред. журналу «Бібл. вісн.», 1995. — 266 с.
11. Столяров Ю. Н. Библиотека : структурно-функциональный поход / Ю. Н. Столяров — М. : Книга, 1981. — 254 с.

Надійшла до редколегії 21.09.2012 р.

УДК 021.4:004.738.5

О. Ю. МАР'ІНА

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ: СТРАТЕГІЇ ОПАНУВАННЯ МЕДІАПРОСТОРУ

Розглядаються особливості новітніх медіа та специфіка їх соціальних впливів. Визначаються напрями розвитку діяльності бібліотек у сучасному медіа-середовищі.

Ключові слова: бібліотека, новітні медіа, медіа-середовище, комунікативні технології, егокастинг.

Рассматриваются особенности новых медиа и специфика их социального влияния. Определяются направления развития деятельности библиотек в современной медиасреде.

Ключевые слова: библиотека, новые медиа, медиасреда, коммуникативные технологии, эгокастинг.

The features of the new media and specific of their social influences are examined. Strategy of development of activity of libraries is offered in modern to the media environment.

Key words: library, new media, mediaenvironment, communicative technologies, egocasting.

В інформаційну епоху сучасні бібліотеки відчують на собі вплив нових комунікаційних реалій. Вони стають усе активнішими учасниками процесів, які відбуваються в мережевому середовищі. Невпинне розгортання процесів медіатизації, актуальність соціокомунікаційної проблематики створюють певні умови формування єдиних підходів до визначення стратегій діяльності бібліотек у медіа-середовищі.

Медіатизація розставляє свої акценти в діяльності бібліотек. Новітні медіа породжують нові форми комунікації, які

ефективніше за книгозбірні формують і задовольняють інформаційні потреби й інтереси соціуму, виявляються дівішими та прийнятнішими за своїм соціальним призначенням. Нове медіа-середовище, що характеризується успіхами у створенні інтелектуальних сервісів, зростаючими темпами інформаційного завантаження, змінює ключові підходи до основних процесів пошуку, обробки, зберігання інформації, пропонує нові методи, форми і способи її застосування та споживання в суспільстві.

Низький рівень опанування сучасними бібліотеками медіа-простору поступово усуває останніх з монополії оперування інформаційними об'єктами, яка існувала в аналоговому світі. Тенденції їх розвитку майже не відповідають процесам розгортання новітніх медіа. Трансформація комунікативного простору книгозбірень, руйнування традиційних, історично сформованих механізмів передачі соціальної інформації, зміна ціннісних орієнтацій та мотивацій поведінки користувачів актуалізують дослідження нових соціальних і комунікативних практик адаптації бібліотек до сучасних умов розвитку новітніх медіа.

Мета статті — виявити найзначиміші особливості новітніх медіа, визначити специфіку їх соціальних впливів і з'ясувати подальші напрями діяльності бібліотек у сучасному медіа-середовищі.

Поняття «новітні медіа» сьогодні викликає суперечливі оцінки та незмінний, посилений інтерес дослідників з різних галузей. Актуальні аспекти їх функціонування досліджуються зарубіжними вченими та практиками: М. Casey, С. Rosen, S. Lohre, N. Ullmann, V. Crosbie, L. Manovich, P. Bradshaw. Питання щодо майбутнього бібліотек у системі цифрових медіа розглядаються в працях вітчизняних і російських науковців, зокрема Б. Берковця, К. Єфімової, В. Степанова, Я. Шрайберга, В. Недбай та ін. Праці цих дослідників присвячені аналізу різних точок зору щодо поняття «новітні медіа», з'ясуванню ролі медіа в процесах створення соціального капіталу у віртуальних спільнотах.

Досвід теоретичних досліджень новітніх медіа сформував широкий спектр думок. Загальними у визначеннях поняття є цифровий формат та інтерактивність — саме поєднання цих двох ознак найчастіше визначається як характеристика означеного феномену. Новітні медіа (англ. New media) — це термін, який використовується для позначення різних видів інтерактивних електронних медіа-продуктів, нових форм комунікації виробників контенту зі споживачами, а також для позначення відмінностей від традиційних медіа [10].

Цей термін відбиває процес розвитку цифрових, мережових інформаційних технологій і комунікацій, конвергентність каналів,

принципову зміну комунікаційної моделі «традиційних» медіа — «один до багатьох» — на сучасну модель — «багато до багатьох» [9]. Він передбачає «розмежування змісту й інтерфейсу, тому що один і той самий зміст можна виражати в різних формах та підлаштовувати його під персональні характеристики користувача» [10].

Найперспективнішим вектором, із яким найчастіше пов'язують термін «новітні медіа» є технологічний, але нині це поняття важливо використовувати не для позначення й опису технічних засобів, за допомогою яких створюється комунікаційний простір сучасного суспільства. Головним напрямом має стати вивчення новітніх медіа як найважливішого чинника перетворень, що змінюють соціальні практики, моделі комунікацій у суспільстві, спосіб життя людей, індивідуальні способи інформаційного споживання та мислення. Це пов'язано з тим, що технічна компетентність сучасної людини та її стосунки з медіатехнологіями виведені на рівень несуттєвих подій, що реалізуються в повторюваних, рутинних, звичних діях та об'єднують у єдине комунікаційне середовище [2]. Натомість можливість впливу новітніх медіа та нового комунікаційного середовища на громадську думку перетворюється на важливий чинник розвитку соціальних систем, здатний значною мірою визначати характер громадського устрою, способи формування соціальних співтовариств, їх взаємодію з державними інститутами, спосіб життя та соціальні настанови кожного члена суспільства.

Уже сьогодні можна констатувати — щоденне застосування різних видів новітніх медіа стало соціальною практикою. Для цього використовуються будь-які технічні можливості, а їх соціальне функціонування утворює медіа-середовище суспільства. Серед основних ознак, що нині притаманні явищу новітніх медіа, можна назвати: глобальне кількісне збільшення онлайн-спільнот; інтенсивне збільшення аудиторії користувачів соціальних мереж; використання медіа-сервісів як інструментів самоорганізації та мобілізації; розвиток нішових, так званих сегментованих соціальних мереж; соціалізацію брендів та бізнесу; конвергенцію новітніх медіа з традиційними; функціонування за принципами прозорості, відкритості, незалежності, свободи учасників, інтерактивності, багатовимірності, співпраці багатьох заради спільної мети.

Зростаюча популярність новітніх медіа пояснюється кількома причинами. По перше, їх орієнтованістю на потреби користувачів і можливістю персоналізації комунікацій кожного члена суспільства. Це виявляється в тому, що структура медіа-середовищ, віртуальних спільнот організована «навколо» інтересів, потреб споживача [6]. Користувач за допомогою новітніх медіа набуває можливості самостійно формувати контент (User Generated Content),

обирати спосіб його споживання, орієнтуючись на індивідуальний вибір. Мінливий характер медіа-сфери дозволяє адресувати, «упакувати» цей контент у кінцевий медіа-продукт залежно від поточних потреб споживача й уможливує ситуацію отримання людиною навіть не продукту чи послуги, а створення вражень і відчуттів.

По-друге, головним технологічним трендом новітніх медіа є розширення свободи доступу до інформації через створення комплексних програмних засобів, які дозволяють поєднувати різнопланову інформацію й отримувати цілісну і багатовимірну картину реальності. Це сприяє тому, що процес медіа-споживання перестає бути обмеженим часом і місцем дії [2]. «Ефект» новітніх медіа уможливує ситуацію, коли кожен користувач отримує будь-який контент, у будь-якому місці, за допомогою будь-якого каналу, у будь-якому форматі, в будь-який час.

По-третє, корінною відмінністю новітніх медіа від традиційних є більші можливості участі користувача у виробництві сучасного медіа-контенту. Це уможливується у використанні різноманітних інтерактивних сервісів цього середовища: пошукових форм, систем зворотного зв'язку, миттєвих повідомлень, рейтингів, систем коментування, тестування, рекомендації, обговорення, «фоловінгу» тощо. Наприклад, широкий спектр можливостей з контролю й управління медіа-контентом зі сторони споживачів надає використання технології краудсорсингу — інновації, що ґрунтується на залученні добровольців до виробництва, тестування, поширення товарів і послуг, генерування нових ідей та рішень, альтернативних точок зору.

Такий нейтральний, на перший погляд, вектор соціального функціонування новітніх медіа, на жаль, має зворотну сторону — «комунікаційні девіації». Головною проблемою в цьому сенсі є те, що новітні медіа дозволяють публікувати і просувати в часі та просторі свою думку будь-кому, незважаючи на те, наскільки вона є слухною [7]. Право на виробництво та просування інформації вже не є монополією, що закріплена за окремим колом організацій. Завдяки новітнім медіа відбуваються постійні й неконтрольовані обмін інформацією та її поширення. У зв'язку з цим малозначущою стає фільтрація інформації.

Споживання в системі новітніх медіа супроводжується рутинізацією [2] процесів обміну інформацією через публікацію, нагадування, визнання (оцінки, рейтинги), посилання, коментування тощо. Це змінює способи «поведінки» користувача, його інформаційну культуру: замість пошуку релевантної інформації він фактично споживає рекомендований йому членами соціального віртуального співтовариства (що організоване за принципом соціального графа) інформаційний шум. Отже, новітні медіа роблять

користувача пасивним споживачем медіа-продукції, котрий утрачає спроможність до аналізу інформації, спостерігає за дискусією, не беручи участі в ній, а спостерігаючи за групою користувачів.

Іншою проблемною ситуацією споживання інформації в новітніх медіа є егочастинг (egocasting). Це поняття, що позначає модель споживання тільки тих медіа, позиція яких відповідає власним думкам і переконанням користувача [8]. Тенденція створення зони «інформаційного комфорту» формується в ситуації, коли фільтром стає не критерій якості інформації, а суб'єктивні симпатії або переконання споживача. Найчастіше вона призводить до інформаційної ізоляції людини.

Негативною тенденцією розвитку новітніх медіа є нестримне зростання потоків доступної інформації, постійне та цілодобове збільшення її обсягів і темпів поширення. Це зумовлює проблеми інтерпретації інформаційних повідомлень і призводить до мінімізації вербального компонента. Головною тенденцією розвитку новітніх медіа стає посилення ролі візуального контенту, коли текст переплітається з відео, аудіо, гіпертекстом й інфографікою. З одного боку, це спрощує сприйняття інформації, створює відчуття синхронності користувача з подією, а з іншого — обмежує різноманітність і чіткість повідомлень.

Візуальний компонент акцентує увагу на засобах комунікації та змінює моделі відносин споживачів і виробників медіа-продуктів. Так, в останніх пріоритетною стає бюджет часу, який користувач готовий приділити контенту — так званий «таймінг» утримання споживача в усіх медіа-каналах і середовищах [4]. Яскравим прикладом такої тенденції на сьогодні є іграфікація (Gamification) — використання ігор для серйозних цілей [12].

Обмеження новітніх медіа насамперед виявляються у фрагментарності подання інформації: цифрові технології дозволяють оперувати фрагментами інформаційних об'єктів і створювати з них нескінченну різноманітність нових форм. Споживання таких медіа-продуктів провокує швидке переміщення фокусу уваги, ситуативну діяльність користувача. Публікації у віртуальному середовищі обмежуються (наприклад, 140 символами повідомлення у Twitter), майже не мають закінченої форми — завжди є можливість виправити інформацію, розбити її на частини, коментувати тощо. Статичними для цих віртуальних форм є тільки постійне розміщення за віртуальною адресою та можливість пов'язування з іншими матеріалами за допомогою посилання, соціальної закладки, електронної пошти тощо.

Найсуттєвіша особливість новітніх медіа — це взаємопов'язаність, що визначає розвиток універсального середовища, в якому наявна як приватна, так і публічна інформація. Це призводить

до розмивання меж між масовою комунікацією та міжособистісним спілкуванням, публічними і приватними формами взаємодії.

Новітні медіа створили «доповнену реальність» — необмежений простір і час усесвітньої мережі, гіпертекст, можливості пов'язування інформаційного контенту, візуалізація привели до ширшого та глибшого опису реальності, ніж це робили традиційні медіа — преса, телебачення, радіо [6]. Новітні медіа постали як соціокультурне середовище, де наявні «всі часи та простори».

Таку нову медіа-реальність дуже швидко сприймає суспільство, оскільки, на якій би стадії свого розвитку воно не перебувало, які б технічні та технологічні прийоми не винайшло, воно не може відмовити людині в її бажанні спілкуватися та виражати свої інтереси. Вплив цієї медіа-реальності нині «відбувається не на рівні думок чи понять, він змінює пропорції та образи сприйняття послідовно і без супротиву» [3].

Трансформації сучасних бібліотек майже не відповідають означеним тенденціям розвитку новітніх медіа. Основною є конкуренція бібліотек і новітніх медіа, що виявляється в боротьбі за увагу і час споживача. Головною проблемою в цьому є невеликий перелік продуктів і послуг бібліотек, неспроможний задовольнити потреби, інтереси сучасних користувачів, які долучилися до можливостей інтелектуальних сервісів та інформаційних обсягів мережі Інтернет. Традиційні бібліотеки, потрапивши фактично в епіцентр інформаційно-цифрового вибуху, не в змозі надати послуги на рівні вимог і можливостей епохи, тому закономірно витісняються сильнішими конкурентами на периферію інформаційної діяльності [5]. Перед бібліотеками постає проблема створення нових умов комунікації, які слугували розумінню, орієнтації та розважанню сучасного користувача.

Найочевиднішою відповіддю бібліотек на виклики часу є опанування нового медіа-середовища. Об'єктивним і неминучим стає перерозподіл функцій і ролей бібліотек у системі цифрових комунікацій та новітніх медіа. У зв'язку з цим основними напрямками трансформації діяльності бібліотек мають стати:

- створення цифрової бази загальнодоступних бібліотечних ресурсів;
- надання читачам широкого доступу до цифрових масивів, що існують за межами бібліотеки;
- забезпечення користувачам доступу до мережі Інтернет і їх кваліфіковане консультування під час пошуку інформації в віртуальному просторі;
- формування цілісної системи віддаленого обслуговування читача;

- обслуговування користувача незалежно від місця його перебування та часу;
- зміщення акценту з моделі обслуговування читачів на модель інформаційного супроводу;
- орієнтація на створення персоніфікованих інформаційних продуктів та послуг;
- активна участь у соціальних мережах, створення неформальних професійних співтовариств;
- дослідження інформаційних потреб користувачів у медіа-середовищі;
- заохочення активності користувачів та їх долучення до діяльності бібліотек;
- застосування технологій соціального медіа маркетингу;
- використання краудсорсинг-технологій, соціальних форм кооперації, обміну та самоорганізації користувачів;
- налагодження зворотного зв'язку з користувачами;
- залучення до взаємодії максимальної кількості суб'єктів інформаційного суспільства та налагодження системи соціального партнерства бібліотек.

Опанування медіа-середовища бібліотеками всього світу тільки розпочинається та є інноваційною тенденцією розвитку бібліотечної сфери. Можна говорити про лідерські позиції зарубіжних бібліотек і перші кроки вітчизняних книгозбірень у цьому напрямі. Але слід констатувати, що застосування новітніх медіа в діяльності бібліотек нині дозволяє отримати нові інструменти для організації, управління інформацією та надання до неї доступу, стимулювати подальший розвиток бібліотечної професії, створити якісно нову комунікацію з користувачами.

Успіх бібліотек у межах новітніх медіа ґрунтується на зв'язку зі споживачем, визначенні, вивченні та передбаченні його інформаційних потреб. У медіа-середовищі бібліотека та користувач рівною мірою представлені в загальному «просторі потоків» [1], у якому вони впливають один на одного, що, у свою чергу, сприяє виникненню нових форматів взаємодії. У результаті цього, з одного боку, виникають нові способи отримання інформації, формуються моделі комунікації, ідеї створення інноваційних продуктів та послуг; а з іншого — змінюються напрями діяльності бібліотек.

Використання бібліотеками новітніх медіа дозволяє отримувати нові інструменти впливу та формувати стратегії зі стимулювання долученості до своєї діяльності користувачів, зміцнювати соціальні зв'язки. Отже, новітні медіа для бібліотек — це сукупність нових форматів обслуговування, долучення до діяльності книгозбірень користувачів із застосуванням найактуальніших

і потрібних у суспільстві інструментів обробки, зберігання та надання інформації.

Функціонування бібліотек у системі новітніх медіа — це реальна можливість не лише вижити, але й досягти успіху в інформаційну еру, зробивши активність у медіа-середовищі невід'ємною частиною своєї діяльності.

Проведене дослідження не вирішує повністю проблеми адаптації бібліотек до сучасних умов розвитку новітніх медіа в суспільстві. Перспективними напрямками є аналіз процесів медіатизації та віртуалізації бібліотечно-інформаційної сфери; вивчення існуючих форм взаємодії книгозбірень і суспільства в медіа-просторі; дослідження особливостей застосування соціокомунікаційних технологій у розвитку бібліотек.

Список літератури

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. — М. : ГУ ВШЭ, 2000. — 608 с.
2. Коломиец В. П. Медиасреда и медиапотребление в современном российском обществе / В. П. Коломиец // Социологические исследования. — 2010. — № 1. — С. 58–66.
3. Маклюен М. Понимание медиа : Внешние расширения человека / пер. с англ. М. Жуковский. — М. : КАНОН-Пресс-Ц. — 2003. — 464 с.
4. Новая информационно-коммуникационная среда. Состояние, проблемы, вызовы. Попытка осмысления. [Электронный ресурс] // Режим доступа : img.rg.ru/pril/article/48/38/20/Doklad-svyaz.pdf
5. Степанов В. К. Будущее библиотек в системе цифровых коммуникаций: подход к проблеме [Электронный ресурс] / В. К. Степанов // Режим доступа : <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2011/trud/tom2/222/Doc60.HTML>. — Загл. с экрана.
6. Bradshaw P. Comments on: A model for the 21st century newsroom pt2: Distributed Journalism [Electronic Resource] / P. Bradshaw. — Mode of access : // <http://onlinejournal.ismblog.com/2007/10/02/a-model-for-the-21st-century-newsroom-pt2-distributed-journalism/>
7. Bradshaw P. A model for the 21st century newsroom pt1 the news diamond [Electronic Resource] / P. Bradshaw. — Mode of access : <http://onlinejournalismblog.com/2007/09/17/a-model-for-the-21st-century-newsroom-pt1-the-news-diamond>
8. Rosen C. The Age of Egocasting / C. Rosen // The New Atlantis. — Number 7. — Fall 2004 / Winter 2005. — P. 51–72.
9. Crosbie V. What is New Media? [Electronic Resource] / V. Crosbie. — Mode of access : <http://www.sociology.org.uk/as4mm3a.doc>.
10. Manovich L. New Media From Borges to HTML [Electronic Resource] / L. Manovich. — Mode of access : http://manovich.net/new_media_images.html.
11. Manovich L. The Language of New Media / L. Manovich. — Mode of access : <http://www.andreknoerig.de/portfolio/03/bin/resources/manovich-langofnewmedia.pdf>.

12. Groundswell: Winning in a World Transformed by Social Technologies / Charlene Li, Josh Bernoff — Mode of access : <http://www.fastcompany.com/tag/charlene-li>.

Надійшла до редколегії 25.07.2012 р.

УДК 02:069

С. О. ШЕМАЄВ

СТВОРЕННЯ БІБЛІОТЕЧНИХ МУЗЕЇВ: ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ

Розкривається роль і значення бібліотечних музеїв. Висвітлюється досвід і перші досягнення ХДНБ ім. В. Г. Короленка в справі створення музею історії бібліотеки.

Ключові слова: бібліотека, бібліотечні музеї, музей історії бібліотеки, функції бібліотечних музеїв.

Раскрывается роль и значение библиотечных музеев. Освещается опыт и первые достижения ХГНБ им. В. Г. Короленко в деле создания музея истории библиотеки.

Ключевые слова: библиотека, библиотечные музеи, музей истории библиотеки, функции библиотечных музеев.

The role and value of library museums reveals. Experience and the first achievements of KhSSL of V. G. Korolenko in creation of a museum of history of library is shined.

Key words: library, library museums, museum of history of library, function of library museums.

Досягнення у сфері науково-технічного прогресу, новітніх інформаційно-комунікаційних засобів, соціально-економічні зміни, прискорення темпів розвитку суспільства в цілому потребують відповідного сучасним реаліям підходу до соціально-культурних та освітніх закладів, зокрема бібліотек, музеїв, архівів. Розвиток інформаційного суспільства зумовлює зміни в їх взаємовідносинах; трансформує й доповнює перелік функцій; веде до їх взаємопроникнення; зближення і синтез методів та форм роботи.

Особлива роль бібліотек у збереженні культурної та наукової спадщини, забезпеченні цілісності їх сприйняття; відборі й поширенні соціокультурної інформації зумовлює створення музеїв у бібліотеках. Тому актуальним є розкриття діяльності бібліотечних музеїв та обґрунтування засад їх організації.

Проблеми організації й діяльності бібліотечних музеїв нині розглядають провідні українські та російські бібліотекознавці й практики, зокрема М. Дворкіна, Ю. Демченко, Л. Дубровіна, Т. Майстрович, С. Матліна, Є. Полтавська, М. Слободяник та ін. У професійних виданнях широко висвітлюються питання, пов'язані

з відкриттям у бібліотеках музеїв [1; 5-7], виокремлюються типи і форми музейної діяльності [4], розкриваються методи створення музейних експозицій у бібліотеках [2].

Метою статті є обґрунтування ролі бібліотечних музеїв і висвітлення досвіду створення музею історії Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка.

Бібліотеки і музеї споріднює спільність їх соціальних функцій (меморіальних, комунікаційних, інформаційних) та завдань. І ті, й інші «збирають, зберігають, вивчають, обробляють і надають у загальне користування» [9]. Інструментом розвитку цих функцій у бібліотечних, архівних і музейних закладах є друковані твори, рукописи, електронні видання, а також речовий та предметний ряд, який може гармонійно співіснувати з книжним.

Діяльність музею спрямована на збереження історичного та соціального досвіду попередніх поколінь, що створює умови для відображення живого історичного процесу; дозволяє передавати надбання суспільства в часі та просторі, сприяє соціалізації особистості, допомагає корисно провести дозвілля. Бібліотеці також належить важливе місце в збереженні наукової та культурної спадщини суспільства. Вона забезпечує кумуляцію і загальнодоступність документів у друкованій та електронній формах, які зберігають інформацію та знання, здобуті протягом розвитку людства. Характер бібліотечної діяльності дозволяє забезпечувати культурну спадковість поколінь, зберігати пам'ять про минуле, відтворювати найкращі традиції. Їх спорідненість, з одного боку, та унікальність, з іншого, сприяли поширенню в музеях бібліотек, а в бібліотеках — музеїв.

Створення бібліотечних музеїв посилюють процеси, що збігаються із загальнокультурними тенденціями, такими як: уваги до історії, необхідність у фіксації поряд із фактичною емоційно-складовою подій, збереження подробиць життя регіону та конкретних особистостей [4].

У сучасних умовах набуло поширення створення бібліотек-музеїв і різних видів бібліотечних музеїв: музею книги, краєзнавчого музею, музею персоналій, меморіального комплексу. Як зазначає С. Матліна, відбувається синкретичне взаємопроникнення бібліотечних і музейних форм, на основі чого створюється нова модель бібліотеки [8]. Це забезпечує розширення й збагачення єдиного соціокультурного інформаційно-комунікаційного простору.

Безперечно, виникнення бібліотечних музеїв є результатом їх інноваційної діяльності. Організація музеїв історії бібліотеки пов'язана, насамперед, з активізацією краєзнавчої діяльності бібліотек [4-7]. Вивчення історії свого краю зумовлює необхідність звернення до особливостей розвитку бібліотек, проявів її місії

в різні історичні періоди. Спочатку бібліотеки організують невеликі тематичні виставки, які згодом, внаслідок пошуково-дослідницької роботи, трансформуються у справжні музейні експозиції, стають базою для створення бібліотечного музею. По-друге, використання яскравіших музейних форм емоційніше впливає на користувача, допомагає розширити соціально-комунікаційну функцію бібліотек. Крім того, кожна бібліотека має унікальну історію становлення та розвитку, окремий масштабний профіль діяльності. В умовах поширення, здебільшого, економічних і політичних цінностей нагальним завданням бібліотек є сприяння усвідомленню культурних традицій і принципів. Тому цілком логічно, що саме в бібліотеках створюють оригінальні музейні експозиції. Методикою їхньої організації є форми та методи, притаманні як для музеїв, так і для бібліотек.

Музейний портрет бібліотеки визначають як висвітлення в еволюції її найважливіших компонентів: фонду, довідково-бібліографічного апарату, матеріально-технічної бази, читача, бібліотекаря [7]. Вивчення історії бібліотеки дозволяє зрозуміти проблеми сьогодення, знайти шляхи їх вирішення, сприяє глибшому розумінню історії не тільки самої бібліотеки, але й історії міста, регіону, особистостей, сподвижників бібліотечної справи, меценатів.

Саме вищезазначене стало підґрунтям для створення музею історії однієї з найстаріших, найбільших і найбагатших (у культурному розумінні) бібліотек — Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка. За свою історію вона пережила не одну зміну політичного устрою, війни та революції, але при цьому майже ніколи не припиняла своєї діяльності. Невдовзі після відкриття бібліотека стала одним з найважливіших центрів бібліотечної науки та культурно-освітнім центром Харківського регіону, який мав широко розгалужену структуру.

Зважаючи на тривалу й різноманітну історію ХДНБ ім. В. Г. Короленка, нерозривно пов'язану з численними відомими діячами науки і культури, постійними розробками й упровадженнями нових підходів та напрямів бібліотечної справи, є абсолютно закономірним гармонійне висвітлення і донесення до широкого загалу її багатогранної історії, а також накопиченої культурної спадщини в експозиціях музею.

Під час підготовки до ювілейних заходів з нагоди 125-річчя ХДНБ ім. В. Г. Короленка здійснене ґрунтовне вивчення історичного розвитку бібліотеки, в результаті чого виявлено цінні документальні свідчення історичних подій, архівних документів, пов'язаних із взаємодією бібліотеки з видатними діячами у сфері культури, науки і техніки на різних етапах її діяльності. Наявність колекцій старовинних і цінних книг, манускриптів,

унікальних автографів, речових предметів; необхідність формування суспільної думки про значущість бібліотечної діяльності; підготовка до ювілею створили підґрунтя для висвітлення історії бібліотеки музейними засобами.

Розробці концептуальних положень створення музею історії ХДНБ ім. В. Г. Короленка передували наступні роботи: вивчення бібліотечних звітів, публікацій, пов'язаних з історією бібліотеки; ознайомлення з досвідом діяльності музеїв історії освітніх закладів м. Харків; аналіз публікацій у професійних виданнях, що висвітлюють досвід створення бібліотечних музеїв; дослідження й узагальнення системи поглядів на музей у бібліотеці; розробка та підготовка музейної експозиції «Харківська Громадська Бібліотека: перше 30-річчя»; підготовка тимчасового положення про музейну експозицію з історії ХДНБ ім. В. Г. Короленка; вивчення правил, методик, напрямів та особливостей створення музеїв.

Для висвітлення першого 30-річчя діяльності Харківської громадської бібліотеки (нині ХДНБ ім. В. Г. Короленка) опрацьовано матеріали, що зберігаються в бібліотечних фондах, а також у відділах: фото, спогади й інші матеріали співробітників, котрі в різні часи працювали в бібліотеці; документи Державного архіву Харківської області та Центрального науково-технічного архіву. Крім того, вивчався особистий внесок фундаторів і директорів бібліотеки в розвиток книгозбірні, узагальнювався досвід музейних та меморіальних форм діяльності наукових бібліотек України й Російської Федерації як одного з пріоритетних інноваційних напрямів історичного дослідження.

Наявний експозиційний матеріал поділено на розділи. Перший розділ — «Акт громадської ініціативи» — висвітлює історію створення ХГБ групою видатних учених, земських діячів, ентузіастів народної освіти того часу; розкриває відносини книгозбірні з владою; відображає зростання бібліотеки, зміни в її розташуванні до отримання власної будівлі. Другий — «Нові можливості, нові перспективи» — спрямований на розкриття особливостей створення своєї спеціалізованої будівлі, остаточне розташування бібліотеки й окреслення нових перспектив її розвитку, які виникли у зв'язку із цією подією. Третій розділ — «Структура та управління» — докладно висвітлює структуру книгозбірні з усіма її підрозділами та розкриває специфічні подробиці в організації управління бібліотекою. Завершується розкриття історії ХГБ за перше 30-річчя демонстрацією провідного значення книгозбірні не тільки для міста та регіону, а й для вітчизняної бібліотечної справи в цілому [10].

Значно доповнює враження значущості бібліотеки банер із зображенням професорів Харківського імператорського університету,

які зробили значний внесок у створення та розвиток Харківської громадської бібліотеки. Банер підготовлений спільно з асоціацією випускників, викладачів і друзів Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.

Слід звернути увагу й на те, що для повнішого уявлення про запропонований період становлення і розвитку бібліотеки було відтворено частину бібліотечного інтер'єру кінця XIX — початку XX ст. за допомогою меблів та інших предметів, що збереглися.

Музей історії бібліотеки — це особливе комунікаційне середовище, зв'язок між минулим і сучасним, наочними засобами подається інформація про історичний розвиток бібліотеки, пов'язаний з культурною, науковою і виробничою діяльністю регіону та країни в цілому [3].

На нашу думку, для висвітлення історії бібліотеки найкраще створити повноцінний музейний підрозділ, який за допомогою різноманітних експозицій і спеціальних заходів надасть змогу широкій аудиторії наочно ознайомитися з історичними подіями та видатними діячами в контексті історії Харківського краю.

Метою створення музею історії бібліотеки є збереження, вивчення й поширення культурної спадщини й історії ХДНБ ім. В. Г. Короленка, розкриття внеску бібліотеки в науково-освітній і культурний розвиток регіону, а також поліпшення презентабельності бібліотеки, привернення уваги нових користувачів і потенційних партнерів, підвищення її статусу в сучасному соціумі загалом та серед закладів культури зокрема.

Основними завданнями музею історії ХДНБ ім. В. Г. Короленка слід вважати: донесення до широкого загалу багатогранної історії однієї з найбільших і найстаріших бібліотек України, специфіки бібліотечної діяльності, місії бібліотеки; розкриття значення ХДНБ ім. В. Г. Короленка для міста, області та країни на різних етапах її існування; розкриття значимих подій, досягнень з моменту організації бібліотеки до сьогодення; висвітлення ролі та внеску провідних учених, видатних суспільних і бібліотечних діячів у розвиток бібліотеки та суспільства в цілому; презентація цінних бібліотечних колекцій; розкриття особливостей бібліотечної будівлі; розширення культурно-просвітницької роботи серед усіх верств населення; формування професійно-особистісних і моральних якостей сучасної молоді; залучення громадян до пошукової, краєзнавчої, науково-дослідницької, художньо-естетичної, природоохоронної роботи; сприяння науковій і науково-дослідницькій роботі в галузі історії бібліотечної справи; розширення взаємодії з іншими закладами культури і науки; сприяння підвищенню професійного рівня бібліотекаря; формування позитивного іміджу бібліотеки в суспільстві.

Створення музею історії бібліотеки сприятиме виконанню таких функцій:

— культурологічної: долучення широкого загалу, передусім молодого покоління, до здобутків культури і наукової думки, напрацьованих людством протягом історичного розвитку; збереження й висвітлення історії бібліотеки в контексті історичного розвитку міста, регіону, країни в цілому, осмислення її досвіду та досягнень як культурної спадщини минулого; розуміння сучасних інноваційних моделей і перспектив розвитку ХДНБ ім. В. Г. Короленка та бібліотечної справи в цілому;

— інформаційної: обмін інформацією з музеями, бібліотеками, архівами в рамках організації конференцій, семінарів, круглих столів; створення блогу для обміну ідеями, передовими практиками між архівами, бібліотеками, музеями; представлення та поновлення віртуального музею на сайті бібліотеки;

— освітньої: отримання наочної інформації про розвиток бібліотек і бібліотечної справи на прикладі ХДНБ ім. В. Г. Короленка; проведення екскурсій та лекцій для учнів середніх шкіл, гімназій, ліцеїв, коледжів і студентів вищих навчальних закладів; залучення молоді до заходів, спрямованих на розвиток патріотизму на державному та регіональному рівнях; формування зацікавленості свідомих громадян до наукової творчості і престижу інтелектуальної праці;

— наукової: організація наукових конференцій, симпозіумів, семінарів, практикумів і участь у них як в Україні, так і за її межами; формування на базі музею дослідницької лабораторії з історії бібліотек регіону, історії бібліотечних музеїв і музейних бібліотек, проблем краєзнавства; проведення цільових дослідницьких проєктів, які реконструюють розвиток базових напрямів бібліотечної справи; долучення результатів до науково-освітньої і громадської сфери інформації та знань; привернення уваги вчених до вивчення історії бібліотеки, аспектів її діяльності, що в різні періоди впливали на культуру і науку; проведення науководослідних робіт як із загальних історичних проблем відповідно до профілю музею, так і з проблем суміжних історичних дисциплін, зокрема проблеми музеєзнавства;

— інтеграційної: міждисциплінарна інтеграція спеціалістів різноманітних закладів культури і науки, передусім архівів, музеїв і бібліотек; інтеграція й консолідація ресурсів архівів, бібліотек, музеїв в електронному середовищі; активізація партнерської взаємодії між освітніми та культурними організаціями і закладами Харкова й області; розробка спільних програм підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців архівів, бібліотек, музеїв;

— комунікаційної: розвиток координації та кооперації діяльності в широкому спектрі міжбібліотечних взаємин; налагодження контактів і розвиток співпраці з музеями, архівами та іншими культурними й освітніми закладами; участь у наукових заходах бібліотечної, музейної й архівної спрямованості; установа зв'язків зі ЗМІ; підтримка відносин з українською діаспорою та українськими центрами країн світу, установами й особами, які можуть сприяти розвитку бібліотечного музею; входження до музейних та інших асоціацій, спілок, рад, товариств;

— комунікаційно-туристичної: поступове зростання екскурсійного обслуговування до рівня важливого туристичного об'єкта; установа зв'язків із туристичними агенціями та структурами; уведення музею до складу туристичних маршрутів міста й області.

Розвиток бібліотечних музеїв дозволить збільшити музейну аудиторію, залучити до культурного обігу музейні предмети та документи, що зберігаються у фондах музею або бібліотеки. Для розширення експозиційно-виставкової діяльності доцільним є використання поряд із вітринно-стендовим показом експонатів сучасних інтерактивних форм і методів, періодичне використання в експозиціях нових експонатів та нових засобів демонстрації, зокрема мультимедійних презентацій, турнікетів, організації ситуацій «занурення» до культурно-історичного середовища різних історичних етапів тощо.

Водночас з тим слід зауважити: незважаючи на поширення музейних форм у бібліотеках, проблемними в напрямі створенні та функціонуванні бібліотечних музеїв залишаються: методика організації музейних експозицій, робота з музейним фондом, форма власності музейних предметів і колекцій, видача користувачам бібліотек музейних експонатів, відображення музейної діяльності в статуті бібліотеки, визначення правового статусу бібліотечних музеїв.

Важливою умовою успіху організації музейних експозицій, створення бібліотечних музеїв є підготовка та підвищення кваліфікації фахівців бібліотечної сфери в напрямі здобуття необхідних додаткових знань із музейної справи; установа тісних зв'язків з музейними кафедрами; внесення доповнень у навчальні програми підготовки бібліотечних фахівців або розробка спільних програм з музеєзнавцями.

Спеціальними методами та засобами збагачення музею історії бібліотеки може стати залучення студентів для пошукових робіт, підготовки музейних експозицій та виставок, проведення конкурсів, організації зустрічей з видатними особистостями, проведення концертів, музейних свят тощо.

Досвід організації бібліотечних музеїв свідчить, що бібліотека не дублює музейні установи, не є їх конкурентом, а навпаки — стає відповідальним і надійним партнером. У подальшому важливим напрямом є розробка концепції створення та розвитку бібліотечних музеїв.

Список літератури

1. Белкина С. В. Музей в пространстве библиотеки / С. В. Белкина // Библиотечное дело — 2003: материалы 8-й Междунар. науч. конф., Москва, 24–25 апр. 2003 г. — М., 2003. — С. 36–37.
2. Викулова В. П. Музейная экспозиция в библиотеке : типы и методы организации / В. П. Викулова // Библ. Дело. — 2010. — № 21. — С. 32–37.
3. Дворкина М. Хранители прошлого: о концепции музея истории библиотечного дела Москвы / М. Дворкина // Библиотека. — 1998. — № 6. — С. 87–88.
4. Демченко Ю. А. Понятия «музеефикация библиотек» и «мемориальные библиотеки» : терминологический анализ / Ю. А. Демченко // Вестник БАЕ. — 2010. — № 2. — С. 53–57.
5. Колосова С. Сохранение культурного наследия: особенности работы библиотек-музеев и музеев-библиотек / С. Колосова // Библ. Дело. — 2007. — № 18. — С. 42–44.
6. Кузнецова Т. Культурная инициатива или социальная закономерность / Т. Кузнецова // Библ. Дело. — 2010. — № 21. — С. 20–24.
7. Лащевская В. М. Музей в библиотеке, музей библиотеки : опыт, проблемы, прогнозы / В. М. Лащевская // www.kemrsl.ru
8. Матлина С. Нужны ли библиотекам музейные подразделения? О библиотеках-музеях и мемориальных библиотеках / С. Матлина // Библ. Дело. — 2007. — № 18. — С. 3–6.
9. Полтавская Е.И. «Библиотека в системе социокультурных институтов: осмысление понятий» / Е. И. Полтавская // Науч. и техн. б-ки. — 2011. — №10. — С. 5–18.
10. Шемаев С. О. Висвітлення культурної спадщини Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка за допомогою архівних та музейних засобів / С. О. Шемаєв //

Надійшла до редколегії 12.07.2012 р.

УДК 005.336.3: 02

Т. П. ТКАЧЕНКО

ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЯКОСТІ БІБЛІОТЕКИ

Розглядаються методологічні засади формування та впровадження системи менеджменту якості бібліотеки та її елементи.

Ключові слова: система менеджменту якості бібліотеки, елементи системи менеджменту якості, бібліотечний маркетинг, стандарти якості обслуговування.

Рассматриваются методологические основы формирования и внедрения системы менеджмента качества библиотеки и ее элементы.

Ключевые слова: *система менеджмента качества библиотеки, элементы системы менеджмента качества, библиотечный маркетинг, стандарты качества обслуживания.*

Methodological bases of formation and introduction of library quality management system and its elements are under consideration.

Key words: *library quality management system, quality management system elements, library marketing, service quality standards.*

Суттєві зміни в бібліотечно-інформаційній діяльності пов'язані з глобалізацією та інформатизацією суспільства, посиленням конкуренції бібліотек із різними засобами надання інформації. Фінансова нестабільність, автоматизація бібліотечних процесів, розширення складу послуг потребують нової системи управління бібліотечною діяльністю. Нова якість управління основний фактор системної організації бібліотечної діяльності забезпечує рейтингові позиції бібліотеки, ефективність і результативність її функціонування. Тому актуальним завданням є визначення методологічних засад управління якістю бібліотечної діяльності.

Система якості — це сукупність організаційної структури, методик, процесів і ресурсів, необхідних для здійснення загального керівництва якістю. Під створенням системи якості організації розуміються її розробка та впровадження в діяльність організації. Системний підхід дозволяє аналізувати складові системи, забезпечувати комплексність, цілісність і ґрунтовність її вивчення.

Дослідження зарубіжних і російських науковців у сфері бібліотекознавства, зокрема Л. А. Дубровіної, Н. І. Размарілової, Н. Т. Чуприкової та інших, в основному, зосереджені на розробці методів оцінки якості бібліотечної діяльності, які базуються на аналізі потреб користувачів бібліотеки та визначенні показників ефективності бібліотечної діяльності. Створенню системи менеджменту якості бібліотеки, впровадженню в її діяльність принципів і філософії ТОМ, методів самооцінки діяльності як інструменту постійного вдосконалення в дослідженнях увага не приділяється. Комплексних досліджень усієї діяльності бібліотек з розробки та впровадження системи менеджменту якості немає.

Метою статті є визначення методологічних засад формування і впровадження системи менеджменту якості бібліотеки для створення моделі операційної та культурної досконалості бібліотеки.

Останнім часом вийшли друком публікації, в яких бібліотеки ознайомлюють з досвідом упровадження системи менеджменту якості, проблемами, які виникають під час її впровадження, і здобутими в цій сфері результатами [5; 6; 7; 8; 9; 10].

Відстежуючи висвітлення в публікаціях основних концепцій цієї системи, слід зазначити, що ще не повною мірою обґрунтована теоретична й методична база теорії системи менеджменту якості в бібліотечній діяльності. В умовах інтенсивного розвитку сучасних комп'ютерно-телекомунікаційних технологій, їх інтеграції в бібліотечно-інформаційну діяльність посилюється актуальність вирішення теоретичних і методичних питань розробки і впровадження системи менеджменту якості в діяльність бібліотек.

Недостатня розробленість теорії, наявність невирішених проблем у впровадженні системи менеджменту якості в роботу бібліотек, відсутність методологічного забезпечення та практичних рекомендацій свідчать про актуальність цієї теми для бібліотек України.

Система менеджменту якості бібліотеки — це сукупність структур, що виконують функції управління й забезпечення якості визначеними методами. Розробка системи якості бібліотеки розпочинається з визначення процесів і структур, які слід долучити до системи якості, та функцій, які вони повинні виконувати, щоб забезпечити необхідну якість інформаційних продуктів і послуг. Обов'язковим елементом системи якості бібліотеки є розробка нормативних документів, необхідних для виконання цих функцій.

Розглянемо елементи системи менеджменту якості бібліотеки.

Одним із них є ефективне управління бібліотекою на основі маркетингу. Подальший розвиток бібліотеки залежить від ефективного менеджменту на основі маркетингу, що забезпечує бібліотеці необхідні умови для реалізації послуг, які вона надає користувачам. Управління бібліотекою на основі маркетингу дозволяє їй створити ефективну систему інформаційно-бібліотечних послуг, яка постійно вдосконалюється, для забезпечення інформаційних потреб користувачів бібліотеки. Удосконалення бібліотечної діяльності на основі задоволення запитів користувачів бібліотеки, розширення спектра послуг, формування та підтримка іміджу бібліотеки надають змогу останній активізувати попит на бібліотечні послуги, долучити нових користувачів до своєї діяльності, підвищити активність користувачів бібліотеки. Бібліотечний маркетинг впливає на інноваційну діяльність бібліотеки, вивчає потреби бібліотеки в інноваціях, розробляє інноваційні стратегії. А інноваційна діяльність найбільше впливає на результати діяльності всієї бібліотеки і є однією з умов упровадження системи менеджменту якості в діяльність бібліотеки. Під інновацією система менеджменту якості розуміє створення якісно нових інформаційних продуктів і послуг, упровадження прогресивних технологій, розробку бізнес-планів, модифікацію структури і діяльності бібліотеки у зв'язку з мінливістю умов діяльності та ін. Успішна

маркетингова діяльність надає бібліотеці можливості підвищити ефективність діяльності, збільшити інформаційні ресурси, розширити асортимент послуг, реалізувати творчий потенціал персоналу.

Важливим елементом системи менеджменту якості бібліотеки є створення корпоративної культури системи цінностей і переконань, яку поділяє весь персонал, колективної свідомості й менталітету організації. Корпоративна культура надає співробітникам організаційної ідентичності, є джерелом стабільності, визначає головні цінності, взаємини персоналу між собою, з користувачами, керівництвом, посередниками, постачальниками; формує відданість організації, мотивує персонал на продуктивну працю, яка впливає на ефективність діяльності бібліотеки загалом. Головні принципи корпоративної культури допомагають новим співробітникам швидко адаптуватися і долучатися до активної діяльності, правильно визначати основні види останньої, а також її пріоритети і найважливіші процеси.

Одним з елементів системи менеджменту якості є розробка та впровадження стандартів якості обслуговування, що характеризують послугу або інформаційний продукт, який надається бібліотекою, та його сервісну складову.

Управління якістю обслуговування полягає в регламентуванні діяльності персоналу бібліотеки в процесі інформаційного обслуговування. Його стандарти — це обов'язкові правила з обслуговування користувачів для співробітників бібліотеки, які визначають поведінку останніх у різних ситуаціях: під час обслуговування користувачів у читальному залі й абонементі, бесіди з боржниками бібліотеки, звернення співробітника бібліотеки до користувача в разі надання послуг.

Виконання стандартів якості обслуговування формує імідж бібліотеки для її користувачів і суспільства, впливає на активність читацької аудиторії та приваблює нових користувачів. Розробка й впровадження стандартів якості обслуговування дозволяють зорієнтувати діяльність бібліотеки на досягнення задоволеності користувача.

Для з'ясування того, чи відповідають інформаційно-бібліотечні послуги вимогам користувачів, визначаються сфери, які потребують поліпшення. Виявлені відхилення від документованих процедур усуваються.

Упровадження стандартів функціональної якості обслуговування — наступний елемент системи якості бібліотеки, який передбачає: розробку кваліфікаційних вимог і посадових обов'язків працівників бібліотеки, нормативної документації та нормування праці персоналу бібліотеки.

Упровадження стандартів функціональної якості розпочинається з розробки посадових інструкцій працівників бібліотеки, зважаючи на специфіку їх діяльності й особливості роботи бібліотеки в умовах упровадження системи менеджменту якості. Кваліфікаційні вимоги та посадові обов'язки розробляються з урахуванням особливостей роботи кожного структурного підрозділу бібліотеки і дозволяють забезпечити обґрунтований і раціональний розподіл та організацію праці, правильний підбір, розміщення й використання кадрів, єдність у визначенні посадових обов'язків, закріплення норм відповідальності, прийняття правильних рішень під час проведення атестації співробітників бібліотеки. Схему розробки й упровадження посадових інструкцій можна подати так: кваліфікаційні вимоги — нормативний опис обов'язків для кожної посади — посадова інструкція.

Успіх розробки та впровадження системи менеджменту якості значно залежить від того, наскільки система забезпечена нормативними документами. Опис основних технологічних процесів надає можливість проаналізувати їх для визначення сфер удосконалення. Він здійснюється в кожному структурному підрозділі бібліотеки на основі положення про структурний підрозділ, посади та обов'язків його працівників і є нормативним документом, який закріплює норми відповідальності кожного працівника структурного підрозділу. В описі вказані: мета виконання процесу; характер робіт і послідовність їх виконання із зазначенням результатів; виконавці, послідовність виконання робіт, взаємодії між підрозділами та виконавцями; вимоги до їх кваліфікації і ресурсів, необхідних для виконання робіт; термін виконання; порядок контролю виконання робіт; критерії оцінки виконання процесів.

Кількість документованих процедур, обсяг кожної з них, характер оформлення визначаються радою якості бібліотеки на основі положень стандарту. Кожна документована процедура відображає складність використовуваних засобів, характер діяльності структурного підрозділу та бібліотеки в цілому.

Збір матеріалів, їх аналіз і розробка документованих процедур здійснюються структурним підрозділом, який є основним його виконавцем. Процедура підписується керівником структурного підрозділу, узгоджується з представником керівництва з якості і затверджується директором. Відповідальними за застосування і впровадження документованих процедур є представник керівництва з якості і керівники структурних підрозділів бібліотеки.

Нормування праці здійснюється за основними технологічними процесами. Воно дає змогу скласти науково обґрунтований план роботи бібліотеки та її структурних підрозділів, визначити необхідний штат структурних підрозділів відповідно до обсягу роботи,

оцінити роботу структурного підрозділу бібліотеки та його співробітників, правильно використовувати бібліотечні ресурси, вивити нераціональні витрати робочого часу [12, С. 494].

Важливим елементом системи менеджменту якості є мотивація персоналу бібліотеки з використанням матеріальних, моральних і соціальних аспектів стимулювання. Персонал бібліотеки повинен знати, яким чином його діяльність впливає на результати роботи бібліотеки, в яких процесах він бере участь і як останні впливають на задоволення потреб користувачів бібліотеки і її кінцеві результати. Для персоналу бібліотеки важливо проводити постійні мотиваційні семінари, на яких розглядаються такі питання: політика бібліотеки щодо якості, загальні принципи методів досягнення якості та їх використання в бібліотеці. Протягом семінарів персонал бібліотеки ознайомлюється з планами бібліотеки стосовно впровадження системи менеджменту якості та їх реалізації.

Мотиваційні можливості розкриваються перед працівниками через систему навчання. Навчання — складова системи мотивації. Навчання має стати нормою життя персоналу, обов'язковим елементом діяльності бібліотеки. Щоб відповідати вимогам системи менеджменту якості, співробітники бібліотеки повинні мати можливість персонально та професійно розвиватися, навчатися і самостійно здобувати знання для постійного підвищення рівня освіченості та компетентності, розвивати здібності до інноваційної діяльності. Навчений персонал ототожнює свої цілі з цілями організації, прагне поліпшення іміджу бібліотеки, отримує задоволення від роботи, працює як одна команда, не витрачаючи часу й енергії на чвари та інтриги.

Важливим елементом системи менеджменту якості бібліотеки є вхідний контроль якості на продукцію та послуги постачальників, який передбачає: розробку системи взаємодії з постачальниками продукції та послуг для бібліотеки відповідно до вимог і потреб користувачів бібліотеки; зворотний зв'язок за результатами контролю; оцінку якості постачань; рейтинг постачальників. Для бібліотеки важливо своєчасно отримати інформаційні ресурси, якість яких оцінить користувач. Несвоєчасно отримані періодичні видання, затримка поставки книжкової продукції впливають на кінцевий результат роботи бібліотеки та задоволеність користувачів її послугами.

Вихідний контроль якості послуг, що надаються бібліотекою — ще один обов'язковий елемент системи менеджменту якості бібліотеки. Без зворотного зв'язку неможливо оцінити послуги, які надає бібліотека. Опитування, анкетування й аналіз задоволеності користувачів і персоналу бібліотеки послугами, що надаються, уможливають їх постійне вдосконалення та впровадження нових.

На думку автора, для контролю якості послуг, які бібліотека надає користувачам, доцільно розробити карти якості послуг. Для оцінки та вимірювання якості процесів обслуговування за допомогою карт якості можна використовувати поняття «дефект» і «невідповідність». Якщо один з основних елементів обслуговування невиконаний або виконаний неправильно, процес обслуговування слід уважати дефектним. Процес здійснено неналежним чином — є відхилення від нормативних вимог та відсутність або неправильне виконання будь-яких елементів обслуговування.

Причини виявлених недоліків і дефектів слід швидко ідентифікувати, щоб розпочати коригувальні дії та запобігти повторному їх виникненню. Недоліки диференціюють за ступенем впливу на якість обслуговування. Причини можуть бути різними: технічними, виконавчими, організаційними тощо.

Регулярне проведення внутрішніх перевірок якості надасть бібліотеці можливості контролювати ефективність і прийнятність елементів системи менеджменту якості для досягнення поставлених цілей.

Складовими системи менеджменту якості бібліотеки є: користувач, персонал бібліотеки, ресурси, бібліотечні процеси і технології.

Орієнтація на інтереси користувача один з основних принципів системи менеджменту якості означає, що бібліотека значну роль приділяє отриманню достовірних даних про його реальні потреби. Одержання розширеної інформації про потреби та запити користувачів і ступінь їх задоволення стають провідним напрямом досліджень у структурних підрозділах бібліотеки під час упровадження в ній системи менеджменту якості. Вивчення основних категорій користувачів бібліотеки, їх інтересів, потреб, мотивацій запитів значною мірою зумовлюють організацію обслуговування, комплектування фондів, бібліотечний менеджмент. Результати вивчення користувачів впливають на прийняття управлінських рішень щодо підвищення якості діяльності бібліотеки в цілому. Розробка й упровадження в роботу бібліотеки системи менеджменту якості потребують тривалої роботи й участі всього персоналу бібліотеки.

Людський ресурс важливий фактор системи менеджменту якості. Персонал бібліотеки бере постійну участь у процесі поліпшення якості, особлива увага при цьому приділяється мотивації. Створюються найсприятливіші умови для повного самовираження працівників. Складовою мотивації є навчання, оскільки висококваліфікований спеціаліст має переваги в службовому рості. Особлива роль приділяється тим співробітникам, які першими спілкуються з користувачем — контактному персоналу. Від того,

яке враження вони справляють на користувачів, складатиметься думка про бібліотеку, тобто її імідж.

Задоволеність працівників роботою позитивно впливає на мотивацію і кваліфікацію. У результаті співробітники виявляють ініціативу під час вирішення виробничих проблем, активізують творчий потенціал і продуктивність.

Розробка й упровадження системи менеджменту якості потребують діяльність бібліотеки зорієнтувати на результат. Під час формування системи менеджменту якості бібліотека визначає термін, форму, засоби побудови системи якості та результат, який вона прагне отримати. Кінцевим результатом упровадження системи менеджменту якості, на думку автора, має стати модель досягнення найвищої операційної та культурної досконалості бібліотеки на основі змін, спрямованих на результат, що потребує проведення подальшого дослідження.

Список літератури

1. ДСТУ ISO 10005:2007. Системи управління якістю ; Настанови щодо програм якості (ISO 10005:2005, IDT) / Держспоживстандарт України. — Вид. офіц. — К. : Держспоживстандарт України, 2008. — V, 21 с. — (Національний стандарт України).
2. ДСТУ ISO 9000:2007 (ISO 9000:2005, IDT). Системи управління якістю. Основні положення та словник [Електронний ресурс] : На зміну ДСТУ ISO 9000-2001; чинний від 2008-01-01 // ДСТУ 1.0-2003...Р 50-046-95 змін 1: реєстрац. Номер 07015101 / Леонорм. — Л., 2009. — 1 електрон. Опт. Диск (CD-ROM). — Назва з екрана.
3. ДСТУ ISO 9001:2009 (ISO 9000:2008, IDT). Системи управління якістю. Вимоги [Електронний ресурс] : На зміну ДСТУ ISO 9001-2001; чинний від 2009-09-01 // ДСТУ 1.0-2003...Р 50-046-95 змін 1: реєстрац. Номер 07015101 / Леонорм. — Л., 2009. — 1 електрон. Опт. Диск (CD-ROM). — Назва з екрана.
4. ДСТУ ISO 9004-2-96. Управління якістю та елементи системи якості. Ч. 2. Настанови щодо послуг / Держспоживстандарт України. — К. : Держстандарт України, 1997. — 26 с.
5. Левицкая М. С. Система менеджмента качества основа инновационной политики управления библиотекой / М. С. Левицкая // Очередная XIV Ежегодная сессия Конференции РБА. — Вологда. 17-22 мая 2009
6. Размарилова Н. И. Сертификация системы менеджмента качества в Научно-технической библиотеке Томского политехнического университета / Н. И. Размарилова // Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса [Электронный ресурс] : материалы конф., Крым 2004 / ГПНТБ Росии. — Электрон. дан. — Б. м. : ГПНТБ России, 2004. — 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).
7. Размарилова Н. И. Сертификация системы менеджмента качества в Научно-технической библиотеке Томского политехнического университета (На соответствие международному стандарту ИСО

- 9001:2000) [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.arbicon.ru>. — Загл. с екрана.
8. Размарилова Н. И. Система менеджмента качества как стратегия совершенствования деятельности библиотеки вуза // Практические аспекты модернизации вузовских библиотек. Опыт программы «Совершенствование управления библиотечными ресурсами в вузах» Национального фонда подготовки кадров»: конференция. Мастер-класс «Система менеджмента качества как инструмент управления и совершенствования деятельности библиотеки вуза», Санкт-Петербург, 1-3 дек. 2004 г. — Электрон. дан. (1 файл). — СПб., [2004?]. — Режим доступу: <http://www.arbicon.ru>. — Загл. с екрана.
 9. Чуприкова Н. Т. Практические аспекты внедрения системы менеджмента качества в библиотеке университета [Электронный ресурс] / Н. Т. Чуприкова, Н. И. Размарилова ; ГПНТБ России // Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса : материалы 12-й международ. конф. «Крым-2005» . — Электрон. дан. — М., [2005?] — 1 электрон. опт. диск (CD-ROM). — Режим доступу: <http://www.lib.tru.ru>. — Загл. с екрана.
 10. Ткаченко Т. П. Система менеджменту якості бібліотек ВНЗ у сучасному соціально-комунікаційному середовищі / Т. П. Ткаченко // Інновації і менеджмент якості в діяльності бібліотек вищих навчальних закладів : до 90-річчя від дня засн. ун-ту : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 21–22 жовт. 2010 р. / М-во освіти і науки України, Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, Наук. б-ка. — Донецьк, 2010. — С. 18–22.
 11. Дубровина Л. А. Менеджмент качества как направление модернизации деятельности библиотек : дис. . . . канд. пед. наук : 05.25.03 / Л. А. Дубровина. — М., 2004. 249 с. Библиогр.: С. 166–183.
 12. Справочник библиотекаря / науч. ред. А. Н. Ванеева. 4-е изд. перераб. и доп. — СПб : Профессия, 2010. 640 с.

Надійшла до редколегії 03.09.2012 р.

УДК 316.77:02

О. М. КОБЕЛЄВ

«АНАЛІТИКА ТЕКСТУ» ЯК НАВЧАЛЬНИЙ КУРС ДЛЯ БАКАЛАВРІВ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «КНИГОЗНАВСТВО, БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО І БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВО»

Розглядаються роль, форма та зміст навчальної дисципліни «Аналітика тексту», особливості її викладання на факультеті бібліотекознавства й інформатики Харківської державної академії культури для бакалаврів зі спеціальності «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографознавство».

Ключові слова: *аналітика тексту, текст, інформаційно-аналітичні технології, навчальна дисципліна, бакалаври, бібліотекознавство, книгознавство, бібліографознавство.*

Рассматриваются роль, форма и содержание учебной дисциплины «Аналитика текста», особенности ее преподавания на факультете библиотековедения и информатики Харьковской государственной академии культуры для бакалавров по специальности «Книговедение, библиотековедение и библиографоведение».

Ключевые слова: *аналитика текста, текст, информационно-аналитические технологии, учебная дисциплина, бакалавры, библиотековедение, книговедение, библиографоведение.*

In article are considered the role, the form and the contents of a subject matter of the «Analyst of the text», features of its teaching at faculty of library science and computer science of the Kharkiv state academy of culture for bachelors on a speciality «Bibliology, library science and bibliography» are marked.

Key words: *analytics of the text, the text, information-analytical technologies, a subject matter, bachelors, library science, bibliology, bibliography.*

Бібліотечна сфера України нині перебуває в ситуації, яка потребує серйозних змін як у сфері функціонування бібліотечних установ, так і щодо методів і форм навчання вітчизняних бібліотечно-інформаційних спеціалістів. Останнє зумовлене трансформацією навчання, що має глобальний масштаб, а саме:

- посилення ролі освіти як для окремої людини, так і для суспільства в цілому;
- адаптація освітнього процесу до запитів і потреб особистості;
- масовий характер освіти і її безперервність як нова якість;
- активне опанування людиною способів пізнавальної діяльності;
- орієнтація навчання на особистість що навчається, забезпечення можливостей її саморозкриття.

Ці загальноосвітні тенденції накладаються на специфіку як усієї вітчизняної системи вищої освіти, що за умов недофінансування й перманентного реформування переходить до Болонської системи, так і вимоги бібліотечної практики до сучасних фахівців, котрі працюють у бібліотеці. Все це зумовлює актуальність і підвищену увагу вітчизняних фахівців до проблем бібліотечно-інформаційної освіти, яка має допомогти студентам здобути відповідні знання та набути навичок, зокрема і завдяки розробці й запровадженню спеціальних навчальних дисциплін, однією з яких є «Аналітика тексту».

Означена навчальна дисципліна в контексті сучасних досягнень теорії бібліотекознавства й соціальних комунікацій зміцнює теоретичну і практичну професійну підготовку бакалаврів

спеціальності «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія». Курс продовжує формування навичок аналізу інформації, закладених дисциплінами «Документознавство», «Інформаційні ресурси», «Аналітико-синтетична обробка інформації». Практична частина курсу передбачає поетапний аналіз текстів різних жанрів для вирішення конкретних аналітичних завдань із самостійним плануванням блок-схем аналізу й освоєнням відповідних комп'ютерних прикладних програм аналізу текстів.

Проблеми аналітики тексту присвячені численні сучасні дослідження, зокрема праці Л. Бабенко, Л. Васильєва, А. Єсіна, О. Каменської, І. Гальперіна, Г. Калигича, П. Конотопова, І. Кузнецова, Є. Кубрякової, Ю. Курносова, Д. Лихачова, Ю. Лотмана, С. Терещенка, М. Тихомирова, А. Устіна. Значне місце аналізу текстів відведене й у дослідженнях фахівців із дисциплін соціально-комунікаційного циклу, зокрема Д. Блюменау, Н. Гендіної, Р. Гіляревського, Г. Гордукалової, А. Гречихіна, І. Давидової, В. О. Ільганаєвої, Н. Кушнарєнко, В. Леонова, А. Михайлова, Е. Семенюка, Г. Сілкової, Н. Слядневої, М. Сороки, Ю. Столярова, Д. Теплової, А. Чорного, В. Удалової. Слід підкреслити, що завдячуючи цим і багатьом іншим фахівцям отримані вагомі наукові результати щодо жанрових різновидів тексту та їх особливостей, засобів і методик аналізу, обробки й переробки текстів тощо. Але залишаються невирішеними проблеми, серед яких однією з найактуальніших є та, що зазначена дисципліна не має загальноприйнятого визначення свого головного об'єкта — тексту — й майже кожне дослідження в цьому напрямі починається з розгляду питання: що ж таке текст і які ознаки або властивості характеризують позначене цим терміном. Тобто загальновизнаного визначення тексту понині не існує, і відповідаючи на це питання, різні автори вказують на різні аспекти цього явища:

- існування його творця, котрі реалізує в тексті певний задум;
- основну роль тексту як засобу вербальної комунікації;
- функціональну завершеність цього мовного об'єкта тощо [14, с. 72].

Крім того, як окрема навчальна дисципліна аналітика тексту у вітчизняних дослідженнях не розглядалася.

Зважаючи на вищезазначене, метою статті є розгляд ролі, форми та змісту навчальної програми дисципліни «Аналітика тексту», який викладають на факультеті бібліотекознавства й інформатики Харківської державної академії культури для бакалаврів зі спеціальності «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія».

Насамперед увага студентів звертається на те, що сам термін «текст» (від лат. *textus* — тканина, сплетення, з'єднання) є

багатозначним. Це пояснюється тим, що текст є об'єктом вивчення декількох дисциплін, кожна з яких по-своєму трактує означене поняття. Наприклад, у семіотиці під текстом розуміються осмислена послідовність будь-яких знаків, будь-яка форма комунікації. Зважаючи на це, текстом можуть бути обряд, танець, ритуал тощо. У мовознавстві текст — послідовність вербальних (словесних) знаків. Вербальний (словесний) текст може бути усним і письмовим [5; 9; 14; 18].

Наприкінці минулого століття стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, проникнення комп'ютерів у всі сфери життя людини зумовили виникнення таких понять, як «гіпертекст» і «медіатекст». Паралельно на перетині наукових дисциплін (текстології, лінгвістики тексту, поетики, риторики, прагматики, семіотики, герменевтики) виникла нова теорія тексту, завдання якої — знайти текстотворючі закономірності, властиві всім текстам.

Отже, існують різні визначення поняття «текст». З точки зору розглядуваного курсу текст — це письмовий твір мовного творчого процесу, логічно завершений, що складається з особливих мовних висловлювань, об'єднаних різними типами лексичних і стилістичних зв'язків, має відповідну спрямованість і прагматичну настанову [22, с. 328]. Текст є джерелом інформації й об'єктом згортання (аналітико-синтетичної переробки), що робить його надзвичайно важливим для бібліотечно-інформаційних працівників, особливо за умов становлення суспільства знань.

Таким чином, актуальність запровадження курсу «Аналітика тексту» зумовлена тим, що робота з текстом як об'єктом інформаційного аналізу потребує обов'язкового знання основних властивостей тексту, без якого неможливі: професійна аналітико-синтетична переробка інформації, виробництво бібліотекою якісних інформаційних продуктів і послуг та інформаційно-аналітична діяльність бібліотеки в цілому [1-5; 10; 12; 16; 17; 24]. Остання, як відомо, нині пронизує всі сфери людської діяльності, проте вирізняється серед них своїми цілями, завданнями, засобами та результатами. Створення аналітичних центрів різного рівня, підготовка оглядово-аналітичних документів, зокрема й бібліотеками, розробка інформаційно-аналітичних технологій зумовили необхідність підготовки як фахівців з інформаційної аналітики, так і бібліотекарів, що набули навичок аналізу текстів. Як зазначає Г. Гордукалова [4], прихильники інтелектуалізації бібліотечної професії зосереджують свої зусилля на переході від інформації до передачі знання про об'єкт запиту, вважаючи такий перехід перспективним для професії в цілому. Тобто аналітика тексту розглядається як необхідний «інструмент» для підготовки компетентних

відповідей на нетипові запити читачів. Відомо, що в зарубіжних бібліотеках упроваджена посада «менеджер знань», розпочата підготовка фахівців з інформаційно-аналітичної діяльності з кваліфікацією «референт-аналітик» у рамках бібліотечної професії тощо.

Тобто, все актуальнішою стає організація інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек, яка виявляється в таких їх основних функціях, як інформаційна і когнітивна. Тому в сучасному бібліотекознавстві спостерігається посилення інтересу до загальних понять інформації, знання та їхніх аспектів. При цьому, якщо інформаційна функція передбачає введення до обігу й організацію інформаційних ресурсів, доступ до інформації, її поширення й обмін нею, то когнітивна функція переважно забезпечується процесами доступу, аналізом, синтезом і наданням знань, проведенням бібліотекою наукових досліджень. Це пов'язано, по-перше, з тим, що сама соціально-комунікативна діяльність розглядається як реакція на необхідність обробляти, зберігати і передавати знання (що завжди було невід'ємним атрибутом людської діяльності), а сутність бібліотечної діяльності полягає в забезпеченні доступу до знань; по-друге — із сучасними тенденціями розвитку системи соціальних комунікацій, що в структурно-організаційному сенсі виявляються в наявності документально-інформаційних і когнітивних структур системи соціальних комунікацій [19; 20; 22].

Зважаючи на це, курс «Аналітика тексту», що викладається в Харківській державній академії культури, розглядається як навчальна дисципліна, що в контексті сучасних досягнень теорії бібліотекознавства та соціальних комунікацій посилює світоглядну і теоретичну професійну підготовку бакалаврів зі спеціальності «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія».

Зокрема, метою зазначеної дисципліни є формування професійних знань і навичок аналізу тексту. Для її досягнення слід вирішити такі завдання:

- надати системне бачення цілісності тексту, його властивостей і ознак;
- сформувати уявлення про розходження семіотичного й інформаційного аналізу тексту, можливості використання сучасних досягнень філології, психології сприйняття тексту;
- виробити навички основних процедур аналізу тексту, вміння будувати блок-схеми аналізу для вирішення конкретного аналітичного завдання;
- сприяти освоєнню алгоритмів і типових програмних продуктів для аналізу тексту;
- закріпити навички аналізу текстів різного призначення;
- розвивати формально-логічні здібності студентів.

На основі теоретичних та практичних доробок вітчизняних і зарубіжних фахівців визначені такі вимоги до знань, умінь і навичок студентів. Передусім, успішне освоєння навчальної дисципліни передбачає набуття майбутніми бакалаврами основних уявлень про історію вивчення тексту, його системні властивості. Підгрунття майбутньої успішної фахової діяльності складають: знання про досягнення суміжних галузей науки стосовно дослідження тексту, навички роботи з прикладними програмами аналізу тексту, пакетами програм для статистичної обробки даних, уявлення про досягнення формальної й математичної логіки в аналізі тексту та головні підходи до аналізу тексту в семіотиці, герменевтиці, текстології, когнітивній психології, а також тенденції їхнього розвитку.

У процесі вивчення курсу «Аналітика тексту» студент повинен опанувати поняттєвий апарат, методи й процедури інформаційного аналізу тексту, ознайомитися з багатоаспектною типологією текстів і їхніми особливостями. Під час навчання слід продемонструвати знання про розмаїтість завдань аналітики тексту і способи їх вирішення, критерії оцінки відтворюваності й вірогідності результатів аналізу текстів, можливості зниження суб'єктивного впливу на них.

Стосовно практичних навичок навчальний курс передбачає проведення лабораторних і практичних занять. Їх результатом є набуття студентом таких умінь: формулювання цілей і постановка завдань інформаційного аналізу текстів, вибір методів і процедур для їх досягнення; опанування нових алгоритмів аналітики тексту, розробка блок-схеми для конкретних завдань, здійснення аналізу текстів різного функціонального, тематичного й жанрового характеру, доведення результатів аналізу до рівня практичних, методичних і змістових рекомендацій.

Курс аналітики тексту майбутніми бакалаврами факультету бібліотекознавства й інформатики ХДАК вивчається протягом одного (8-го) семестру. На це згідно навчального плану відводиться 20 лекційних, 28 практичних годин та самостійна робота. Навчальна дисципліна складається з 2-х модулів, які містять 10 тем, пов'язаних між собою змістовими складовими.

Перший модуль — це 5 тем, пов'язаних з характеристиками тексту як об'єкта інформаційно-аналітичного дослідження: текст, його властивості й функції; формальна структура тексту; змістова структура тексту; методи семантичного аналізу; комплексний аналіз тексту.

Другий модуль — 5 тем, присвячених базовим аналітичним технологіям аналізу текстів окремих різновидів: текстова розмаїтість; жанрові особливості тексту; форми подання даних; контроль даних; алгоритмізація аналізу текстів.

Підсумковий контроль засвоєння знань здійснюється у формі заліку. Передбачено рубіжні етапи контролю: усне опитування, перевірка конспектів, тестування, практичні заняття.

Опануванню інформаційно-аналітичних технологій аналізу тексту бібліотечними фахівцями сприяє блочно-модульний принцип структурування інформаційно-аналітичних знань, які допомагають набуттю вмінь і навичок інформаційного аналізу текстів різних видів, розвивають творчі здібності. Окрім того, розвиток і поглиблення знань з аналітики тексту формують сучасний світогляд, уміння їх практичного використання під час вирішення різноманітних професійних, організаційних та управлінських проблем діяльності бібліотечного соціального інституту (БСІ).

Загалом, на основі зазначеного можна дійти висновку, що зміст курсу «Аналітика тексту» розкриває історичні, теоретичні та методологічні основи інформаційно-аналітичного аналізу тексту, надає студентам необхідну сукупність теоретичних і практичних знань із цього напрямку.

Перспективи подальших досліджень полягають, по-перше, в оновленні та підвищенні рівня методичного забезпечення розглядуваної навчальної дисципліни. По-друге, зважаючи на роль уміння раціональної роботи з текстами в забезпеченні ефективності навчання і практичної діяльності в багатьох сферах і галузях, можна вважати за доцільне її введення до навчальних планів підготовки фахівців і з інших спеціальностей.

Список літератури

1. Блюменау Д. И. Информационный анализ/синтез для формирования вторичного потока документов / Д. И. Блюменау. — СПб. : Изд-во Профессия. — 2002. — 240 с.
2. Блюменау Д. И. Информация и информационный сервис / Д. И. Блюменау. — Л. : Наука, 1989. — 190 с.
3. Гендина Н. И. Формирование информационной культуры личности в библиотеках и образовательных учреждениях : учеб.-метод. пособие / Н. И. Гендина, Н. И. Колкова, И. Л. Скипор, Г. А. Стародубова. — М. : Школ. б-ка, 2002. — 288 с.
4. Гордукалова Г. Ф. Анализ информации: технологии, методы, организация: учеб.-практ. пособие / Г. Ф. Гордукалова. — СПб. : Профессия, 2009. — 512 с.
5. Гречихин А. А. Жанры информационной литературы: Обзор. Реферат / А. А. Гречихин, И. Г. Здоров, В. И. Соловьев. — М. : Книга, 1983. — 320 с.
6. Давидова І. О. Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві / І. О. Давидова. — Х. : ХДАК, 2005. — 295 с.
7. Демчина Л. І. Вища бібліотечно-інформаційна освіта в сучасній Україні: формування документологічної складової : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : спец. 27.00.03 «Книгознавство,

- бібліотекознавство, бібліографознавство» / Л. І. Демчина; Харківська державна академія культури. — Х., 2008. — 20 с.
8. Деревянко Е. В. Навигаторы знания: будущее информационной и библиотечной профессий / Е. В. Деревянко // Библиотековедение. — 2000. — № 2. — С. 8–11.
 9. Есин А. Б. Принципы и приемы анализа литературных произведений / А. Б. Есин. — М. : Флинта: Наука, 2000. — 246 с.
 10. Зупарова Л. Б. Аналитико-синтетическая переработка информации / Л. Б. Зупарова, Т. А. Зайцева; под ред. Ю. Н. Столярова. — М. : изд-во ФАИР, 2008. — 400 с.
 11. Информация: поиск, анализ, защита / Авт.-сост. И. Н. Кузнецов. — Минск: Амалфея, 2002. — 320 с.
 12. Ільганаєва В. О. Аналітика в структурі бібліотечної діяльності / В. О. Ільганаєва // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр. — Х. : ХДАК, 2007. — Вип. 23. — С. 109–117.
 13. Калитич Г. Когнітивно-інформаційні системи інтелектуалізації суспільства / Г. Калитич // Інформатизація та нові технології. — 1993. — №1. — С. 7–9.
 14. Кубрякова Е. С. О тексте и критериях его определения / Е. С. Кубрякова // Текст. Структура и семантика. — Т. 1. — М., 2001. — С. 72–81.
 15. Курносов Ю. В. Аналитика, методология, технология и организация информационной аналитической работы / Ю. В. Курносов, П. Ю. Котопов. — М. : РУСАКИ, 2004. — 512 с.
 16. Кушнарєнко Н. М. Наукова обробка документів : підручник / Н. М. Кушнарєнко, В. К. Удалова. — Вид. 2-е, випр. і доп. — К. : «Знання», 2004. — 331 с.
 17. Леонов В. П. Реферирование и аннотирование научно-технической литературы / В. П. Леонов. — Новосибирск: Наука, 1986. — 172 с.
 18. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек — текст — семиосфера — история. — М. : Языки рус. культуры, 1996. — 477 с.
 19. Семенюк Е. П. Інформаційно-аналітична діяльність у структурі та механізмах соціальної практики / Е. П. Семенюк // Науково-технічна інформація. — 2003. — № 2. — С. 42–44.
 20. Сляднева Н. А. Информационно-аналитическая деятельность: проблемы и перспективы / Н. А. Сляднева // Информационные ресурсы России. — 2001. — № 2. — С. 14–21.
 21. Сорока М. Б. Національна система реферування української наукової літератури / М. Б. Сорока ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К. : НБУВ, 2002. — 209 с.
 22. Социальные коммуникации: теория, методология, деятельность : словарь-справочник / авт.-сост. В. А. Ильганаева. — Х. : КП «Город. Типография», 2009. — 392 с.
 23. Танатар Н. В. Информационно-аналитические системы оценки состояния науки / Н. В. Танатар // Наука та наукознавство. — 1996. — №3–4. — С. 124–132.
 24. Теплов Д. Ю. Некоторые вопросы теории и методики реферирования технической литературы / Д. Ю. Теплов // Техн. б-ки СССР. — 1965. — №10. — С. 13–19.

25. Філіпова Л. Я. Аналітична складова інформаційної діяльності: уточнення сутності, ознак і процесів [Електронний ресурс] / Л. Я. Філіпова, І. В. Захарова // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр. — Х. : ХДАК, 2009. — Вип. 28. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vkhdak/2009_28/V28-2-01.pdf

Надійшла до редколегії 30.08.2012 р.

УДК [004.032.6:021](477)

Л. В. КИСЛЮК

ОПАНУВАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У БІБЛІОТЕКАХ УКРАЇНИ

Аналізується стан опанування мультимедійних технологій у бібліотеках України.

Ключові слова: мультимедійні технології, бібліотека, медіатека.

Анализируется состояние освоения мультимедийных технологий в библиотеках Украины.

Ключевые слова: мультимедийные технологии, библиотека, медиатека.

Development of multimedia technologies in libraries of Ukraine is analyzed.

Key words: multimedia technologies, library, media library.

Виклики сучасного суспільства потребують змін у діяльності бібліотек у напрямі опанування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Мультимедійні технології (ММТ) змінюють інформаційне середовище, формують комунікаційний простір, у якому інформація передається, презентується, переробляється за допомогою різних засобів на різноманітні її види: текстову, графічну, звукову, відеоінформацію. Безперечно, бібліотеки не можуть бути осторонь ММТ, задовольняти інформаційні потреби користувачів, іти відповідно до вимог часу, опановувати новітні технології.

До питань використання мультимедійних технологій у бібліотеках звертається багато українських і зарубіжних дослідників, зокрема Л. І. Алешин, Т. О. Колесникова, С. А. Тавальбех, Г. В. Шемаєва, О. В. Шликова й інші. Автори розкривають сучасні підходи до їх визначення, досліджують можливості та функції, пропонують напрями застосування. Водночас залишається актуальною проблема освоєння мультимедійних технологій в українських бібліотеках різних типів і видів.

Метою статті є висвітлення результатів аналізу стану опанувати ММТ у бібліотеках України.

Мультимедійні технології розглядаються як особливий вид комп'ютерних технологій, який поєднує в собі традиційну статичну візуальну інформацію (текст, графіку) і динамічну — мову, музику, відеоряд, анімацію [19, с. 14]. Нині їх визначають як змішану технологічну прогресію, яка є не простим комбінуванням апаратних і програмних компонентів, а єдиною розширеною архітектурою програмно-технологічних платформ та інструментів комунікації, що інтегрують майже всі засоби передачі і сприйняття людинною інформації та знань [14].

Зазначене сприяє формуванню нового комунікаційного середовища в освіті, науці, культурі, мистецтві тощо. Зокрема, С. А. Тавальбех розглядає ММТ як фактор якісних змін інформаційного середовища освіти, що дозволило йому сформулювати завдання для університетських бібліотек, пов'язані з інтеграцією до єдиного медіа-простору. Головні серед них: вивчення інформаційно-комунікаційних можливостей ММТ; упровадження їх у практику роботи бібліотек з метою інтеграції всіх науково-навчальних інформаційних ресурсів університету; організаційна перебудова своєї діяльності на засадах створення медіа-центру університету [14].

З точки зору розширення можливостей наукових комунікацій розкриває функції мультимедійних технологій Г. В. Шемаєва [18]. Визначення напрямів їх використання в бібліотеках дозволило їй довести посилення ролі бібліотеки в системі наукових комунікацій. Саме бібліотеки створюють умови для проведення наукових досліджень і здобуття нових знань; формують комунікаційне середовище для обміну новими ідеями; забезпечують новий рівень спілкування на засадах ММТ; розширюють спектр форм і засобів інформаційного обміну; посилюють елемент творчого підходу.

Рівень інтерактивності мультимедійних ресурсів разом зі складністю моделей, що використовуються, взаємодія користувача з об'єктами ресурсу, його вплив на процеси дозволяють усе активніше застосовувати їх у бібліотеках України.

Започаткуванню ініціатив щодо опанування мультимедійних технологій у публічних бібліотеках сприяла активна діяльність Української бібліотечної асоціації (УБА), яка є лідером в обстоюванні права громадян України на доступ до всього обсягу здобутих знань та інформації і права на свободу слова. Важливим результатом діяльності УБА стало сприяння відкриттю протягом 2001–2010 рр. 141-го Інтернет-центру в публічних бібліотеках за програмою на кошти Посольства США в Україні.

У 2009 р. після проведення Українською бібліотечною асоціацією дослідження «Публічні бібліотеки України як місце доступу громадян до інформаційних технологій та Інтернету» [10] в Україні почала діяти програма «Бібліоміст», завдяки якій

публічні бібліотеки перетворюються на центри громадського життя, де люди можуть мати доступ до необхідної інформації в електронній формі й отримати допомогу кваліфікованого бібліотекаря. На сьогодні «Бібліоміст» розширює доступ до інформації та сучасних технологій завдяки обладнанню до 2013 р. близько 1600 публічних бібліотек комп'ютерною технікою, організації навчання бібліотекарів роботи з новітніми технологіями на базі 25 тренінгових центрів і підвищення рівня комп'ютерної грамотності населення в бібліотеках-учасницях по всій країні, надання підтримки бібліотекам у здійсненні адвокаційної діяльності та залученні додаткових ресурсів, просування сучасних українських бібліотек серед широкої громадськості [1].

Модернізація українських публічних бібліотек сприяла застосуванню мультимедійних технологій у напрямках:

- організації доступу до мультимедіа видань засобами мережевих технологій, Інтернету;
- створення власних мультимедійних презентацій, мультимедійних продуктів;
- використання мультимедійних продуктів у тренінгах;
- створення умов для вивчення іноземних мов, прослуховування аудіокниг;
- проведення відеолекторіїв, інтелектуальних ігор;
- підготовки й організації майстер-класів зі створення презентацій, відеокліпів, мультимедійних казок тощо;
- проведення віртуальних подорожей, екскурсій;
- використання мультимедійного автобуса;
- створення мультимедійних читальних залів, мультимедійних центрів, медіатек.

Слід зауважити, що останнім часом створення медіатек набуває значного поширення в бібліотеках вищих навчальних закладів. Це сприяє вдосконаленню соціально-комунікаційної інфраструктури суспільства, в якій можуть взаємодіяти одночасно декілька моделей комунікацій.

У «Бібліотечній енциклопедії» «медіатека» визначається як сучасна назва тих публічних бібліотек, фонди яких містять найрізноманітніші види документів від друкованого до електронного і мультимедійних, мають обладнання, необхідне для збереження і відтворення останніх, а також забезпечують доступ до названих документів через інформаційні мережі, зокрема Інтернет.

У розумінні професійних бібліотекарів, медіатека — це, передусім, простір, організований для індивідуальної та масової роботи користувачів з інформацією на електронних носіях. Для бібліотек ВНЗ із медіатекою створюється розподілене медіасередовище як сфера медіаосвіти зі спеціальними засобами й методами, яка бере

участь у формуванні медіаграмотності й інформаційного світогляду студентів. Основним забезпеченням медіатеки ВНЗ є надання доступу до всіх видів сучасних джерел інформації, створення електронних каталогів, системи поповнення фондів, зокрема завдяки розробкам викладачів, систематизація та зберігання одержуваної інформації, організація і регламентування доступу до інформації [8, с. 33–35].

Медіатека — структура інтегруюча, має можливість використовувати й упроваджувати нові носії інформації в роботу бібліотеки, що забезпечує комплексний характер інформаційного обслуговування [12], є не лише пристроєм, а й носієм інформації, самою інформацією, засобом віддаленого доступу до неї [7], центром інформаційної інфраструктури навчального закладу; спеціально створені умови, які активно сприяють формуванню інформаційної культури студентів у широкому розумінні, самостійної активності, а також підвищенню професійної кваліфікації викладачів за допомогою засобів ІКТ. В інформаційному освітньому середовищі, яким є медіатека, стають можливими нові форми організації пізнавальної, комунікативної та креативної (творчої) діяльності всіх її користувачів, зокрема створення власних засобів інформації (відеоматеріалів, газет, журналів тощо), участь у телекомунікаційних проєктах [11].

Здійснений аналіз створення медіатек у бібліотеках ВНЗ свідчить, що нині робляться спроби медіатизації. Так, бібліотека Київського національного торговельно-економічного університету [2] має мультимедійну бібліотеку, що надає інформаційні послуги в усіх напрямках навчальної та наукової роботи університету і сприяє використанню освітнього потенціалу Інтернет-ресурсів, доступ до яких можна отримати через Wi-Fi. До послуг користувачів фонд мультимедійних документів на різних носіях (CD та DVD-дисках, відеокасетах). Формується повнотекстова база даних електронних навчальних посібників і програм, методичних вказівок і праць викладачів КНТЕУ. Існує вільний доступ до веб-сайтів вітчизняних і зарубіжних бібліотек, електронних інформаційних ресурсів України, Росії та міжнародних проєктів.

У бібліотеці Полтавського університету економіки та торгівлі [3] створено новий структурний підрозділ — медіатеку, що надає доступ до аудіо- та відеоматеріалів, оброблених і адаптованих бібліотекою, які призначені для використання викладачами і студентами в навчанні, навчально-методичній діяльності та наукових дослідженнях. Бібліотека Харківської державної академії культури містить матеріали на CD-ROM та колекцію відеофільмів [4].

У 2009 р. в бібліотеці Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка

відкрито медіатеку (мультимедійний комп'ютерний клас), що уможливорює доступ користувачів до оперативного й ефективного користування базами даних бібліотеки та до мережі Інтернет. У бібліотеці Київського національного лінгвістичного університету медіатека обладнана на факультеті французької мови та літератури [17].

Опанування мультимедійних технологій бібліотеками ВНЗ дозволяє інтегрувати різні канали комунікації, що відкриває більші пізнавальні можливості для наукових досліджень і надає принципово нові методи навчання і засоби транспортування знань [18]. З одного боку, мультимедіа дозволяє створити якісне навчальне середовище, з іншого — надає нові можливості для генерації, підготовки та транспортування інформації. Можливості застосування графіки, звуку, анімації стали потенційним фундаментом її значної популярності серед користувачів як публічних, так і університетських бібліотек.

Завдяки одночасному впливу на користувача різних видів інформації (текстової, графічної, аудіальної, візуальної) мультимедійні засоби та продукти мають значне емоційне навантаження. Тому вони все активніше використовуються в бібліотеках для дітей та юнацтва. Наприклад, Комунальний заклад Сімферопольської міської ради «Центральна бібліотечна система для дітей» активно використовує мультимедійні технології для розвитку дитячої творчості та презентації результатів у мережі Інтернет [16].

Спільним в організації медіатек є поєднання онлайн-ових та офлайн-ових засобів для організації доступу до мультимедійних продуктів і видань, що можна зобразити як структурний граф медіатеки (рис.1).

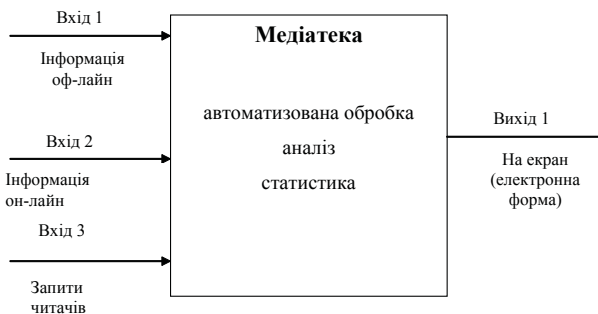

Рис. 1. Структурний граф медіатеки

Як ілюструє граф, на вхід 1 медіатеки надходить мультимедійна інформація оф-лайн, на вхід 2 — он-лайн (мультимедіа в Інтернеті); на вхід 3 — запити читачів. У медіатеці відбуваються

автоматична обробка інформації, аналіз, статистика. На вихід 1 надходять мультимедійні продукти, видання, послуги відповідно до запитів користувачів.

На основі проведеного аналізу з'ясовано, що як у публічних бібліотеках, так і у ВНЗ спеціалісти в галузі інформаційних технологій, адміністрація і співробітники бібліотек мають певні права й обов'язки управління контентом. Водночас слід зауважити, що відділи, фонди, факультети, сектори завжди працювали достатньо незалежно один від іншого. Нині, наприклад, у ВНЗ свої сайти або веб-сторінки підтримують не тільки факультети одного й того ж університету, але й кафедри, інші структури, між якими часто немає зв'язків і взаємозв'язків. Це свідчить про необхідність посилення співробітництва та взаємодії між усіма структурами. Тому, на нашу думку, розвиток медіатек має відбуватися в напрямі формування інтегрованої корпоративної інформаційно-комунікаційної системи. Тобто медіатека може стати одним з об'єднуючих засобів як інформації (її різних видів і форм), так і всіх інформаційно-комунікаційних, науково-освітніх та інших структур.

Перспективним напрямом подальшого опанування мультимедійних технологій убачаємо використання зв'язку WiFi / WiMax. Досвід їх застосування в деяких провідних бібліотеках України свідчить про підвищення якості та комфорту обслуговування користувачів, зумовлює посилення інтересу до бібліотеки.

На привабливість медіатечної мережі впливає використання всіх можливих форм взаємодії з користувачами, насамперед за допомогою технології Web 2.0, яка створює нову основу для взаємодії медіатеки, бібліотеки, користувача, суспільства в цілому. У медіатеці з принципів Web 2.0 доцільним є використання інтерактивності й можливості здійснення користувачем свого внеску. Посилення взаємодії з користувачами може сприяти розвитку медіатеки в напрямі вдосконалення змістового наповнення ресурсу, вдосконалення доступу до мультимедійних об'єктів завдяки внесенню додаткової інформації в опис ресурсів. Таке співробітництво дозволить забезпечити високу якість матеріалів, які можна використовувати в процесі навчання, самоосвіти, наукових досліджень. Крім того, зворотний зв'язок із користувачем має відігравати певну роль у формуванні нових сервісів і вдосконаленні наявних, основаних на відкритих стандартах.

Таким чином, опанування бібліотечними установами новітніх інформаційних технологій, мультимедіа відкривають великі можливості для розширення бібліотечних послуг; впливають на організаційні зміни, передусім, пов'язані зі створенням медіатек і спеціальних відділів, секторів; сприяють перегляду фундаментальних

уявлень про роль і місце бібліотек у суспільстві, основних принципів організації бібліотечної справи.

Тому слід використовувати й упроваджувати сучасні технології бібліотеки для управління технологічними змінами, що і буде темою подальших досліджень.

Список літератури

1. Бібліоміст. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/>. — Назва з екрана.
2. Бібліотека Київського національного торговельно-економічного університету [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.knteu.kiev.ua/libr/library/> — Назва з екрана.
3. Бібліотека Полтавського університету економіки та торгівлі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.lib.uccu.org.ua>. — Назва з екрана.
4. Бібліотека Харківської державної академії культури [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://lib-hdak.ho.ua/media.html> — Назва з екрана.
5. Використання мультимедійних та інтерактивних технологій в практиці роботи бібліотеки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reglibrary.mk.ua/index.php/vikoristannya-multimedinih-ta-interaktivnih-tehnologi>. — Назва з екрана.
6. Каталог-довідник «Бібліотеки вищих навчальних закладів України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/dovidnyk/index.php3> — Назва з екрана.
7. Коношевський Л. Л. Психолого-педагогічні проблеми навчального процесу в інформаційному освітньому середовищі / Л. Л. Коношевський, О. Л. Коношевський // Освітнє середовище для підготовки майбутніх педагогів засобами ІКТ : [монографія] / ред. проф. Р. С. Гуревича. — Вінниця : ФОП Рогальська І. С., 2011. — С. 98–139.
8. Кустова Н. Создаем медиатеку / Н. Кустова, А. Корзина // Библиотека. — 2006. — № 3. — С. 33–35.
9. Лаари Д. Мультимедийная информация и библиотекари: значение терминов / Д. Лаари // Библиотековедение. — 2004. — № 5. — С. 36–42.
10. Публічні бібліотеки України як місце доступу громадян до інформаційних технологій та Інтернету. — К. : Міленіум, 2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reglibrary.mk.ua>. — Назва з екрана.
11. Семенова Л. С. Бібліотечно-інформаційний центр як нова модель шкільної бібліотеки / Л. С. Семенова // Нестандартні уроки в школі та їх аналіз. — К. : Вид-во Харитоненка, 2003. — С. 60–63.
12. Семь шагов к новой библиотеке: создание информационного пространства школы как этап её модернизации: книга для директоров школ, методистов и библиотекарей / сост. О. К. Громова, Л. Ф. Сухова. — М. : Первое сентября, 2003. — 208 с.
13. Столяров Ю. Н. Эволюция библиотечного фондоведения / Ю. Н. Столяров, Н. Н. Кушнаренко, А. А. Соляник. — М. : ФАИР, 2007. — 688 с.

14. Тавальбех Серхан Аль Мультимедійні технології в університетських бібліотеках: можливості та завдання [Електронний ресурс] / Аль Тавальбех Серхан Ахмед. — Режим доступу : http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/prmb/texts/2010_3/10taalot.pdf. — Назва з екрана.
15. Тенденции в развитии беспроводного доступа в Интернет // Компьютер-Пресс. — 2010. — № 1 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.compress.ru/article.aspx?id=21061&iid=960>. — Загл. с экрана.
16. Українська бібліотечна асоціація [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ula.org.ua>. — Назва з екрана.
17. Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://khntusg.com.ua/node/18>. — Назва з екрана.
18. Шемаєва Г. В. Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій : монографія / Г. В. Шемаєва ; Харк. держ. акад. культури. — Х. : ХДАК, 2008. — 289 с.
19. Шлыкова О. В. Культура мультимедиа : учеб. пособие / О. В. Шлыкова. — М. : ФАИР-ПРЕСС, 2004. — 406 с.

Надійшла до редколегії 04.09.2012 р.

УДК [025.171+025.7/.9]

Н. О. СТРИЛЕЦЬ

ЕЛЕКТРОННИЙ АРХІВ ЯК ЗАСІБ АРХІВНОГО ЗБЕРІГАННЯ ЦИФРОВИХ ДОКУМЕНТІВ У БІБЛІОТЕКАХ: ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ

Розглядаються організаційні заходи та форми щодо електронного архівування в бібліотеках; етапи реалізації. Пропонується впровадження електронного архіву в бібліотечні системи.

Ключові слова: електронний архів, архівне зберігання електронних документів, організаційні заходи, довгострокове архівування.

Рассматриваются организационные мероприятия и формы по электронному архивированию в библиотеках; этапы реализации. Предлагается внедрение электронного архива в библиотечные системы.

Ключевые слова: электронный архив, архивное хранение электронных документов, организационные мероприятия, долгосрочное архивирование.

The organizational arrangements for the digital archiving in libraries, the stages of implementation, organizational forms are considered. It is proposed the introduction of the electronic archive to the library systems.

Key words: digital archive, archiving of electronic documents, organizational arrangements, long-term archiving.

Проблема збереження цифрової спадщини бібліотек є однією з найактуальніших, вирішенню якої приділяють значну увагу в різних міжнародних програмах і діяльності ЮНЕСКО. Про актуальність питань збереження бібліотечних фондів свідчать дії Міжнародної Федерації бібліотечних асоціацій (ІФЛА), яка в 1984 р. ухвалила програму «Збереження та консервація», спрямовану на розроблення правил їх зберігання й використання. Організація Об'єднаних Націй (ЮНЕСКО) ухвалила «Директиви можливих міжнародних дій щодо збереження бібліотечних матеріалів». ІФЛА разом з ЮНЕСКО розробили документ «Планування заходів щодо забезпечення готовності до стихійного лиха, природних катастроф та ліквідації їх наслідків у бібліотеках та архівах». У рамках цього проєкту в багатьох країнах світу були створені національні програми щодо забезпечення збереження бібліотечних фондів.

Метою статті є узагальнення основних організаційних заходів та форм електронного архівування в бібліотеках.

В Україні в 1999 р. розроблена міжвідомча «Програма збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000-2005 роки». У зв'язку з прийняттям програми значну увагу приділяли діяльності основних бібліотек України та створенню на їх базі регіональних центрів консервації та репрографії [8]. Незважаючи на те, що «Програма збереження бібліотечних і архівних фондів на 2000-2005 рр.» була завершена у визначений термін, у зв'язку з обмеженим фінансуванням її не виконали повністю.

У 2010 р. Національна парламентська бібліотека України ініціювала новий проєкт — організація електронної бібліотеки «Культура України», в рамках якого створюються електронні копії друкованих видань, розкривається фонд бібліотеки з питань культури та мистецтв. Учасники проєкту зможуть об'єднувати свої ресурси в єдиному технологічному середовищі завдяки наданню повних текстів поцифрованих видань відповідно до профілю комплектування, визначених форматів, технічних і уніфікованих вимог до контенту [7].

У 2011 р. Кабінет Міністрів України затвердив державну цільову національно-культурну програму створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека XXI». Її мета — підвищення ефективності використання і забезпечення доступу до документів, які зберігаються в бібліотечних, архівних і музейних фондах, через створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека — XXI». Програма розрахована на 2011 — 2015 рр., виконання її поділено на три етапи. У рамках реалізації програми передбачено розробку та впровадження єдиних стандартів обміну бібліографічними й архівними записами та їх адаптацію

з міжнародними правилами, врахування технології створення і діяльності електронних бібліотек, переведення в електронну форму документів, які зберігаються в Державному бібліотечному, Національному архівному та інших фондах. Завдяки виконанню програми передбачається створення умов для інтеграції особистості у світовий інформаційний культурний простір, забезпечення доступу користувачів до системи з використанням новітніх інформаційних технологій [3].

Під час організації електронного архіву в бібліотеках слід зважати на рекомендації національних і міжнародних професійних організацій, досвід бібліотечного будівництва в розвинутих країнах. На думку фахівців, це насамперед «Директиви міжнародних дій зі збереження бібліотечних матеріалів», ухвалені Генеральною конференцією ЮНЕСКО, Європейської культурної конвенції, з метою спільної реалізації проектів збереження бібліотечних та архівних фондів у рамках Програми ЮНЕСКО «Пам'ять світу» та Програми ІФЛА «Збереження і консервація». Варто звернути увагу й на прийнятий Асамблеєю держав — учасниць СНД «Модельний бібліотечний кодекс», у якому відображені зазначені документи з урахуванням досвіду розробки відповідних законів у цих країнах і який має сприяти узгодженому розвитку бібліотечного законодавства країн-учасниць [10].

Відповідно до положень ЮНЕСКО, узагальнимо головні організаційні заходи щодо електронного архівування в бібліотеках.

— Політичні. Підтримка формування і розвитку на національному й міжнародному рівнях стратегії та політики збереження електронної інформації, що передбачає соціокультурний, правовий, економічний, адміністративний, кадровий, технічний, технологічний та інші аспекти. Збереження електронної інформації має стати невід'ємною складовою діяльності у сферах культури, освіти, науки й інформаційної політики.

— Економічні. Розробка базових принципів організації фінансування діяльності з довгострокового збереження електронної інформації завдяки традиційним інститутам пам'яті. Оцінка зусиль, підходів і рішень з точки зору їх економічності як обов'язковий компонент у сфері збереження електронної інформації.

— Інформаційно-просвітницькі. Сприяння покращенню поінформованості громадськості й осіб, котрі приймають рішення, пов'язане зі збереженням електронної інформації, зокрема довготривалим.

— Інформаційно-комунікаційні. Налагодження і зміцнення взаємодії з індустрією інформаційно-комунікаційних технологій з метою залучення до операційних систем й основних пакетів програм процедур, що сприяють / забезпечують довгострокове

збереження електронної інформації. Підтримка розробки та впровадження вільного відкритого програмного забезпечення для збереження електронної інформації.

— Освітнянські. Сприяння створенню, розвитку та поширенню освітніх програм і курсів різного рівня для фахівців і керівників інститутів пам'яті (бібліотек, архівів, музеїв, центрів науково-технічної інформації) й інших структур, які мають бути залучені до діяльності зі збереження електронної інформації.

— Дослідницькі. Підтримка наукових досліджень філософських, політичних, економічних, організаційних, правових, кадрових, технологічних, методологічних, методичних та інших аспектів проблеми збереження електронної інформації. Забезпечення взаємодії на національному та міжнародному рівнях, спрямованої на розробку рішень, стандартів та обмін досвідом у сфері збереження електронної інформації.

— Міжнародні. Просування міжвідомчого співробітництва інститутів пам'яті, освітніх установ та органів влади з приватним бізнесом та іншими структурами, які активно беруть участь у цифровому збереженні, зокрема з громадськими і приватними ініціативами та проектами; розвиток міжнародного співробітництва [4].

Найважливішою умовою створення електронного архіву (ЕА) має бути система поглядів на принципи архівування (або архівації) електронних документів, що передбачає затвердження оптимального набору форматів, вибору типів матеріальних носіїв, розподіл функцій між бібліотеками різного рівня. Мається на увазі заправдання двох типів архівування:

1. Короткострокового архівування, яке здійснюють окремі бібліотеки, генератори електронних бібліотек та електронні видавництва.

2. Довгострокового архівування, що відбувається за принципом депозитарного зберігання, що є компетенцією установи, визначеної на державному рівні.

Особливе значення має довгострокове архівне збереження електронних документів, яке, крім трансляції досягнень культури майбутнім поколінням, спричиняє такі прикладні наслідки:

1. Незмінність тексту, що зберігається. В умовах динамічної діяльності, яка відбувається в електронному середовищі, важливими факторами стають стабілізація текстів і збереження їх у незмінному і певним чином структурованому вигляді. Це певний редакційно-видавничий процес, що дозволяє зберігати і транслювати «еталонний» (авторський, видавничий) варіант тексту.

2. Довготривале збереження тексту в незмінному вигляді є гарантією постійного доступу до нього незалежно від можливості

автора підтримувати його, позбавляє користувачів необхідності пошуку і повторної ідентифікації, якщо ресурс був переміщений або була змінена його адреса.

3. Збереження оригіналу тексту дозволяє вирішити дві важливі для наукового співтовариства проблеми — легітимності електронної публікації та правомірності наукової посилання на неї. В умовах відсутності інших механізмів стабілізації електронних публікацій за національним депозитарієм може бути закріплене право (без шкоди для ліцензійних електронних журналів та інших правовласників) надавати статусу оприлюднення документам, що надходять у його електронний фонд.

4. Збереження авторського тексту є способом захисту інтелектуальної власності, що дозволяє зафіксувати несумлінне запозичення і визначити пріоритет авторства за термінами надходження електронного документа в національний депозитарій.

5. Власники електронних ресурсів набувають можливості їх відновити в разі втрати [6].

Суттєве організаційне питання для підготовчого етапу створення ЕА врахування категорій збереження документів, тому що будь-яка бібліотека має справу з розтиражованими матеріалами (виданнями), що зосереджені в її фонді, які є нерівнозначними за своєю цінністю. На думку М. Д. Афанасьєва, з метою збереження доцільно визначити декілька груп (категорій) документів, поводження з якими в процесі використання повинне бути різним. Ознаками, що їх диференціюють, називають: 1) унікальність і цінність документа і 2) фізичний стан документа [1].

Важливим моментом в організації ЕА бібліотек є міжвідомче узгодження бібліотек, архівів, музеїв та інших установ культури. Для цього слід виявити ознаки, що в подальшому можуть бути основою міжвідомчих узгоджень з питання організації депозитарного зберігання електронних документів. Фахівці пропонують два підходи.

1. Основою критеріїв розмежування є ознаки електронного документа (принцип аналогії). Якщо електронний документ за своїми функціями можна розглядати як видання, то він зберігається в рамках бібліотечної системи. Відповідно, документи, які традиційно належать до об'єктів архівного зберігання, передаються до архівної служби. Головна складність такого рішення полягає в тому, що в електронному просторі відбувається опублікування документів, тому так звана традиційна ознака потребує подальшої детальної експертизи безлічі їх зразків.

2. Розмежування відбувається за ознакою створювача електронного документа або генератора електронної колекції. Критерієм у цьому разі стає відомча належність того чи іншого електронного

об'єкта. Однак залишається незрозумілим, до якої системи депозитарного зберігання увійдуть, наприклад, документи, розміщені на приватних сайтах, або ті, що перебувають в електронних колекціях спільного ведення [6].

У межах бібліотечної системи існує можливість вибору декількох організаційних форм архівів електронних документів у вигляді депозитарного зберігання:

— створення національного депозитарію при національній бібліотеці (або іншому інституті, що виконує ці функції для друкованих видань). Позитивним моментом такого рішення є гарантія єдності документного фонду незалежно від матеріальних носіїв. Недолік — необхідність для бібліотеки брати на себе багато технічних і технологічних проблем, пов'язаних із забезпеченням доступу до електронних документів у довгостроковій перспективі. Один із прикладів реалізації такого рішення — це депозитарій національних електронних публікацій (Depository of Netherland Electronic Publications) у Королівській (національній) бібліотеці Нідерландів. Його завданнями є збереження культурної спадщини країни за допомогою створення сховища електронних документів, підвищення їх доступності, опис та інформування через національну бібліографію;

— розподіл відповідальності за кумуляцію і підтримання життєвого циклу електронних документів між національними та спеціальними бібліотеками країни залежно від профілів комплектування їх основних фондів. Складнощі при цьому переважно виникають під час вироблення єдиної стратегії відбору, узгодження форматів і способів збереження цифрових даних.

Більшість національних бібліотек і видавців Європи вважають, що архіви електронних документів слід організувати на національній основі, доручаючи національним бібліотекам ці матеріали разом з архівами друкованих видань [5].

Слід відзначити проблему обов'язкового примірника для створення бібліотечних електронних депозитаріїв. Відомо, що депозитарне зберігання електронних документів (або довгострокове архівування електронних документів) тісно пов'язане із системою їх обов'язкового примірника, а такі функції мають виконувати національні бібліотеки. Однак прийняттю рішення поширення закону про обов'язковий примірник на «мережеві» електронні видання повинне передувати опрацювання питань про те, які електронні документи слід вважати об'єктами бібліотечного комплектування, як бути з електронними ресурсами, що постійно змінюються, яким чином задовольняти інтереси правовласників тощо. Очевидно, що екстраполювання системи обов'язкового примірника в електронне середовище потребуватиме тісного зв'язку

законодавчої бази, надійних технічних рішень і узгодженої політики всіх зацікавлених відомств [6].

Для створення системи ЕА в бібліотеках необхідно знання й розуміння ключових проблем і цілей збереження цифрових об'єктів, для чого слід вирішити такі завдання:

- 1) планувати заходи зі збереження електронної інформації;
- 2) застосувати проектний підхід, підготовку проектної документації;
- 3) у роботі з електронною інформацією використовувати технічне обладнання і програмне забезпечення для організації технологічного циклу її захисту і збереження, доступу, контролю збереження, перезапису та ін.;
- 4) мати кваліфікований персонал, що є важливим питанням у справі довготривалого збереження електронної інформації;
- 5) створювати спеціальні сховища.

Для довготривалого збереження електронних документів та інформаційних ресурсів слід:

- реалізовувати підготовчі заходи, необхідні для подальшого переходу на нові формати, стандарти, програмно-апаратні платформи;
- здійснювати перехід на нові формати, стандарти, програмно-апаратні платформи в разі необхідності, зі збереженням усіх смислових і функціональних характеристик вихідних цифрових інформаційних ресурсів, можливостей пошуку для подальшого доступу й використання [2; 5].

На основі вивчення зарубіжного досвіду архівування електронних бібліотечних ресурсів можна узагальнити основні організаційні положення в цій сфері. Електронні фонди бібліотек та архівів формуються на основі законодавства про обов'язковий примірник документів. Крім інституту обов'язкового примірника, електронні фонди депозитарних бібліотек, а також фонди всіх інших бібліотек в електронних форматах формуються:

1) іззовні через канали комплектування (купівлю, дарування, обмін),

2) завдяки поцифруванню традиційних (паперових) фондів.

До категорії цифрових інформаційних ресурсів бібліотеки, їх власної генерації, належать:

- результати поцифрування;
- інформаційні системи (та БД);
- власні Інтернет-ресурси;
- адміністративно-фінансові документи;
- робочі матеріали працівників [2].

Поцифрування документів бібліотеки відбувається особливо активно, зокрема й в Україні. Однак відомості про стан збереження,

кількість поцифрованих документів відносно обсягу бібліотечних фондів, а також обсяг отриманих цифрових масивів не збираються і не досліджуються. Регламенти й умови збереження поцифрованих документів недостатньо розроблені, не визначені статус і методи їх обліку в бібліотеках.

У процесі інформатизації бібліотек створюють інформаційні системи та БД, обсяг яких значний і постійно збільшується. До них належать і мультимедійні електронні видання установ культури, що мають складну структуру.

Власні інтернет-ресурси бібліотек охоплюють, переважно, веб-сайти та портали, кількість яких постійно зростає в мережі. Особливо цінними для суспільства є бібліотечні веб-сайти, що мають віддалений доступ до електронних каталогів та довідково-бібліографічних баз даних, і розвинені бібліотечні веб-сервіси (наприклад, замовлення літератури, віртуальна довідкова служба та ін.).

Інша проблема полягає в зберіганні електронних адміністративно-фінансових документів. Електронний документообіг стає все поширенішим і впроваджується через програми електронного уряду.

Робочі матеріали співробітників є важливим інформаційним ресурсом будь-якої бібліотеки. Їх також слід зберігати в складі інших електронних інформаційних ресурсів бібліотеки. Втрата робочих матеріалів призводить до необґрунтованого дублювання трудовитрат і неефективного використання фінансових ресурсів [2; 5].

Зважаючи на визначені вище категорії, до інформаційних ресурсів бібліотеки належать: 1) результати поцифрування; 2) інформаційні системи та БД; 3) власні Інтернет-ресурси; 4) адміністративно-фінансові документи; 5) робочі матеріали співробітників. Пропонується екстраполювати їх у функціональній структурі системи ЕА в бібліотеці в межах бібліотечної системи (АБІС), де блок «ЕА управлінських документів» охоплює категорії 4 і 5, а блок «ЕА художніх видань» — 1, 2, 3.

Рис. 1. Блок-схема функціональної структури системи ЕА бібліотеки

Методи інтеграції запропонованої системи ЕА у функціональну структуру АБІС можливі різні, при цьому слід прагнути реалізувати всі ланки взаємодії між підсистемою ЕА, з одного боку, з підсистемою «Управління бібліотечними процесами», а з іншого — з підсистемою «Комплектування».

Зважаючи на вищевикладені узагальнені організаційні положення електронного архівування, необхідно вивчити і проаналізувати всі організаційні фактори та процеси й операції, що виконуються в бібліотеці, після чого адаптувати до них систему ЕА. Таким чином, через інтегровану бібліотечну систему (АБІС) підсистема ЕА зможе взаємодіяти:

- на внутрішньо-бібліотечному рівні (в межах локальної мережі) з іншими складовими АБІС;
- на зовнішньо-бібліотечному рівні (через регіональні, міжвідомчі мережі й Інтернет) мати професійні комунікації з іншими бібліотеками, архівними, музейними установами.

Використовуючи досвід розробки та реалізації Національних програм збереження бібліотечних фондів і можливості сучасних електронних архівів, слід розробити ретельно продуману й фінансово забезпечену національну програму довгострокового збереження електронної інформації у сфері культури, орієнтовану на взаємодію між бібліотеками, архівами, музеями й іншими установами культури.

Подальші дослідження з електронного архівування в бібліотеках, пов'язані з: проблемами нормативного, правового та кадрового забезпечення; визначенням їх взаємозв'язків, уніфікації й узгодження з процесами архівування в архівах, музеях, системах електронного документообігу; активними та продуктивними дослідженнями зарубіжного досвіду національних бібліотек у сфері створення електронних архівів бібліотек.

Список літератури

1. Афанасьев М. Д. Что мы оставим следующим поколениям? Категории сохранности активной части фонда / М. Д. Афанасьев // Библ. вестн. Карелии. — Петрозаводск, 2004. Выпуск 9 (16). — Режим доступа : http://korunb.nlr.ru/query_info.php?query_ID=484. — Заглавие с экрана.
2. Браккер Н. В., Куйбышев Л. А. Оперативное сохранение цифровой информации в учреждениях культуры. Задачи и барьеры [Электронный ресурс]. — 2011. — Режим доступа: www.minervaplus.ru/publish/Operative_preservation.doc. — Заглавие с экрана.
3. Державна цільова національно-культурна програма створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека XXI» [Електронний ресурс]. — 1996-2012. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/law/09_bib_21.html. — Заголовок з екрана.

4. Кузьмин Е. И. Сохранение и доступность электронной информации как будущие приоритеты политики в сфере культуры, образования, науки, коммуникации и информации [Электронный ресурс]. — 2011. — Режим доступа : <http://www.minervaplus.ru/publish/publish.htm>. — Заглавие с экрана.
5. Куйбышев Л. А. Сбор и долговременное сохранение электронной информации в сфере культуры [Электронный ресурс]. — 2011. — Режим доступа : <http://www.minervaplus.ru/publish/publish.htm>. — Заглавие с экрана.
6. Майстрович Т. В. Депозитарное хранение и обязательный экземпляр электронных документов [Электронный ресурс]. — 2010. — Режим доступа : <http://www.minervaplus.ru/publish/publish10.htm>. — Заглавие с экрана.
7. Микитенко А. Електронна бібліотека «Культура України» / А. Микитенко // Бібл. планета. — 2011. — № 1. — С. 5–6.
8. Програма збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 рр. // Бібл. вісн. — 1999. — № 6. — С. 5–10.
9. Стрілець Н. О. Електронний архів у бібліотеці: проблеми та можливості використання / Н. О. Стрілець // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. праць. — Х. : ХДАК, 2010. — С. 132–137.
10. Стрілець Н. О. Особливості зберігання електронних документів в архівних фондах / Н. О. Стрілець // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. праць. — Х. : ХДАК, 2010. — С. 97–105.
11. Шевченко І. О. Нормативно-правове забезпечення збереження інформаційно-бібліотечних ресурсів України / І. О. Шевченко // Збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів України: нова політика і нові технології: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (20–22 листоп. 2006 р.) / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. — Х., 2007. — С. 4–12.

Надійшла до редколегії 17.08.2012 р.

УДК 021.1:316.77

А. В. ПЕЧЕНА

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ БІБЛІОТЕКИ В СИСТЕМІ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Розглядаються теоретичні та методологічні особливості дослідження діяльності бібліотеки в системі масової комунікації.

Ключові слова: бібліотека, масова комунікація, масова робота бібліотеки, бібліотечні форми роботи.

Рассматриваются теоретические и методологические особенности деятельности библиотеки в системе массовой коммуникации.

Ключевые слова: библиотека, массовая коммуникация, массовая работа библиотеки, библиотечные формы работы.

Theoretical and methodological features of activity of library in system mass communications are considered.

Key words: *library, mass communication, mass work of library, library forms of work.*

Соціокомунікаційні відносини в інформаційному суспільстві визначаються рівнем і ступенем розвитку як системи соціальних комунікацій у цілому, так і окремих її видів та елементів.

Нині відбувається пошук спільних для бібліотеки й інших соціально-комунікаційних інституцій науково-теоретичних і організаційно-практичних умов, принципів, засобів, факторів, методів соціальної взаємодії, рівнів і форм функціонування різних видів соціальної комунікації: наукової, інформаційної, міжкультурної, документної, електронної, архівної, музейної, маркетингової тощо. Це засвідчують дослідження таких учених, як Л. Бейліс, К. Генієва, І. Давидова, В. Ільганаєва, О. Лаврик, О. Мурашко, А. Соколова, А. Соляник, М. Слободяник, А. Чачко, О. Черних, Г. Шемаєва, та інших, присвячені різним аспектам функціонування бібліотеки в системі соціальних комунікацій. Проте серед означених публікацій відсутні праці, де послідовно розглядаються питання діяльності бібліотеки в системі масових комунікацій.

Інформатизація суспільства і широке впровадження новітніх соціально-комунікаційних технологій у практику роботи бібліотек спричиняють трансформацію традиційних і виникнення нових функцій, видів і каналів бібліотечної комунікації, зокрема масової, а також сприяють інтеграції бібліотеки з іншими структурами й інституціями, які входять до системи соціальних комунікацій і взаємодіють як формоутворюючі елементи соціокомунікаційного середовища. Тому актуальним є дослідження бібліотеки в системі масових комунікацій на підґрунті теоретичних і методологічних принципів, за якими відбувається сучасний процес інтеграції бібліотеки і масової комунікації як взаємодіючих і взаємодоповнюючих комунікаційних систем, а також визначення ролі і місця бібліотеки в організації масово-комунікаційних процесів.

Метою статті є аналіз теоретико-методологічної бази дослідження особливостей діяльності сучасної бібліотеки в контексті розвитку системи масових комунікацій.

Сучасному стану досліджень масової комунікації властиві неоднорідність і неоднозначність. На цьому акцентує вітчизняний дослідник В. Демченко, який констатує, що в Україні склалась національна школа вивчення масової комунікації, проте існують деякі принципові розбіжності «в підходах українських науковців до тлумачення поняття та функціональних особливостей масової комунікації» [1]. Подібної думки дотримує й російська дослідниця Т. Науменко, котра вважає, що теорія масової комунікації

останнім часом розвивалася досить активно «вшир», а не «вглиб», її дослідження були описовими, а не пояснювальними, тому є досить слабкою розробленість суто теоретичних проблем. Автор стверджує, що наявне недостатньо чітке виокремлення самого предмета дослідження — журналістика, масова комунікація, ЗМІ, ЗМК — ці, не тотожні, об'єкти досліджень постійно синонімізуються в процесі їх категоріального осмислення [6]. Думку Т. Науменко поділяють деякі українські вчені, які вважають, що наразі не існує як єдиного визначення терміна «масова комунікація», так і спільних методологічних підходів у «розумінні й інтерпретації ключових понять: «інформація», «комунікація», «комунікаційне середовище»» [4].

Соціологи розглядають масову комунікацію в контексті понять «соціальний обмін», «соціальне спілкування», «соціальна взаємодія» і визначають її як «фундаментальний стан сучасного суспільства, в якому складна структура соціального і культурного простору з його численними секторами, що пов'язані між собою функціонально і за детерміністичними зразками, втілена в символічних формах і образах, які здатна сприймати і розуміти корпоративна, масова й індивідуальна свідомість» [5].

На зміст самого поняття «масові комунікації» звертає увагу В. В. Різун, який надає перевагу терміну «масове спілкування». Він вважає масову комунікацію здебільше професійною діяльністю, «пов'язаною з технологізованими процесами збору, аналізу, вираження й поширення інформації» [8; 9]. Вважаємо за необхідне процитувати автора: «Масова комунікація — це середовище. Вона є поведінковим, або діяльним, середовищем для таких професіоналів, як агітатори, пропагандисти, піарники, рекламисти, проповідники, журналісти, середовищем, що має свої закони, правила, принципи. Виконуючи свою роботу, пов'язану з володінням словом, пензлем, жестом, рухом, голосом тощо, професійні виконавці включаються в комунікативні відносини з іншими людьми» [10].

Згідно з Ф. Шарковим, масова комунікація являє собою процес непрямої взаємодії у великих спільнотах, де не ідентифікуються окремі особистості та групи; взаємодію багатьох неідентифікованих сторін, у процесі якої відбувається інтенсивний обмін інформацією; а також спрямування будь-якої інформації в аудиторію, кожен зі знеособлених компонентів якої має теоретично рівну можливість отримання цієї інформації. Головною умовою, на думку автора, залишається безадресність інформації [14, с. 8].

Л. Землянова під масовою комунікацією розуміє процес передачі інформації групі людей одночасно за допомогою спеціальних засобів мас-медіа. Автор виокремлює п'ять основних особливостей означеного процесу: 1) масовість аудиторії; 2) її гетерогенність;

3) використання високошвидкісних і репродукційних засобів зв'язку та інформації; 4) оперативне поширення повідомлень; 5) відносно невелика споживча вартість інформації [2, с. 118-119].

Деякі автори наводять основні характеристики масової комунікації:

1) відправником повідомлень є частина організованої групи (представник інституції), чия основна функція відмінна від власне комунікації;

2) приймає повідомлення індивід, який може розглядатися відправником як частина групи з притаманними їй характеристиками;

3) каналом повідомлення є технологічно складна система розповсюдження інформації з обов'язковою наявністю соціального компонента, що залежить від правових норм, звичок і сподівань аудиторії;

4) повідомлення в масовій комунікації результат масового виробництва складної структури.

Серед названих особливостей масової комунікації автори називають також: публічний характер і відкритість, обмеженість і підконтрольний доступ до засобів передачі, опосередкованість контактів комунікаторів, велика кількість реципієнтів, інституціональна регламентованість відносин між сторонами [5; 13].

Обов'язковими умовами, необхідними для функціонування масової комунікації, є:

- масова аудиторія, яка має певну загальну ціннісну орієнтацію;
- соціальна значимість інформації, що сприяє виникненню, поширенню і підтримці функціонування масової комунікації;
- відповідні засоби, які забезпечують процес функціонування масової комунікації;
- багатоканальність здійснюваних комунікацій і варіативність комунікативних засобів [14, с. 29].

Наявність означених умов характерна для середовища, в якому функціонує бібліотека. Якщо звернутися до історії становлення бібліотечного соціального інституту, не можна залишити поза увагою той факт, що вже на ранніх стадіях свого існування бібліотека забезпечувала концентрацію духовної пам'яті людства, виражену в документних зібраннях, і створювала можливості для її суспільного використання. В історії розвитку системи масових комунікацій, особливо до виникнення преси, складно визначити інституцію, яка б могла організовувати доступ до інформації в найбільш масовий, демократичний і доступний спосіб, ніж бібліотека. Відтак, співвідносячи розвиток бібліотечного соціального інституту

з основними етапами формування сфери масових комунікацій, можна дійти висновку, що бібліотека в процесі свого становлення виконувала роль організатора масової комунікації. Вона має свою аудиторію це представники всіх груп і категорій суспільства, незалежно від вікових, національних і соціальних ознак, релігійних і політичних поглядів.

Основу діяльності будь-якої бібліотеки становить її документний фонд, представлений друкованими, електронними, мультимедійними, віртуальними ресурсами, інформаційна значущість яких відповідає потребам суспільства. Засобами підтримки комунікаційного середовища бібліотеки є відповідні технології і процеси, кадровий ресурс. Забезпечення варіативності каналів передачі інформації уможливорюється завдяки комунікативній природі бібліотеки як відкритої системи, що розвивається і формується відповідно до інтересів і прагнень суспільства [13]. Суттєвою особливістю бібліотеки є те, що для реалізації своєї соціокомунікаційної місії вона обирає найприйнятніші, оптимальніші й ефективніші види діяльності, які одночасно можуть виконувати роль комунікаційних каналів. Одним із таких каналів є масова робота — вид професійної бібліотечної діяльності, який нині переживає процес трансформації і виходить за межі усталених комунікаційних форм, що традиційно використовувалися бібліотекою для реалізації інформаційних та культурно-просвітницьких функцій.

Із розвитком масової комунікації до її видів і засобів долучаються новітні, а традиційні набувають інноваційних форм. Для нашого дослідження важливим є той факт, що спільним елементом для бібліотек і засобів масової комунікації є книга (газета, журнал) як документ, як носій інформації, як основний традиційний інформаційний ресурс суспільства: «З точки зору комунікативістики книга виявилася надійним засобом комунікації — сховищем інформації і засобом її трансляції, збільшуючи можливості комунікаційних контактів як між сучасниками, так і між поколіннями та представниками різних культур» [7]. Сучасна бібліотека, трансформуючись в інформаційно-культурний центр, поряд із традиційними формами масової роботи активно впроваджує у свою практику технології масової комунікації, які сприяють формуванню нового образу бібліотеки, розкривають її інформаційно-культурний потенціал, а також співпрацюють із засобами масової комунікації, використовуючи їх можливості для проведення рекламних та іміджевих кампаній з метою популяризації повного спектра бібліотечних послуг.

Аналізуючи масову комунікацію з точки зору її основних складових, функцій, особливостей діяльності окремих засобів масмедіа та всебічно розглядаючи в цьому аспекті визначення масової

комунікації, подані в різний час різними авторами, російський дослідник В. Іванов під цим терміном розуміє процес поширення соціальної інформації, за його ж уточненням, інформації «позагенетичної, семантичної, яка фіксується в знаках, за допомогою технічних засобів (преси, радіо, телебачення, відео, кіно та ін.) на велику і розташовану в різних місцях аудиторію» [3]. Свої висновки автор узгоджує із загальною формулою, запропонованою американським політологом Г. Ласуеллом у 30-х рр. ХХ ст.: «ХТО повідомляє ЩО за яким КАНАЛОМ КОМУ з яким ЕФЕКТОМ». Зазвичай вважають, що саме ця класична модель комунікації, незважаючи на неоднозначне ставлення до неї багатьох теоретиків, у подальшому стала основою схеми опису процесу масової комунікації, оскільки надала можливість досліджувати її різні види і прояви: політичні й маркетингові комунікації, ідеологічну пропаганду, рекламу, PR-кампанії, зв'язки з громадськістю [14].

Ця модель, названа згодом «лінійною», базується на послідовних питаннях, які, на наш погляд, слід проаналізувати з точки зору діяльності бібліотеки:

1. «ХТО?» Комунікант — інстанція, певний суб'єкт, який організовує і контролює процес масової комунікації. Комунікантом можуть бути конкретна особистість або соціальна інституція, джерело інформації, автор інформаційного джерела і т. ін. Відповідно, роль комуніканта відіграє бібліотека соціальна інституція, яка збирає, зберігає і ретранслює в часі та просторі створену людством інформацію, що міститься в різноманітних документах.

2. «ЩО?» Цією ланкою комунікаційного процесу є повідомлення інформація, яка може мати різноманітні форми: текстову, усну, друковану, аудіовізуальну, образотворчу та ін. Бібліотечним повідомленням може бути будь-яка інформація, зафіксована в книгах, періодичних, фото- та аудіовізуальних, а останнім часом в електронних, мультимедійних документах, документних масивах та інших джерелах інформації, зокрема створених самою бібліотекою в усній, письмовій, текстовій, друкованій, образотворчій та іншій формі (бібліотечних каталогах, базах даних, оглядах, виступах, сценаріях, слайд-презентаціях, відеофільмах).

3. «ЗА ЯКИМ КАНАЛОМ?» Комунікативним каналом можуть бути соціальні й технічні засоби передачі повідомлення: радіо, телебачення, мас-медіа, друкований документ, організована зустріч (бібліотечний масовий захід, прес-конференція), рекламна акція, зв'язки з громадськістю, бібліотечний веб-сайт та ін. Варто зазначити, що бібліотека може сама виконувати роль комунікативного каналу, організовуючи процес передачі інформації під час індивідуального та масового бібліотечно-бібліографічного обслуговування (проведення масових заходів; надання інформації

про документи, бібліотечні послуги за допомогою рекламних вивісок, оголошень, презентаційних роликів, банерів, буклетів, інформаційних листків, плакатів тощо), так і використовувати для інформування своїх користувачів сучасні засоби масової комунікації: радіо, телебачення, пресу, Інтернет тощо.

4. «КОМУ?» Комунікат — це масова аудиторія, що приймає повідомлення, інформацію з метою зміни своїх думок, оцінок, поведінки. Потенційним комунікатом бібліотеки, її масовою аудиторією, на яку спрямована вся діяльність бібліотечного соціального інституту, є соціум. Послугами бібліотеки, незалежно від її типу, виду й відомчого підпорядкування спеціальної, універсальної, масової (публічної), одночасно може користуватися значна (в ідеалі необмежена) кількість людей (соціальних груп) з різною метою — науковою, навчальною, пізнавальною, розвиваючою, рекреаційною, дозвіллевою тощо.

5. «З яким ЕФЕКТОМ?» Ефективність комунікації визначається кінцевим результатом змінами, що відбуваються у свідомості аудиторії за дотримання умов: правильного вибору комуніканта, котрий задовольняє аудиторію; створення повідомлення, яке відповідно сприймається аудиторією; вибору оптимального для аудиторії каналу передачі інформації. Зміною, що відбувається в суспільній свідомості користувачів бібліотеки, може бути формування на індивідуальному рівні системи загальнолюдських цінностей: громадянських, інтелектуальних, когнітивних, моральних, духовних та ін. На нашу думку, сьогодні немає необхідності доводити, що бібліотека давно визнана в суспільстві джерелом знань, інформаційним і соціалізуючим центром, одним із найдоступніших осередків громадського спілкування, надійним і стабільним комунікативним каналом трансляції загальнолюдських і національних цінностей у часі і просторі. Як зазначає І. П. Тікунова, сучасна «бібліотека перетворюється на одну з найпродуктивніших і наймасовіших систем управління знаннями. Систематизуючи знання, визначаючи фрагментарний і глобальний його рівні, бібліотека забезпечує об'єктивність і глибину пізнання навколишнього світу, стає ... важливим каналом інформації про світові процеси у сфері науки і культури, усуваючи розрив між інформаційно багатими та інформаційно бідними. (...) Бібліотека впроваджує елементи моделі гібридної бібліотеки, що дозволяє забезпечити доступ до соціально значущої інформації і знань будь-якому мешканцеві...» [11].

У бібліотечному діяльнісному середовищі комунікація існує як поліфункціональний процес та універсальний фактор [12], де одна з ключових ролей належить бібліотекареві як професіоналу й особистості. Незважаючи на деякі песимістичні прогнози

щодо безперспективності бібліотечної професії в умовах розвитку інформаційного суспільства, час і практика довели, що бібліотекарі здатні не лише органічно долучитися до соціокомунікаційних процесів, а й виконувати місію організаторів і виконавців масово-комунікаційних зв'язків. Бібліотекарям сьогодні доводиться працювати з різними, зокрема соціально-проблемними категоріями населення, і засобами своєї діяльності створювати соціально й інформаційно привабливе середовище для забезпечення різноманітних (когнітивних, інформаційних, культурно-освітніх, творчих, дозвіллевих та ін.) потреб різних користувачів. Крім того, бібліотекарі успішно виконують покладені на них обов'язки «консультанта, аналітика, технолога, порадирика, викладача», співпрацюють не лише з постійним контингентом користувачів, а і з незнайомими людьми, зокрема числі віддаленими в просторі, а також із так званими «нечитачами», які для забезпечення своїх інформаційно-комунікаційних, культурно-дозвіллевих потреб надають перевагу не книзі, а електронним засобам масової інформації: телебаченню, Інтернету тощо. До того ж бібліотеки для досягнення своїх функціональних цілей активно співпрацюють із владними, комерційними і громадськими структурами, рекламують свої ресурси й послуги, підтримують і розвивають зв'язки з громадськістю, тому для бібліотечних фахівців неабияке значення має професійне опанування сучасних масово-комунікаційних технологій.

Отже, на основі проаналізованого матеріалу можна дійти висновку, що завдяки виконанню функцій накопичення, переробки і використання потрібної суспільству інформації із застосуванням сучасних інформаційно-комунікаційних засобів бібліотека є одним із організаторів, а масова робота — одним із каналів масової комунікації.

Подальшого ґрунтовнішого дослідження потребує специфіка масової роботи як виду діяльності бібліотеки в умовах розвитку системи масових комунікацій.

Список літератури

1. Демченко В. Д. Новітні парадигми вивчення теорії масових комунікацій в Україні (до проблеми концептуальної еволюції) / В. Д. Демченко // *Держава та регіони: науково-виробничий журнал*. — 2010. — №2. — С 26-31. — (Соціальні комунікації).
2. Землянова Л. М. Зарубежная коммуникативистика в преддверии информационного общества: толковый словарь терминов и концепций / Л. М. Землянова. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1999. — 301 с.
3. Іванов В. Ф. Масова комунікація як соціальне явище [Електронний ресурс] / В. Ф. Іванов. — Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act>. — Назва з екрана.

4. Ильганаева В. А. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность): Словарь-справочник / В. А. Ильганаева. — Х.: КП «Городская типография», 2009. — 392 с.
5. Назаров М. М. Массовая коммуникация в современном мире: методология анализа и практика исследований / М. М. Назаров. — М.: Едиториал УРСС, 2002. 240 с.
6. Науменко Т. В. Концептуальный анализ теории массовой коммуникации [Электронный ресурс] . — Режим доступа: <http://credonew.ru/content/view/771>). — Заглавие с экрана.
7. Основы теории коммуникации: учебник / под ред. проф. М. А. Василька. — М.: Гардарики, 2003. — 615 с.
8. Різун В. В. Загальна характеристика масово-інформаційної діяльності / В. В. Різун. — К. : Вид-во КНУ ім. Т. Шевченка, 2000. — Лекція 1. — 134 с.
9. Різун В. В. Розвиток науки про масову комунікацію в інституті журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка / В. В. Різун // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: наукове вид. — К.: Вид.-поліграф.центр «Київський університет», 2008. — Вип.16. — С. 4-9. — (Серія «Журналістика»).
10. Різун В. В. Теорія масових комунікацій / В. В. Різун. К.: Видавничий центр «Проміт», 2008. 260 с.
11. Тикунова И. П. Концептуальная модель современной библиотеки: социально- философский анализ [Электронный ресурс] / И. П. Тикунова. — Режим доступа: http://tikunova-i.narod.ru/ni/koncept_avt.htm. — Заглавие с экрана.
12. Чачко А. Комунікативістика в системі гуманістичного розвитку сучасної бібліотеки / А. Чачко // Вісник Кн.палати. — 2004. — № 1. — С. 30-32.
13. Черных О. В. Библиотека как открытая система в контексте межкультурной коммуникации [Электронный ресурс] / О. В. Черных. — Режим доступа: http://libconfs.narod.ru/2004/s1/s1_p31.htm . — Заглавие с экрана.
14. Шарков Ф. И. Коммуникология: основы теории коммуникации: учебник / Ф. И. Шарков. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2010 . — 592 с.

Надійшла до редколегії 20.07.2012 р.

УДК 002.(091)(477) «1901/1917»

М. А. НИЗОВИЙ

ТЕМАТИЧНО-ЦІЛЬОВІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОГО ДОРЕВОЛЮЦІЙНОГО КНИГОВИДАННЯ (1901–1917 РР.)

Уперше подаються розроблені автором статистичні показники тематично-цільових аспектів українського дореволюційного книговидання з відповідними коментарями до них.

Ключові слова: українське книговидання, дослідники українського книговидання, статистичні показники, тематика книговидання.

Впервые представляются разработанные автором статистические показатели тематико-целевых аспектов украинского дореволюционного книгоиздания с соответствующими комментариями к ним.

Ключевые слова: украинское книгоиздание, исследователи украинского книгоиздания, статистические показатели, тематика книгоиздания.

Statistic indices of thematic and target aspects of Ukrainian pre-Revolutionary book publishing worked out by the author are presented for the first time with corresponding comments.

Key words: Ukrainian book publishing, researchers of Ukrainian book publishing, statistic indices, subjects of book publishing.

У попередній публікації ми розглянули переважно кількісні показники українського книговидання у передреволюційні роки початку ХХ ст., зауваживши, що докладніший розгляд буде здійснено шляхом аналізу його змісту та читацько-цільового призначення [1]. Адже після небаченого погрому царизмом української мови і книги у другій половині ХІХ ст., особливо після «знаменитого» «емського указу», українці радувались будь-якій книжці, видрукуваній рідною мовою, не дуже прискіплючись до її змісту, цільового призначення та поліграфічного виконання. Бо сам факт її видання означав для них хоч невеличкий спротив суцільній русифікації української людності.

Однак з посиленням національно-визвольної боротьби вимоги до якості української книжки, природно, посилювалися. Тому не випадково перші обліковці-дослідники українських видань В. Доманицький та його послідовники (З. Шевченко, С. Березняк, Г. Тисяченко) намагалися зафіксувати не лише їх кількісний, а й якісний склад: яким галузям вони присвячені, на кого розраховані, наскільки доступно написані, де, ким і як видані, який їх наклад, тобто потенційний діапазон корисної дії, тощо.

Уже в перших своїх бібліографічних оглядах україномовної літератури В. Доманицький звертає на це пильну увагу. Так, подаючи у «Киевской старине» огляд видань за 1900 р. в Росії, він зауважує: «... не мало серед вказаного нами матеріалу можна знайти зайвого баласту, але, в цілому, якщо захочемо порівняти у якісному відношенні (та і в кількісному!) видання 1900 і 1899 рр. з виданнями кожного з попередніх років останньої чверті століття, — безперечно перевага залишиться на боці цих двох останніх» [2].

Розглядаючи в наступній публікації україномовні видання за кордоном, він пише: «Українська література за межами

Росії (Галичина, Буковина, Угорщина, Американської Русі) розвивала, як і раніше, досить інтенсивну діяльність, наслідком чого і з'явилася велика, порівняно, кількість цінних наукових і художніх значних і дрібних видань, які можуть зробити честь будь-якій європейській літературі». На підтвердження цього він подає перелік основних видань, осібно зупиняючись на видавничій діяльності «Українсько-Руській Видавничої Спілки», яка за останні два роки здійснила по 12 видань щорічно, товариства «Просвіта», яке з часу свого заснування (1868 р.) випустило 325 видань, «Руського товариства Педагогічного», яке 1900-го року випустило «біля 15 книжок» та ін.

Насамкінець В. Доманицький зазначає, що результати культурної, науково-просвітницької діяльності української громади минулого року за кордоном засвідчують «природну потребу українського народу, поступово наближаючись, стати на одному рівні з суспільствами найбільш просвічених європейських земель» [3].

Про потребу в якісній українській книжці говорить і майбутній академік С. Єфремов в «Огляді українських видань за 1902 рік»: «у порівнянні з попередніми роками 1902 рік помітний як і в кількісному і в якісному відношеннях: про нього, у крайньому разі, не можна сказати... як про будь-який з представників нещасної пам'яті другої половини 80-х і початку 90-х років, коли вся літературна продукція українською мовою в Росії обмежувалася десятком охолях брошурок».

Тому, продовжує він далі, «звітний рік ясніше, ніж попередній, підкреслив ту тенденцію, яка виступає в останні роки все ясніше, виявляючись в намаганні видавати справжні солідні книги, а не одні лише брошури: число таких книг помітно збільшилось і вже в змозі дати достатній матеріал для читання». Адже, підкреслював автор, «в кожній українській книжці, перш за все, шукаєш ознак того майбутнього, яке чекаєш з таким нетерпінням і яке єдине тільки може вивести нашу літературу на справжній шлях» [4].

Однак, як відомо, сподівання далеко не відразу збуваються. Що й підтверджував В. Поточний, автор «Огляду українських видань 1903-го року» [5], де він відзначив загальну тенденцію збільшення україномовних видань, а в «Огляді українських видань 1904-го року», змушений був з прикрістю констатувати: «Три чотири солідні книги та, крім того, десять популярних брошур..., ось і все, що дав українській літературі минулий 1904 рік» [6].

Більш-менш постійний розгляд україномовної книжкової продукції у загальноукраїнському масштабі за її змістом розпочав В. Доманицький у своєму бібліографічно-статистичному огляді «Українська література в 1906 році», опублікованому

в перейменованій російськомовній «Киевской старине» на україномовну «Україну» в останній рік, як виявилось, її існування [7].

Всю книжкову продукцію Доманицький групує за такими тематико-цільовими підрозділами: 1. Археологія і історія; 2. Історія літератури і мови; 3. Критика, публіцистика, філософія, право та економіка; 4. Популярні видання; 5. Белетристика; 6. Поезія; 7. Драматичні твори; 8. Інформаційні видання.

З позицій сьогодення (при майже 50 класифікаційних систематичних підрозділах «Літопису книг») досить бідною і недосконалою виглядає ця класифікація: всього 8 підрозділів. Причому два з них не є тематичними, а цільовими (популярні, інформаційні видання), решта майже всі повністю чи частково стосуються різних жанрів художньої літератури. Крім того, занадто перевантажений різнорідними елементами 3-й підрозділ.

Однак, не слід забувати, що мова йде про українські книги, які впродовж декількох століть намагалися назавжди припресувати асфальтним катком для, як вимагав перший відверто нахабний українофоб Петро І, «совершенного согласія», «дабы никакой разни и особого наречія во оных не было». Проте, попри всі негаразди, українська книжка поодинокими стебельцями пробивалася через асфальтні нашарування, а на початку ХХ ст. почала проростати вже сотнями. Так що це був початок тематичної систематизації у загальнонаціональному масштабі у тій ситуації, коли у світі тільки починалося впровадження десяткової класифікації Д'юї, і кожен «систематизатор» покладався на власне її розуміння, або ж, взагалі, застосовував «власну» систематизацію.

Децю уточнив і значно розширив систематичні підрозділи В. Доманицький у своєму наступному огляді «Українське письменство року 1908». Зокрема, відбулися певні зміни в систематизації художньої літератури: «белетристика» перетворилася в «красне письменство та збірники», причому поділені на оригінальні і перекладні видання; «драматичні твори» стали «драмою» оригінальною і перекладною. З'явилося два напівнових підрозділи: «наука та публіцистика» і «популярно-наукові видання» і 4 нових підрозділів — «етнографічні видання», «справочні видання», «музика» та «лубочна література» [8].

Цієї систематизації (з деякими доповненнями та уточненнями) В. Доманицький та його послідовники дотримувалися у своїх подальших публікаціях. Завдяки цьому є можливість вперше подати статистичні дані про тематично-цільовий склад української книжки в Росії між Першою російською революцією і Першою світовою війною (1908-1913 рр.).

Децю ущільнені та модернізовані (в межах можливого) на сучасний лад, вони мають такий вигляд й наступні показники:

Випуск української книжки за тематично-цільовими підрозділами (1908 — 1913 рр.)

Роки	1908		1909		1910		1911		1912		1913		1908-1913	
	Кількість вид.	наклад	Кількість вид.	наклад	Кількість вид.	наклад	Кількість вид.	наклад	Кількість вид.	наклад	Кількість вид.	наклад	Кількість вид.	наклад
Тем.-цільові підрозділи														
Поезія	7	12500	8	13600	19	56180	71	282728	40	190000	17	30930	162	585938
Проза	35	120200	26	51040	28	74100	23	38120-	18	30690	44	74975	174	389125
Драматургія	21	39920	23	32610	45	112700	17	47733	27	53360	21	43900	154	330223
Переклади	49	159350	19	47235	18	25770	27	60614	-	-	-	-	113	292969
Наукові та публіцистика	29	28250	46	39575	19	14480	17	32553	55	300800	28	51380	194	466838
Етнографія	6	10000	1	1000	1	1000	-	-	-	-	6	14500	14	26500
Історія	-	-	-	-	-	-	4	1733	-	-	5	8400	9	10133
Економічні та юридичні науки	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9	19000	9	19000
Підручники	-	-	-	-	-	-	1	1333	4	14075	2	7000	7	22408
Наук.-популярна.	40	116525	26	172080	12	47300	7	50667	-	-	-	-	85	386572
Дитяча літ.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12	104000	12	104000
Довідкові	10	31000	7	41950	10	35300	9	37467	11	45470	12	84500	59	275687
Релігія	-	-	8	20920	1	2000	3	18667	1	1000	-	-	13	42587
Музичні твори	13	3240	14	13300	25	20800	47	20160	37	11700	44	63800	180	133000
Різного змісту	-	-	-	-	8	16300	11	23146	-	-	-	-	19	39446
Лубочні вид.	10	99000	14	133000	10	111000	9	160800	20	173760	20	171000	83	848560
Сільське госп-во	-	-	-	-	-	-	13	46667	15	56125	9	32900	37	135692
Природ. мед., ветеринарія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	9400	3	9400
Усього	220	619985	192	566310	196	516930	259	822188	228	876980	232	715685	1327	4118078

Аналізуючи наведені статистичні дані слід мати на увазі:

1. Ці дані не є вичерпними. Адже самі укладачі вказували на пропуски українських видань, яких припускалася «Книжная летопись». Не випадково вже в огляді за останній квартал 1909 р. В. Доманицький попереджав: «Отже нехай панове бібліографи мають на увазі, що на офіційну «Книжную летопись» покладатися неможна, а треба її самим завжди контролювати»;

2. Не слід також забувати про тодішню постійно діючу репресивну цензурну машину, результатом чого були повідомлення типу: «изъято», «изъяты из продажи», «истреблено» і т. п. Наприклад, в огляді української літератури за перший квартал 1911 р. З. Шевченко повідомляв: «Чимало українських книжок, виданих за чверть року, було арештовано, але з декотрих вже знято конфіскацію; остаються ж під арештом такі видання: Кобзарь Т. Шевченка, виданий «Благотворительным» Обществом изданий. общеполезных. книг» в 1907, 1908 і В. Яковенком 1910 і 1911 рр., Грінченко Б. Як жив український народ (коротка історія України) і «Тогочасне й наше» Христі Алчевської. Автора останньої книжки позивають по ст. 51 і п. 6 ст.129 уголовного уложенія» [9].

3. У систематизації допущено змішання її 2-х аспектів: тематичного і цільового (читацького) призначення. Через що неможливе бачення в повному обсязі ні того, ні іншого. Крім того, очевидне дещо довільне трактування укладачами окремих підрозділів систематизації. Наприклад, перекладна художня література видавалася й у 1912 і 1913 рр., однак вона була обрахована за ці роки разом з оригінальною художньою літературою.

Незважаючи на вказані особливості і неминучі недоліки, наведені цифри, в цілому, відображають стан українського книговидання в непросте, м'яко кажучи, післяреволюційне і передвоєнне 6-річчя. Мимоволі привертає увагу відсутність у таблиці багатьох тематичних і цільових підрозділів. Однак, не слід забувати, що мова йде про книжкову продукцію, яку вдалося провести через тенета царської цензури. Не випадково ж тодішній міністр внутрішніх справ і голова Ради міністрів Російської імперії П. Столипін уважав будь-яку українську культурно-просвітницьку, зокрема й видавничу діяльність, «крайне нежелательной».

Розглядаючи наведені в таблиці статистичні показники, не можна не звернути увагу на те, що 45,4 % видань (603 видання) і 38,8 % накладу (1.598.255 примірників) складають різні жанри художньої літератури. Це підтверджує той загальновизнаний факт, що художня література тоді (як раніше і деякий час пізніше) була для українського народу не лише «мистецтвом слова», а й його «підручником життя», надійним порадником і втіхою.

Оскільки, як писав І. Я. Франко в статті «Южнорусская література» для «Энциклопедического словаря» Брокгауза та Ефрона, «в ю[жнорусской] литературе, как и во всякой славянской, духовная жизнь нации с незапамятных времен отражалась параллельно в словесности (устной традиции мифологической и поэтической) и письменности;... Одна из самых характерных черт ю[жнорусской] литературы — параллельность и близость этих двух течений... С течением времени это сближение и взаимодействие обеих ветвей литературы делается все теснее и живее» [12].

Не випадково що, наприклад, «Кобзар» Т. Г. Шевченка був у дореволюційний час нерідко не лише заміником «Букваря» і «Читанки», а й своєрідною життєвою «Біблією» для українців. Це засвідчує й книжкова статистика: у 1905-1916 роки, мабуть, найнесприятливіші роки фактичної заборони Шевченка, було здійснено 21 видання його творів.

Слід відзначити ще одну особливість видання української дореволюційної художньої літератури, пов'язаної зі специфікою її розвитку у тогочасний період. Мова йде про альманахи і збірники, які були невід'ємною складовою частиною літературного процесу в Україні і відігравали важливу роль у розвитку української дореволюційної літератури на всіх етапах її розвитку. Вони були складовою літературного процесу в Україні протягом ХІХ — початку ХХ ст.

В окремі періоди історії альманахи і збірники були єдиними представниками української літератури, бо інших видів видань (з відомих причин) майже не було. Не будучи журналами, але за структурою і принципом формування нагадуючи їх, вони заміняли українську періодичну пресу, проти якої особливо завзято боролися царський уряд. В роки посиленого гоніння на українське слово альманахи й збірники були майже єдиними виданнями, де друкувалися твори української літератури. Вони мали велике значення як у початковий період розвитку української дореволюційної літератури, так і на її завершальному етапі, який нами розглядається.

На початку ХХ ст. альманахи і збірники були важливою складовою українського книговидання (В. Доманицький навіть виділяв спеціальний підрозділ: «Красне письменство і збірники»). Тому значну частину цього книговидання складають саме альманахи і збірники. Витоки їх сягають виданого 1831 року Харківським університетом «Украинского альманаха» і західноукраїнського літературно-фольклорного збірника «Русалка дністровая» (1839 р.). У 1901-1916 рр. вийшла низка альманахів і збірників, які мали широкий громадський розголос і про які варто бодай коротко згадати.

Це, зокрема, виданий видавництвом «Вік» літературний збірник «На вічну пам'ять Котляревському» (1904. 510 с.), три альманахи 1905 р.(!): упорядкований І. Липою і виданий в Одесі український альманах «Багаття», підготовлений М. Коцюбинським і М. Чернявським альманах «З потоку життя» (Херсон), видрукуваний видатним українським книговидавцем С. Кульженком збірник «Розвага: Український декламатор» (519 с.), упорядкований Б. Грінченком «Збірник поезії й прози для читання і декламації», «Досвітні огні» (1906 р., перевиданий у 1908 і 1914 рр.), поетична антологія «Українська муза» (1908 р.), упорядкований і виданий в Одесі відомим літератором і бібліографом М. Комаровим «Вінок Т. Г. Шевченку із віршів українських, галицьких, російських, білоруських та польських поетів» (1912 р.) та ін. [10].

І ще одне важливе застереження: про місце і згубний вплив на читача так званої «лубочної літератури» (З «Великого тлумачного словника української мови»: «лубочний — невисокої якості примітивний виконанням, розрахований на невибагливі смаки (про малюнки, масові дешеві видання тощо»). В україномовних виданнях вона складає лише 6 % усіх видань (83 видання). Однак її наклад (тобто потенційна поширеність) займає п'яту частину (20,6 %) накладу всіх українських книжок.

І справа не тільки і не стільки у невисокому художньому смаку деяких книговидавців. А в тому, що видання і розповсюдження цієї «літератури» було свідомо продуманою імперською політикою для подальшої примітивізації (дебілізації) українського (як і всіх інших «інородців») народу. Не випадково наприкінці XIX — початку XX ст. на український ринок хлинула злива російськомовної лубочної літератури книжкових «комерсантів» на зразок: «Невеста-убийця или От венца в кандалы» або «Магический секрет всех заставляют в себя влюбляться».

Не обминула ця пошесть і україномовні видання. Тому укладачі-дослідники бібліографічно-статистичних оглядів українських книжок ретельно відслідковували це явище і привертали увагу громадськості до його рецидивів (на кшталт: Безшлях Т. (Пуцанській Кривый) Не любо не слухай, брехать не мишай: Фантазія югового руського народу — Одеса, 1911. — 48 с. — 40.000 (!) прим.) [11].

Застосована укладачами «змішана» систематизація не дозволяє бачити в повному обсязі випуск української книжкової продукції за її основними тематичними і цільовими розділами. Однак вміщений в кожному огляді бібліографічний список основних видань дає можливість, певною мірою, нівелювати вказаний недолік. Тому, крім короткої характеристики видань художньої

літератури, варто зупинитись на деяких інших тематичних підрозділах.

Перш за все, зрозуміло, на виданні сільськогосподарської літератури, такої важливої для України, тодішньої, як говорили, «житниці Європи». Незважаючи на невелику кількість україномовних видань (у 1912-1913 рр. — 37 видань загальним накладом 137,6 тис. примірників), вони охоплювали основні галузі сільськогосподарського виробництва. Характерною особливістю цієї літератури початку ХХ ст. була пропаганда всіляких селянських об'єднань, їх економічної і культурно-освітньої діяльності, які, на думку її авторів, мали допомогти селянину подолати господарські труднощі і злидні.

Цікава реакція на цю тенденцію представників владних структур. Так, київський губернатор у звіті за 1908 рік, зокрема, писав: «У розумінні підйому економічних сил населення, особливо з огляду на селянське безземелля в губернії, мають вирішальну роль відіграти кооперативні установи. Приймаючи, однак, до уваги, що протидержавні елементи легко можуть скористатися кооперативним рухом у своїх цілях, урядова влада, не ставлячи перешкод цьому природному виходу зі скрутного економічного стану населення, повинна, однак, мати за ним найпильніший нагляд».

Заслуговують на увагу деякі з основних аспектів цільового призначення українських книжкових видань. Зокрема, випуск наукової літератури. Розвиток українського наукового книговидання йшло в тісному контексті з національно-визвольною боротьбою українського народу і намаганням прогресивних вчених використати досягнення науки на користь трудящих мас, показати перспективу їх активної участі у розбудові нового життя. Варто нагадати, що у розвитку української науки початку минулого століття приймали участь такі видатні учені, як: математики В. Левицький, Г. Вороний, біохімік В. Вернадський, мікробіолог М. Гамалія, епідеміолог Д. Заболотний, філологи, етнографи і фольклористи В. Перетц, М. Сумцов, П. Житецький, В. Гнатюк, Ф. Вовк, Ф. Колесса, мовознавець А. Кримський, економіст К. Воблий, археолог В. Фойка, історики А. Єфименко, Д. Багалій, В. Іконников та ін. В галузі філології активно працювали І. Франко і Б. Грінченко. На жаль, більшість праць українських вчених видавалася не українською мовою.

Видавничими центрами наукової літератури були Харківський, Київський та Одеський (Новоросійський) університети, «Українське наукове товариство» у Києві, «Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка» у Львові. Переважно науково-популярну літературу видавали «Товариство грамотності» у Києві та Харкові, а також провідні осередки «Просвіти».

У цілому, тематика наукової літератури виданої на початку ХХ ст. стосувалася різних проблем вітчизняної і зарубіжної науки, однак переважала наукова книга з історії, археології, економіки, літератури та фольклористики. Кращі досягнення української науки дореволюційного періоду збагатили світову науку і увійшли до загального надбання українського народу.

Видання навчально-педагогічної літератури пов'язано, перш за все, з боротьбою прогресивної української інтелігенції за організацію української школи та реорганізацію самої системи народної освіти на демократичних засадах. Основна увага приділялася характеристичі підручників для початкової та середньої школи і літературних збірників для читання та методичних посібників для вчителів. На тлі невисокого, в цілому, рівня навчальної літератури, особливо виділялися «Українська граматики до науки читання й писання» (1907 р.) Б. Грінченка, «Програма шкільних рукометів [ремесел]» (1910 р.) А. Вержбицького, «Рідне слово» (1912 р.) та «Граматики української мови» (1914 р.) І. Нечуя-Левицького, які належать до кращих зразків навчальної літератури дореволюційного періоду.

Слід відзначити, що детально і повно систематизував книжкові видання 1913-го року, додавши декілька важливих тематичних рубрик («Економічні та юридичні науки», «Природознавство. Медицина, Ветеринарія») Г. Саливон (псевдонім — Гр. Тисяченко), майбутній співробітник УНІКу, репресований пізніше більшовицьким режимом. Зазначимо, що на початку свого першого піврічного огляду книжкової продукції за 1913 р. він подав огляд усіх попередніх безперервних бібліографічно-статистичних матеріалів, розпочатих В. Доманицьким оглядом українського письменства за 1908 р.

Слід зазначити, що поточна українська книжка була, у більшості випадків, реакцією на тогочасне життя українського суспільства. Так, наприклад, у згадуваному огляді З. Шевченка про українські видання за перший квартал 1911-го року вказувалося, що кількість видань за цей квартал майже вдвоє перевищує видання попереднього року і зазначалось, що «така жвава видавнича діяльність на початку цього року пояснюється, звичайно, недавнім ювілеєм Т. Шевченка, бо майже половина книжок, виданих за ці 3 місяці, присвячена пом'яті поета. І от, дякуючи ювілеєві Т. Шевченка, ми зрушили з мертвої точки 8-го місця, себто обігнали естонців і порівнялись з татарами».

Початок Першої світової війни перекреслив ті невеликі завоювання українського друкованого слова, які були досягнуті в національно-визвольній боротьбі. Skorиставшись умовами воєнного часу, царський уряд заборонив будь-які видання

на «иностранческих языках», куди потрапила й мова «братского славянского народа», як лицемірно заявляли (і заявляють!) російські шовіністи. Уже на другий день після оголошення війни була закрита єдина україномовна газета «Рада», а трохи пізніше й вся українська преса, навіть спеціальні, суто наукові видання.

Таким чином, з 1914 року українська книга і преса фактично завмерли до революційних подій 1917-го року. Поодинокий випуск української книги став скоріше винятком, ніж проявом об'єктивної необхідності.

У цілому, як бачимо, незважаючи на вкрай несприятливі умови, українська книжка мала досить широкий діапазон свого тематично-цільового й жанрового розмаїття. Однак не було серед нього соціально-політичної літератури з найзлободеннішою для українства проблеми: як, врешті-решт, позбутися колоніальної залежності і вийти на дорогу самостійного життя.

Головна «заслуга» у відсутності такої літератури належала, зрозуміло, царській владі та її невсипущій цензурі. Однак і серед провідників української нації не було єдності в головному: до незалежності йти шляхом подальшої просвітницької роботи чи готувати українське суспільство до революційної боротьби?

І, насамкінець, зазначимо, як і в попередній публікації, що наведені цифрові показники слід розглядати не стільки як показники рівня духовного розвитку українського народу, скільки як показники кількості українських книжок, які вдалося українським патріотам провести через штучно створену імперською владою систему перепон для «інородців», починаючи від цензури й закінчуючи системою книгорозповсюдження.

Хоча, зрозуміло, й ці показники можуть багато сказати проникливого читачеві про духовний потенціал в усіх сферах інтелектуального життя тогочасної української нації. Прислужаться вони, немає сумніву, й сумлінному досліднику сучасного стану української книжки.

Список літератури

1. Низовий М. А. Українська книжка на початку ХХ ст.: спроба кількісно-якісного аналізу (1901-1917 рр.) /М. А. Низовий //Вісн. Харк. держ. акад. культури. — Х.: ХДАК, 2011. — Вип. 34. — С. 128-141.
2. Доманицкий В. Украинские издания 1900 г. //Киев. старина. — 1901. — № 3. — С. 175.
3. В. Д. Украинские издания 1900 года //Киев. старина. — 1901. — № 4. — С. 33-39.
4. Е[фре]мов С. Обзор украинских изданий за 1902 год //Киев. старина. — 1903. — № 1. — С. 48-52.
5. Поточный В. Обзор украинских изданий 1903-го года //Киев. старина. — 1904. — № 3. — С. 123-131.

6. Поточный В. Обзор украинских изданий 1904-го года //Киев. старина. — 1905. — № 5. — С. 124.
7. Доманицький В. Українська література в 1906 році. //Україна. — 1907. — № 1. — С. 102-127.
8. Доманицький В. Українське письменство року 1908: (Бібліогр. огляд) //Рада. — 1909. — 17 берез.
9. Шевченко З. Українська література в Росії 1911 року: видання за січень, лютий і березіль //Рада. — 1911. — 20 квіт.
10. Бойко І. З. Українські літературні альманахи і збірники XIX — початку XX ст. — К.: Наук. думка, 1967. — С.3-21.
11. Шевченко З. Українська література в Росії 1911 року: Видання за июль, август і сентябрь //Рада. 1911. — 19 окт.
12. Франко І. Зібрання тв. У 50 т. Т.41. — К.: Наук. думка, 1984. — С. 101.

Надійшла до редколегії 01.08.2012 р.

УДК 070(801.8)

О. Л. БІЛИЧЕНКО

ВНЕСОК ФРАНЦУЗЬКИХ ПОСТСТРУКТУРАЛІСТІВ У СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНЕ РОЗУМІННЯ ТЕКСТУ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Розглядаються проблеми вивчення художнього тексту в соціальних комунікаціях. Особливу увагу приділено теоріям Р. Барта та Ж. Дерріди.

Ключові слова: соціальні комунікації, текст, художня література.

Рассматриваются проблемы изучения художественного текста в социальных коммуникациях. Особое внимание уделяется теориям Р. Барта и Ж. Дерриды.

Ключевые слова: социальные коммуникации, текст, художественная литература.

In the article attention is paid to problems of art the text of social communication. There are discovery of R. Bart and G. Derrida.

Key words: social communication, text, literature fiction.

Специфіка сучасного гуманітарного знання визначається впливом постструктуралістсько-деконструктивістсько-постмодерністського комплексу, який сформувався на основі синтезу загально-теоретичних і методологічних принципів, понятійного апарату й аналітичного інструментарію, вироблених у постмодерну епоху.

Комунікативістика через специфічне тлумачення поняття «текст» уносить у дослідження художньої літератури нові мотиви, актуалізуючи і змушуючи переглядати традиційні підходи та концепції, оскільки різні науки можуть мати однаковий об'єкт, але

різні предмети. Тексти переходять з одного в інший через простір і час.

На особливу увагу заслуговує розуміння тексту художньої літератури французькими постструктуралістами, оскільки вони заклали основи для подальшого вивчення тексту з позицій соціокомунікативістики.

Досліджуючи специфіку художньої літератури початку XXI ст. в контексті розвитку системи соціальних комунікацій, слід згадати працю Б. Парамонова «Кінець стилю», де увага зосереджується на розриві сучасної літератури зі старими парадигмами, «стильовими епохами» в розвитку літератури, наголошуючи на еклектичності, плюралістичності, ненормованості, маргінальності й позбавленості стилю сучасної літератури й культури в цілому [6]. Спроби виявити певну структурність, нові доміанти розвитку Б. Парамонов трактує як провінціалізм. У своїх міркуваннях дослідник фактично підтверджує постмодерністську стратегію Ж. Дерріди. У дослідженні науковець наводить ознаки нової літератури, зокрема принципову відмінність сучасної літератури від соцреалізму, увагу до особистості й домінування маргінальних явищ, які є сучасними модифікаціями спільних для перехідних епох і кризових періодів типологічних ознак. Зміна концепції людини — основний критерій зсуву культурних епох і окремих літературних циклів, як переконували у своїх працях Л. Я. Гінзбург, Д. С. Лихачов, А. М. Панченко [5, 7, 8].

Слід зазначити, що названа література має цінність для нашого дослідження, але вона все ж стосується тільки окремих питань теорії соціальних комунікацій.

Мета статті — проаналізувати внесок французьких науковців у вивчення тексту художньої літератури, що є основою для досліджень у цій галузі у вітчизняній науковій думці.

Текст як одиниця літературно-художньої комунікації перетворився на спеціальний об'єкт досліджень, що відзначаються структурно-семіотичною спрямованістю. На розвиток цього напрямку вплинули «Структуральна антропологія» Леві-Строса, згідно з якою лінгвістичний метод є взірцем для інших гуманітарних наук, й «Елементи семіології» Р. Барта, котрий синтезував у популярній формі ідеї раннього структуралізму, об'єднавши їх на основі лінгвістичної моделі [2].

Деякі науковці трактують літературу як символічне знаряддя дії людини для виконання її побутових ролей у суспільному житті. У такому сприйнятті література постає формою символічного впливу, завдяки якій здійснюється процес соціалізації.

Доречно згадати розуміння літератури Робером Ескарпі. Впливовий французький учений визначив сучасний образ досліджень

у галузі літератури. Він розглядав книгу одночасно як предмет і знак. Досліджуючи сутність комунікативних відносин «письменник — читач» у таких працях, як «Революція книги» (1965), автор вважав зв'язок між письменником і аудиторією пасивним обміном, лише потенційною комунікацією через писемний характер книги — літературного твору, що відокремлює процес написання від процесу читання [1, с. 127].

Р. Ескарпі переконував, що в літературу входить усе те, що є апаратом її розповсюдження — виробництво книжок, ринок споживання. Таке розуміння літератури було результатом сприйняття книги як основної форми існування літератури в сучасну добу і виявляло багатоманітність та різноманітність аспектів суспільного функціонування літератури.

Деконструктивістська теорія комунікації розроблена Ж. Деррідою. Її сутність полягає у відході від розуміння комунікації як процесу переважно знакового. Згідно з теорією Дерріди, значення знаку як засобу комунікації полягає не в самому тексті, а в його розумінні і ставленні до знаку учасників комунікації.

Яскравим прикладом дослідження тексту деконструктивістами є праця Ж. Дерріди, який пише, що тексти народжуються, розвиваються, набувають слави і живуть у злиднях, утрачають гідність, помирають дурною смертю, деградують і таке інше [6].

Складно організоване багатосмислове гетерогенне утворення, що виникає в розгортанні й у взаємодії різноманітних семіотичних просторів і структур як практика означення в чистому становленні й здатності генерувати нові смисли, набуває в Дерріди назви тексту.

Тексту Дерріди властиві внутрішня неоднорідність, багатомовність, відкритість, множинність, інтертекстуальність. Він походить з інших текстів, щодо інших текстів. Текст не має меж: зв'язки елементів, що несуть смисл, у ньому нелінійні.

Філософ відмовляється від інтерпретації тексту як суто лінгвістичного феномену в розумінні усного й писемного мовлення, поширює поняття тексту і на немовні семіотичні об'єкти, на весь світ, що розглядається в категоріях тексту, і таким чином «текстуалізується».

Для Ж. Дерріди не існує чіткого розмежування текстів на літературний і нелітературний. Це зближення дослідницьких уявлень про об'єкт гуманітарного пізнання пояснюється соціокомунікативною природою людської діяльності. Будь-який твір несе в собі для іншої людини повідомлення, яке може сприйматися. Ця об'єктивна властивість творів, створених людиною і таких, що сприймаються іншою людиною, усвідомлюється й розглядається в широкому розумінні як «текст».

Реконструкція, за переконанням Дерріди, в основному й спрямована на подолання уявлення про текст як суто лінгвістичний феномен. Дослідник прагнув довести, що базові філософські поняття мають риторичну, літературну основу і будь-яке поняття риторики ґрунтується на певних метафізичних припущеннях. Тому в межах вузького розуміння тексту як лінгвістичного феномену все має підлягати риторичному аналізу, але водночас з тим слід пам'ятати про деконструктивні питання-сумніви щодо автентичності цієї риторики та її інструментарію.

Зміна Деррідою поняття «текст» руйнує опозицію «текст — контекст». Відкритість не тільки тексту, але й контексту, вписаного в безмежну кількість інших, ширших контекстів, долає різницю між текстом і контекстом, мовою та метамовою.

Здійснена Деррідою «текстуалізація» реальності веде до руйнації межі між різними мовами культури, насамперед між філософією й літературою. Дерріда відмовляє філософії в статусі «верховної науки», яка репрезентує буття, розглядає філософський дискурс поза його зацікавленістю іншими, іде шляхом зближення філософії з літературою. Він вважав, що література й мистецтво безпосередньо пов'язані з життям. У літературі його приваблювали багатомірний спосіб мислення, багатозначність.

Реконструкція не зміщує й не протиставляє сувору філософію й літературність, але вводить їх у контекст творчого спілкування, де інтуїція, фантазія, вигадка — необхідні ланцюги аналізу, як і закони формальної логіки.

Виникають нові форми дискурсу, мутантні жанрові утворення — результат «подвійного письма». Деконструктивістська критика — філософська й художня одночасно, про що свідчить більшість праць науковця. Здійснювалася не тільки своєрідна естетизація філософії — указувався один з можливих шляхів оновлення літератури.

Реконструкція, на думку Дерріди, має охоплювати весь культурний інтертекст. Сам філософ звертався до праць Геракліта, Сократа, Платона, Арістотеля, Руссо, Гегеля, Канта, Гуссерля, Хайдеггера, Барта, Фуко, а також творів літературного авангарду — Малларме, Арто, Джойса, Целана й інших. Культурна пам'ять людства, зокрема маргінальні її сфери, виводиться зі стану пасивності, беручи участь у процесі мислення, пізнання, творчості.

Розглядаючи літературу як форму одночасного буття і спілкування людей різних епох, процес читання можна представити діалог у культурі: діалог з героями твору, діалог з автором, діалог з критиками й читачами, синхронний і діахронний.

Художній текст, згідно з Р. Бартом, позасуб'єктна структура, а власник-розпорядник самого тексту — це читач. Текст

є автономним явищем культури, засобом входження тексту в культуру — його інтерпретація.

Необхідність надавати нові визначення Р. Барт пояснює загальним епістемологічним зрушенням, яке скасувало попередні уявлення про об'єкт дослідження та роль суб'єкта. Співвідношення твору й тексту — це ключова проблема, яка все більше досліджується. Від вивчення творів у їх жанровій типології відбувається поворот до глибокого аналізу тексту, передачі усного мовлення письмово й до дослідження сприймання тексту його читачами [2, с. 384].

Р. Барт, котрий працював на межі літератури, лінгвістики, семіотики, глибоко проаналізував писемність як знакову систему та відносини між суб'єктом писемності й мовою. Він зазначає, що в традиціях постмодернізму літературний твір постає більше як «текст», а не «твір». Текст стає відкритим у «безкінечність того, що означає», і сам починає брати участь у створенні нових смислів, на відміну від «твору», який «моноїстичний», замкнений, цілісний, статичний. Таким чином література виходить на інший рівень культурного, психологічного й соціального побутування. Вона розглядається як передчуття змін, які відбуваються в інформаційному середовищі.

Таким чином, виникнення нового об'єкта — тексту пояснює Барт зміною методу дослідження. Раніше на позицію спостерігача в наукових дослідженнях не зважали, тобто вважали абсолютною й об'єктивною. Через зміни, що відбулися в усіх наукових дисциплінах позицію спостерігача почали аналізувати. Дослідник впливає на об'єкти свого пізнання, отже зміни, які вносяться ним, повинні бути виявлені. Тому «об'єктивно» описати подію неможливо. Р. Барт аналізує авторитетну роль автора. Науковець доводить, що ймовірно численне та різне прочитання художніх творів. Так він вводить поняття тексту, що виникає в процесі читання [2, с.415]. Множинність текстів може міститись у будь-якому творі. Текст існує тільки в дискурсі. Барт зазначає, що текст — це не застигле визначення, а навпаки — те, що виникає в русі, й наводить ознаки тексту.

1. Текст пізнається, усвідомлюється крізь своє ставлення до знаку. Увесь твір функціонує як знак.

2. Текст символічний, тобто твір, усвідомлений, сприйнятий та прийнятий в усій повноті своєї символічної природи — це і є текст. Барт порівнює текст з мовою — у тексті, так само як і в мові, є структура, але відсутні об'єднуючий центр, закритість.

3. Тексту властива множинність. У ньому здійснюється множинність сенсу, викликана просторовою багатолінійністю означуваних, із яких він створений, що повертає до етимології слова «текст».

4. Текст не варто розглядати як кількісну категорію. Марна будь-яка спроба реального розмежування твору й тексту. Недоцільно стверджувати: «твір — це класика, текст — авангард». Відмінність у тому, що твір є матеріальним фрагментом, який займає певну частину книжкового простору, а Текст — поле методологічних змагань. Твір може вміститися на долоні, текст набуває відтворення в мові, існує тільки в дискурсі.

5. Текст не обмежується понятійною площиною «благонадійної» літератури, не підлягає долученню до жанрової ієрархії, навіть до звичайної класифікації.

6. Текст пізнається, осягається через своє відношення до знаку. Замкнений твір зводиться до певного означуваного. Твір у цілому функціонує як знак і закономірно, що він є однією з основних категорій цивілізації знаку, і навпаки — у Тексті означуване екстраполюється в безмежність майбутнього.

7. Текстові притаманна багатозначність, тобто має не просто кілька значень, але те, що в ньому здійснюється властива йому множинність сенсу, яка є такою, що не підлягає усуненню, а не такою, що є тільки припущенням. У Тексті немає мирного співіснування сенсів, значень — Текст перетинає їх, рухається крізь них, відтак він не підпорядковується навіть плюралістичному тлумаченню, у ньому відбувається вибух, розщеплення всіх сенсів. Множинність Тексту зумовлюється не двозначністю складових його змісту, а, так би мовити, просторовою багатолінійністю означуваних, із яких він зітканий.

8. Текст потребує, щоб ми усунули або хоча б скоротили дистанцію між письмом і текстом, не намагались екстраполювати сильнішу персону читача на твір, а об'єднували читача й письмо в спільну знакову діяльність. Текст — це такий соціальний простір, у якому не сховається жодна мова й жодний суб'єкт, який промовляє, не буде суддею, господарем, політиком, сповідником, дешифрувальником, і теорія Тексту невпинно зливається з практикою письма.

Поняття тексту Р. Барта набагато складніше за поняття твору. Стосовно характеристики тексту говориться про гру, виконання, процес, невичерпність, множинність, інтертекстуальність, символічність, а також про задоволення.

Бартівський Текст, зазначають науковці, це відновлений у правах інтертекст, один з його різновидів. Він виникає в результаті трансформації, що реконструює або перетворює попередні категорії як поле методологічних операцій і існує тільки в дискурсі.

Барт наполягає на можливості створення читачем на основі «гено-тексту» нового семіотичного утворення, нового культурного

простору. Він наводить кілька відмінностей твору й тексту, серед яких основними є такі:

- твір замкнений — текст відкритий у безмежність;
- твір «малосимволічний» — текст цілком символічний;
- твір «моноїстичний» — текст характеризується смисловою множинністю;
- твір можна перерахувати, а прочитання тексту — акт одnorазовий;
- твір претендує на оригінальність — текст принципово «другорядний», він складається з цитат, посилань, які проходять крізь нього;
- твір цілісний — текст динамічний: це процес утворення смислів;
- твір належить авторові, що зумовлено дійсністю життя й культури;
- твір — об'єкт використання, текст — об'єкт задоволення;
- твір написаний «одною мовою» — текст є багатозначним, він здійснює своєрідну соціальну утопію, випереджаючи Історію. Він робить прозорим якщо не соціальні, то хоча б мовні відношення, у його просторі жодна з мов не має переваги перед іншою, вони вільно циркулюють;
- текст випереджає твір, а не є продуктом його розпаду;
- текст і твір не заперечують один одного — вони існують у різних площинах.

Стосовно категорії автора Р. Барт був не схильний до казуального пояснення літературного твору через авторську біографію чи авторську особистість. Він наголошував на тому, що вже сам процес письма нівелює індивідуальність, оскільки, за його переконанням, говорить не автор, а мова [4, с. 389]. Заміна автора скриптором, на думку дослідника, усуває будь-які претензії на однозначність прочитання і визначення остаточного, єдино правильного смислу й уможливорює невпинний процес вивільнення значень. Ціною «смерті автора» здійснюється «народження читача», що відтепер стає тим простором, де відбиваються всі цитати, з яких складається письмо. Питання про наявність або відсутність авторського диктату стає одним із вирішальних в утворенні опозиції «твір-текст». Слід зауважити, що мотив смерті автора виник після розквіту структуралізму в 60-х рр. Р. Барт першим у «Смерті автора» домагався «ампутації індивідуума» в літературі та функціонального трактування автора як виконавця певної інституціональної діяльності. У статті «Від твору до тексту» він принципово розрізняє твір як традиційне поняття і текст як «новий» об'єкт, що виник у результаті перетворення старих категорій [3].

Але можна назвати причини невдачі структурально-семіотичних досліджень літератури. По-перше, семіотичний підхід у літературі фокусується на смислі й не зважає на емоційний елемент, який є надзвичайно важливим для більшості читачів, включаючи естетичне задоволення від читання. У центрі структурально-семіотичних досліджень перебували загальні структури, пересічного ж читача цікавили сингулярність тексту, його неповторність, несподіваність, саме те, заради чого читач і відкриває книгу, навколо чого формується унікальний досвід читання художньої літератури. Структуралізм залишався байдужим до зв'язків між текстом та його екзистенційним і історичним контекстом. Нарешті, структуралісти прагнули пояснити досвід художньої літератури тільки на основі «нааявного»: вони демонстрували зневагу до лагун тексту й актів їх заповнення читачами, навколо яких і відбувається процес читання. На загальному рівні семіотика демонструє свідоме заперечення психологізму, недоречного під час аналізу культурних продуктів, що містять надзвичайно помітний відбиток індивідуальності та суб'єктивізму. Гомологія мови й літератури не виправдана, оскільки в літературі принципово інший тип знаків і принципово відмінна організація знакового простору. Тому використання семіотичних ідей і методів не завжди може бути виправданим з теоретичної точки зору.

Отже, теорія соціальних комунікацій уможливить глибше проникнути в літературу, визначити, що в прочитаних творах є важливим, об'єднати прочитане в змістовну цілісність. Застосування соціокомунікативістики в дослідженні феномену художньої літератури сприятиме формуванню загальних понять, які б упорядкували інформацію, отриману в процесі читання.

Але без літературознавчих категорій автора, читача, відображення дійсності, творчості, експресії, суспільної генези, функцій літератури, рецепції неможливе поглиблене розуміння й пізнання художньої літератури. Обов'язковим є застосування понять жанру, композиції, стилю, ідеї, наратора, персонажа, внутрішнього монологу, художнього світу. Ці елементи дуже значущим, але закони конструювання цілісності, контексти, залежності, подібності, спорідненості, зв'язки, утворення конкретного читацького досвіду може здійснити саме теорія соціальних комунікацій, яка актуально доповнить літературознавство та створить панорамний образ художньої літератури.

Останнє має відповідати постулатам об'єктивності, раціональності, універсальності, верифікативності, побудови узагальнень на основі збирання й зіставлення відповідної кількості незаперечних фактів. Теорія соціальних комунікацій має стати підсумком зведення до спільного знаменника результатів, отриманих

в окремих дослідженнях художньої літератури, зокрема у формалістських, феноменологічних, структуральних теоріях. Вона має проникнути в мікро- та макрокосм і виразити його в інтелектуальний спосіб, оскільки пізнання літератури залежить не від різновиду мови й форми дискурсу, а від змісту, стосовно якого здійснюється комунікація.

Але саме принципи тексту, закладені теоріями Р. Барта та Ж. Дерріди, найперспективніші для соціально-комунікаційного напрямку вивчення сучасної художньої літератури. Накопичений матеріал є важливою основою для пошуків у цій сфері і слугує теоретико-методологічним фундаментом для подальших досліджень.

Список літератури

1. Баркер Р. Э. Жажда чтения / Р. Э. Баркер, Р. М. Эскарпи. — М. : Книга, 2000. — 206 с.
2. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Р. Барт / Пер. с франц. — М. : Прогресс, 1989. — 616 с.
3. Барт Р. От произведения к тексту / Р. Барт // Вопросы литературы. — 1988. — № 11. — С. 28.
4. Барт Р. Смерть автора / Р. Барт // Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. — М. : Прогресс, 1994. — С. 384–391.
5. Гинзбург Л. Я. Литература в поисках реальности / Л. Я. Гинзбург. — Л. : Сов. писатель, 1987. — 399 с.
6. Деррида Ж. Введение / Ж. Деррида // Гуссерль Э. Начало геометрии. — М., 1996. — 250 с.
7. Лихачев Д. С. Текстология (На материале русской литературы X — XVII веков) / Д. С. Лихачев. — М. : Наука, 1983. — 639 с.
8. Панченко А. М. О русской истории и культуре / А. М. Панченко. — СПб. : Азбука, 2000. — 464 с.
6. Парамонов Б. Формализм: метод или мировоззрение / Б. Парамонов // Новое литературное обозрение. — 1995. — № 14. — С. 35–50.

Надійшла до редколегії 10.08.2012 р.

УДК 016:011+025.4.036

О. Л. ПРОМСЬКА
Л. В. ГЛАЗУНОВА

СУЧАСНІ МЕТАБІБЛІОГРАФІЧНІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ: ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ І РЕГІОНАЛЬНИЙ РІВНІ

Охарактеризовано сучасні вітчизняні метабібліографічні ресурси та напрями їх подальшого створення в електронному середовищі. Презентовано новий проект харківських бібліотек «Метабібліографія Харківщини».

Ключові слова: бібліографія бібліографії, метабібліографія, електронна бібліографія, метабібліографічні ресурси, метабібліографічні бази даних, Харківська область, метабібліографія Харківщини.

Охарактеризованы современные отечественные метабблиографические ресурсы и направления их дальнейшего создания в электронной среде. Презентован новый проект харьковских библиотек «Метабблиография Харьковщины».

Ключевые слова: *библиография библиографии, метабблиография, электронная библиография, метабблиографические ресурсы, метабблиографические базы данных, Харьковская область, метабблиография Харьковщины.*

It is describes in details modern native metabibliographic resources and trends of it's further creation in digital environment. The new project of libraries of Kharkiv region «Metabibliography of Kharkiv» are presented.

Key words: *bibliography of bibliographies, metabibliography, electronic bibliography, metabibliographic resources, metabibliographic databases, Kharkiv region, metabibliography of Kharkiv.*

Метабібліографія (інші назви: бібліографія бібліографії, бібліографія другого ступеня) — особливий вид бібліографії, призначенням якого є інформування суспільства про бібліографічні ресурси (окремо видані бібліографічні покажчики, ґрунтовні прикнижкові та пристатейні списки літератури, бібліографічні реєстри в часописах, огляди літератури тощо).

Перші спроби надати бібліографічну інформацію про українські бібліографічні посібники (далі ВП) відбувалися ще в другій половині ХІХ ст. Провідні бібліографи України приділяли важливе значення метабібліографії й активно сприяли її розвитку. У ХХ ст. окремі українські бібліографи, бібліотеки й інформаційні установи працювали над підготовкою універсальних і галузевих, ретроспективних і поточних метабібліографічних покажчиків.

90-і рр. ХХ ст. ознаменували початок сучасного розвитку метабібліографії в Україні. Україна здобула незалежність, що змінило функціонування всіх сфер життєдіяльності. Припинили свою діяльність всесоюзні бібліографічні центри, зокрема й у галузі метабібліографії. Українська метабібліографія почала розвиватися у власному напрямі.

Характеристиці українських метабібліографічних посібників приділялася увага в багатьох рецензіях, статтях, навчальних посібниках. Однак сучасний стан розвитку галузі метабібліографії в Україні (90-і рр. ХХ ст. — поч. ХХІ ст.) не є достатньо вивченим. Окремі аспекти висвітлювалися в публікаціях Г. Швецової-Водки [22—24], В. Кононенка [10], О. Промської [17, 18], Т. Заморіної [7], О. Михайлової та В. Кисельової [9, 11, 13], Л. Трачук [19] та ін.

Мета статті — здійснити узагальнений огляд стану сучасної української метабібліографії та окреслити шляхи її подальшого розвитку.

У 90-х — 2000-х рр. значні зрушення відбулися в універсальній ретроспективній метабібліографії України. Над підготовкою універсальних ретроспективних покажчиків другого ступеня спільно й окремо працюють такі провідні бібліотеки України, як Національна парламентська бібліотека України (далі НПБУ) та Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (далі НБУВ). У 90-х рр. ХХ ст. НБУВ у співробітництві з НПБУ й Археографічною комісією НАН України підготували 2 випуски «Джерел українознавства» — «Вітчизняні бібліографічні джерела» [5] і «Бібліографія бібліографічних посібників українських періодичних видань» [6]. Незважаючи на певні недоліки (пропуски, недосконалу структуру), ці метабібліографічні покажчики відіграли важливу роль у розвитку української метабібліографії. Вони облікували значний масив покажчиків неперіодичних (у першому випуску) та періодичних (у другому) видань, які друкувалися на території України.

На початку 90-х рр. ХХ ст. НПБУ облікувала науково-допоміжні БП за 1981—1990 рр. [16], а у 2011 р. видала метабібліографічний покажчик, у якому подано інформацію про БП, що підготовлені бібліотеками різних типів і форм власності, науковими й іншими установами, окремими громадянами і вийшли друком в Україні впродовж 1991—2005 рр. [15]. У 2000-х рр. бібліотека вперше опублікувала оригінальні покажчики змісту відомого поточного рекомендаційного БП — «Календаря знаменних і пам'ятних дат» (К., 2008, 2009). Упродовж 1998—2007 рр. на сторінках фахових часописів «Бібліотечна планета» і «Вісник Книжкової палати» спеціалісти НПБУ публікували метабібліографічні огляди, присвячені бібліографічній діяльності як окремих обласних універсальних наукових бібліотек (ОУНБ), так і загалом публічних бібліотек окремих областей.

У 90-х — 2000-х рр. в Україні видавалися зведені каталоги бібліографічних списків і покажчиків літератури, підготовлених бібліотеками однієї системи або одного міста. Виходять друком бібліографічні праці, в яких обліковуються неопубліковані бібліографічні джерела та зарубіжні БП, що надійшли до фондів українських бібліотек.

Збільшується кількість ювілейних і «підсумкових» видань українських бібліотек, у яких, зазвичай, наявний розділ, присвячений їхнім БП. Серед останніх таких видань назвемо бібліографічний покажчик Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка (далі ХДНБ) [21].

Порівняно з 50—80-ми роками ХХ ст. останнім часом суттєво збільшився відсоток покажчиків бібліографічних посібників, які готуються ОУНБ. Серед них — метабібліографічні покажчики,

що репрезентують бібліографічні напрацювання бібліотек за певний період (ретроспективні універсальні) або ті, які присвячені певній місцевості (показчики краєзнавчих БП).

На початку 2012 р. вийшов друком перший в історії української бібліографії показчик метабібліографічних посібників (показчик третього ступеня) — «Українські метабібліографічні посібники (кінець XIX — початок XXI ст.)» [20]. У виданні описано метабібліографічні посібники, що друкувалися на історичній території України з кінця XIX ст. до 2010 р. (всього подано 506 позицій). Виокремлено 4 основні розділи: «Універсальні метабібліографічні посібники загальноукраїнського охоплення», «Показчики бібліографічних видань бібліотек та інших установ», «Галузеві метабібліографічні посібники», «Краєзнавчі бібліографічні посібники». Більшість джерел у показчику проанотовано, подано рецензії на метабібліографічні посібники. Науково-допоміжний показчик третього ступеня надає можливості виявити як досягнення української метабібліографії, так і наявні лакуни в метабібліографічному забезпеченні окремих галузей.

Галузеві метабібліографічні видання за останнє двадцятиріччя збагатилися показчиками другого ступеня із сільськогосподарських, юридичних наук, художньої літератури й літературознавства, історії України. Українськими бібліотеками практикується підготовка науково-допоміжних БП з різних галузей, зокрема й персональних чи біобібліографічних, у яких виокремлено спеціальні розділи, де акумулюються відомості про бібліографічні публікації з теми показчика. Порівняно з 50—80-ми роками XX ст. ширшого метабібліографічного забезпечення набули юридичні та сільськогосподарські науки. Однак багато галузей, які раніше були забезпечені метабібліографічною інформацією, нині не отримали оновлених метабібліографічних показчиків. Серед них — природничі, технічні, педагогічні, медичні науки, математика, мовознавство, мистецтво тощо.

Інституціонально створення метабібліографічних посібників не обмежується на сучасному етапі виключно діяльністю бібліотек. Зокрема, у 2010 р. фахівці Інституту енциклопедичних досліджень НАН України видали показчик «Науковці України XIX—XX ст.» [14], в якому обліковано персональні та біобібліографічні видання про понад 1000 осіб, котрі мають докторський ступінь. Як зауважують укладачі, видання не претендує на повноту відображення матеріалу і «це лише перший крок до створення метабібліографії науковців України» [14, с. 3]. Його головна мета — створення джерелознавчої бази для укладання енциклопедичного довідника «Науковці України XX — XXI століть», розширення пристатейної бібліографії в «Енциклопедії Сучасної

України», а також дослідження розвитку й оцінка сучасного стану української персональної біобібліографії, зокрема видань, присвячених ученим [14, с. 3].

Активну діяльність щодо розвитку історичної і краєзнавчої метабібліографії здійснює Національна історична бібліотека України (НІБУ). Бібліотека друкує п'ятирічні зведення відомостей про краєзнавчі БП, які готують провідні бібліотеки України, ОУНБ, найбільші центральні районні бібліотеки. З другої половини 90-х рр. ХХ ст. на основі зведень розпочато підготовку аналітичних оглядів краєзнавчої бібліографічної продукції бібліотек України. Однак доцільніше було б, щоб ці аналітичні огляди вміщувалися безпосередньо в покажчиках краєзнавчих БП. У 2011 р. НІБУ як всеукраїнський центр історичної бібліографії опبلікувала ґрунтовний метабібліографічний покажчик «Бібліографічні посібники з історії України та архівні довідники, 1991—2010» [3].

Окрім практичної діяльності з обліку краєзнавчих БП та їх відображення в ретроспективних метабібліографічних виданнях, НІБУ зробила внесок у розгляд методичних проблем української метабібліографії. У 1993 р. вийшли друком «Методичні рекомендації по складанню покажчиків краєзнавчих бібліографічних посібників», які активізували діяльність українських публічних бібліотек з підготовки метабібліографічних покажчиків, присвячених тій чи іншій місцевості України. Зважаючи на те, скільки років минуло з часу видання рекомендацій та актуальність теми краєзнавства практично в усіх сферах, НІБУ варто запланувати перевидання суттєво доповнених методичних матеріалів, які б відповідали потребам сьогодення.

У 2000-х рр. кардинальні зміни відбулися в поточній метабібліографії України. З 2008 р. НІБУ припинила облік БП у поточному бібліографічному покажчику «Бібліотекознавство і бібліографія України» [4] та започаткувала випуск щорічника «Метабібліографія України» [12]. На сьогодні вийшло друком три випуски щорічника (перший облікував БП за два роки), які презентують українську бібліографічну продукцію 2007—2010 рр.

Помітно втратила свої позиції перспективна метабібліографія в Україні. За винятком поодиноких випадків, майже не практикується підготовка планів укладання бібліографічної продукції, зокрема координаційних для декількох бібліотек. Корисними в цьому напрямі могли б бути веб-сайти бібліотек та інших інформаційних установ, на яких можна оперативно поновлювати інформацію про БП, що готуються до друку чи розробляються в електронній формі [18, с. 10].

Активне впровадження новітніх інформаційних технологій у діяльність бібліотек змінило уявлення про бібліографію загалом

і метабібліографію зокрема. В останні роки, у зв'язку зі значним збільшенням кількості користувачів Інтернету, набуває поширення позитивний досвід опублікування метабібліографічної інформації на сайтах бібліотек різних систем і відомств, інших інформаційних установ. Віддалених користувачів інформують про бібліотечні каталоги, бібліографічні картотеки, друковані та неопубліковані БП, власні електронні БД, електронні бібліографічні ресурси інших виробників [17].

Українські бібліотеки працюють над створенням БД, які обліковують друковані БП і бібліографічні БД, публікують друковані покажчики БД. Однак поки що такий досвід не набув плановості й системності. Нині найнагальнішим є створення універсальної метабібліографічної БД і розміщення її в мережі Інтернет.

Вихід друком першого покажчика БД в Україні пов'язана з діяльністю УкрІНТЕІ в 90-х рр. ХХ ст. У 1995 р. УкрІНТЕІ видав каталог «Базы данных НТИ Украины» [2]. До каталогу ввійшло 109 описів баз і банків даних. Про кожен БД подавалися такі відомості: назва, виробник, адреса виробника, спосіб доступу до БД (online/offline), розповсюджувач, адреса розповсюджувача, тип БД, зміст, предметна область, дескриптори, обсяг БД, ретроспектива БД, актуалізація, географічні межі, мова, джерело, відповідальний. У 1998 р. вийшов друком доповнений каталог — «Базы даних НТЕІ України». На жаль, зміст каталогу був обмежений відомчим підпорядкуванням. До нього не ввійшли описи ресурсів бібліотек системи Міністерства культури і мистецтв, Національної академії наук України тощо.

Відомості про бібліографічні БД можна знайти також у виданнях інших бібліотек (наприклад, в анотованому каталозі НБУВ «Базы даних служби довідково-бібліографічного обслуговування» [1], анотованому покажчику «Каталоги, картотеки та бази даних Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка» [8]), але такі покажчики є нечисленними.

У 1997 р., використовуючи СУБД MS ACCESS, спеціалісти УкрІНТЕІ також створили першу в Україні БД для обліку БД — «Метабазу БД НТЕІ України». Слід зазначити, що цією назвою був визначений новий тип БД, що створюється для обліку інших БД. Про кожен БД подавалися такі відомості: назва, виробник, тип БД, зміст, ретроспектива БД, актуалізація, географічне поширення тощо. До метабази, серед іншого, ввійшли відомості про бібліографічні БД («Каталог НТБ», Український РЖ «Джерело», реферативні видання ВІНІТІ, реферативні видання БД «Current Contents» Інституту наукової інформації (ISI) США), довідково-бібліографічні БД (Інформаційно-довідкова БД нормативно-технічних документів) тощо. Було передбачено

щорічну актуалізацію «Метабази БД НТЕІ України» завдяки анкетуванню власників БД, однак роботу було припинено у зв'язку з відсутністю фінансування.

Галузева метабібліографічна БД «Краєзнавчі ресурси бібліотек України» створена НІБУ на базі програмного забезпечення ІРБІС та вільно доступна на сайті бібліотеки (<http://www.dibu.kiev.ua>). Станом на червень 2012 р. БД містить бібліографічні описи українських краєзнавчих БП 2001—2010 рр. і дозволяє здійснити пошук за автором, назвою БП, ключовими словами, роком видання. Вищезгаданий покажчик НІБУ «Бібліографічні посібники з історії України та архівні довідники, 1991—2010» також існує як метабібліографічна БД, але, на жаль, БД немає на сайті бібліотеки, хоча покажчик у «вордівському» вигляді є на сайті НІБУ.

На сучасному етапі в ХДНБ обговорюється проект «Метабібліографія Харківщини», який визначає типологічні, змістові, організаційні та технологічні аспекти створення вказаного метабібліографічного посібника.

За формою і місцем створення пропонується обліковувати: електронні та нонелектронні (традиційні) бібліографічні ресурси, що генеруються бібліотеками Харкова й області, які доступні в локальному та віддаленому режимах. Особливе значення надається перспективній інформації, яка дозволить уникнути дублювання та паралелізму в роботі установ.

Передбачається генерування універсальних і краєзнавчих метабібліографічних БД, об'єктами відображення в яких мають бути:

- 1) усі БП, створювані бібліотечно-інформаційними установами Харківщини;
- 2) БП, що відображають документи про Харківщину;
- 3) БД, що генеруються бібліотеками області;
- 4) БД про Харківщину;
- 5) електронні бібліографічні ресурси мережі Інтернет, присвячені регіону та ін.

Організаційно цю роботу можна скоординувати завдяки розподілу повноважень між провідними методичними центрами Харківщини: ХДНБ (координатор і відповідальний за проект), Харківською ОУНБ (координатор бібліотек Харківської області) та Центральною науковою бібліотекою Харківського національного університету імені В. Г. Каразіна.

Технологічний аспект проекту передбачає створення метабібліографічних БД на основі програмного забезпечення ІРБІС за принципами корпоративної каталогізації з можливістю генерації різноманітних друкованих та електронних жанрів: списків і покажчиків бібліографічних посібників, путівників тощо. Відповідна

інформація також має бути розміщена на сайті бібліотеки-координатора проекту.

Варто зауважити, що подібні ініціативи регіональних бібліографічних осередків дозволять якнайповніше акумулювати краєзнавчу метабібліографічну інформацію з подальшою інтеграцією її до всеукраїнського метабібліографічного ресурсу.

Загалом, аналізуючи сучасний стан української метабібліографії, слід констатувати, що ця галузь в Україні має як значні досягнення, так і немало проблем. Як уже неодноразово зазначалося, це насамперед пов'язано з відсутністю координаційного центру метабібліографії в Україні. Однак вихід друком нових ґрунтовних універсальних і галузевих метабібліографічних видань, активне створення продуктів електронної метабібліографії, планування нових проектів, пов'язаних із метабібліографією, свідчать про актуальність і необхідність розвитку української метабібліографії.

У зв'язку з цим подальшого вивчення потребують як окремі напрями розвитку української електронної метабібліографії, так і основні тенденції сучасної метабібліографічної діяльності в Україні загалом.

Список літератури

1. Бази даних служби довідково-бібліографічного обслуговування : анот. кат. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; [упоряд. Т. В. Добко]. — К., 1996. — 20 с.
2. Базы данных НТИ Украины : кат. / Укр. ин-т науч.-техн. и экон. инф. ; отв. сост.: В. И. Воронков, Е. П. Лотыш. — К., 1995. — Вып. 1. — 76 с.
3. Бібліографічні посібники з історії України та архівні довідники, 1991—2010 : наук.-допом. бібліогр. покажч. / ДЗ «Нац. іст. б-ка України» ; уклад.: О. А. Політова, В. П. Кисельова. — К. : Вид. дім «Вінніченко», 2011. — 104 с.
4. Бібліотекознавство і бібліографія України : бібліогр. покажч. за ... півріччя ... року / Нац. парлам. б-ка України. — К., 1971 — .
5. Джерела українознавства. Вип. 1. Вітчизняні бібліографічні джерела / Центр. наук. б-ка ім. В. І. Вернадського АН УРСР, Держ. республік. б-ка УРСР ім. КПРС, Археогр. комісія АН УРСР ; упоряд.: Б. В. Грановський, Н. М. Погребецька, С. О. Рильков, В. І. Костиря. — К., 1990. — 240 с.
6. Джерела українознавства. Вип. 2. Бібліографія бібліографічних посібників українських періодичних видань / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; уклад.: Н. М. Погребецька, Л. М. Ковінченко. — К., 1998. — 131 с.
7. Заморіна Т. Бібліографія бібліографії — важливе джерело інформації про бібліографічні ресурси України / Т. Заморіна // Вісн. Книжк. палати. — 2008. — № 2. — С. 11-12.
8. Каталоги, картотеки та бази даних Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка / Харк. держ. наук. б-ка ім.

- В. Г. Короленка ; уклад. : Г. П. Головіна [та ін.]. — Х., 1999. — 56 с.
9. Кисельова В. Формування краєзнавчих баз даних як перспективний напрям розвитку інформаційного забезпечення краєзнавства / В. Кисельова, О. Михайлова // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К., 2007. — Вип. 19. — С. 94-99.
 10. Кононенко В. Національна парламентська бібліотека України як центр професійної бібліографії / В. Кононенко // Від XIX до XXI століття : трансформація бібліотек у контексті розвитку суспільства : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 12—14 жовт. 2011 р. / Держ. закл. «Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка». — Х., 2011. — С. 252-256.
 11. Краєзнавчі бібліографічні ресурси бібліотек України, 2001—2005 : (за матеріалами дослідж.) // Краєзнавча робота в бібліотеках України : інформ. бюл. / Держ. іст. б-ка України ; підгот. О. В. Михайлова, В. П. Кисельова. — К., 2007. — Вип. 18. — 72 с.
 12. Метабібліографія України ... : бібліогр. покажч. : [щорічник] / Держ. закл. «Нац. парлам. б-ка України» ; упоряд. І. А. Ігнатецька ; наук. ред. В. О. Кононенко. — К., 2010 — ... 2007—2008. — 2010. — 264 с. ... 2009. — 2010. — 248 с. ... (2010). — 2011. — 279 с.
 13. Михайлова О. В. Еволюція технології підготовки краєзнавчої бібліографії другого ступеня / О. В. Михайлова, В. П. Кисельова // Бібліотека в контексті світової культури, науки, інформації : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., [Вінниця, 23—25 трав. 2007 р.] / Вінниц. обл. універс. наук. б-ка ім. К. А. Тімірязєва. — Вінниця, 2007. — С. 155-157.
 14. Науковці України XX—XXI століть : метабібліографія / Ін-т енцикл. дослідж. НАН України ; уклад.: М. Г. Железняк, Л. М. Гутник, Т. А. Галькевич. — К., 2010. — 478 с.
 15. Посібники наукової бібліографії, видані в Україні (1991—2005) : наук.-допом. бібліогр. покажч. : [в 2 ч.] / Держ. закл. «Нац. парлам. б-ка України» ; уклад.: Т. М. Заморіна, Н. І. Тертичка ; наук. ред. В. О. Кононенко. — К., 2011. — Ч. 1 2.
 16. Посібники наукової бібліографії, підготовлені бібліотеками України в 1981—1990 рр. : ретросп. бібліогр. покажч. / Держ. б-ка України ; уклад. В. О. Зелінська ; відп. ред. Т. М. Заморіна. — К., 1993. — 122 с.
 17. Промська О. Л. Метабібліографія і віртуальне середовище / О. Л. Промська // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. — К., 2010. — Вип. 27. — С. 191-199.
 18. Промська О. Л. Розвиток метабібліографії в Україні (кінець XIX — початок XXI ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 27.00.03 / О. Л. Промська ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К., 2011. — 18 с.
 19. Трачук Л. Електронна бібліографічна продукція на сайтах українських бібліотек / Л. Трачук // Бібл. вісн. — 2009. — № 3. — С. 6—11.

20. Українські метабібліографічні посібники (кінець XIX — початок XXI ст.) : наук.-допом. бібліогр. покажч. третього ступ. / Держ. закл. «Нац. парлам. б-ка України» ; Рівнен. держ. гуманіт. ун-т ; авт.-уклад. О. Л. Промська ; наук. ред. В. О. Кононенко ; наук. консультант Г. М. Швецова-Водка. — К., 2012. — 120 с.
21. Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка : (1886—2011) : кат. вид. Б-ки та публ. про її діяльність : до 125-річчя Харк. держ. наук. б-ки ім. В. Г. Короленка / Держ. закл. «Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка» : уклад.: О. П. Куніч, Н. І. Полянська, Т. О. Сосновська [та ін.]. — Х., 2011. — 456 с.
22. Швецова-Водка Г. Бібліографічні новинки Національної парламентської бібліотеки України / Г. Швецова-Водка // Бібл. форум України. — 2009. — № 4 (26). — С. 7-11.
23. Швецова-Водка Г. Бібліографічні ресурси України : стан, проблеми розвитку / Г. Швецова-Водка // Бібл. вісн. — 2000. — № 4. — С. 25.
24. Швецова-Водка Г. М. Бібліографічні ресурси України : загальна характеристика : навч. посіб. / Г. М. Швецова-Водка ; Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. — Рівне : РДГУ, 2000. — 205 с.

Надійшла до редколегії 23.07.2012 р.

УДК 347.78 : [004.738.5 : 655.41]

В. В. КАЇДИ

ВЗАЄМОДІЯ ЕЛЕКТРОННОГО КНИГОВИДАННЯ З ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИМИ СТРУКТУРАМИ

Розглянуто проблему взаємодії системи електронного книговидання з інформаційно-комунікаційними структурами; визначено особливості та напрями інтеграції елементів системи електронного книговидання й інформаційно-комунікаційних структур в електронному просторі.

Ключові слова: електронне книговидання, інформаційно-комунікаційні структури, комунікаційна взаємодія.

Рассмотрена проблема взаимодействия системы электронного книгоиздания с информационно-коммуникационными структурами; определены особенности и направления интеграции элементов системы электронного книгоиздания и информационно-коммуникационных структур в электронном пространстве.

Ключевые слова: электронное книгоиздание, информационно-коммуникационные структуры, коммуникационное взаимодействие.

The problem of the interaction of electronic publishing of information and communication structures is considered, peculiarities and trends of the integration of elements of electronic publishing and information and communication structures in the electronic space are determined.

Key words: *electronic publishing, information and communication structure, communication interaction.*

Сучасні інформаційні технології зумовлюють прискорення процесів генерації та формування нових інформаційних ресурсів і створення бази для розвитку електронного книговидання. Збільшення кількості електронних ресурсів і каналів їх трансляції якісно трансформуює всі галузі діяльності, які продукують, зберігають і транслують інформацію, особливо в електронному просторі. Спостерігається взаємопроникнення функцій і взаємозалежність у діяльності таких соціальних структур як видавництва, книго-торговельні організації, бібліотеки, ЗМІ, освітні заклади й ін. Цей феномен потребує розробки системних засад інформаційно-комунікаційної взаємодії означених інституцій в електронному просторі, що зумовлює актуальність теми дослідження.

Питання комунікаційної взаємодії інформаційних структур порушується в працях В. О. Ільганаєвої [3], О. М. Блюміна [1], С. В. Борисньова [2], Л. О. Лаврик [4] та інших. Аналіз наукових джерел надає змогу констатувати, що взаємодія соціальних структур, безпосередньо пов'язаних з електронним книговиданням, є складним багатовимірним комунікаційним феноменом. Але недослідженим аспектом є основні напрями взаємодії електронного книговидання з інформаційними структурами сучасного суспільства.

Мета статті — визначення основних напрямів взаємодії електронного книговидання з інформаційно-комунікаційними структурами в сучасних умовах.

Нині можна спостерігати процес конвергенції між різними соціальними інститутами, які поступово об'єднуються в документальні інформаційно-когнітивні системи різного рівня: локальні, регіональні, національні, міжнародні, глобальні, створюючи єдиний комунікаційний простір [3, с. 307].

У процесі взаємодії в межах і за допомогою комунікативної системи між різними суб'єктами комунікації здійснюється обмін інформацією, тобто відбувається комунікаційний процес. В. О. Ільганаєва зазначає, що комунікаційний процес — це процес становлення, розвитку і функціонування всіх соціальних систем, який забезпечує зв'язок між людьми та їх спільнотами, що уможливорює наступність поколінь і сприяє набуттю й передачі соціального досвіду, його збагаченню, розподілу праці й обміну її продуктами, організації спільної діяльності, трансляції культури [3, с. 172]. С. В. Борисньов трактує комунікаційний процес як послідовність взаємопов'язаних етапів, необхідних для здійснення інформаційного обміну: формулювання ідеї, кодування інформації, вибір каналу зв'язку та передача повідомлення, декодування

повідомлення, формулювання відповіді й передача його відправникові [2]. В. О. Ільганаєва також зазначає, що в комунікаційному процесі наявні такі основні елементи: джерело (відправник), повідомлення, канал, одержувач і зворотний зв'язок. У зв'язку з цим можна сказати, що комунікаційний процес в електронному книговиданні має джерело (відправника) — автора електронної книги, повідомлення у формі електронного видання, електронний канал, одержувача-споживача електронного продукту і зворотний зв'язок — зауваження і враження від отриманої інформації, а також подальшого споживання продуктів цього автора [3, с. 172–173].

Комунікаційну взаємодію В. О. Ільганаєва розуміє як процес установалення цілеспрямованого, фактично запрограмованого зв'язку між взаємодіючими суб'єктами комунікаційних відносин, результатом якого є зміна поведінки чи стану свідомості [3, с. 166].

У системі взаємодії електронного книговидання з іншими соціальними структурами формується, обробляється і зберігається структурована інформація про наявні в локальних центрах (бібліотеках, книжкових магазинах) електронні ресурси; систематично поповнюються дані про новостворені електронні видання (ця інформація надається в Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів); здійснюється їх статистичний аналіз (який проводить Книжкова палата України); надається інформація про створені електронні видання кінцевим користувачам (через ЗМІ); забезпечується доступ до них будь-якого користувача в інформаційному просторі (бібліотеках, системі книгорозповсюдження), які, у свою чергу, задовольняють різні інформаційні потреби, зокрема освітні (в освітніх закладах різного типу). Отже, схема інформаційно-комунікаційної взаємодії електронного книговидання з іншими інформаційно-комунікаційними інститутами проілюстрована на рис. 1. Слід зазначити, що інформаційно-комунікаційні структури, які функціонують у традиційному середовищі, мають налагоджений процес комунікаційної взаємодії із системою книговидання, але в електронному просторі взаємодія між цими структурами простежується нечітко й не має відлагодженого механізму.

Безперечно, в сучасних умовах інформаційні ресурси створюються та поширюються різними організаціями, що мають відмінності в організаційних, змістовних, інформаційних та інших характеристиках, які необхідно узгодити з єдиними стандартами з урахуванням усіх видів ресурсів, їх систематизації й інтеграції для підвищення ефективності подальшого їх використання як у традиційний спосіб, так і в електронному просторі. Зважаючи

на основні функції соціальних інститутів, які взаємодіють і ефективно використовують усі види різних електронних інформаційних ресурсів, виникає необхідність визначення їх взаємодії.

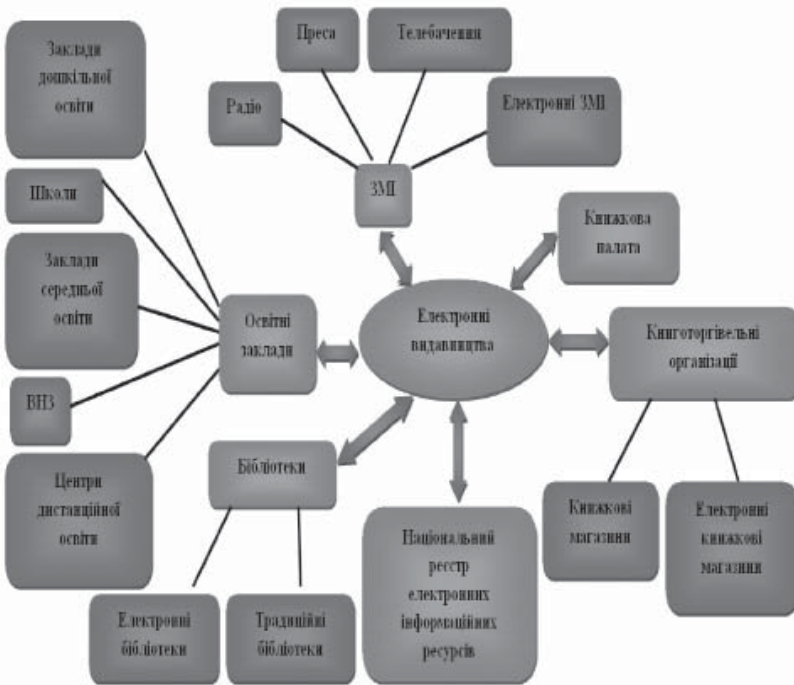

Рис. 1. Взаємодія електронного книговидання з інформаційно-комунікаційними структурами

Існуюча донині система формування та використання електронних інформаційних ресурсів — це структура, що охоплює безліч ресурсів, які сконцентровані в окремих центрах, організаціях та установах в інформаційному просторі. Кожен інформаційний центр (незалежно від ієрархічного рівня: регіонального або районного) у сфері свого функціонування має певну кількість користувачів електронних видань, які функціонують у локальній мережі. Такі групи користувачів, зазвичай не перетинаються. Крім того, кожен центр має різні канали комунікації з користувачами (зокрема особисте спілкування спеціаліста-експерта з користувачем, телефон, факс, пошта, газети, журнали, радіо, Інтернет тощо), а також з іншими центрами. Останній різновид каналів нині є рідкісним і має надзвичайно слабкі зв'язки, які, особливо на районному рівні, недостатньо розвинені, що не сприяє ефективному процесу обміну електронними ресурсами й інформацією між

ними. Центри, таким чином, роз'єднані, отже, роз'єднані й інформаційні ресурси, сконцентровані в цих центрах [1, с. 152].

Усунення зазначених недоліків можливе за умови створення системи формування інформаційних ресурсів на основі віртуального банку електронних інформаційних ресурсів (БІР), схема функціонування якого подана на рис. 2.

Рис. 2. Схема функціонування віртуального банку електронних інформаційних ресурсів

Система формування електронних інформаційних ресурсів на основі єдиного віртуального банку інформаційних ресурсів дозволяє отримувати, обробляти й зберігати систематизовану інформацію про наявні електронні видання й інформацію про них у різних центрах, а також передавати її будь-якому користувачеві або в будь-який інший центр у всьому інформаційному просторі. Так створюється єдиний інформаційний простір. Згідно з наведеною схемою, однією з основних характеристик електронного видання є віртуальний маршрут, тобто характеристика зв'язку електронного видання або інформації про нього з БІР та іншими інформаційними структурами. Необхідною є розробка методів обліку, систематизації та структуризації різноманітних електронних інформаційних ресурсів, які мають закінчену форму

і практичну цінність безпосередньо для виробників і споживачів. Вони є основою автоматизованого формування інформаційних ресурсів, зберігання й доведення їх до потенційних користувачів. Існуючі методи формування й поширення електронних видань передбачають процедури підтвердження їх якісної відповідності установленим вимогам, а також забезпечують підвищення відповідальності розробників і співробітників інформаційних служб за передані користувачам електронні видання. Слід зазначити, що наявність різних організацій та установ, які виконують роль джерел електронних видань, приводить до виникнення безлічі способів передачі інформаційних ресурсів (організації маршрутів). При цьому споживач визначає місце зберігання самого ресурсу та здійснює зв'язок з автором-розробником, власником або відповідальним співробітником інформаційного центру [1, с. 153].

Розглядаючи основні напрями розвитку зовнішніх комунікацій електронного книговидання слід назвати встановлення та розширення зв'язків із закладами дошкільної, шкільної, середньої освіти, ВНЗ, центрами дистанційної освіти, електронними та традиційними бібліотеками, Національним реєстром електронних інформаційних ресурсів, традиційними та електронними книжковими магазинами, Книжковою палатою, електронними ЗМІ, телебаченням, пресою, радіо.

Як зазначає О. Л. Лаврик, інформаційний вибух увів у цей ланцюг ще одного учасника — інформаційні органи, які істотно вплинули на процес комунікації, додавши нові носії інформації, електронний канал комунікації. Сучасна система соціальних комунікацій у вигляді моделі, запропонованої російською дослідницею (рис. 3), доводить, що поява повнотекстових електронних видань і використання Інтернету як одного з компонентів комунікаційного процесу впливають на всіх учасників взаємодії, створюють нові можливості для отримання інформації, тобто вводять нові комунікаційні зв'язки. Але це водночас ускладнює технологію обміну інформацією і, що важливо для електронного книговидання, очевидно руйнує традиційну модель функціонування книговидавничої галузі в традиційному просторі, а також в електронному, коли видавці використовують електронні книжкові магазини, електронні видавництва й електронні бібліотеки і, в деяких випадках, узагалі виводить їх із соціально-комунікаційного ланцюга, наприклад, у випадку використання автором програмного забезпечення, яке надає змогу самостійно розмістити свій твір в електронному просторі без допомоги видавничих організацій [4, с. 16-17].

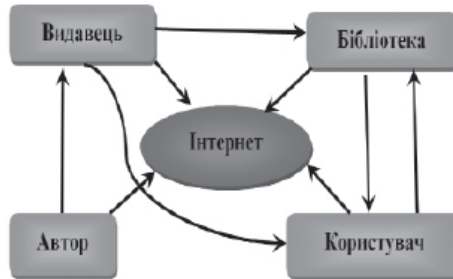

Рис. 3. Сучасна система соціальних комунікацій (традиційне й електронне середовище)

Факторами, які впливають на процес комунікації, є:

- розвиток електронного книговидання й електронні (насамперед повнотекстові) публікації або видання;
- технології, що забезпечують рух інформаційного потоку (віддаленого доступу й інформаційного обміну), та мережева взаємодія, зокрема на основі Інтернету;
- електронні колекції;
- Інтернет-ресурси;
- віддалений читач (користувач) та інші [4, с. 17];
- надання обов'язкового екземпляра електронного видання до Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів, основна мета якого — реєстрація, облік, накопичення, оброблення й зберігання відомостей про склад, зміст, розміщення, умови доступу до електронних інформаційних ресурсів і задоволення потреб юридичних та фізичних осіб в інформаційних послугах [5];
- розробка цінової політики, спрямованої на поширення електронних видань різного цільового призначення;
- надання статистичних показників до Книжкової палати України, яка, у свою чергу, їх аналізує за певними критеріями й формує звіти про стан книговидавничої галузі та перспективи її розвитку;
- посилення зв'язків із засобами масової інформації (електронними ЗМІ, телебаченням, пресою, радіо й іншими) з метою поширення інформації про електронні видання на засадах надання державою цьому виду реклами статусу соціальної (відповідно, безплатної) й заохочення різних ЗМІ до поширення такої інформації з наданням останнім привілеїв і пільг.

Зазначене зумовлює трансформацію в діяльності соціальних інститутів, таким чином усуваючи межі в електронному просторі, надаючи електронне видання споживачеві у вигляді електронного

продукту, який поєднує в собі текст, зображення, звук, анімацію та інше.

Поступово відбувається інтеграція електронних ресурсів у віртуальному просторі, що спричиняє посилення взаємодії електронного книговидання із соціальними структурами на засадах взаємозумовленості та взаємозв'язку матеріально-технічної бази, кадрового потенціалу, методів та інструментів розвитку комунікацій, зокрема електронних, визначення загальних принципів управління процесами створення, поширення й використання електронних видань та інформації про них у суспільстві.

Отже, до особливостей взаємодії електронного книговидання з інформаційно-комунікаційними структурами слід належать: взаємопроникнення функцій і зростання взаємозалежності в діяльності соціальних структур; необхідність розробки методів обліку, систематизації, структуризації, аналізу, поширення різноманітних електронних інформаційних ресурсів у суспільстві. Особливості електронного книговидання свідчать, що основними напрямками взаємодії є інтеграція та розширення зв'язків електронного книговидання із закладами освіти, бібліотеками, ЗМІ, системою книгорозповсюдження, Книжковою палатою, Національним реєстром електронних інформаційних ресурсів у таких аспектах: формування, обробка й зберігання структурованої інформації про наявні електронні ресурси в локальних центрах; систематичне поповнення даних про новостворені електронні видання; статистичний аналіз даних про новостворені електронні видання; надання інформації про створені електронні видання кінцевим користувачам; забезпечення доступу до них будь-якого користувача в інформаційному просторі; задоволення різних інформаційних потреб, зокрема освітніх. Розвиток і поглиблення взаємодії цих інформаційно-комунікаційних структур трансформують функціонування системи електронного книговидання і сприяють якіснішому та ширшому задоволенню інформаційних потреб окремих індивідів й суспільства в цілому. В електронному книговиданні комунікаційна взаємодія відбувається на багатьох рівнях: матеріальному, психологічному, соціальному — таким чином ускладнюючи і трансформуючи кінцевий результат сприйняття інформації кожним окремим індивідом з власною особистісною картиною світу, яку доповнює інформація, надана за допомогою електронного видання. Електронне книговидання на сучасному етапі розвитку має сферу функціонування, котра представлена мережевою культурою, яка, у свою чергу, опосередкована електронною книгою, створеною за допомогою потужної матеріально-технічної бази та сучасного програмного забезпечення. Електронне книговидання, функціонуючи в електронному просторі, взаємодіє з інформаційними

структурами, що створюють єдину інформаційно-комунікаційну систему і причетні до книжкової справи.

Подальшого дослідження потребують внутрішні комунікації українських електронних видавництв у сучасних умовах соціально-комунікаційної реальності.

Список літератури

1. Блюмин А. М. Мировые информационные ресурсы: учеб. пособ. / А. М. Блюмин, Н. А. Феоктистов. — М., 2010. — С. 149–165.
2. Бориснёв С. В. Социология коммуникации: учеб. пособ. для вузов / С. В. Бориснев. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. — 270 с.
3. Ильганаева В. А. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность): словарь-справочник / В. А. Ильганаева. — Х. : КП Типография №13, 2009. — 392 с.
4. Лаврик О. Л. Академическая библиотека в современной информационной среде / О. Л. Лаврик. — Новосибирск : ГПНТБ СО РАН, 2003. — 251 с.
5. Про затвердження Положення про Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів: Постанова Кабінету міністрів України від 17 берез. 2004 р. № 326 [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/326-2004-%D0%BF>. — Загол. з екрана.

Надійшла до редколегії 28.08.2012 р.

УДК 316.772.4: [316.654+316.48]

Г. В. АФЕНЧЕНКО

РОЛЬ ЗАСОБІВ КОМУНІКАЦІЇ В ПОДОЛАННІ СОЦІАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ

Розглядається можливість адаптації до соціальних змін і подолання соціальних конфліктів через відкриті колективні обговорення із застосуванням сучасних комунікаційних технологій.

Ключові слова: соціальний конфлікт, соціальні зміни, травма, громадська думка, збагачення, медіація.

Рассматривается возможность адаптации к социальным изменениям и преодоления социальных конфликтов путем открытых коллективных обсуждений с применением современных коммуникационных технологий.

Ключевые слова: социальный конфликт, социальные изменения, травма, общественное мнение, обогащение, медиация.

The possibility of adaptation to social change and overcoming social conflict through open discussions with the collective use of modern communication technology are defined.

Key words: social conflict, social change, injury, public opinion, deliberation, mediation.

Розвиток сучасного українського суспільства зумовив необхідність глибокого наукового осмислення проблеми соціальних конфліктів, дослідження факторів їхнього відтворення в умовах соціальних відносин, що трансформуються відповідно до цінностей і нормам перехідного періоду. Швидко зросла кількість різноманітних конфліктів у суспільстві, і це потребує від учених-фахівців конкретних рекомендацій з урегулювання конфліктних відносин у всіх сферах соціальної взаємодії.

Актуальність і значущість теми зумовлені такими обставинами. У наш час виникла потреба у практичних рекомендаціях з питань запобігання й урегулювання різноманітних конфліктів у соціумі. Наявність широкої емпіричної бази й значного досвіду урегулювання конфліктів і протиріч в організаціях сформувала думку про PR як про наукову дисципліну, що має конкретну практичну спрямованість. Однак теоретичні розробки в цій сфері значно поступаються практичним. Це, у свою чергу, не дозволяє досягти універсалізму й високої ефективності діяльності органів законодавчої й виконавчої влади, які управляють структурами з запобігання й вирішення соціальних конфліктів, що виникають.

Мета статті — висвітлення фундаментальних і прикладних теоретичних положень щодо закономірностей виникнення, розвитку й завершення конфліктної взаємодії соціальних суб'єктів.

У сучасному інформаційному просторі суспільства сформувався чітко виражена потреба у виявленні й обґрунтуванні найприйнятніших і найадекватніших для українського соціуму способів запобігання й конструктивного вирішення конфліктів, що виникають.

У соціологічній науці зібрано значну кількість емпіричного матеріалу з проблем соціальних протиріч і соціальних конфліктів, водночас рівень теоретичної розробки проблеми соціальних конфліктів не завжди відповідає напрацьованому рівню практичних знань — конфлікт-менеджменту.

Конфлікт-менеджмент — це сукупність прийомів управлінської діяльності, спрямованих на відновлення раціонально-оптимальної системи соціальної взаємодії в організації. Конфлікт в організації розглядається як різновид соціального конфлікту. Його основою є об'єктивна розбіжність цілей та інтересів працівників підрозділів в організаціях. Конфліктні позиції сторін також ґрунтуються на протилежності виробничих завдань. Такі конфлікти відіграють конструктивну роль під час вибору кращого управлінського рішення.

Системний характер явища соціального конфлікту передбачає, що під час концептуального визначення й будови типологічних схем його вирішення були реалізовані процеси соціальних

змін, проаналізовані діючі фактори різного змісту й рівнів. Такі дослідження занадто абстрактні й трудомісткі, тому що зважають на діалектику об'єктивного й суб'єктивного, індивідуального й суспільного в їхньому взаємозв'язку і взаємозумовленості.

Складнощами для аналізу є й форми протікання соціальних конфліктів: а) відкриті суперечливі дії; б) суперечливі психологічні стани на індивідуальному та колективному рівнях, які не проявляються у відкритих діях.

Умовно можна виокремити два поширені концептуальні підходи до визначення соціального конфлікту. Послідовники першого підходу (Р. Мак, Р. Снайдер), орієнтованого на актуальні дії, вважають соціальний конфлікт окремим видом соціальної взаємодії. Учасники конфлікту мають взаємовиключні або несумісні цінності. При цьому виокремлюють подібні за змістом поняття (конкуренція, змагання, суперництво, різні інтереси й установки).

Прихильники другого підходу (Р. Дарендорф) наголошують на мотивах і діях, широко розглядають соціальний конфлікт і доповнюють суперечливими психологічними станами, так і різними формами відкритих зіткнень.

Підходи до моделювання соціальних конфліктів дозволяють визначити два види моделей — процесуальну та структурну. У процесуальній моделі увага зосереджується на динаміці конфліктних епізодів, аналізуються події й виявляється їхній вплив одна на одну. Результати дослідження можуть бути корисними для зміни характеру взаємодії.

У структурній моделі соціального конфлікту вивчаються умови, що є основою конфлікту й визначають його динаміку. При цьому аналізуються процедури й правила взаємодії, зовнішні чинники, а також спонукальні мотиви, зумовлені структурою інтересів сторін. Поведінка кожного з учасників є результатом цих структурних параметрів. Розуміння структурних факторів дозволяє змінювати параметри, щоб впливати на конфліктну ситуацію протягом тривалого періоду часу.

Використання процесуальної та структурної моделей у їхньому взаємозв'язку надає повне уявлення про виникнення й розвиток соціального конфлікту. Крім того, дозволяє охарактеризувати вплив конфліктів на параметри соціальної структури, а також уявити динаміку соціальних змін.

Соціальні конфлікти тісно пов'язані із соціальними змінами. Адже будь-яка соціальна зміна може розглядатися як результат і наслідок конфліктів колективних агентств (термін означає соціальну групу, носія (виразника) ознак, функцій певного соціального інституту).

Теорії зміни презентують соціальні трансформації як тривалі, непередбачувані, часто не визначені, що мають несподіваний фінал, процеси, рух яких зумовлює колективне агентство.

Визначення соціальних змін має свої аспекти:

- наявність активної рушійної сили змін — колективного агентства;
- тиск колективного агентства, яке має доступ до структурних і культурних ресурсів;
- вплив попередніх станів соціуму і соціальних змін на цю соціальну групу;
- соціальні зміни нерівною мірою торкаються різних сегментів суспільства, що позначається на здатності різних спільнот брати участь у соціальних змінах і мати користь для себе;
- соціальні зміни відбуваються різними темпами, з різною швидкістю радикальних трансформацій, що свідчить про диференційоване й неоднакове сприйняття спільнотами нововведень, зокрема культурного характеру;
- неоднакове сприйняття соціальних змін з новою чинністю породжує соціальні конфлікти.

Соціальне становлення відбувається в загальному культурному середовищі, єдиному інформаційному й символічному просторі. Однак сприйняття, тлумачення, інтерпретація соціальної дії можуть бути зовсім різними в кожній зі сторін, що конфліктують. За влучним твердженням П. Штомпки, культура має два значення: середовище зміни й об'єкт зміни [9, с. 7]. На неї впливають дії різних агентів і великі соціальні трансформації.

П. Штомпка вводить поняття «травми» для опису ситуації дезорганізації, зсуву, неузгодженості в соціальній структурі під час процесу соціальних змін. Відбуваються роздвоєння, розкол, суперечливість у розумінні людьми суспільства й можливості соціальної дії. Під час соціальних змін виникають дезорганізованість, неузгодженість у функціонуванні соціальної структури. У соціального актора виникає неузгодженість між віруваннями, цінностями, нормами, прийнятими в суспільстві раніше, і дисфункцією соціальної структури, необхідністю діяти по-новому, всупереч попередньому досвіду.

Особливо травматично сприймаються різкі зміни, що виникають швидко й зненацька, коли зачіпаються глибинні, ключові компоненти культури. Люди усвідомлюють, що новий спосіб дії, який виник спонтанно або викликаний ситуацією, не відповідає традиційним нормам поведінки.

На думку П. Штомпки, травма — «соціальний факт» у класичному, дюркгеймівському розумінні. «Вона поширюється серед членів певної групи, що поділяє цей факт. Набуваючи характеру

зовнішнього факту стосовно кожного з них, вона сприймається як щось, що змушує й накладає зобов'язання на їхні дії. Травма — колективний феномен, стан, пережитий групою, спільнотою, суспільством у результаті руйнівних подій, що інтерпретуються як культурно травматичні» [9, с.10].

За симптомами травми він визначив три сфери їхнього прояву в суспільстві на прикладі Польщі:

- на демографічному рівні негативні соціально-демографічні зміни;
- вплив на соціальну структуру у вигляді руйнування каналів соціальних відносин, ієрархії, порядку;
- вплив на культуру суспільства, коли відбувається порушення устрою життя, звичаїв, традицій, характеру масових комунікацій, утрата цінностей, прагнення до нездійснених цілей, пропонування неприйнятної поведінки як норми, зникнення довіри.

Умови середовища, які призводять до травми:

1. Події або ситуації, які характеризуються як травматичні.
2. Спроби визначення, пояснення подій, що відбуваються, і вираження їх у суспільній думці.
3. Прояв травматичних симптомів у суспільстві, які можна зафіксувати безпосередньо.
4. Процеси адаптації до існуючих умов і обставин.
5. Подолання травми, що проявляється в нових культурних зразках, формуванні соціальної структури, стабілізації демографічних показників і рівня життя.

На думку фахівців, не всі групи суспільства однаково сприйнятливі до культурних травм. Імовірно, є центральні групи, що глибоко переживають і сприймають якусь травму, і периферійні групи, для яких вона є несуттєвою. У кожній групі різний доступ до культурних ресурсів і можливостей інтерпретації таких подій, як травма. Для різних груп вплив тих самих потенційно травматичних подій (ситуацій) може бути якісно протилежним.

Інтерпретуючи Р. Мертона, розглянемо чотири способи подолання травми соціальних змін: інновація, бунт, ритуалізм, ретриатизм. Перші два — активні, конструктивні, а друга пара — пасивні типи поведінки. Інновація — це спонтанна або навмисна реальна поведінка людей, яка приводить до часткової зміни цінностей і норм з метою пом'якшення невідповідностей у культурі. Бунт — радикальна спроба повної трансформації системи суспільних відносин. Ритуалістська адаптація звертається до старих традицій, звичок і культивує їх з надією «сховатися» від травм. Ігноруванням травми є в цьому контексті ретриатизм, тобто спроба діяти начебто її немає.

На нашу думку, кожен із цих варіантів зумовлює соціальний конфлікт: або явно виражений, або потенційно можливий.

Дослідники в останні роки фіксують, що суспільна солідарність украй слабка. Багато людей відчують себе за межами усталеного життя. Вони поводяться егоїстично, активізується схильність до девіантної поведінки й конфліктного вирішення проблем. Суспільна аномія має свої соціально-психологічні симптоми, найважливішим з яких є негативні емоційні стани (дискомфорт, страхи, деструктивні почуття та ін.).

А. Л. Журавльов вважає [3], що існують різні рівні суб'єктності великих соціальних груп — від простого усвідомлення її членами факту належності групи до їхньої готовності до організації соціально значущих конструктивних колективних дій.

Шляхи підвищення суспільної солідарності й подолання травматичних наслідків, виходу зі стану суспільної аномії фахівці пов'язують з ефективною соціальною політикою держави і формуванням основ громадянського суспільства. Розвиток соціальних інститутів й виникнення суспільної солідарності взаємозалежні, що проявляється насамперед у формуванні зрілої громадської думки, яка впливає на прийняття управлінських рішень.

Проблематика громадської думки дозволяє припустити можливість створення механізмів цілеспрямованого формування й функціонування суспільства, що допомагає долати травматичні ситуації, знижувати конфліктність у ньому та зберігати цілісність його соціальної структури й культурного середовища.

Громадська думка розглядається як система суджень, оцінок і настанов громадськості щодо процесів, які відбуваються в реальному світі, та інтересів, що виникають у населення.

Спрощено можна говорити про існування трьох провідних факторів, які детермінують формування і функціонування суспільної думки в сучасному суспільстві. Перший — власне соціальна реальність, яка прямо й опосередковано впливає на людей і фіксується їхньою свідомістю. Другий — культура людей, котрі живуть у цій реальності. Третій — масові інформаційні та комунікаційні процеси, які відбивають цю реальність і її образи, що культивуються у свідомості людей.

Значущі в цілому для суспільства проблеми не обмежуються тематикою міжособистісного спілкування, і тому індивіди, групи, суспільство не формують разом свого ставлення до того, що відбувається. Люди поступово втрачають навички й не виробляють нових форм і способів поведінки, нової мови для обговорення найважливіших проблем. Як наслідок виникає громадська думка, що неспроможна виконувати властиві їй функції, знижу-

ється її консультативна здатність і таким чином зменшується ефективність інститутів демократії.

Як вважає Б. Докторов [2], збагачена громадська думка певної сукупності людей — це безліч суджень, оцінок щодо тих або інших фрагментів реальності, вироблена цією сукупністю за наявності необхідної інформації щодо відповідних проблем і в процесі широкого міжособистісного обговорення.

Отже, збагачення — це прискіпливе оцінювання різних точок зору стосовно розглянутих проблем, зокрема — пошук балансу наслідків рішень, прийнятих згідно з думками, що існують. Ядром цього визначення є власне «прискіпливе оцінювання».

Особливу увагу фахівці звертають на обґрунтування процедури, технології збагачення думок щодо соціально значущих проблем, які стосуються інтересів великих груп населення.

Б. Докторов відзначає, що найважливішою складовою процесу збагачення є інформування, надання населенню релевантної інформації. При цьому передбачається, що «інформація повинна бути не тільки об'єктивною, повною, своєчасною, але й має бути зрозумілою людям. В іншому разі під загрозою опиняється сама ідея обговорення». Інформацією, що збагачує, слугують результати досліджень, статистика, матеріали опитувань, свідчення експертів, очевидців та ін.

Процес формування громадської думки багато в чому залежить від можливості, дієвості прямої, безпосередньої комунікації між усіма зацікавленими особами.

Багато теоретичних, концептуальних питань, які стосуються збагаченої думки й методів її так би мовити збагачення, ще не розроблено. Практика демократії виробила деякі ефективні форми прилучення людей до обговорення загальнонаціональних проблем.

Так, уже понад 20 років в Америці існує мережа Форумів із загальнонаціональних проблем NIF (National Issues Forums). Вона почала створюватися в 1982 р. для підтримки ініціатив суспільних обговорень у країні. NIF — це добровільна, неурядова, позапартійна загальнонаціональна мережа форумів і дослідницьких груп, яка базується на тому простому припущенні, що громадянам необхідно збиратися й обговорювати спільні проблеми для того, щоб діяти.

Інший напрям подолання травми соціальних змін і зниження конфліктності в суспільстві — за допомогою механізму медіації.

У своїй статті «Конфлікти як власність» відомий норвезький кримінолог Н. Кристі висловив думку про те, що вирішувати конфлікти — це не лише функція системи правосуддя, але й можливість учасників самого конфлікту й співтовариства в цілому. Саме

завдяки існуванню різноманітних громадських форм правосуддя й вирішенню конфліктів людство поступово сформувало сучасні уявлення про мораль і моральність.

Однією з таких форм є медіація у співтовариствах. Медіація — це метод вирішення конфліктів через посередника. За його допомогою сторони налагоджують комунікацію між собою й аналізують конфліктну ситуацію таким чином, що самі можуть виявити та вибрати той варіант вирішення конфлікту, який задовольнив би інтереси й потреби всіх його учасників. На відміну від арбітражу, де посередник, вислухавши аргументи обох сторін, виносить рішення, медіатор допомагає сторонам прийняти своє рішення самостійно.

Таку процедуру практикують служби медіації — громадські організації, основним завданням яких є надання допомоги членам співтовариства у вирішенні конфліктів через надання посередницьких послуг. У США ці організації об'єднані в загальну мережу — Національну Асоціацію Медіації у Співтовариствах (National Association For Community Mediation). У радянський період роль таких організацій виконували різні суспільні структури (товариські суди, профспілкові збори, збори трудових колективів або партійних осередків). Важливо, що ці форми спілкування виконували функцію врегулювання і відновлення соціальних відносин.

В Україні в 90-х рр. ХХ ст. створювалися громадські організації — групи медіації. У Львові виникла Асоціація посередників щодо вирішення конфліктів у родині. Серед ініціатив, спрямованих на зміцнення практики вирішення конфліктів у співтовариствах, слід згадати проект Українського Центру Згоди [10] «Кримський Діалог», що сприяє створенню кількох суспільних ініціатив у Криму (таких як Агентство регіонального розвитку «Гармонія»), проект Християнського Дитячого Фонду, спрямований на просування однієї з форм «відновлюючого» правосуддя — сімейних конференцій.

Однією з найнебезпечніших тенденцій сучасного розвитку стало помітне збільшення кількості, гостроти й деструктивності соціальних конфліктів на різних його рівнях. У сучасних умовах конфлікти є основним чинником, який загрожує безпеці держави й істотно сповільнює відродження суспільства.

Наукова система знань про різні соціальні конфлікти, що містить науково-теоретичні й методологічні основи соціології конфлікту й практичні напрацювання з медіації в PR-діяльності, здатна стати ефективним засобом запобігання й подолання конфліктних ситуацій і може бути предметом подальших досліджень.

Список літератури

1. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт: Очерк политики свободы / Пер. с нем./ Р. Дарендорф. — М. : РОССПЭН, 2002. — 288 с.
2. Докторов Б. З. Пост-гэллаповские опросные технологии: историко-футурологические сюжеты. В кн.: Актуальные проблемы трансформации социального пространства / Под об. ред. С. А. Васильева. / Б. З. Докторов. — СПб. : МЦСЭИ «Леонтьевский центр», 2004. — С. 225 — 250.
3. Журавлев А. Л. Понимание «коллективного субъекта»: основные подходы в психологии // Индивидуальный и групповой субъекты в изменяющемся обществе / А. Л. Журавлев. — М. : Изд-во ИП РАН, 1999. — С. 68 — 70.
4. Здравомыслов А. Г. Социология конфликта: Россия на путях преодоления кризиса: учеб. пособие. — 2-е изд. / А. Г. Здравомыслов. — М. : Аспект Пресс, 1996. — 318 с.
5. Здравомыслов А. Г. Четыре точки зрения на причины социального конфликта / Конфликтология: хрестоматия / А. Г. Здравомыслов. — М. : МПСИ, Изд. «МОДЭК», 2002. — 384 с.
6. Козер Л. Функции социального конфликта /Пер. с англ. О. Назаровой; Под общ. ред. Л. Г. Ионина / Л. Козер. — М. : Идея-Пресс, Дом интеллект. кн., 2000. — 205 с.
7. Сорокин П. А. Преступление и кара, подвиг и награда. Социологический этюд об основных формах общественного поведения и морали / П. А. Сорокин. — СПб., 1914. — 448 с.; (Переиздание — СПб. : Изд. РХГИ, 1999. — 448 с.).
8. Соснин В. А. Социально-психологическая динамика межэтнических конфликтов / В. А. Соснин // Психол. журнал, 1997. — Т. 18. — № 1.
9. Штомпка П. Социальное изменение как травма / П. Штомпка // Социс. — 2001. — № 1. — С. 6 — 16.
10. Украинский Центр Согласия [Электронный ресурс] / К. : Украинский Центр Согласия, 2003. — Режим доступа: http://commonground.org.ua/ucsg_persons.shtml.

Надійшла до редколегії 16.07.2012 р.

УДК 651.53: 327

О. В. КОНОВЧЕНКО

**КЛАСИФІКАЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ КОНТРАКТНО-
ДОГОВІРНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ: ДОКУМЕНТОЗНАВЧИЙ
АСПЕКТ**

Проаналізовано важливі для документознавства критерії класифікації міжнародної контрактно-договірної документації.

Ключові слова: міжнародна контрактно-договірна документація, міжнародний договір, міжнародний цивільно-правовий договір, реквізити договору.

Анализируются важные для документоведения критерии классификации международной контрактно-договорной документации.

Ключевые слова: *международная контрактно-договорная документация, международный договор, международный гражданско-правовой договор, реквизиты договора.*

The main documentary criteria to categorization of international contractual documentation are analyzed.

Key words: *international contractual documentation, international agreement, international civil-legal agreement, requisitions of the agreement.*

Активізація міжнародних відносин на всіх рівнях — від держави до окремого громадянина — потребує від документознавця вміння орієнтуватися серед сукупності договорів, що функціонують у міжнародній сфері. Актуальним завданням є визначення важливих для документознавства критеріїв класифікації таких документів. Зумовлене це тим, що в документознавчій літературі бракує такої класифікації міжнародної контрактно-договірної документації, яка б ґрунтувалася на критеріях, важливих у першу чергу для документознавства, а не юриспруденції, і яка б охоплювала всю сукупність договорів, що функціонують у міжнародній сфері. Аналіз літератури свідчить, що класифікацію міжнародної контрактно-договірної документації активно розробляють у юридичній літературі [1–5; 9]. Документознавці основну увагу переважно зосереджують на розгляді господарських, зокрема зовнішньоекономічних, договорів [7–8]. Питання так званих міжнародних договорів у вітчизняному документознавстві нині перебуває на етапі розроблення [6].

Мета — проаналізувати наявні в документознавчій літературі критерії класифікації договорів, що функціонують у міжнародній сфері, й визначити серед них найважливіші для створення документознавчої класифікації таких документів.

Відомо, що класифікація договорів полегшує правильний вибір виду договору, допомагає прискорити процес складання та спростити процес оброблення таких документів. Крім того, вид договору значною мірою визначає його зміст та структуру, а також впливає на його оформлення. Визначення головних для документознавства критеріїв класифікації всієї сукупності договорів, що функціонують у міжнародній сфері, — завдання складне, оскільки потребує дотримувати межі між поглядами документознавця та юриста. Так, Ю. І. Палеха [6], звертаючись до питання оформлення документації з господарської та зовнішньоекономічної діяльності, класифікує договори за суб'єктивним складом

(договори дво- й багатосторонні), юридичною підставою (договори, укладені як державні контракти; за державним замовленням; на підставі господарських намірів сторін), способом виникнення (формальні, реальні та консесуальні), способом оферти й визначення змісту (договори приєднання, договори, зміст яких сторони визначають під час їх укладання), змістом істотних умов (прості й складні), регулятивними функціями (попередні та основні, генеральні та поточні) та описує їх окремі види (договори поставки, підяду, контракти, трудові угоди). Укладачі посібника «Сучасне діловодство» [7] розглядають договори серед документації з кадрово-договірних питань та спеціалізованої документації, причому договори останньої групи класифікують за сферами їхнього функціонування (з господарської діяльності, права інтелектуальної власності, в науковій, посередницькій, банківській, рекламній, видавничій діяльності, з організації виставково-ярмаркової діяльності й аукціонів, підтвердження операцій купівлі-продажу, найму, оренди, приватизації житла та нежитлових приміщень). Серед спеціалізованої документації дослідники виокремлюють і договори з організації зовнішньоекономічної діяльності, зосереджуючи увагу лише на договорах купівлі-продажу та щодо створення спільного підприємства. Проте це не дає цілісного уявлення про всі види договорів, що функціонують у міжнародній сфері.

На нашу думку, найважливішими для документознавства критеріями класифікації договорів є: а) система міжнародного права та суб'єкт договору; б) об'єкт/предмет регульованої діяльності; в) кількість сторін договору; г) назва договору. Ці критерії безпосередньо впливають на оформлення таких документів.

Вихідним критерієм класифікації міжнародної контрактно-договірної документації пропонуємо розглядати систему міжнародного права та суб'єкта договору. Договори, що функціонують у міжнародній сфері, пов'язані з двома системами міжнародного права — публічним та приватним. Міжнародне публічне право — правова система, що регулює відносини між державами. Його суб'єктами є держави та міжнародні організації. Міжнародне приватне право — система права, яка регулює цивільно-правові, трудові й інші приватноправові відносини, ускладнені іноземним елементом. Його суб'єктами є іноземні щодо один одного юридичні та фізичні особи, а також держави й міжнародні організації. Залежно від системи міжнародного права всю сукупність договорів, які функціонують у міжнародній сфері, умовно поділяємо на дві групи: так звані міжнародні договори та міжнародні цивільно-правові договори.

Міжнародні договори пов'язані з міжнародним публічним правом. Це письмові (іноді — усні) угоди між двома або кількома

державами чи міжнародними організаціями щодо визначення, зміни або припинення їхніх взаємних прав та обов'язків у політичній, економічній чи інших сферах. Вони є основним джерелом міжнародного права. За суб'єктом розрізняють міжнародні договори:

– міждержавні — укладають від імені держав (наприклад, політичні, територіальні, мирні; про участь України в міждержавних союзах або інших міждержавних об'єднаннях, системах колективної безпеки; про військову допомогу тощо);

– міжурядові — укладають від імені урядів (зокрема з економічних, торговельних, науково-технічних та інших питань, які належать до компетенції уряду України);

– міжвідомчі — укладають від імені міністерств і відомств (зокрема з питань транспорту й зв'язку, охорони здоров'я, освіти, науки й культури тощо) [1].

Міжнародні цивільно-правові договори пов'язані з міжнародним приватним правом. Це письмові угоди двох або більше сторін, спрямовані на визначення, зміну або припинення їхніх взаємних цивільних прав та обов'язків. Вони регулюють економічні, торговельні, культурні, соціальні, науково-технічні, освітні й інші відносини між окремими організаціями, організаціями та окремими громадянами, окремими громадянами, що належать до різних держав. Серед них розрізняють договори:

– зовнішньоекономічні/ зовнішньоторговельні/ міжнародні комерційні — регулюють майнові (товарно-грошові) й особисті немайнові (наприклад, авторське право) відносини, що пов'язані з господарською, комерційною діяльністю юридичних осіб та індивідуальних підприємців (зокрема з міжнародним обміном товарами, роботами, послугами, інформацією, результатами інтелектуальної діяльності, наприклад, договір міжнародної купівлі-продажу);

– трудові — регулюють трудові відносини працівників та роботодавців (трудові договори та контракти);

– приватноправові — регулюють майнові та особисті немайнові відносини у сфері шлюбно-сімейних відносин (наприклад, шлюбний контракт, договір іпотеки).

Система міжнародного права визначає суб'єкта договору, тобто особу, яка має право укладати такі договори. Суб'єкт договору впливає на оформлення реквізиту «Підпис». Наприклад, міжнародні міжурядові договори мають право укладати глави урядів або уповноважені ними особи, відповідно, реквізит «Підпис» матиме такий вигляд:

Від імені Уряду України
Міністр внутрішніх справ

(підпис)
А. Васишин

Крім того, міжнародні договори та міжнародні цивільно-правові договори відрізняються за складом реквізитів та розміщенням реквізиту «Місце й дата укладання». Зокрема, міжнародні цивільно-правові договори містять реквізит «Юридичні адреси сторін»; у міжнародних договорах реквізит «Місце й дата укладання» традиційно подають наприкінці тексту договору, він має такий вигляд: «Здійснено в м. Києві 29 червня 1994 року...».

Відрізняються ці типи договорів і стилем мовлення: міжнародні договори складають, використовуючи дипломатичний різновид офіційно-ділового стилю, а міжнародні цивільно-правові є типовим жанром адміністративно-канцелярського різновиду офіційно-ділового стилю. Насамперед це виявляється в мовному оформленні преамбули договору.

Інший важливий критерій класифікації договорів — за предметом/об'єктом регульованої діяльності. Цей критерій впливає на оформлення реквізиту «Заголовок до тексту» (наприклад, Договір про делімітацію кордону між Україною та Республікою Білорусь 1997 р.) та зміст договору, а отже, визначає перелік статей договору.

За об'єктом міжнародні договори розрізняють:

- політичні — регулюють відносини щодо підтримання миру та безпеки, надання взаємодопомоги в межах різних союзів, нейтралітету, щодо територіальних питань, скорочення озброєнь тощо;
- економічні — спрямовані на регулювання відносин у торгово-економічній сфері, зокрема угоди про економічне співробітництво, постачання товарів, надання послуг, кредити та позики тощо;
- зі спеціальних питань — угоди з питань науки і техніки, транспорту та зв'язку, культури й освіти, інформації та спорту, правової допомоги й соціального забезпечення тощо [1].

Серед міжнародних цивільно-правових договорів за предметом регульованої діяльності розрізняють договори щодо:

- оплатної реалізації майна (купівлі-продажу, постачання, міни/бартеру);
- передачі майна в тимчасове зберігання (оренди, лізингу);
- виконання робіт (підряду);
- надання послуг (перевезення, транспортної експедиції, доручення, комісії, консигнації, агентський договір, управління майном, зберігання, страхування, банківського рахунка, кредитний договір, факторингу);
- передавання результатів інтелектуальної власності (комерційної концесії/франшизи, ліцензійний договір, на виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських і технологічних робіт);
- спільної діяльності (засновницький/установчий договір) [3–4].

Третій важливий критерій класифікації договорів, що функціонують у міжнародній сфері, — за кількістю учасників договору. Він визначає кількість примірників договору, впливає на вибір мови документування та оформлення тексту (зокрема порядок розміщення текстів договору, згадування сторін у тексті, розміщення підписів). Особливо важливим є цей критерій для міжнародних договорів, які можуть бути:

– двосторонніми — у них беруть участь два суб'єкти. Згідно з усталеною міжнародною практикою, складають два примірники такого договору; кожен примірник складається (найчастіше) з двох (або більше) текстів мовами сторін договору; оформлюючи текст, використовують правило альтернату (почергового старшинства);

– багатосторонніми — у них беруть участь три й більше суб'єктів. Відповідно складають один примірник тексту договору мовою однієї зі сторін (її обирають за домовленістю); цей примірник зберігають в архіві одного з учасників договору, а сторони отримують належним чином засвідчені копії договору; правило альтернату не використовують, а сторін договору подають в алфавітному порядку.

Міжнародні цивільно-правові договори поділяють на:

– двосторонні — беруть участь дві сторони (практично всі договори: купівлі-продажу, позики й ін.). Такі договори традиційно складають у двох примірниках мовами сторін;

– багатосторонні — беруть участь три сторони (наприклад, договір перевезення). Такі договори складають у трьох примірниках, мовою документування обирають за згодою сторін.

Четвертий важливий критерій класифікації договорів, що функціонують у міжнародній сфері, — їхня назва. Цей критерій визначає оформлення реквізиту «Назва документа». Щодо міжнародних договорів, то в міжнародній практиці немає їх чіткої класифікації за назвою. Найчастіше такі документи називають «договорами», однак часто використовують назви «угода», «протокол», «конвенція», «декларація», «меморандум». Іноді міжнародний договір може бути взагалі безіменним (наприклад, укладений через обмін дипломатичними нотами). Стосовно міжнародних цивільно-правових договорів, то зовнішньоекономічні операції купівлі-продажу та шлюбну угоду позначають терміном «контракт», інші угоди (перевезення, страхування, доручення та ін.) — «договори» й «угоди».

Документознавець має пам'ятати, що юридичних розбіжностей між договорами щодо їхньої назви немає, хоча деякі з назв через тривале використання усталилися за певними видами договорів. Наприклад, у міжнародному публічному праві договір

(англ. Treaty) — правовий акт, яким засвідчують важливі домовленості глобального чи стратегічного характеру; угода (англ. Agreements) — договір, присвячений переважно конкретним питанням (про торгівлю, риболовство, повітряне, залізничне, автомобільне сполучення); конвенція (англ. Convention) — договір, що містить детальні норми, які регулюють відносини в конкретній сфері щодо багатьох питань (про режим використання морських вод, з екологічних питань, у сфері охорони прав людини); декларація (англ. Declaration) — договір, що засвідчує досягнуту на переговорах домовленість з важливих політичних питань; меморандум/меморандум про взаєморозуміння (англ. Memorandum) — міжнародна угода, яку можуть укласти з широкого кола питань, проте вона є менш формальною, оскільки присвячена питанням виконання основного договору, може бути продовженням раніше укладених угод, їхньою конкретизацією, уточненням або розвитком; протокол (англ. Protocol) — документ допоміжного характеру, в якому доповнено, уточнено міжнародний договір [4].

Щодо міжнародних цивільно-правових договорів, то назва «договір» усталася за основними договорами, які є самостійними з юридичної точки зору. «Угодами» найчастіше називають попередні та додаткові договори, які юридично передують або продовжують основні договори та забезпечують їх виконання. Так само використовують різні типи протоколів — документів, які доповнюють, уточнюють основний договір (протокол розбіжностей та протокол узгодження розбіжностей).

Отже, у документознавчій класифікації міжнародної контрактно-договірної документації слід зважати на ознаки договорів як документів, адже вид договору визначає його зміст та структуру, а також значною мірою впливає на оформлення договору. Для такої класифікації найважливішими критеріями є: а) система міжнародного права та суб'єкт договору; б) об'єкт/предмет регульованої діяльності; в) кількість сторін договору; г) назва договору. Саме ці критерії мають стати підґрунтям для формування цілісної документознавчої класифікації договорів, що функціонують у міжнародній сфері, і допомогти детально вивчити особливості їхньої структури та оформлення, що може стати предметом окремого дослідження.

Список літератури

1. Баймуратов М. А. Международное публичное право : учеб. / М. А. Баймуратов. — К. : Истина, 2004. — 552 с.
2. Дашков Л. П. Комерційний договір: від укладення до виконання (Купівля-продаж, застава, позика, страхування, оренда тощо: Юридичне оформлення. Практичні поради. Зразки договорів, претензій,

- позовів) / Л. П. Дашков, А. В. Бризгалін. — К. : А.Л.Д., 1996. — 172 с.
3. Кислицина О. В. Классификация гражданско-правовых договоров [Электронный ресурс] / О. В. Кислицина. — Режим доступа : <http://www.real-voice.info/modules/myarticles/article.php?storyid=42>. — Загл. с экрана.
 4. Лукашук И. И. Форма международных договоров : учеб.-практ. пособие / И. И. Лукашук. — М. : Спарк, 2001. — 111 с.
 5. Луць В. В. Контракти у підприємницькій діяльності : навч. посіб. / В. В. Луць. — К. : Юрінком Інтер, 1999. — 560 с.
 6. Палеха Ю. І. Документування в дипломатичній діяльності / Ю. І. Палеха, В. В. Пристойко. — К. : Ліра-К, 2011. — 284 с.
 7. Палеха Ю. І. Управлінське документування : навч. посіб. : у 2 ч. Ч. 1 : Ведення загальної документації (зі зразками сучасних ділових паперів) / Ю. І. Палеха. — 3-тє вид., доп. — К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2003. — 383 с.
 8. Сучасне діловодство: зразки документів, діловий етикет, інформація для ділової людини / уклад. Н. Г. Горголюк, І. А. Казімірова ; за ред. В. М. Бріцина. — К. : Довіра, 2007. — 687 с.
 9. Фабриков Э. М. Международный договор (его подготовка и оформление) / Э. М. Фабриков. — М. : МГУ имени М. В. Ломоносова, 1957. — 60 с.

Надійшла до редколегії 19.07.2012 р.

УДК [34:008] : [070.42:21.397.13]

І. П. КОВАЛЕНКО

РОЛЬ ТЕЛЕЖУРНАЛІСТИКИ В ЕЛЕКТОРАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Висвітлюється роль тележурналістики в електоральному процесі. Розкриваються форми та методи впливу тележурналістики на виборців.

Ключові слова: *тележурналістика, електоральний процес, виборчі технології.*

Освещается роль тележурналистики в электоральном процессе. Раскрываются формы и методы влияния тележурналистики на избирателей.

Ключевые слова: *тележурналистика, электоральный процесс, избирательные технологии.*

The role of TV journalism in electoral process are coverage in this article. The author discovers forms and methods, which TV journalism is influences at the electoral process.

Key words: *TV journalism, electoral process, electoral technologies.*

Парламентські вибори, що мають відбутися в Україні в жовтні 2012 р., знов актуалізували питання про роль засобів масової інформації в електоральному процесі. Проблеми використання ЗМІ у виборчому процесі присвячено немало наукових публікацій, у яких роль ЗМІ аналізується в контексті застосування виборчих технологій [1; 2; 3; 4; 5], моніторингу виборчого процесу [6; 7]. Хоча в цих працях відзначається, що серед ЗМІ на виборах провідне місце належить телебаченню, проте роль тележурналістики спеціально не аналізується. Окремі політичні аспекти професійної діяльності тележурналістів висвітлюються в загальних працях з журналістики [8; 9] та спеціальних працях з тележурналістики [10; 11]. **Мета** статті — розкрити роль тележурналістики в електоральному процесі.

Сучасний етап розвитку людської цивілізації характеризується переходом до постіндустріальної ери, в якій головною виробничою силою стає інформація. Формування інформаційного суспільства істотно впливає на характер суспільно-політичних відносин, зокрема на електоральний процес. Вплив феномену інформатизації суспільства на електоральний процес має як позитивні, так і негативні наслідки. Серед позитивних слід назвати те, що завдяки збільшенню кількості й різновидів засобів масової інформації та вдосконаленню їх технологічної бази громадяни (виборці) стали отримувати більше інформації про суб'єкти виборчих кампаній, їх політичні платформи, стратегії і тактики. Серед негативних — те, що вибори стають усе більш технологічними. Тенденція посилення технологічності виборів не є суто українським або посткомуністичним явищем, ця тенденція спостерігається нині в усьому світі. Негативний ефект тенденції посилення технологічності виборів полягає в тому, що значна частина виборців фактично позбавляється можливості самостійно здійснювати політичний вибір. Це за них роблять інші особи, які через засоби масової інформації навіюють їх на підтримку тих чи інших кандидатів та/або політичних сил. Так за допомогою ЗМІ відбувається маніпуляція електоральною поведінкою громадян.

Технологічність виборів проявляється в тому, що на виборах усе більше застосовуються технології, які дістали назву електоральних, або виборчих. Електоральні технології — це певні прийоми виборчих змагань, застосування яких має на меті привести вибори до потрібного певному суб'єкту виборчого процесу результату. Електоральні, як і всі інші політичні технології, поділяються на організаційні й інформаційні. Інформаційні технології визначаються як PR (public relations). Основна мета застосування PR-технологій на виборах полягає у створенні відповідного

інформаційного контексту для сприйняття (або, навпаки, несприйняття) виборцями того чи іншого кандидата або політичної сили. Відповідно до того, на що спрямована PR-діяльність, розрізняють безпосередній PR (інформаційну діяльність, спрямовану на створення позитивного образу своїх кандидата чи політичної сили) та анти-PR (інформаційну діяльність, спрямовану на дискредитацію супротивників).

Важливим чинником для типологізації виборчих технологій є критерій моральності, за яким вони поділяються на «чисті» та «брудні». «Брудні» технології характеризуються їх невідповідністю загальнолюдським морально-етичним нормам, а, нерідко, й законодавству. «Брудні» інформаційні технології дістали назву «чорний PR».

Провідне місце у використанні виборчих технологій посідає телебачення. Серед ЗМІ телебачення чинить найсильніший емоційний вплив на споживачів інформації. Сила його візуалізації наближає ситуацію до глядача. Особистість телевізійного комунікатора здійснює вплив, з яким друковані ЗМІ не можуть зрівнятися [12, с. 288]. Телебачення надає можливості застосовувати під час виборчих кампаній різні види політичних технологій: як прямі, так і «анти», як «чисті», так і «брудні».

Серед прийомів, які застосовуються для «розкрутки» кандидатів, широко використовується «асоціативний ефект». Його сутність полягає в тому, що образ кандидата подається на тлі відомої та популярної особистості минулого. Так, у період виборчої кампанії 1973 р. у Великій Британії консерватори «розкручували» образ королеви Вікторії, за якої Британська імперія досягла свого найвищого розквіту. Розкрутка образу королеви Вікторії була зумовлена тим, що лідером консервативної партії стала жінка — Маргарет Тетчер, яка в разі перемоги консерваторів на парламентських виборах мала обійняти посаду прем'єр-міністра. Отже, в цьому разі використовувалась асоціація за ознакою статі. На основі такої асоціації політтехнологи намагалися нав'язати виборцям думку, що з приходом до керівництва урядом жінки знов настане період розквіту Британії.

Так само на президентських виборах 1992 р. в США політтехнологи кандидата в президенти Біла Клінтона «розкручували» образ колишнього президента, який набув великої популярності серед населення, — Джона Кеннеді. У цьому разі використовувалась подвійна асоціація: віку (обидва — порівняно молоді політики) та партії (Клінтон, як і Кеннеді, належав до Демократичної партії). Політтехнологам Клінтона вдалося знайти в архіві плівку відвідання Кеннеді школи, в якій навчався Клінтон. На плівці зафіксовано, як Кеннеді плескає Клінтона по плечу. Цей епізод активно

демонстрували в ефірі під час виборчої кампанії, що стало однією зі складових успіху Клінтона.

Важливою проблемою під час виборчих кампаній є прихована реклама, або, як її називають спеціалісти, «джинси». Складність цієї проблеми полягає в тому, що немає чіткого загальнознаного критерію прихованої реклами. Чи можна будь-який виступ, у якому міститься позитивна або негативна характеристика учасників виборчих перегонів, вважати прихованою рекламою, чи, в іншому випадку, антирекламою? Якщо тележурналіст, оцінюючи передвиборчі програми учасників електоральних змагань, схвально відгукується про одні і, навпаки, критично про інші, то чи можна таке кваліфікувати, як «джинсу»? На думку автора цієї статті, не всяка похвала або лайка учасників виборчих перегонів є прихованою рекламою. Для того, щоб кваліфікувати певну інформацію як приховану рекламу, слід, передусім, щоб журналіст ставив перед собою таке завдання. Ще одним критерієм для визначення прихованої реклами є замовний характер інформації. Якщо журналіст отримує гроші за оприлюднення позитивної або негативної інформації стосовно учасників виборчих перегонів, то в такому разі йдеться про приховану рекламу або антирекламу.

Розглядаючи роль телебачення у виборчих кампаніях, багато науковців наголошують на необхідності об'єктивного висвітлення виборчих змагань. Але що означає поняття «об'єктивне висвітлення»? Абсолютної об'єктивності в природі не існує, оскільки будь-який журналіст завжди має певні політичні погляди та вподобання, свій досвід спілкування з владою, політичними силами тощо. Таким чином, можна говорити тільки про відносну об'єктивність, яка проявляється на двох рівнях: особистому та суспільному. Особиста об'єктивність полягає в тому, що інформація, яку журналіст доносить до громадян, не має суперечити його розумінню події, ситуації, процесу. Суспільна об'єктивність виникає в тому разі, коли громадяни мають можливість отримувати інформацію з різних джерел, порівнювати й аналізувати її та на цій підставі формулювати власні висновки.

Як свідчить практика, для виборців важливішими за рекламні ролики є журналістські матеріали про перебіг передвиборчої боротьби. Ці новини повинні готуватися за правилами класичного відбору новин у рамках обсягу повідомлень для трансляції. Телевізійні передачі про передвиборчу боротьбу — це різні спеціальні програми, в яких використовується практично вся палітра журналістських жанрів:

- документальне досьє (щось про партію або кандидата, їхню роботу в період після попередніх виборів або про провідні передвиборчі теми зовнішньої та внутрішньої політики);

- репортажі (наприклад, про передвиборчі заходи або кандидатів);
- дискусії щодо передвиборчих програм;
- ток-шоу.

Цікавий досвід інформування громадян про передвиборчі змагання має Німеччина. Повідомлення стосовно передвиборчої боротьби готує та фінансує в першу чергу громадсько-правове телебачення на основі тривалих досліджень. Ця робота проводиться в співпраці з дослідними інститутами, які мають багаторічний досвід подібної діяльності. Їхні прогнози досить точні, відхилення не перевищує 1,5%. Прогнози періодично публікуються під час підготовки до виборів, що, проте, жодим чином не може вплинути на їх результати. Останній попередній прогноз результатів публікується в день виборів — одночасно із закриттям виборчих дільниць — рівно о шостій вечора. Напруженість протягом усього дня виборів спадає через кілька хвилин по їх закінченню.

Для урізноманітнення повідомлень про перебіг виборів великі телеканали, використовуючи центральні студії, здійснюють прямі трансляції з науково-дослідних інститутів, які прогнозують результати виборів. Після цього в дискусіях виступають представники партій, котрі ще раз аналізують перебіг виборів. Пізно ввечері того ж дня громадсько-правове телебачення завершує тему виборів великою програмою, що узагальнює всі події дня й передбачає обов'язковий підсумковий коментар. Таким чином, висвітлення передвиборчої боротьби та перебігу виборів у Німеччині — завдання громадсько-правового телебачення. Лише деякі комерційні телекомпанії намагаються (але слабо) створити конкуренцію громадсько-правовому Out-puts.

Отже, тележурналістика відіграє дуже важливу роль в електоральному процесі. В умовах формування інформаційного суспільства ця роль значно зростає. Посилення впливу тележурналістики на перебіг виборчого процесу має в собі як позитивні, так і негативні моменти. Негативні моменти зумовлені зростанням технологічності виборів, використанням «брудних» технологій, прихованої реклами тощо. Однак негативні моменти можна значною мірою нейтралізувати, як про те наочно свідчить досвід Німеччини, передачею права на інформацію про вибори в руки громадського телебачення.

Список літератури

1. Сурмін Ю. Виборчі технології / Ю. Сурмін, Д. Наріжний. — Дніпропетровськ : Пороги, 2001. — 120 с.
2. Лісничий В. В. Сучасний виборчий PR / В. В. Лісничий, В. Щ. Грищенко, В. М. Іванов, В. М. Кінах. — Северодонецьк : Видав. дім «Еврика», 2001. — 480 с.

3. Малкин Е. Основы избирательных технологий / Е. Малкин, Е. Сучков. — 3-е изд., расшир. и доп. — М. : SPSP «Русская панорама», 2002. 464 с.
4. Кошелюк М. Е. Технологии политических выборов / М. Е. Кошелюк. — 2-е изд., перераб. и доп. — СПб. : Питер, 2004. — 239 с.
5. Поліщук І. О. Вибірчі технології в президентській кампанії 2004 в Україні: гра на «грані фолу» / І. О. Поліщук // Вісник Дніпропетровського ун-ту. — Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. — Вип. 12. — Дніпропетровськ, 2005. — С. 224–230.
6. Мірошник О. С. Вибори 2006: регіональний аспект / О. С. Мірошник, О. В. Радченко, О. І. Романюк. — Х. : Вид-во КП «Типографія № 13», 2006. — 140 с.
7. Місцеві вибори — 2010. Пульс країни / О. Мірошник, І. Поліщук, О. Романюк та ін. — К. : Лабораторія законодавчих ініціатив, 2011. — 228 с.
8. Власть, зеркало или служанка: Энциклопедия жизни современной российской журналистики / В. Богданов, Е. Голубев, Я. Засурский, И. Ковлер. — В 2-х т. — М. Издание Союза журналистов России, 1998. — из Т. 1 — 278 с.; т. 2 — 323 с.
9. Российские средства массовой информации, власть и капитал: к вопросу о концентрации и прозрачности СМИ в России. — М. : Центр «Право и СМИ», 1999. — 80 с.
10. Вачнадзе Г. Н. Всемирное телевидение: Новые средства массовой информации — их аудитория, техника, бизнес, политика / Г. Н. Вачнадзе. — Тбилиси : Ганатлеба, 1989. — 672 с.
11. Цвик В. Л. Телевизионная журналистика / В. Л. Цвик. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. — 495 с.
12. Аги У. Самое главное в PR / У. Аги, Г. Кэмэрон, Ф. Олт, Д. Уилкоккс; пер с англ. — СПб : Питер, 2004. — 560 с.
13. Лоевский Г. фон. Телевидение и выборы в Германии / Г. фон Лоевский; пер. с немец. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.mediasprut.ru/info/bibliothek/ru/lojew-ru.shtml

Надійшла до редколегії 21.08.2012 р.

УДК 316.77:338.48

О. В. ТИШЕВСЬКА-ШАПОШНИК

ІНФОРМАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Висвітлено проблеми формування інформаційного середовища туристичної діяльності з метою підвищення конкурентних переваг і впровадження комунікативних стратегій розвитку туристичної сфери в регіоні на основі правильно сформованого інформаційного простору.

Ключові слова: *інформаційне середовище, конкурентні переваги, комунікативні стратегії, туристична діяльність.*

Освещены проблемы создания информационной среды туристической деятельности с целью повышения конкурентного преимущества и внедрения коммуникативных стратегий развития туристической сферы в регионе на основе правильно сформулированного информационного пространства.

Ключевые слова: *информационное пространство, конкурентные преимущества, коммуникативные стратегии, туристическая деятельность.*

The article is devoted to the determination of the problem of creating of informative space of tourist activity with the purpose of increase of competitive edge and introduction of communicative strategies of development of tourist sphere in a region on the basis of correct the formulated informative space.

Key words: *informative space, competitive edges, communicative strategies, tourist activity.*

Реалії сьогодення характеризуються трансформаційними змінами в межах єдиного базового поняття — глобалізація. За своєю структурою глобалізаційні процеси є складними, багатограними і суперечливими, тому дуже складно надати їм єдиного, універсального визначення. Питання визначення глобалізації — дискусивне питання. Більшість науковців розглядають глобалізацію не як кінцевий стан або нову назву для процесів інтернаціоналізації, а як об'єктивний процес трансформації всіх систем життєдіяльності людини [9, С. 5].

Актуальність дослідження цієї проблеми полягає в необхідності формування якісного інформаційного простору туристичної діяльності з метою підвищення конкурентних переваг туристичного продукту на регіональному ринку. Актуальність визначення та вдосконалення інформаційного середовища як чинника, що впливає на формування та втілення комунікативних стратегій підвищення конкурентоспроможності туристичного продукту в регіоні, посилюється тим, що трансформаційні процеси в інформаційно-комунікативному просторі на світовому туристичному ринку породжують трансформаційні процеси як у внутрішньому, так і в зовнішньому середовищі суб'єктів туристичної діяльності.

Стратегія підвищення конкурентоспроможності туристичного продукту на основі інформаційно-комунікативного забезпечення — це різновид комунікативної стратегії розвитку, яка відповідає на запитання: «Як конкурує регіональний туристичний продукт на світовому та національному рівнях, завдяки якій саме комунікативній політиці він витримує конкурентний тиск і перемагає в конкурентній боротьбі?»

Над теоретичним осмисленням проблеми інформаційного середовища й інформаційного простору працювали такі автори,

як Н. А. Барабанова. [1], Ю. В. Бондар [2], О. А. Бундак [3], О. В. Буньківська [4], О. Л. Вернік [5], Л. В. Денисова [6], А. Б. Добровольська [7], Л. Єременко [8], О. В. Михайловська [10], Г. М. Шевченко [12] та інші.

Метою статті є вивчення регіонального туристичного конкурентного середовища в межах інформаційно-комунікативного простору. Для досягнення мети необхідно виділити такі завдання: визначити основні складові інформаційного середовища туристичної діяльності; узагальнити конкурентні переваги туристичного продукту.

Туризм як складова національної культури й економіки відіграє важливу роль у формуванні внутрішнього валового продукту, створенні додаткових робочих місць і забезпеченні зайнятості населення, активізації зовнішньоторговельного балансу. Зі зростанням економіки, а отже, й добробуту населення, підвищується попит на туристичний продукт, що стимулює збільшення кількості туристичних пропозицій та обсягів інформації, необхідної для реалізації туристичного продукту.

У виробництві та реалізації туристичного продукту беруть участь не тільки суб'єкти туристичної діяльності (туроператори, турагенти, екскурсійні бюро, туристичні організації, туристичні регіони), але й інші галузі, для яких обслуговування туристів не є основним видом діяльності.

Туристичну послугу зазвичай купують заздалегідь і далеко від місця споживання, тому діяльність у сфері туризму майже повністю залежить від передання й використання інформації про наявність необхідної послуги, її вартість і якість. Інформація відіграє важливу роль у процесі поєднання постачальників туристичних послуг у єдину систему. Туристична діяльність є інформаційно насиченою, на відміну від інших видів економічної діяльності.

В управлінні туристичним підприємством (як відкритою системою) безперервно відбуваються зміни під впливом як зовнішніх (необхідність врахування елементів, зовнішніх щодо підприємства, стає одним із найважливіших здобутків системного підходу в науці управління), так і внутрішніх факторів, на які слід зважати, навчитися ними керувати, прогнозувати їх виникнення та наслідки впливу. Результатом цього є управлінське рішення, основу якого становить процес перетворення інформації. Інформація — важливий стратегічний ресурс підприємств туристичного бізнесу. Її відсутність призводить до невизначеності, тобто до погіршення якості управлінських рішень. Ринок туристичних послуг потребує адекватної реакції суб'єктів діяльності на наявність своєчасної і точної інформації, вміння її осмислити, дійти певних висновків та результативно використати їх в управлінських

рішеннях. Інформація необхідна складова в управлінні туристичним підприємством.

Глобальна конкуренція на туристичному ринку зумовлює виникнення нового поняття — глобального конкурентного середовища туристичної діяльності. Слово «середовище» в узагальненому сенсі трактується як сформовані умови, в яких відбувається туристична діяльність. У широкому значенні конкурентне середовище — простір взаємодії суб'єктів туристичної діяльності. У цьому разі конкурентне середовище постає всеосяжним інститутом туристичного ринку [9, С. 8].

Якщо розглядати конкурентне середовище туристичної діяльності як систему, то, як у будь-якій системі, в ньому наявні численні впорядковані і взаємопов'язані елементи, які, у свою чергу, мають власну структуру й організацію. Усі елементи туристичного конкурентного середовища є взаємопов'язаними, і зміна одного певним чином, впливає на функціонування іншого або змінює ще декілька елементів. Структуру регіонального туристичного конкурентного середовища стосовно суб'єктів туристичної діяльності можна охарактеризувати як багаторівневу.

Розвиткові туристичної діяльності притаманні деякі особливості. По-перше, це поява нових суб'єктів туристичної діяльності. Їх виникнення й успішне функціонування впливають на всю туристичну діяльність у регіоні. По-друге, це посилення інтеграційних процесів у туристичній діяльності. По-третє, це міжнародна координація правових аспектів туристичної діяльності. Зважаючи на всі наведені особливості розвитку туристичного конкурентного середовища, необхідно формувати комунікативні стратегії на основі інформаційно-комунікативного супроводу, а саме: необхідність постійного вдосконалення існуючого інформаційно-комунікативного супроводу; формування інформаційних конкурентних переваг, які не можуть бути легко відтворені конкурентами; необхідність подолання низького технологічного рівня виробництва та поширення інформаційно-комунікативного супроводу.

Звідси виникає завдання розробки комунікативних стратегій підвищення конкурентоспроможності туристичного регіонального продукту, спрямованої на адаптацію комунікативного середовища до змін, що відбуваються у світовому інформаційному просторі.

Сучасне інформаційно-комунікативне забезпечення туристичної діяльності перенасичене суперечливою, ненадійною та недостовірною інформацією, що значно ускладнює формування і втілення комунікативних стратегій підвищення конкурентоспроможності туристичного регіонального продукту. В умовах розвитку інформаційного простору необхідна нова концепція формування

конкурентних переваг туристичного продукту в регіоні, створена на основі інформаційно-комунікативного забезпечення.

Основою інформаційного середовища як чинника формування комунікативних стратегій розвитку туристичної діяльності є збирання, обробка й аналіз інформації, тобто інформаційна робота. Інформаційну роботу в туристичній діяльності можна визначити як заходи, які здійснюють суб'єкти туристичної діяльності регіону з метою інформаційно-аналітичного забезпечення, а саме: збирання та зберігання інформації. Якість інформації для інформаційно-комунікативного забезпечення стратегії залежить від джерел і способів її отримання, методів обробки, доступності, лояльності, незалежності від конкурентів.

Інформаційним середовищем регіональної туристичної діяльності є комунікативне середовище в регіоні на туристичному ринку, в якому за допомогою комунікативної взаємодії поширюється інформація про туристичні підприємства та комплекс туристичних послуг. Інформаційне середовище — це середовище, в якому постійно відбуваються різноманітні комунікативні процеси між зацікавленими сторонами. Зацікавленими сторонами можуть бути як турагенти та туроператори, котрі реалізують туристичний продукт, так і потенційні туристи, які прагнуть якнайкраще задовольнити свої потреби у відпочинку та рекреації.

Сучасна туристична діяльність потребує все активнішого використання інформаційних і комунікативних технологій у процесі створення та просування туристичного продукту. Основним критерієм ефективності використання нових інформаційних технологій на туристичному ринку є вже не наявність певної кількості комп'ютерів, а створення єдиного інформаційного туристичного простору. Ця необхідність виникла перед суб'єктами туристичної діяльності за таких умов:

- велике зростання інформаційних потоків туристичної спрямованості;
- неможливість прийняття оптимальних управлінських рішень без достовірної та правильно зібраної й обробленої інформації;
- робота туристичної галузі на сучасному етапі потребує оперативного аналізу ситуації для своєчасного її коригування;
- дотримання вимог щодо подання нормативних документів, зокрема в електронній формі.

Створення інформаційного простору туристичної діяльності відповідає за успіх упровадження інформаційних технологій у туризмі на всіх рівнях і дозволяє на рівні регіону перевести туристичну діяльність на новий щабель конкурентоспроможності. Інформаційне середовище туристичної діяльності характеризується фізичною, психологічною й інтелектуальною складовими.

Основою цих складових інформаційного середовища туристичної діяльності є персонал на підприємствах туристичної сфери. До інформаційного середовища також належать Інтернет, локальна мережа та технічні мультимедійні засоби (телевізори, проектори, відеопрогравачі, фотоапарати тощо), програмне забезпечення процесу формування та просування туристичного продукту.

Отже, туристична діяльність є інформаційно насиченою. Комунікативні взаємодії супроводжують туристичний продукт від етапу проектування до етапу надання комплексу туристичних послуг. Якість та конкурентні переваги туристичного продукту формуються на основі інформаційного простору туристичної діяльності.

Конкурентні переваги — це характеристики, властивості туристичного продукту, які створюють для туристичної діяльності регіону певні переваги над прямими конкурентами, наприклад, іншими регіонами. Ці характеристики (атрибути) можуть бути найрізноманітнішими і належати як до самого туристичного продукту — комплексу туристичних послуг, так і до додаткових товарів чи послуг, що супроводжують базові — послуги розміщення, транспорту, сувенірів тощо.

Забезпечення конкурентних переваг послуг потребує врахування таких важливих моментів, які можна розглядати як умови їх формування.

Головною умовою формування конкурентних переваг на ринку туристичного обслуговування є цінність туристичної послуги, яка є результатом ставлення до неї споживачів, потенційних туристів, що визначається через їх специфічний досвід, статус, споживчі вимоги. Тому важливим для появи конкурентної переваги послуги є не просто наявність певної особливості, властивої послугі, а її відповідність потребам конкретного сегмента ринку. Більше того, найчастіше конкурентна перевага послуги в межах одного споживчого сегмента робить цю послугу неприйнятною для іншого.

Конкурентна перевага виникає, зазвичай, лише за умови «нормального» рівня виробництва й надання туристичних послуг. Конкурентні переваги окремих туристичних послуг є тимчасовими, тісно пов'язані із циклом життя туристичного продукту.

Конкурентні переваги можуть бути створені в кожному з елементів стратегії підвищення конкурентоспроможності туристичного регіонального продукту (безпосередньо в послугі, ціноутворенні, методах і засобах просування, місці надання). При цьому слід зважати й на особливі властивості послуг як товару.

Важливою конкурентною перевагою підприємств у туристичній діяльності є високий професійний рівень їх продавців. Покупець

найчастіше розглядає продавця туристичного продукту як експерта, покладаючись на його компетенцію. У цьому сенсі майже завжди продавець послуги є її невід'ємною частиною.

Управління конкурентоспроможністю послуг є безперервним процесом, який пов'язаний з необхідністю своєчасно реагувати на зниження будь-якого з показників конкурентоспроможності, з уживанням відповідних заходів, здатних запобігти втраті ринкових позицій і фінансових засобів, наприклад, припиненням виробництва, модернізацією послуги, зміною сегмента ринку.

Підтримка конкурентоспроможності виробленого туристичного продукту з урахуванням неминучості його відновлення забезпечується ресурсним потенціалом, який і визначає конкурентоспроможність існуючого в регіоні туристичного продукту.

Отже, конкурентна перевага регіонального туристичного продукту це особлива характеристика чи деяке особливе поєднання характеристик його ресурсного потенціалу, що забезпечують динамічну підтримку конкурентоспроможності вироблених послуг. Ресурсний потенціал охоплює відчутні й невліпові активи організації, сформовані як у зовнішньому середовищі — на ринку (наприклад, імідж, місце розташування, відносини з постачальниками), так і у внутрішньому середовищі — на підприємстві (наприклад, навички працівників й оригінальні технології виробництва і збуту) [12].

У межах комунікативних стратегій формування конкурентних переваг туристичного продукту регіону, на нашу думку, необхідно зосередити увагу на розгляді таких стратегій підвищення конкурентоспроможності туристичної діяльності, як удосконалення якості обслуговування й управління персоналом на підприємствах туристичної діяльності, впровадження інновацій. Зважаючи на специфіку туристичного продукту, зокрема невідчутність, невід'ємність від джерела послуги, мінливість і нездатність до збереження, кожна з названих стратегій конкурентоспроможності під час застосування на ринку туристичних послуг матиме свої особливості. Сприйняття та оцінка якості туристичного продукту споживачем мають набагато більшу кількість параметрів, ніж оцінка якості матеріальних товарів.

Узагальнюючи вищесказане, можна дійти певних висновків: для досягнення високої якості туристичного продукту в регіоні суб'єкти туристичної діяльності повинні працювати максимально ефективно, розподіляючи комунікативні ресурси таким чином, щоб забезпечити інформацією про туристичний продукт усі сегменти туристичного регіонального ринку. Основним завданням на шляху втілення та реалізації комунікативних стратегій підвищення конкурентоспроможності туристичного продукту в регіоні

є зростання задоволеності споживачів, що поступово переростає в лояльне ставлення до постачальника туристичного продукту, яке проявляється в повторному зверненні до цього суб'єкта туристичної діяльності та залученні нових клієнтів. У процесі туристичної діяльності її суб'єкти перебувають в інформаційному середовищі і постійно сприяють генерації та поширенню інформації. Тому всі туристичні суб'єкти мають бути зацікавленими у створенні й отриманні різноманітної інформації щодо туристичного продукту, яка сприятиме формуванню лише позитивної неформальної комунікації, що, у свою чергу, пошириться дуже швидко і допоможе ефективному функціонуванню й реалізації туристичного продукту харківського регіону.

Список літератури:

1. Барабанова Н. А. Информационный аспект методики изучения туристского потенциала территории / Н. А. Барабанова // Известия Самар. науч. центра Рос. акад. наук. — 2009. — Т. 11. — С. 1389–1395.
2. Бондар Ю. В. Становлення та еволюція національного інформаційного простору України в процесі формування демократичної політичної культури українського суспільства: автореферат дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / Ю. В. Бондар ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К., 2010. — 20 с.
3. Бундак О. А. Перспективи входження України у світовий інформаційний простір / О. А. Бундак // Українська політична журналістика і вибори : міжнар.наук.-практ.конф.,17-18 трав. 2005 р. — Луцьк : Твердиня, 2005. — С. 40–46
4. Буньківська О. В. Інформаційний простір: соціокультурна сутність, стан та проблеми функціонування в Україні : автореферат дис. ... канд. мистецтвознав. : 26.00.01 / О. В. Буньківська; Київ. нац. ун-т культури і мистец. — К., 2009. — 20 с.
5. Вернік О. Л. Людина і інформаційний простір. Психологічні аспекти проблеми / О. Л. Вернік. // Актуальні проблеми психології: [Зб. наук. пр.] — К. : Міленіум, Екологічна психологія, 2006. — Вип. 7. — С. 23–31
6. Денисова Л. В. Гіпермедійне інформаційне середовище навчання як засіб професійної підготовки фахівців з фізичного виховання і спорту: автореферат дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Л. В. Денисова ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. — К., 2010. 22 с.
7. Добровольська А. Б. Інформаційний простір: проблеми становлення нової якості національного росту / А. Б. Добровольська. // Наука України у світовому інформаційному просторі : [зб. ст.]. — 2010. — Вип. 3. — С. 61–71
8. Єременко Л. Інформаційне середовище в Україні і напрямки його модернізації / Л. Єременко // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. — К. — 2010. — Вип. 50. — С. 224–231

9. Маркетингові стратегії розвитку та конкурентоспроможності соціально-економічних систем в умовах глобалізації: монографія / І. В. Тараненко та ін. / за ред. І. В. Тараненко. — Д.: Вид-во ДУЕП, 2010. — 304 с.
 10. Михайловська О. В. Інформаційне середовище інноваційно-інвестиційної діяльності в умовах глобалізації: автореферат дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.02 / О. В. Михайловська ; Нац. акад. наук України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. — К., 2010. — 32 с.
 11. Моргулець О. Б. Менеджмент у сфері послуг [Електронний ресурс] // Українські підручники онлайн. — Режим доступу: http://pidruchniki.ws/19640805/menedzhment/menedzhment_u_sferi_poslug_-_morgulets_ob. — Назва з екрана.
 12. Шевченко Г. М. Пізнавальне привласнення: сучасний інформаційний простір / Г. М. Шевченко. // Наука в інформаційному просторі : матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф. (29-30 верес. 2011 р.) : Історія. Філософія. — Дніпропетровськ : Біла, 2011. — Т. 2. — С. 90–92
- Надійшла до редколегії 06.09.2012 р.*

УДК 681.3

О. Г. ПЕЛЕХАТА

ТЕХНОЛОГІЇ ЕЛЕКТРОННОГО ОБМІНУ ДАНИМИ В ІНТЕРНЕТІ

Досліджуються системи електронного обміну даними (СЕ-ОД), особливу увагу зосереджено на моделі XML/EDI.

Ключові слова: веб, інформаційні системи, документні комунікації, електронний обмін даними, Інтернет, XML.

Исследуются системы электронного обмена данными (СЭОД), особое внимание уделено модели XML/EDI.

Ключевые слова: веб, информационные системы, документные коммуникации, электронный обмен данными, Интернет, XML.

The systems of the Electronic Data Interchange (EDI) are in the article, the main attention is paid to the approach of XML and EDI.

Keywords: web, information systems, document and communication processes, electronic data interchange, Internet, XML.

Будь-яка організація, яка працює в сучасному суспільстві і постійно взаємодіє з установами, відомствами або приватними особами, потребує безперервного інформаційного обміну. Сьогодні у зв'язку з масовим упровадженням систем документних комунікацій (ДК) постала необхідність в організації електронної документної комунікації між установами, а також можливості електронного обміну документами між організаціями й установами. Саме ці завдання і вирішує EDI (Electronic Data Interchange,

електронний обмін даними) — одна з технологій автоматизації, що покликана замінити паперовий документообіг між організаціями [11].

Актуальність теми зумовлена збільшенням інформаційних систем на всіх рівнях роботи, автоматизацією внутрішніх і зовнішніх бізнес-процесів, збільшенням обсягу оброблюваної інформації.

Проблематика створення і розвитку систем електронного обміну даними досліджується в працях Н. Смирнова, Т. Уейлгема, С. Дагана, Д. Борка, В. Артем'єва, А. Менна, Ф. Хейеса, М. Левінсона, М. Зирянова, Г. Белфора, А. Календарьова, А. Троцького, А. Гречко, Д. Пошиваника та ін.

Метою статті є характеристика й аналіз існуючих систем електронного обміну даними, а також їх інтеграція з новими технологіями.

Нині в галузі бізнесу створюється й обробляється великий обсяг різноманітної паперової документації: замовлення, каталоги, звіти, платіжні доручення тощо. Інтенсивний розвиток телекомунікацій наприкінці 80-х рр. ХХ ст. зумовив створення систем EDI, ідея яких полягає в стандартизації документів і надання їх у зручній для комп'ютерної обробки формі. Однак EDI мали певні обмеження. По-перше, реалізація таких систем дорого коштувала, по-друге, цей процес потребував певного часу [13]. Зростання цін також зумовлене високою вартістю програмного забезпечення, безперервним удосконаленням стандартів EDI і необхідністю укладання щорічних контрактів на супровід програмних засобів, а також витратами на підтримку належного стану телекомунікаційних каналів. Серед інших факторів, що впливали на вартість EDI, можна назвати витрати на підтримку системи виробниками апаратних засобів, а також на навчання операторів. Крім того, під час упровадження таких систем виникає необхідність швидкої установки сумісного зі стандартом EDI обладнання зчитування або друку штрих-кодів [6]. Високу вартість EDI великі компанії компенсували істотним підвищенням ефективності системи, але для багатьох дрібних і середніх компаній вартість підтримки мережевими операторами з'єднань EDI між торговими партнерами виявлялася надто високою [13]. Щоб скоротити витрати, багато компаній передавали свої дані за допомогою систем EDI частково [2]. Так, кілька років тому за рекомендацією Міжнародної робочої групи почалося впровадження формату EDI, точніше його синтаксису для сегментів повідомлень, який передбачав певну схему збору і стандартизацію на декількох рівнях (сегменти, повідомлення, квитанції, документи). Таке неповне запозичення і некомплексний підхід ускладнили створення універсального аналізатора цього формату [1]. Подібна практика унеможливила

повною мірою скористатися перевагами, які надавав цей інструментарій у разі підтримки інтерактивної взаємодії [2].

Одним із способів значно скоротити витрати стало перенесення передачі даних з дорогих приватних мереж в Інтернет. Загальні тенденції поширення сфер застосування веб-технологій і досягнення в галузі захисту Інтернету свідчили про високу перспективність цієї технології [10]. Нові технології, насамперед VPN¹, дозволили організувати захищені канали доставки даних без непомірних витрат і стали ефективними саме тому, що механізмом передачі даних використовували Інтернет, а не окремі орендовані лінії [2]. Загальнодоступність EDI в Інтернеті зумовила розробку великими користувачами EDI власних інтерактивних систем обміну на основі мов розмітки, які використовуються у веб [14].

Технологія веб доповнила традиційну галузь EDI-додатків елементами шифрування й авторизації інформації, а також «віртуальними» платіжними можливостями. Ці послуги створили передумови для використання Інтернету в так званій віртуальній торгівлі, яка в деяких випадках замінила звичайні торговельні майданчики і реселерські фірми [10]. Веб-технологія зорієнтувала управління товарно-матеріальними запасами в умовах реального часу (транзакції EDI традиційно здійснювалися пакетами), компанії стали використовувати веб-портали замість телефонів і факсів для розміщення й підтвердження замовлень [9], тобто EDI забезпечив найвищу швидкість обміну інформацією між постачальником і споживачем [7].

Нині багато підприємств використовують такі системи, серед них і компанія IBM, яка застосовує EDI і веб для взаємодії з дистриб'юторами в різних точках світу. Фірма Shopping City 2000, повністю спеціалізується на створенні систем організації роздрібною торгівлі для населення, використовуючи для цього симбіоз телевізора, комп'ютера і компактного пристрою введення кредитних карт [10].

Однак розвиток Інтернет-технологій за останнє десятиліття долучив до міжнародної електронної павутини мільйони нових користувачів. Вимоги до цифрового обміну зросли, і вже існуючі EDI-системи перестали задовольняти певні групи користувачів, стали помітні ознаки (сучасні програми потребують гнучкішого протоколу подання даних і механізмів, що дозволяють визначати структуру документа й описувати розміщені в ньому елементи), які вказують на те, що прив'язана до певних форматів технологія

¹ VPN (Віртуальна приватна мережа, англ. Virtual Private Network) — це логічна мережа, створена понад іншими мережами, на базі загальнодоступних або віртуальних каналів інших мереж (Інтернет).

EDI помітно поступається мові XML, котра не залежить від конкретних форматів і дозволяє спростити процедуру збору даних і оперативного їх пошуку по каталогах [3]. Упровадження XML¹ для вдосконалення з'єднань між різними шлюзами EDI швидко перетворилося на той ключ, який відкрив двері до використання технології для організації обміну документами й додатками між бізнес-партнерами, пропонуючи дешевше і гнучкіше рішення завдання інтеграції [2].

Розвиток нових тенденцій об'єднання технологій XML і EDI забезпечує динамічний процес формування електронних документів та взаємодії між інформаційними системами. Тенденція об'єднання XML і EDI є найперспективнішим напрямом у галузі обміну електронними документами.

Великі компанії продовжують використовувати існуючі EDI-системи через VAN²-мережу, що надають провайдери як послугу обміну EDI-повідомленнями через корпоративні мережі. Дрібні компанії, використовуючи технологію XML/EDI, здійснюють обмін через Інтернет [8].

Один з найпростіших варіантів обміну з використанням XML/EDI-технології — це підготовка на стороні клієнта XML-документа і відправка його на XML-сервер компанії, де документ перевіряється й перетворюється на стандартне EDI-повідомлення і буде переданий через інтранет на EDI-сервер компанії.

У процесі формування XML-документа на стороні клієнта користувач приймає від XML-сервера шаблон. Під час використанні мови описання стилів XSL, генерується HTML-форма, яка заповнюється даними про відправника й одержувача вантажу, а також про вантаж. Після ініціації події відбувається генерація XML-документа. Цей документ приймається XML-сервером, який генерує наступне EDI-повідомлення. EDI-повідомлення спеціальним модулем генерується на серверній стороні, витягуючи динамічну інформацію з XML-документа і статичну з DTD³. Потім генероване повідомлення передається в EDI-систему, де й відбувається обробка повідомлення [4].

Основним недоліком побудови клієнтської частини за схемою одноступеневого перетворення є «мануальність» системи, тобто

¹ XML (Розширювана мова розмітки, англ. Extensible Markup Language) — запропонована консорціумом World Wide Web (W3C) мова розмітки, фактично є зведенням загальних синтаксичних правил.

² VAN (Value-Added Network) — мережа з доданою вартістю, тобто надання за плату додаткових послуг.

³ DTD (Мова схем DTD, англ. DTD schema language) — штучна мова, яку використовують для запису фактичних синтаксичних правил метамов розмітки текстів SGML та XML.

система не є автоматичною: користувач власноруч заповнює форму браузера, яка формує XML-документ. Одноступеневе перетворення застосовується в основному в системах, які використовують один тип повідомлення.

Іншим варіантом побудови системи XML/EDI є використання двоступеневого формування електронного документа, в якому процес обробки інформації «створення передача одержання» замінено на концепцію активних об'єктів [12].

На першому етапі двоступеневого формування електронного документа, здійснюється перетворення XML-джерела з використанням XSL¹-перетворення стандартним XSL-аналізатором у формат метаданих XEDI. За своєю суттю формат метаданих XEDI є своєрідною новою мовою розмітки.

Другий етап полягає в прямому перетворенні метаданих XEDI транслятором XML/EDI безпосередньо на EDI-повідомлення. Аналогічний процес, але вже у зворотному порядку відбувається під час конвертації EDI-повідомлення в XML-документ [8].

Перевага ідеї двоступеневого перетворення в тому, що метадані XEDI описують будь-які види EDI-повідомлень відповідно до XEDI-синтаксису.

Сьогодні доступні синтаксичні XML-аналізатори (парсери), програми перегляду XML-документів (браузери), програми розмітки сторінок і бібліотеки бізнес-об'єктів. За допомогою веб-браузера можна взаємодіяти з будь-якими компонентами системи, використовуючи XML-подання та XQL²-запити. Передбачається інтеграція XML/EDI-компонентів з існуючими програмними продуктами для значного прискорення процесу створення нових додатків [12].

Можна відзначити основні принципи побудови XML/EDI:

- XML використовується як макет «моделювання обміну даними»;
- XSL використовується як рівень «подання»;
- можливість інтеграції з традиційними методами EDI;
- використання маршрутизації по IP, а також використання протоколів HTTP, FTP і SMTP;
- централізоване прийняття документа і методологія обробки;
- протоколювання прийняття/відправки документів;

¹ XSL (Розширювана мова таблиць стилів, англ. eXtensible Stylesheet Language) — розширювана мова, яка призначена для опису перетворень XML-документів.

² XQL (Розширювана мова запитів, англ. eXtensible Query Language) — універсальна комп'ютерна мова, яка є розширенням шаблонного синтаксису XSL.

- використання сучасних інструментальних засобів програмування (Java і ActiveX);
- використання технології агента для маніпулювання даними, синтаксичного аналізу, відображення, пошуку і т. д. [4].

У рамках XML/EDI інтегровано п'ять технологій і кожний компонент має свої специфічні можливості:

- XML — основою обміну документами є транспортні протоколи, що використовуються в Інтернеті. За допомогою задалегідь визначених тегів визначається об'єктна модель даних, яка надалі заповнюється даними і передається як електронний документ. Наявні ідентифікатори сегментів EDI замінюються тегами XML або частина даних з EDI-сегмента додається в теги в якості параметрів;
- EDI — розроблені в EDI системах стандарти можуть надавати дані у звичайному форматі. Ці дані однозначно інтерпретуються на сторонах, що приймають і передають їх. XML/EDI забезпечує сумісність із наявними EDI системами, використовуючи при цьому обмін EDIFACT повідомленнями. Розробка протоколів XML/EDI уможливило використання існуючих EDI-систем, що не потребуватиме нових капіталовкладень для розробки глобальних систем;
- templates (шаблони) — це набір правил, відповідно до яких здійснюють управління процесом як на клієнтській стороні, так і на стороні сервера. Шаблон може бути завантажений як з віддаленого пункту, звідки надійшов XML-документ, так і бути його складовою. Шаблони використовують DTD's, за яким визначається об'єктна модель даних;
- agents (агенти) — інтерпретують шаблони, щоб інтерактивно виконати необхідні транзакції і взаємодіяти з користувачем. Агенти можуть бути реалізовані як аплети Java або вбудовані елементи керування ActiveX. Розгляд структури XML може здійснюватися Агентом безпосередньо за комп'ютером клієнта і використовувати при цьому необхідні для користувача дані та їх надання. Агенти управлятимуть шаблонами і надаватимуть користувачеві певні додаткові можливості;
- repository (сховище) — загальнодоступні веб-словники, які дозволяють користувачам знайти визначення і галузь застосування EDI-елементів. Такі словники забезпечують автоматичні пошукові таблиці гнучкішим механізмом пошуку. Цей компонент забезпечить семантичну основу для EDI-транзакцій [12]. Найширше XML/EDI використовується у сфері обміну інформацією між постачальниками (виробниками) і торговими мережами.

Інтерес до XML/EDI-систем виявляють і в Україні. Нині відбувається затвердження розробленого проекту Національного стандарту України, гармонізованого з ISO 9735:2002, в якому визначено загальні правила синтаксису для формування пакетних та інтерактивних EDIFACT-повідомлень для обміну EDI-систем, а також службові каталоги нотацій синтаксису, що містять більше 200 типів службових сегментів повідомлень [5].

Перспективним напрямом подальших досліджень з означеної теми є вивчення досвіду використання організаціями електронного обміну даними на світовому ринку й упровадження цієї концепції в Україні.

Таким чином, тривале існування EDI пояснюється трьома причинами: істотною економією коштів завдяки збільшенню ефективності, підвищенню безпеки передачі даних через виділені лінії або VAN, а також відсутності реальної альтернативи. Крім того, транзакції EDI зменшують кількість процедур повторного пересилання інформації і знижують імовірність помилки. Стандарт EDI дозволяє скоротити часовий інтервал між відправленням замовлення й отриманням рахунку до декількох секунд.

До недавнього часу технологія EDI не мала конкурентів, які могли б продемонструвати таку швидкість, уніфікацію і наявність підтримки зі сторони широкого ділового середовища. Нині вирішення EDI на базі Інтернету дозволяють скоротити витрати й усунути властиву традиційним системам EDI громіздкість. Крім того, ця технологія дозволяє компанії отримати довгострокові конкурентні переваги завдяки гнучкішим можливостям роботи.

Список літератури

1. Артемьев В. Проблемы применения стандартов в проектах больших систем / В. Артемьев // Директор информационной службы. — 2001. — № 06. — С. 45–50.
2. Борк Д. Шире круг партнеров / Д. Борк // Директор информационной службы. — 2002. — № 02. — С. 46–48.
3. Бэлфор Г. EDI or DIE : Нужна ли технология EDI, когда есть XML? / Г. Бэлфор // Computerworld Россия. — 1999. — №16–17. — С.18.
4. Введение в EDI [Электронный ресурс] // Zero. — 2003. — № 9. — Режим доступа к журн.: <http://elib.org.ua/>.
5. Гречко А. В. Граматична модель перетворення edifact-повідомлень на xml-документи / А. В. Гречко, Д. М. Пошиваник // Наукові записки НУКМА. Том 36 : Комп'ютерні науки. — Київ : КМ Академія, 2005. — С. 49–58.
6. Даган С. Выдержит ли EDI конкуренцию Internet? / С. Даган // Computerworld Россия. — 1998. — № 21. — С. 8–9.
7. Зырянов М. Потенциалы и инструменты / М. Зырянов // Директор информационной службы. — 2011. — № 02 — С.40–44.

8. Календарев А. Построение XML/EDI систем [Электронный ресурс] // Citforum — Режим доступа : <http://citforum.ru/internet/articles/xmledibuild.shtml/>. — Загл. с экрана.
9. Левинсон М. Как вести дела, чтобы Всемирная паутина не стала ловушкой? [Электронный ресурс] / М. Левинсон // Директор информационной службы. — 2006. — № 09. — Режим доступа к журн.: — <http://www.osp.ru/cio/2006/09/3178179/>.
10. Менн А. Союз EDI и Internet / А. Менн // Computerworld Россия. — 1996. — № 24. — С. 11–13.
11. Смирнов Н. Альтернатива бумаге / Н. Смирнов // Директор информационной службы. — 2010. — №10 — С. 62.
12. Троцкий А. Сокращая расстояния / А. Троцкий // Директор информационной службы. — 2009. — № 01. — С. 51–53.
13. Уэйлгам Т. Освобождение интеграцией / Т. Уэйлгам // Директор информационной службы. — 2007. — № 01. — С. 39–46.
14. Хэйес Ф. От цветов до Internet / Ф. Хэйес // Computerworld Россия. — 2002. — № 30. — С. 4–5.

Надійшла до редколегії 27.08.2012 р.

УДК165.9:130.2

А. А. САВЧЕНКО

ЭВОЛЮЦИЯ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ НА ЕНЕРГОІНФОРМАЦІЙНУ ТЕОРІЮ

Розглянуто еволюцію наукових поглядів на енергоінформаційну теорію в контексті енергоінформаційної парадигми.

Ключові слова: еволюція, наука, енергоінформаційна теорія, парадигма, Всесвіт.

Рассмотрена эволюция научных взглядов на энергоинформационную теорию в контексте энергоинформационной парадигмы.

Ключевые слова: эволюция, наука, энергоинформационная теория, парадигма, Вселенная.

The paper considers the evolution of scientific views of the energy-informational theory in the context of the energy-informational paradigm.

Key words: evolution, science, the energy-informational theory, paradigm, the universe.

Упродовж багатьох століть людство прагне пізнати навколишній світ, відкрити закони природи та Всесвіту. Ці закони існували й тоді, коли людина не знала про них, але саме завдяки їм відбувалося її життя. І нині є закони, ще не відкриті людством. Те, що ми вже знаємо, можна вважати знанням, але і воно не може бути істиною, оскільки протягом століть знання змінюється, еволюціонує і трансформується завдяки науковим дослідженням та

прагненню людини дізнатися про світ і своє місце в ньому. Те, чого ми ще не знаємо, є для нас таємницею, оскільки можливості кожної людини, як і суспільства загалом, обмежені, пізнання світу завжди замінювалося створенням різноманітних моделей, які відображали ті чи інші процеси, сторону буття людини та суспільства і могли спростити будь-яке явище, надати зрозумілі відповіді.

Необхідність дослідження взаємодії між природою, Всесвітом і людством нині набуває особливої актуальності внаслідок популярності нових теорій, які пояснюють розвиток людства природними чинниками.

Мета дослідження — розглянути еволюцію наукових поглядів на енергоінформаційну теорію в контексті енергоінформаційної парадигми.

Дослідження багатьох сучасних учених свідчать, що енергоінформаційний обмін властивий абсолютно всьому, що існує у Всесвіті. Дослідження енергоінформаційних взаємодій виявляють безліч форм і зв'язків з еволюційними програмами й принципами самоорганізації і саморуху матерії. Непередбачуваність стихійних лих, катастроф зумовлена насамперед недостатньо точним уявленням про властивості енергоінформаційних взаємодій у живій і неживій природі.

Посилюється інтерес до людства як до космічного феномена. Багато дослідників звертаються до давніх езотеричних знань, праць античних мислителів, наукової спадщини вчених минулих епох і намагаються відшукати відповіді на питання про взаємодію людини і природи.

Особливість сучасного наукового прогресу — його інтеграційна основа: відбувається синтез знань (теорій, принципів, методів, новітніх досягнень) різних наукових галузей і дисциплін, їх взаємопроникнення і створення на цій основі комплексних, мультидисциплінарних мета-наук, що акумулюють у собі світові наукові досягнення. Такими, наприклад, є синергетика, семантика, психофізика, біосиметрика, гомеостатика, еволюціоніка й інші. Кожна з них робить певний внесок у зміну парадигми в природознавстві [2].

Питанням розвитку енергоінформаційних взаємодій, еволюції людства, Всесвіту та природи приділяли увагу такі дослідники, як: С. Р. Аблеев, А. Є. Акімов, А. М. Асеєв, В. І. Вернадський, Г. Н. Дульнев, В. П. Казначеев, Д. Н. Куликов, К. Г. Колпаков, А. І. Клизовський, М. А. Козирев, М. К. Реріх, О. І. Реріх, П. Д. Успенський, П. А. Флоренський, К. Е. Цюлковський, О. Л. Чижевський, Л. В. Шапошнікова, Г. І. Шипов та інші. Загалом аналіз літератури засвідчив, що, незважаючи на численні наукові дослідження, в яких тією чи іншою мірою розкриваються

різні аспекти обраної теми, вона ще не вичерпана й потребує подальшого глибокого осмислення.

Концепція енергетизму, що характеризується заглибленням у структуру матерії, дуже давня. У західній філософії її джерела сягають єдиної, такої, що вічно перетворюється, субстанції вогню Геракліта, метафізичної природи ейдосів Платона, розуміння енергії герметистів, християнізованого варіанта насіння як думок Бога у Св. Августина й далі до традиції пантеїзму (М. Кузанський, Я. Беме, Дж. Бруно, М. Коперник, Б. Спіноза, Ф. Шеллінг та ін.).

Початком нової наукової ери зазвичай вважають XVII ст., коли відбулася зміна декількох фізичних картин світу (парадигм), а саме: механістичної, електромагнітної, квантово-польової і сучасної, яка перебуває на стадії становлення [3]. Саме тоді І. Ньютон підготував свою знамениту працю «Математичні початки натуральної філософії» (1687 р.), у якій описав світ за допомогою формалізації математичного апарату. З того часу ньютонівська концепція будови світу та природи стала основою науки й наукового методу. Протягом двох століть вона разом з теорією електрики та магнетизму Максвелла й теорією відносності Ейнштейна успішно визначала весь світ, розраховувала не тільки рух планет і галактик, але й орбіти штучних супутників Землі, які допомогли людині ступити на місячну поверхню.

XVIII ст. час промислового перевороту в Англії, тому вирішуються питання про потужні джерела енергії та стимулюються їхні пошуки. У зв'язку із цим виникають нові галузі знання – учення про теплоту, електрику, магнетизм. Визначення природи відповідних явищ приводить до висування гіпотез про різні «невагомі» матерії: теплорід, флогістон, електричні і магнітні рідини. Готувалося підґрунтя для виникнення уявлень про електромагнітне поле, які ввійшли в науку з відкриттям Фарадея. З його ім'ям пов'язаний ще один переломний етап класичної фізики. Відкриття електромагнітного поля змінило погляд на світ – механічна картина, відповідно до якої світ поставав таким, що складається з порожнечі й незмінних часток без внутрішніх розходжень, які перебувають у нескінченному механічному русі, змінюється на електродинамічну картину світу. Відповідно до неї у світі немає порожнечі, він заповнений електромагнітним полем, а всі явища пояснюються взаємодією електричних зарядів.

У XX ст. нові технології привели фізиків у світ атомів. З'ясувалося, що класична фізика Ньютона вже не могла пояснити ні події мікросвіту, ні того, що відбувається в макросвіті. До кінця XX ст. склалася загальна модель будови й еволюції Всесвіту, основою якої є Спеціальна і Загальна теорії відносності А. Ейнштейна.

У 1928 р. російський фізик А. А. Фрідман побудував концептуальну математичну модель, за якою Всесвіт, у якому ми перебуваємо, виник з однієї незрозумілої точки після Великого Вибуху. Із цієї невизначеної точки – сингулярності — спочатку виникла енергія, потім матерія елементарні частки. Далі відбувалося формування хімічних елементів, з яких і утворилися зоряні системи, галактики й метagalактики [7].

Цю модель підтримав астрономом Е. Хаббл відкриттям у 1929 р. «червоного зсуву» в спектрах галактик. Якщо світло від космічного об'єкта, посилене телескопом, пропустити через призму, можна отримати спектрограму цього об'єкта. Під час вивчення спектрограм віддалених галактик виявлено зсув ліній випромінювання і поглинання в червону сторону спектра. Згідно з ефектом Доплера, це означало, що зазначені об'єкти віддаляються від спостерігача. Чим далі від нас перебувають галактики, тим швидше вони віддаляються. У результаті виникла оптична межа видимості Всесвіту, за якою не можна нічого спостерігати.

Уже в 30-ті рр. ХХ ст. модель Фрідмана набула значного поширення і вплинула на світогляд багатьох провідних учених світу, які матеріалістичні погляди змінили на релігійні. Адже згідно з моделлю виникла ідея ТВОРЦЯ. Сингулярність мала до Великого Вибуху десь перебувати, і хтось повинен був здійснити акт творення. Тобто часовий графік еволюції Всесвіту дуже нагадував давньосхідне поняття Днів і Ночей Брахми — народження і смерті Всесвіту й усього суцього.

Синусоїдальність характерна всім процесам, що відбуваються у світі, — зміна пір року, дня і ночі внаслідок обертання Землі, народженню і смерті та ін. До цього люди якось уже звикли. Проте думка про те, що весь світ приречений на неминучу загибель, спонукала багатьох учених шукати доказів можливості існування інших, менш фатальних варіантів еволюції Всесвіту.

Захоплення вчених математичним апаратом А. Ейнштейна спричинило відрив від фізичної реальності. При цьому доводилося відмовлятися від законів збереження енергії — імпульсу, моменту кількості речовини і гравітаційного поля. А без законів збереження теорія не може бути задовільною. Тому й виникла релятивістська теорія гравітації (РТГ), у якій виконуються закони збереження в просторі Мінковського. Згідно з РТГ, фрідманівський однорідний і ізотропний Всесвіт нескінченний і може бути тільки плоским: його тривимірна геометрія — евклідова. У цьому разі щільність речовини у Всесвіті точно дорівнює критичній щільності. Таким чином, РТГ передбачала існування у Всесвіті «прихованої маси», в 40 разів більшої за ту, що перевищує спостережувану.

Наука набувала розвитку, і подальші уточнення сценаріїв першої миті еволюції Всесвіту переконали вчених, що екстраполяція законів «сучасної» фізики на ті умови просто неможлива: у них повинна працювати абсолютно інша, не відома людині фізика, що потребує кардинального перегляду всіх властивостей мікросвіту і геометрії простору. Поступово науковці почали усвідомлювати, що все нові й нові частки не відкривалися, а створювалися в цих експериментах. Крім того, виявлення порушення законів збереження під час експериментів змусило пригадати, що ми живемо не лише в просторі, але й у часі, а елементарні частки одночасно можуть виявляти і хвилеві властивості.

Свій внесок у формування наукової картини світу зробили вітчизняні космісти й учені-натуралісти. Так К. Е. Ціолковський розглядав космос як живе, одухотворене ціле, де світ і людина перебувають у процесі висхідного розвитку [10]. В. І. Вернадський, крім своїх досліджень в області біо- і геохімії, узагальнив сукупності різних міждисциплінарних гуманітарних і природничо-наукових знань у концепції розвитку ноосфери як певної наукової картини світу [1].

Таким чином, у своєму розвитку нове космічне мислення пройшло декілька етапів. Першими були російські філософи В. Соловйов, М. Бердяєв, П. Флоренський, С. Булгаков та інші, які у своїх працях порушували проблеми, пов'язані з процесами космічної еволюції, осмисленням таких понять, як «інший вимір», Вище, Дух людини, її свідомість. Вони шукали інші підходи до таких, здавалося б, вічних філософських категорій, як Дух і Матерія.

У працях таких учених, як В. І. Вернадський, К. Е. Ціолковський, О. Л. Чижевський, В. М. Бехтерев, космічне світовідчуття набуло наукового підтвердження: вони описували нову модель Всесвіту, формували цілісний підхід до явищ Природи й людського суспільства. Нове космічне мислення вводило в науку категорії Вищого, Духа, Духовності, тонких енергій. Зокрема, Ціолковський писав про Розумні Сили Всесвіту й одухотворений Космос. «Воля людини, – стверджував він, – і всяких інших істот – вищих і нижчих – це тільки прояв волі Всесвіту. Голос людини, її думки, відкриття, поняття істини й омани є тільки голос Всесвіту» [9].

О. Л. Чижевський, у свою чергу, досліджував космічні причини земного історичного процесу. Зважаючи на концепцію єдності людини й Космосу, взаємодію людини й Сонця, він визначив цикли й ритми впливу Сонця на здоров'я, суспільну діяльність людини і земний історичний процес загалом. Ці дослідження руйнували межі між науками природничими й гуманітарними, залишаючи причинні пріоритети за природничими. У своїх працях учений

писав про велике електромагнітне життя Всесвіту, закладаючи основи енергетичного світогляду ХХ ст. «...Сказане свідчить, що є деяка неземна сила, яка впливає іззовні на розвиток подій у людських спільнотах. Одночасність коливань сонячної й людської діяльності слугує кращою вказівкою на цю силу» [11].

В. І. Вернадський на основі нового енергетичного світогляду запропонував концепцію ноосфери планети або сфери Розуму, а в поняття «ноосферна свідомість» долучав космічні засади моралі, відзначаючи, що має існувати нова мораль, яка відповідала б цим витокам [6].

Нова думка, пов'язана з космічною еволюцією людства, прийшла зі Сходу, і носіями її стала родина Періхів. Думки Періхів про космічну еволюцію людства співзвучні думкам російських космістів.

У 70-80 рр. ХХ ст. американські вчені фізик-теоретик Давід Бом і нейропсихолог Карл Прибрам розробили концепцію універсальної космічної голограми, яка визнає, що внаслідок квантово-механічних взаємодій Усесвіт утворює єдину, нескінченну в часі й просторі, багатовимірну причинно-наслідкову мережу енергоінформаційних взаємодій, у якій «усе взаємодіє з усім» з різною мірою інтенсивності. Ця теорія стверджує, що кожна точка енергоінформаційного простору містить відомості про всі інші точки простору й часу й, у свою чергу, має інформаційне представництво в усіх інших відрізках просторово-часового континууму.

Прийняття принципу загального енергоінформаційного обміну у Всесвіті спричиняє визнання «розумності Світового Простору». Інформаційний Усесвіт – розумний Усесвіт. Для сучасної науки це означає лише можливість приймати й розшифровувати інформацію. Такий стан справ пов'язаний й з першим принципом герметизму: «Усе є думка»; «Ми живемо в розумі, розумом і за допомогою розуму» [4]. Учені, орієнтовані на енергоінформаційну теорію, вважають, що інформаційну матрицю Всесвіту, яка несе в собі еволюційну програму побудови й розвитку матерії, можна називати й Богом.

У 80-ті та 90-ті рр. експерименти академіків В. Казначеева, Б. Ісхакова, А. Охатріна, В. Ліпішина, професора А. Чернетського дозволили виявити, що навколо будь-якого макротіла існують хвильові пакети – голограми. Ці квантові голограми вставлені одна в одну як «марьошки». Кожна з них копіює геометрію і структуру тіла та зміст усієї інформації про нього [5].

Таким чином, на відміну від класичної, субстрактно-механічної, концепція енергоінформаційної теорії Всесвіту основана на принципі інтерференції хвильових паттернів і резонансно-частотних ефектів, причому, якщо в традиційних моделях частина

є складовою цілого, то при підході до світобудови передбачається, що інформація будь-якої частини міститься в цілому, і, навпаки, частина має повну інформацію про ціле. Сучасні концепції інформаційного поля наближають нас до розуміння гносеологічних аспектів найдавніших езотеричних формул: «одне в усьому, все в одному, одне в одному, все в усьому». Зрозумілішим стає й етичний зміст принципу, сформульованого в «Упанішадах»: «...той, хто дивиться на все живе у світлі Загальної Єдності, нездатний ненавидіти, тому що бачить себе в усьому і все в собі» [8].

На Сході здавна були впевнені в тому, що Світ значно складніший за загальноприйнятю картину, яку сприймають органи чуття людини. Ці переконання сягають корінням герметичних знань давнього Єгипту. Уже тоді люди розмірковували про будову Мікро- і Макросвіту, намагаючись зрозуміти походження і призначення людини. Останнє десятиріччя ХХ ст. виявило багато помилок ортодоксальної науки щодо будови Всесвіту.

Нині ім'я Платона трапляється в багатьох наукових дослідженнях, оскільки саме платонівська філософська традиція є міцною метафізичною основою нової енергоінформаційної наукової картини Світу. Концепція Платона розглядає ідеальне і матеріальне як різні рівні того самого буття, однієї й тієї ж універсальної субстанції. Ідеальне – сутнісний, значеннєвий інваріант матеріального; матеріальне – реалізація, втілення ідеального. Квантова фізика довела реальність фундаментально-цілісних об'єктів. Субстанціональність свідомості обґрунтовується експериментальними даними психофізики. Розуміння фундаментальної ролі свідомості у фізичному світі дійшла й теоретична фізика.

На основі викладеного можна дійти таких висновків.

Питання про нову енергоінформаційну парадигму постає в гранично гострій формі внаслідок небаченої досі системної кризи, що охопила нашу цивілізацію.

Енергоінформаційна парадигма розглядає всю природу в її енергоінформаційній взаємодії, тобто еніопроесах. Це процеси взаємозв'язків різних комплексів сукупності «свідомості й сили» як фундаментального будівельного матеріалу й основи всіх взаємодій у природі. «Сплав» свідомості й сили як енергетичної й інформаційної сторін єдиного природного явища слід розглядати як психічну енергію, маючи на увазі, що психотворить увесь Усесвіт, демонструючи психічне життя й проявляючи різні рівні організації свідомості своїх суб'єктів.

Видимий нами світ, стабільний, предметно відчутний, об'єкти якого можна потримати в руках, у його енергетичному осмисленні перетворюється на потоки енергетичних сил, насичених різною інформацією. В остаточному підсумку ми самі є не що інше, як

сукупності зосередження сил і потоки енергії, керовані нашою свідомістю, тобто психоутворюючими еніо-суб'єктами всесвітнього життя, але це тема подальших досліджень.

Список літератури

1. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский // Философские мысли натуралиста. — М., 1988.
2. Дубров Л. П. Парапсихология и интегративное знание: смысл главных проблем / Л. П. Дубров // Парапсихология и психофизика. 1992. № 2. — С. 11.
3. Кун Т. Структура научной революции / Т. Кун. — М. : Прогресс, 1977. — С. 68.
4. Лешкевич Т. Г. Философия науки: традиции и новации: учебное пособие для вузов / Т. Г. Лешкевич. — М. : «Издательство ПРИОР», 2001. — 428 с.
5. Микролиптонная концепция мироздания // Наука и религия. — 1992, № 4–5.
6. Назаров А. Г. Что такое космизм в идее ноосферы в кн.: Космическое мировоззрение – новое мышление XXI века / А. Г. Назаров // Материалы междунар. науч.-обществ. конф. 2003. — В 3-х т. — Т. 1. — М. : МЦР, 2004. — С. 155.
7. Рогожкин В. Ю. Эниология / В. Ю. Рогожкин. — Р. : ЭНИО. — 2002. — 544 с.
8. Смирнов М. Упанишады / М. Смирнов. — Изд. 2-е. — М., 1990. — С. 84.
9. Циолковский К. Э. Воля Вселенной. Неизвестные разумные силы / К. Э. Циолковский. — Калуга, 1929. — С. 14.
10. Циолковский К. Э. Космическая философия / К. Э. Циолковский — М., 2001.
11. Чижевский А. Л. Физические факторы исторического процесса / А. Л. Чижевский. — Калуга, 1924. — С. 52.

Надійшла до редколегії 30.08.2012 р.

Третій розділ

Педагогіка

АНАЛІЗ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ В ГАЛУЗІ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Обґрунтовано структуру і функції методологічної системи дослідження в галузі соціальної педагогіки, визначено вплив системного і багатовимірного мислення на компоненти системи, проаналізовано соціально-педагогічну систему як умову здійснення процесів соціалізації, соціального виховання, адаптації тощо.

Ключові слова: методологічна система, аналіз, дослідження, соціальна педагогіка, вплив, системне мислення, соціалізація, адаптація, соціальне виховання.

Обоснованы структура и функции методологической системы исследования в области социальной педагогики, определено влияние системного и многомерного мышления на компоненты системы, проведен анализ социально-педагогической системы как условия осуществления процессов социализации, социального воспитания, адаптации и др.

Ключевые слова: методологическая система, анализ, исследование, социальная педагогика, влияние, системное мышление, социализация, адаптация, социальное воспитание.

In the article justified the structure and functions of methodological system of research in the sphere of social pedagogics are grounded, the influence of system and measurable thinking on the components of system is defined, the analysis of social pedagogics system which condition of realization of processes of socialization, upbringing, adaptation, etc are conducted.

Key words: methodological system, analysis, research, social pedagogics, influence, system thinking, socialization, adaptation, social upbringing.

Актуальність наукових праць, присвячених методології педагогіки та її галузей, невпинно зростає у зв'язку зі змінами в науковому мисленні фахівців. Із середини ХХ ст. під впливом кібернетики, її галузі — системології почалася епоха системного мислення, коли об'єкти навколишнього світу розглядаються як системи, що передбачають компоненти, зв'язки між ними і з оточенням. Класифікація систем на прості, великі та складні здійснена відповідно до кількості компонентів, зв'язків, а також наявності ймовірнісних процесів, що дозволило охопити об'єкти гуманітарної сфери, зокрема соціальної педагогіки. У 80-ті рр. ХХ ст. в наукових дослідженнях почали широко використовувати поняття педагогічної системи (в соціальній педагогіці — соціально-педагогічна система), яка розглядається як предмет науки. Безумовним досягненням стали системний аналіз

педагогічної системи, розробка її моделей (множинних, графових, структурно-функціональних) і на цій основі — постановка і вирішення завдання оптимізації (Ю. К. Бабанський, Т. О. Дмитренко, Т. В. Лаврик, О. В. Молчанюк).

Наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. в педагогіці набуло поширення багатовимірне мислення (Ф. В. Лазарев, відповідно до якого соціально-педагогічна система розглядалася як тривимірна: організації, управління і спілкування (взаємодії) між суб'єктами. Розроблено поняття соціально-педагогічної методології як учення про способи організації (вплив на особистість), управління (вплив на діяльність), що здійснюється через спілкування суб'єктів, спрямоване на пізнання і перетворення соціально-педагогічних об'єктів. Соціально-педагогічна система розглядалася як складний об'єкт, що включає суб'єкти (соціальний педагог, клієнт), прямі та зворотні зв'язки між ними, засоби спільної діяльності (цілі, принципи, зміст, методи, форми) для здійснення процесів організації, управління, спілкування з метою соціального виховання, соціалізації, адаптації до умов середовища [2]. Як свідчать дослідження, соціально-педагогічна система — це складний, багатовимірний і багаторівневий об'єкт. Існує індивідуальна система, система групи, закладу тощо. Розгляд соціально-педагогічної системи як багатовимірної і багаторівневої потребує застосування мережевого мислення, що дозволяє виявити особливості соціально-педагогічних систем різних рівнів як умов забезпечення ефективності соціально-педагогічних процесів на всіх етапах.

Метою статті є здійснення структурно-функціонального аналізу методологічної системи дослідження, що відбиває вплив змін, які відбуваються в науковому мисленні протягом другої половини ХХ — на початку ХХІ ст. (системне, багатовимірне, мережеве).

Методологічна система дослідження передбачає: характеристику його компонентів — мети, завдань, об'єкта, предмета; філософську методологію — загальні принципи; загальнонаукову методологію — теоретичні концепції, які можна використати в усіх або в більшості наукових досліджень (підходи); конкретно-наукову методологію як сукупність способів у певній науковій дисципліні, а також питання моделювання об'єктів пізнання і перетворення, застосування методів математичної статистики тощо; технологічну методологію — методику і техніку дослідження — множину процедур, що забезпечують отримання достовірного емпіричного матеріалу і його первинну обробку, після якої його можна долучати до масиву наукового знання. Слід розрізняти об'єкт і предмет науки від об'єкта і предмета дослідження (А. М. Алексюк). Об'єктом соціальної педагогіки є людина впродовж життя, а предметом — багатовимірний й багаторівневий соціально-педагогічна

система. Об'єктом дослідження в соціальній педагогіці, зазвичай, є процеси (соціального виховання, соціалізації, адаптації до середовища тощо), а предметом — умови їх ефективного здійснення (оптимізації) з урахуванням критеріїв і обмежень.

Іншим компонентом методологічної системи є загальнофілософські принципи. Розглядаючи сутність принципів, здійснімо класифікацію на підґрунті їх спрямованості на об'єкт, суб'єкт, процес, результат.

1. Принцип об'єктивності зорієнтований на об'єкт і результат. Об'єктивний — той, що існує сам по собі, незалежно від інтерпретацій спостерігача. Досвід — критерій перевірки об'єктивності результату.

2. Принцип наочності ґрунтується на конкретних образах, які безпосередньо сприймаються дослідником.

3. Принцип науковості спрямований на процес і результат. Науковість орієнтує на сприйняття і розуміння конкретного, переважно через узагальнені теоретичні знання — інваріанти (моделі, алгоритми, евристики тощо).

4. Принцип історичності в дослідженні розкриває конкретні умови й форми розвитку об'єктів, а логічність — ту роль, яку окремі компоненти відіграють у складі розвинутого цілого.

5. Принцип активності віддзеркалює дієвість як якість, діяльну поведінку суб'єкта; підґрунтям активності є неузгодженість між наявною ситуацією й досвідом особистості. Розглядаються три основні рівні активності: відтворювальна, інтерпретуюча і творча.

6. Принцип практики відтворює діяльність суб'єкта, що спрямована на досягнення мети; практика — критерій істини (К. Маркс).

7. Принцип детермінізму відбиває причинну зумовленість явищ навколишнього світу.

8. Ізоморфізм відображає відповідність між об'єктами і процесами різної природи; підґрунтя інформаційних технологій.

9. Принцип сходження від абстрактного до конкретного (Г. Гегель, К. Маркс) передбачає, щоб під час дослідження складних об'єктів головна, визначальна сторона виокремлювалася і розглядалася в розвитку. «Простежуючи все це, ми крок за кроком відтворимо у свідомості процес становлення матеріального утворення, а разом із тим — усю сукупність необхідних сторін, зв'язків, властивих йому, тобто сутність» [6, с. 276].

10. Принцип інтервальності Ф. В. Лазарева передбачає три постулати: онтологічний, гносеологічний і методологічний [5, с. 209 211]; онтологічний — структура світу інтервальна,

що виявляється в багатовимірності, багаторівневості (ієрархічності); гносеологічний — кожен суб'єкт пізнання не є абсолютним спостерігачем, який має можливості доступу до істини; будь-який суб'єкт пізнання завжди дотримує тільки відносної за своєю природою «пізнавальної позиції», тієї або іншої системи відліку; методологічний — «умови пізнання» можуть відповідати «умовам буття». Соціально-педагогічна система задовольняє онтологічний постулат принципу інтервальності: вона одночасно є багатовимірною і багаторівневою. Гносеологічний постулат утілюється в соціально-педагогічній системі через суб'єкти, які відповідають тій або іншій системі відліку. Методологічний постулат забезпечує такі умови пізнання і перетворення, які відповідають реальним життєвим процесам у соціальному закладі: організації як впливу на особистість, управління як впливу на діяльність через спілкування прямим (соціальний педагог — клієнт) і зворотним (клієнт — соціальний педагог) шляхом. Отже, особливістю соціально-педагогічної системи є багатовимірність і багаторівневості. Згідно з принципом інтервальності, і вимір, і рівень є інтервалами, які «символізують собою не стільки «аспект», скільки деяку цілісність, «можливий світ» у структурі реальності» [5, с. 127]. На нашу думку, для таких об'єктів, як соціально-педагогічна система, слід зважати на їх особливості для різних рівнів. Отже, «аспекти» і «рівні» пізнання й перетворення об'єктів є взаємопов'язаними, що може відобразити «мережевий» принцип як варіант структурно-функціонального розвитку принципу інтервальності.

Інший принцип, який потребує уваги дослідників, — принцип наочності. Для пізнання соціально-педагогічних об'єктів нині широко використовується структурно-функціональний аналіз. Прикладом є моделі соціально-педагогічної системи і соціально-педагогічного процесу. Водночас абстрактні моделі майже повністю втратили наочність. Частково це питання було вирішене за допомогою принципу інтервальності — багатоаспектності розгляду об'єктів. Наприклад, соціально-педагогічний процес визначено як зміну станів суб'єктів, що відбувається відповідно до системоутворювальних факторів (організації, управління, спілкування) в ситуації спільної продуктивної діяльності, результатом якої є знання й уміння як компоненти культури, розвиток рис особистості (активності, самостійності, толерантності тощо), а також емоційно-ціннісне ставлення до навколишнього світу, набуття досвіду діяльності, культури управління нею [2, с. 5]. Ідея інтервальності в розгляді соціально-педагогічних об'єктів полягає в розробці моделей на множині інтервалів $I = \{i_1; i_2; i_3\}$, де кожен

інтервал не просто фіксує певний аспект розгляду об'єкта, а в межах інтервальної ситуації об'єкт є цілісністю.

Проблема подання наукових абстракцій через засоби наочності постала не тільки в галузі педагогіки, але й інших сферах (математиці, фізиці, хімії, біології тощо). Відомо, що пізнання людини ґрунтується на двох основних механізмах мислення: один реалізує можливість працювати з абстрактними символами, інший — із чуттєвими образами, які мають значно більшу конкретність й інтегрованість. Водночас чуттєві образи більш «розпливчасті», «менш логічні», ніж символічні. Але без них ми не змогли б відображати навколишній світ у тій повноті, яка характерна для людини, що пізнає світ у відчуттях, думках, мові, вчинках (В. А. Канке). Виникла необхідність створення спеціальних засобів роботи із зоровими зображеннями, одним з яких є когнітивно-комп'ютерна графіка (ККГ), що виконує функції: ілюстративну через візуалізацію того, що є відомим, і когнітивну, яка сприяє здобуттю нового знання. Застосування ККГ дозволило розробити програмне забезпечення і здійснити візуалізацію абстрактних математичних закономірностей, а також виявити нові зв'язки між математичними об'єктами. Сформульовано проблему застосування ККГ для об'єктів гуманітарної сфери [7].

У дослідженнях із соціальної педагогіки використовується значна кількість підходів, але найчастіше вони не класифіковані. Залежно від предмета дослідження слід розглядати відповідні основи класифікації, наприклад, стан об'єкта (статичний, динамічний), характеристики процесів (лінійні, нелінійні; детерміновані, стохастичні). Статичний стан об'єктів, коли їх характеристики не змінюються, вивчається за допомогою таких підходів: системного, культурологічного, інтервального, ресурсного, тезаурусного. Динамічний стан об'єктів, характеристики яких змінюються в часі, вивчається за таких підходів, як: факторний, кібернетичний, діяльнісний, технологічний. Аналіз методологічних засад досліджень із соціальної педагогіки довів, що вони, зазвичай, не утворюють системи взаємопов'язаних компонентів. На прикладі розгляду сукупності підходів розкриємо сутність і спрямованість кожного, взаємозв'язки між окремими підходами.

Системний підхід передбачає структурний, функціональний і генетичний аналіз [3]. Структурний акцентує аспект структури як сукупності взаємопов'язаних компонентів, а функціональний — аспект організації, управління, комунікації в соціальній системі, зокрема системі освіти. Центральним для цього виду аналізу є поняття функції, що розглядається в ньому у двох аспектах: 1) як «призначення» (“роль”) «одного» з елементів деякої

цілісності стосовно «іншого» або самої цілісності (системи); 2) як така залежність у межах окремої цілісності (системи), коли зміни «одного» є похідними (функцією) від змін «іншого» (на рівні прикладних завдань ця залежність описується через взаємовідношення залежної і незалежної змінних). У другому разі введено поняття функціонального зв'язку (відношення, залежності) серед причинних, структурних, генетичних зв'язків усередині системи, а також між системами, системою і середовищем. Відповідно виокремлюються і процеси функціонування (підтримання організованості, керованості, комунікативності) поряд із процесами виробництва (ресурсів), відтворення (структури), що в сукупності забезпечує стабільне існування системи (цілісності), а також такі, що співвідносяться з процесами її зміни і розвитку (як у результаті «природної» еволюції, так і внаслідок спеціально докладених («штучних») зусиль).

Розглянемо застосування системного підходу до вивчення соціально-педагогічної системи. Результатом структурного аналізу є виявлення структури як сукупності взаємопов'язаних компонентів: мети, принципів, змісту, методів й організаційних форм спільної діяльності суб'єктів — соціального педагога і клієнта. Соціально-педагогічна система зазвичай є замкненою: між суб'єктами існує прямий і зворотний зв'язки. Водночас вона є відкритою стосовно навколишнього середовища як джерела проблем, а також ресурсів для їх вирішення (природних, економічних, людських).

Функціональний аналіз дозволяє виявити функції системи, а саме: здійснення організації як впливу соціального педагога на особистість клієнта, управління як впливу на діяльність клієнта і спілкування між ними в прямому і зворотному напрямках. Для виконання названих вище функцій визначається роль кожного компонента стосовно інших і соціально-педагогічної системи як цілісності. Наприклад, мета соціально-педагогічної системи впливає на вибір принципів, визначення змісту, методів і форм діяльності; мета є системоутворювальним фактором у статичі. Зміст мети відповідає тій функції, яку виконує соціально-педагогічна система, що є умовою здійснення процесу. Соціально-педагогічний процес відбувається за трьома основними етапами: орієнтувальним, пізнавально-перетворювальним і контрольньо-рефлексивним [2, с. 5]. Системоутворювальним фактором на кожному етапі є, відповідно, організація, управління, спілкування. Для їх забезпечення слід розробити й утілити три соціально-педагогічні системи як умови здійснення названих вище функцій. Зміни мети системи приведуть до відповідних змін у кожному компоненті системи.

Аналіз результатів застосування системного підходу до вивчення, розробки й утілення соціально-педагогічної системи засвідчив, що цей підхід має бути пов'язаним з іншими, які дозволяють дослідити статику й динаміку соціально-педагогічних об'єктів. Так, культурологічний підхід, який ґрунтується на трьох концепціях культури: аксіологічній, діяльнісній, діалогічній, — передбачає розробку компонентів педагогічної системи як цінності для суб'єктів, застосування способів діяльності, що відповідають вимогам культури діяльності, культури управління діяльністю, здійснення спільної діяльності на основі діалогу (міжкультурної комунікації) [6]. Інтервальний підхід передбачає розгляд соціально-педагогічних об'єктів як багатовимірних та багаторівневих, застосування до них засобів системного, багатовимірного і мережевого мислення [5], що проілюстровано вище на прикладі соціально-педагогічної системи. Ресурсний і тезаурусний підходи мають створювати підґрунтя для спільної продуктивної діяльності соціального педагога і клієнта ресурсів (часових, матеріальних, духовних) для вирішення проблеми, а також досягнення розуміння один одного через наявність спільного тезауруса. Підходи для дослідження динаміки соціально-педагогічних об'єктів: факторний, кібернетичний, діяльнісний і технологічний — пов'язані між собою, а також із системним підходом. Так, фактори, що впливають на соціально-педагогічний процес, слід поділити на зовнішні (економічні, політичні, соціальні, екологічні) і внутрішні (системоутворювальні) — організація, управління, спілкування, — які виникають завдяки відповідним соціально-педагогічним системам як умовам здійснення соціально-педагогічного процесу на етапах орієнтування, пізнання й перетворення, контролю і рефлексії.

Кібернетичний підхід дозволяє розглядати соціально-педагогічну систему як інваріант інформаційного типу — сукупність об'єкта управління (діяльності суб'єкта), органу управління — соціального педагога, а також прямих і зворотних зв'язків між ними. Одним із важливих критеріїв оптимізації системи є створення умов для поступового переходу від прямого управління діяльністю клієнта, переважно на орієнтувальному етапі, до співуправління на етапі пізнання й перетворення і самоуправління на етапі контролю і рефлексії. Для вирішення цього завдання визначається оптимальне співвідношення видів управління на кожному етапі [1; 2].

Діяльнісний підхід пов'язаний із системним (діяльність як система взаємопов'язаних компонентів), культурологічним (вибір способу діяльності, засобів як цінностей для суб'єкта), інтервальним (діяльність як багатовимірна система), кібернетичним

(діяльність як об'єкт управління) тощо. Діяльнісний підхід до вивчення соціально-педагогічних об'єктів ґрунтується на визначенні діяльності як динамічної системи взаємодії суб'єкта з навколишнім світом, що надає можливості пізнати сутність соціально-педагогічного процесу як спільної продуктивної діяльності суб'єктів (соціальний педагог, клієнт), у процесі якої реалізується сукупність впливів на особистість і діяльність (організація й управління відповідно), а також спілкування в процесі вирішення проблеми. Аналізувати діяльність суб'єкта соціально-педагогічної системи слід з обґрунтування аспектів її розгляду (інтервалів): перший аспект пов'язаний з виокремленням компонентів діяльності: мети, завдань, об'єкта, предмета, процесу, засобів, результатів; другий аспект охоплює всі компоненти діяльності з метою визначення передумов і власне діяльності; третій аспект обґрунтування репродуктивного й продуктивного компонентів діяльності як соціального явища; четвертий аспект дослідження дозволяє розкрити її як процес, яким можна управляти. Результати аналізу діяльності суб'єктів соціально-педагогічної системи допомагають, застосовуючи культурологічний, ресурсний, факторний і кібернетичний підходи, обґрунтувати засоби виконання діяльності, що надалі використовуються для розробки соціально-педагогічної технології. Це забезпечує формування емерджентної якості соціально-педагогічної системи — технологічності.

Технологічний підхід спрямований на розробку технології цілісного соціально-педагогічного процесу, що ґрунтується на його моделі, яка має цілі, завдання, фактори, суперечності, механізми їх подолання, соціально-педагогічну систему, варіативні технології, результати. Технологічний підхід уможливорює реалізацію соціально-педагогічних систем як умов здійснення соціально-педагогічного процесу.

Висновки.

1. Значне поширення видів наукового мислення (системного, багатовимірного тощо) сприяло становленню і розвитку багатьох наук, зокрема соціальної педагогіки. Об'єктом науки почала розглядатися соціально-педагогічна система як багатовимірна і багаторівнева, що створює технологічне підґрунтя для здійснення процесів соціалізації, соціального виховання, адаптації до умов навколишнього середовища тощо.

2. Під впливом змін у науковому мисленні вдосконалювалася методологічна система дослідження в соціальній педагогіці: метою розглядався вплив теоретично обґрунтованої й експериментально реалізованої технології (соціально-педагогічних умов) на ефективність соціально-педагогічного процесу; компонентами

філософської методології стали принципи системності й інтервальноності; у зв'язку з використанням інваріантів (соціально-педагогічної системи) посилювалося значення принципу наочності.

3. Вивчення методологічних засад досліджень у галузі соціальної педагогіки довело, що їх компоненти найчастіше не утворюють системи: вони не взаємопов'язані, не визначено їх спрямованості, не розроблено класифікації. У статті розкрито взаємозв'язок між підходами, вплив системного підходу на культурологічний та інтервальний, а також діяльнісний і технологічний.

4. Розглянуто застосування системного й інтервального підходів до вивчення соціально-педагогічної системи як багатомірної (організації, управління, спілкування між суб'єктами в прямому і зворотному напрямках), багаторівневої (індивідуальна, групи, соціального закладу), що має емерджентну якість — бути умовою ефективного здійснення соціально-педагогічного процесу на кожному етапі: орієнтувальному, пізнавально-перетворювальному, контрольно-рефлексивному.

Подальша робота в галузі теорії та методології соціальної педагогіки спрямовуватиметься на обґрунтування методологічних засад забезпечення структурно-функціональної повноти наукового дослідження в цій галузі.

Список літератури

1. Дмитренко Т. О. Інтеграція загальної педагогіки і соціальної педагогіки за напрямом розвитку поняттєвого апарату / Т. О. Дмитренко // Соціальна педагогіка: теорія та практика: зб. наук. праць. — Луганськ: ЛНУ, 2008. — №3. — С. 47.
2. Дмитренко Т. О. Теоретико-методологічні засади дослідження соціально-педагогічних об'єктів / Т. О. Дмитренко // Соціальна педагогіка: теорія та практика: зб. наук. пр. — Луганськ: ЛНУ, 2010. — №4. — С. 49.
3. Каган М. С. Системный подход и гуманитарное знание / М. С. Каган. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1991. — 352 с.
4. Колбіна Т. В. Теоретико-методологічні та технологічні засади формування міжкультурної комунікації студентів вищих навчальних закладів економічного профілю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Т. В. Колбіна. — Запоріжжя, 2010. — 36 с.
5. Лазарев Ф. В. Философия: учебное пособие для студентов / Ф. В. Лазарев, М. К. Трифонова. — Симферополь: СОНАТ, 1999. — 352 с.
6. Материалистическая диалектика как научная система / Под ред. проф. А. П. Шептулина. — М.: Изд-во Московского ун-та, 1983. — 296 с.
7. Ярьсько К. О. Інформаційні технології пізнання абстрактних об'єктів у різних галузях знань / К. О. Ярьсько // Культура та інформаційне

суспільство XXI ст. : матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції молодих учених 19-20.04.2012р. — Харків: ХДАК. — С. 274 275.

Надійшла до редколегії 27.07.2012 р.

УДК — 378.013.42

Н .О. МАКСИМОВСЬКА

АКТИВІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНАЛЬНОГО СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ В ПРОЦЕСІ АНІМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглядається соціально-виховний потенціал регіонального соціокультурного простору. Деталізуються можливі напрями діяльності музейних, паркових, бібліотечних та інших його складових з метою реалізації регіонального соціального виховання.

Ключові слова: *регіон, соціально-культурний простір, анімаційна діяльність, соціально-виховний потенціал, соціальне виховання.*

Рассматривается социально-воспитательный потенциал регионального социокультурного пространства. Детализируются возможные направления деятельности музейных, парковых, библиотечных и других его составляющих с целью реализации регионального социального воспитания.

Ключевые слова: *регион, социально-культурное пространство, анимационная деятельность, социально-воспитательный потенциал, социальное воспитание.*

The social-educational potential of regional sociocultural space is reviewed. Possible directions of activity for its museum, park, library and other components with an eye to realize regional social education are detailed.

Key words: *region, social-cultural space, animation activity, social-educational potential, social education.*

«Мисли глобально — дій локально» — це відоме висловлювання є сучасним орієнтиром активізації соціально-виховного потенціалу соціального середовища, розвиток якого супроводжується неоднозначними, динамічними глобальними процесами. За таких умов людина як суспільна істота має активно виявляти себе в житті соціокультурного простору. Однак нині особистість уже є членом не тільки власної родини або певного мікросередовища. Вона має ідентифікувати себе як громадянина держави, представника певного етносу, регіону країни, континентального простору та людства загалом, який відповідає за те, що відбувається в соціальному всесвіті. До того ж кількість соціальних груп, до яких може входити особистість, досить значна: від сімей, груп

однолітків, виробничих колективів, формальних і неформальних об'єднань до спільнот, згуртування яких відбувається завдяки дозвіллевим уподобанням, та тих, що утворюються в новітніх інформаційних умовах (інтернет-спільноти). Водночас людина є представником певного соціокультурного регіону, який має величезне значення для етнічної, соціальної ідентифікації, свідомого її розвитку як члена культурної спільноти й реалізації себе як громадянина — активного суб'єкта соціальних відносин. Однак у нашій країні регіональне соціально-культурне середовище тільки усвідомлюється як міцний фактор соціалізації, завдяки плідному існуванню в якому особистість має адаптуватися, інтегруватися та стати на шлях індивідуалізації в соціальному просторі. Для того, щоб особистість та соціальні групи мали змогу на високому рівні виявляти суб'єктність, діяти на благо соціуму за допомогою власних соціальних якостей високого рівня, в регіональному соціокультурному просторі активізується соціально-виховний потенціал. У зв'язку з цим до проблем, досліджуваних сучасною соціальною педагогікою, входить анімаційна діяльність як механізм педагогізації регіонального середовища.

Проблеми регіону як окремої соціокультурної одиниці, зокрема культурні, освітні, дозвіллеві, вивчали М. Дарманський, В. Маштакова, А. Мудрик, С. Савченко, Н. Цимбалюк. Виховні можливості анімації та сфери її поширення цікавлять Л. Волик, Т. Лесіну, Е. Мамбекова, Л. Тарасова, І. Шульгу й інших учених. Соціальне виховання як предмет дослідження соціальної педагогіки входить до кола наукових інтересів Л. Мардахасєва, М. Плоткіна, А. Рижанової.

Однак теоретичного та практичного підґрунтя реалізації анімаційної діяльності як засобу активізації регіонального соціального виховання бракує, тож метою публікації є окреслення основних наукових позицій, які є підґрунтям усвідомлення необхідності виявлення позитивного соціально-виховного потенціалу складових регіонального соціокультурного простору, інтеграції цього позитивного виховного впливу для активізації процесу соціального виховання людини, групи, суспільства в цілому.

Регіональний соціокультурний простір — складне багатовимірне поняття, наукова категорія, яка тільки набуває сталих характеристик. У широкому розумінні «регіон» розглядається як місцевість, що відрізняється від інших сукупністю природних та історично визначених соціальних, економічних, політичних, культурних ознак культурно-етнографічного районування [11, с. 184]. Слід звернути увагу на взаємозв'язок складових регіонального простору, що дозволяє характеризувати його як цілісне утворення, у якому уможливаються сталі культурні зв'язки,

взаємодія відбувається на єдиному ціннісному підґрунті, є можливість організації соціально-педагогічного середовища.

А. Мудрик зауважує, що «регіон — це географічний простір, в якому відбуваються стихійна соціалізація людини, формування, збереження та трансляція норм способу життя, збереження і розвиток (чи навпаки) культурних багатств тощо» [4, с. 93]. Регіональні розбіжності, на думку дослідника, виявляються у притаманних населенню звичаях, прикметах, традиціях, народних святах та іграх, фольклорі, архітектурі й інтер'єрі житла [4, с. 96]. Помітно, що висвітлений здебільшого традиційний історичний аспект, але необхідно також визначати тенденції перспективного розвитку, який охарактеризує «обличчя» сучасного соціокультурного простору регіону. З огляду на це зауважимо, що майбутнє регіону залежить не в останню чергу від його духовного наповнення, активізації соціально-виховного потенціалу, оскільки має здійснюватися не тільки трансляція, але й розвиток культури, зокрема соціальної, у якому людині належить роль активного суб'єкта.

Визначимо, що розуміння соціально-виховного потенціалу базується на визначенні самого терміна «соціальне виховання», яке, за словами А. Рижанової, є процесом «цілеспрямованого створення умов для розвитку соціальності соціальних суб'єктів у всіх сферах соціуму» [7, с. 14]. Цілком погоджуючись із трактуванням, додамо, що саме в такому контексті можна розглядати регіональний рівень соціального виховання, оскільки стає очевидним, що регіон — неподільне ціле і реалізація діяльності в усіх сферах соціуму на цьому рівні є доцільною. Така позиція наближає до усвідомлення необхідності регулювання потенціалу для формування майбутнього соціокультурного іміджу регіонального простору.

На наш погляд, дослідження регіону та його духовно-ціннісних особливостей доцільне з таких методологічних позицій: по-перше, це об'єктивно існуюча територія, життєдіяльність якої історично зумовлена й базується на власних культурних і соціальних традиціях, які є підґрунтям перспективного розвитку; по-друге, за деякими ознаками регіон вирізняється чи подібний з іншими, але в межах держави є одним цілим із загальним простором країни; по-третє, регіональний простір розглядається у взаємозалежності політичних, економічних, освітніх, культурних та інших ознак, оскільки необхідно зважати на взаємовплив регіональних зв'язків; по-четверте, активізація духовного й соціального життя регіону уможливується засобами різноманітних гуманітарних досліджень, однак саме в межах педагогічного, зокрема соціально-педагогічного, є можливість дослідити просоціальну суб'єктність і сприяти соціальному саморозвиткові регіону через соціальний

саморозвиток особистостей та груп; по-п'яте, регіон має суттєві просторові й ментальні характеристики, які зумовлюють специфіку змісту його розвитку в різних напрямках, зокрема з метою активізації соціально-виховного потенціалу.

Для характеристики регіону застосовують поняття «середовище» й «простір». Дозволимо собі деякі коментарі з цього приводу. Зауважимо, що простір та середовище, на нашу думку, — не тотожні поняття. За визначенням, простір — одна з об'єктивних форм існування матерії, яка характеризується протяжністю та обсягом, необмежена протяжність (в усіх вимірах, напрямках), відсутність будь-яких обмежень, перешкод у чомусь [9, с. 664]. О. Кравченко вважає на те, що в науковому обігу існують переважно два виміри поняття «простір»: як фізична величина та як метафора. У фізичному просторі домінуючим є розміщення, позиція, розташування, відстань, які впливають на можливість взаємовпливів явищ. Метафоричний простір є унормуванням ідеї простору відповідно до певних культурних традицій або ситуації, що неминуче передбачає розширення чинників, які утворюють простір [3, с. 137].

Щодо нашої позиції, то для активізації соціально-виховного потенціалу мають значення обидва виміри. Незважаючи на те, що регіональний простір усе ж обмежений певною територією, ментальні основи його існування зумовлюють можливість постійного розвитку, зокрема в ціннісно-духовному напрямі. Застосовуватимемо поняття простору як такого, що уможливило його поширення та об'єднання для формування цілісного соціокультурного простору країни загалом, який може стати на вищий духовно-ціннісний рівень завдяки високому рівню розвитку компонентів. Тобто розроблений механізм реалізації соціального виховання в межах одного регіону через оптимізацію може використовуватися і в іншому, а кінцевою метою є їх об'єднання.

Щодо поняття «середовище», то воно визначається як соціально-побутові умови, в яких живе людина (оточення); природні умови, в яких відбувається життєдіяльність певного організму (довкілля); речовина, тіла, що заповнюють простір і мають певні властивості [9, с. 745]. Середовище — зафіксований простір, конкретні визначені локальні зв'язки. Із середовищ (у розумінні, близькому до «осередок»), на нашу думку, складається простір. Середовище — наповнення, зміст простору. Отже, поняття «соціально-культурний простір» застосовуємо для характеристики регіону в цілому, а термін «середовище» — для конкретних об'єктів (наприклад, соціально-культурне середовище вищого навчального закладу, дозвілєвого центру, музейного комплексу тощо).

Для активізації соціально-виховного потенціалу регіонального простору важливим є те, що він може характеризуватися за ознакою наявності соціокультурного капіталу, який, за О. Кравченком, визначається за «рівнем усвідомлення та забезпечення соціального статусу певної групи у зв'язку з її характерними культурними ознаками...» [3, с. 165]. Учений має на увазі ступінь готовності громадян до активної співучасті у формуванні певного культурного порядку. Накопичення або створення соціокультурного капіталу є передумовою для ефективної реалізації культурного потенціалу суспільства, і навпаки — його низький рівень або руйнація зумовлюють соціальну апатію, ерозію культурних цінностей... [там само]. Тобто необхідний механізм подолання саме цих явищ, що можливо через активізацію регіонального соціального виховання, зокрема в процесі анімаційної діяльності.

Накопичення та ефективне функціонування соціокультурного капіталу відбувається не в останню чергу завдяки соціокультурній діяльності. Звертаючись до наукової дискусії між В. Туєвим та Н. Ярошенком, зауважимо, що для нашого дослідження прийнятним є таке визначення: «Соціально-культурна діяльність — це керований суспільством та його соціальними інститутами процес залучення людини до культури та активного включення самої людини в цей процес» [10, с. 38]. Тобто людина інтегрується в суспільство через культуру та визнається культуротворцем, суб'єктом культури, зокрема соціальної.

Певні характеристики соціально-культурного простору містяться в доробках Т. Кисельової та Ю. Красильникова, які аналізують соціально-культурну діяльність і сферами її реалізації вважають дозвілля та дозвіллеву діяльність, освіту та кар'єру, художню культуру та мистецтво, фізичну культуру та спорт, соціально-культурну реабілітацію та підтримку, міжкультурне співробітництво та комунікацію. Серед суб'єктів реалізації соціально-культурної діяльності називають людину, соціально-культурні інститути, сім'ю, засоби масової інформації та комунікації, галузеві заклади соціально-культурного профілю, соціально-культурні спільноти та формування [1]. Тобто, на думку дослідників, «соціально-культурне середовище — прояв суспільних відносин у сфері культури й дозвілля» [1, с. 18]. З метою запровадження анімаційної діяльності звісно можна діяти в усіх сферах, але є такі, де анімація найефективніша (музеї, туристичні та паркові комплекси, розважальні центри тощо).

Оскільки в контексті нашого дослідження важливо усвідомити місце анімаційної діяльності в системі розвитку соціокультурного простору, зокрема щодо активізації його соціально-виховного потенціалу, то привертає увагу глибоко розроблений анімаційний

напрямок соціально-культурної діяльності, відповідно до якого розуміння анімації безпосередньо пов'язане із родовим поняттям соціокультурної діяльності. Отже, «анімація соціальна (соціокультурна анімація) — особливий різновид соціально-культурної діяльності суспільних груп та окремих індивідів, яка ґрунтується на сучасних технологіях (соціальних, педагогічних, психологічних, культурологічних та інших), що забезпечують подолання соціального та культурного відчуження» [5, с. 4]. Вочевидь ототожнюється соціальна та соціокультурна анімація, що, на нашу думку, не є доцільним. Водночас доволі широке трактування дозволяє отримати уявлення про можливість, серед яких і соціально-виховні, соціально-культурної діяльності щодо активізації особистості та груп у цьому процесі. Однак, оскільки, на наш погляд, вдала інтеграція — це превенція відчуження, то наведене визначення не відбиває специфіки саме соціально-педагогічного аспекту, який зокрема має за мету запровадження соціально-виховних технологій соціальної й культурної інтеграції.

Безпосередньо пов'язане з вищевказаним визначення М. Л. Тарасова, який під соціокультурною анімацією розуміє «духовно-соціальне явище, сукупність суспільно-педагогічних рухів, що самоорганізуються, являють собою синкретичне поєднання різних видів соціальної і культурної діяльності на основі реалізації суспільними групами й окремими індивідами духовних потреб» [8, с. 10]. Отже, з позиції дослідника, анімація (одухотворення) має конкретний соціокультурний зміст — творення духу, наповнення духовним, реалізація особистістю духовно-творчого потенціалу в соціумі.

Аналіз наукових праць дозволяє дійти висновку, що вчені використовують поняття «анімація» (соціальна, соціально-культурна, соціокультурна, педагогічна) та «анімаційна діяльність». Анімація — загальна процесуальна характеристика явища, яка відбиває його сутність. У нашому дослідженні використовуватимемо поняття анімації (animation — оживлення, одухотворення), яке позначає процес, пов'язаний з гуманізацією соціального життя, створенням механізму самостимулювання соціальних суб'єктів до активного соціального буття в межах соціокультурного простору. Тобто, на нашу думку, анімація є одним із напрямів соціально-педагогічної діяльності, у процесі якої відбуваються активізація і спрямування соціальних суб'єктів на соціальне вдосконалення та позитивні перетворення в умовах регіонального простору.

В узгодженні з категорією «анімація» термін «анімаційна діяльність» водночас указує на ознаки діяльності як наукової категорії з усіма її атрибутами (конкретизованою метою, суб'єктами, об'єктами, завданнями, напрямками, змістом, методами і формами,

системою мотивації). Зважаючи на те, що діяльність — процес перетворення матеріального та духовного світу, у найширшому розумінні анімаційна діяльність — процес активізації та спрямування особистостей та груп на соціальні перетворення (локальні, регіональні), соціальну творчість (різного рівня та інтенсивності), вдосконалення соціокультурних умов існування соціальних суб'єктів (власними можливостями або із залученням різноманітних ресурсів).

Зважаючи на вищевказане, анімаційний соціокультурний простір регіону — це обмежена територія, що має традиційне історичне підґрунтя існування, але духовне буття якої дозволяє розширити межі, активізувати соціальні суб'єкти щодо розвитку культури, зокрема соціальної, застосовуючи при цьому анімаційну діяльність як напрям активізації соціально-виховного потенціалу, що сприяє підвищенню культурного рівня розвитку регіону й уможливорює інтенсифікацію духовних та соціальних зв'язків у межах країни.

Вочевидь соціокультурний простір складається з численних елементів, однак, для реалізації анімаційної діяльності з метою активізації соціально-виховного потенціалу суттєвого значення набувають музеї, бібліотеки, туристичні можливості регіону, паркові комплекси, заклади мистецької спрямованості (театри, кінотеатри, філармонії, хореографічні студії) та інше.

Наприклад, музей як соціокультурний інститут пройшов шлях від античного музейону — будинку всіх муз — до середовища, діяльність та наповнення якого мають відбивати різні аспекти суспільного життя та супроводжувати особистість протягом життя з метою надання вичерпної інформації про історію та сучасність, а також активного долучення особистості до спеціальної діяльності музею.

Серед основних тенденцій сучасної музейної діяльності за кордоном можна відзначити такі: інтеграція музейних програм у сферу дозвілля; збереження та популяризація життя місцевих культурних громад та їх самобутності на тлі глобалізації; збагачення духовного життя людини через зв'язок «мистецтво-історія-індивідуальний досвід»; розвиток віртуальних музеїв і мультимедійних проєктів, що зміцнює контакти з глядацькою аудиторією й дозволяє відвідувачам ознайомлюватися з колекціями музеїв різних країн; розширення музейної діяльності за межами музейного закладу, до регіонів країни; розвиток музеїв як туристичних об'єктів [6, с. 142].

Прикладом доцільної соціально-виховної роботи з музеями в глобальному масштабі є діяльність громадської організації «Європейський музейний форум», яка проводить конкур-

«Найкращий музей Європи — 2013». Оголошено пошук музеїв, які демонструють креативні підходи до громадської просвіти та соціальної відповідальності. Переможцями конкурсу стають як великі, так і малі музеї, які докладають значних зусиль до поліпшення роботи з відвідувачами, залучення нових аудиторій та створення унікальної атмосфери [14].

Вочевидь, соціально-виховний потенціал такої акції полягає в тому, що критеріями обрано зокрема ознаки результативного соціально-виховного процесу — соціальну відповідальність. Враховуючи регіональне значення соціально-виховного потенціалу музеїв, необхідно надалі урізноманітнювати їх діяльність залежно від потреб регіону, наприклад: обмін музейними експозиціями, музеїв на виїзд, створення музеїв у закладах освіти та вдосконалення їх діяльності, зокрема анімаційними методами.

Стосовно бібліотек, які здійснюють значне інформаційне навантаження, вони мають бути активізовані як соціально-виховні осередки. На часі інноваційні проекти бібліотек, які сприяють активізації соціально-виховного потенціалу соціокультурного простору. Наприклад, останнім часом усе більше уваги в суспільстві приділяється вирішенню соціальних проблем людей з обмеженими фізичними можливостями. Публічна бібліотека як соціальний інститут, що надає вільний доступ до інформації і знань, шукає своє місце в цьому процесі. Зокрема Центральна бібліотека ім. М. Л. Кропивницького ЦБС для дорослих м. Миколаїв протягом останніх років надає адресні послуги з використанням нових технологій в адаптивних формах. Це втілюється в програмі «Доступний світ — безбар'єрне місто» і сприяло розвитку безперешкодного інформаційно-бібліотечного середовища. Серед основних заходів цього проекту — придбання необхідних документальних ресурсів для інвалідів в адаптивних форматах, створення інформаційних зон з метою використання ресурсів людьми з обмеженими життєдіяльністю, облаштування архітектурної доступності бібліотек, навчання персоналу бібліотек практиці роботи з інвалідами [13].

Вражає соціально-виховний ефект від діяльності вказаної бібліотеки: інваліди долучаються до життя громади, в суспільстві розвивається толерантність до людей з обмеженими можливостями, формується адаптивна культура на місцевому рівні, відбувається інтеграція інвалідів у соціальне середовище, закладаються механізми соціального саморозвитку таких людей, посилюється публічна місія бібліотеки. У цьому вбачається сутнісний підтекст анімаційної діяльності.

Стосовно паркових комплексів як складових соціокультурного простору, то за кордоном наприкінці ХХ ст. вони перетворюються на соціально-педагогічні комплекси, що виконують просвітницьку,

рекреаційну, соціальну, виховну, культурну, екологічну функції [6, с. 99]. Для активізації їх соціально-виховного потенціалу, на думку В. Ковтуна, необхідно забезпечити належні умови для моделювання мережі створенням інноваційних комплексів, які мають потужний потенціал та можливості впливу на соціально-культурну діяльність населення і спрямовані на урізноманітнення існуючої типової структури парків відповідно до найкращих світових зразків та практики вітчизняного паркобудівництва, з урахуванням духовного розвитку, менталітету й традицій українського народу [2].

Парки культури й відпочинку є потужною мережею наймасовіших і найдемократичніших осередків культурної рекреації й дозвілля населення в умовах природного довкілля, що здатні задовольнити потреби відвідувачів у різноманітних видах занять, дозвіллевій діяльності, культурних послугах завдяки універсальності, специфічності, поліфункціональності, демократизму, доступності, комплексності, мобільності, полікультурності, поєднанню чинників природи й мистецтва, внаслідок чого створюється життєдайне гармонізуюче середовище [2]. Додамо, що в таких комплексах для реалізації анімаційної діяльності необхідні умови для посилення змістовного та рекреаційного навантаження дозвілля, пізнання, розвитку.

Ще одним прикладом посилення соціально-виховного потенціалу регіонального соціокультурного простору є діяльність спеціально створених центрів дозвілля. Практична реалізація анімації відбувається в Харківському міському центрі дозвілля молоді. Нині функціонують три відділи центру: інформаційної підтримки; молодіжних ініціатив, культурно-масовий. Наприклад, сфери діяльності культурно-масового відділу дуже показові для розвитку регіонального соціокультурного простору: фестиваль студентської художньо-самодіяльної творчості «Студентська весна»; міський конкурс «Молода родина року»; Харківська відкрита міська ліга КВК; свята до Дня матері, Дня сім'ї, Дня захисту дітей, Дня студента, посвята в студенти, День молоді, день міста, лицарські турніри, проводи до війська; фестиваль молодих інвалідів «Нахнення».

Певним чином ілюструють соціально-виховний потенціал регіонального соціокультурного простору дії інших його складових. Так, кінотеатр «Бомер» у місті Харків має специфіку перегляду інтелектуального кіно, яке надихає на усвідомлення різних соціальних проблем та викликає жваві дискусії; філармонія того ж міста влаштовує заходи, що привертають увагу потенційних відвідувачів (наприклад, ніч у метро); великий анімаційний потенціал має регіональний подієвий туризм тощо. Навіть якщо

установа не має безпосереднього відношення до соціокультурного простору, то може бути виявлений її опосередкований соціокультурний потенціал. Наприклад, сучасний торговельний комплекс, який має анімаційну команду, отримує шанс увійти до соціокультурного простору регіону, має характеристики соціально-культурного середовища (наявність ігрової кімнати для дітей, проведення безплатних анімаційних вистав для малят, конкурсів та свят у вихідні тощо).

Наведені позитивні приклади певним чином характеризують соціально-виховний потенціал, але помітно, що різні заклади соціокультурного простору функціонують переважно без налагодженої взаємодії, дещо фрагментарно й епізодично. Активізація соціально-виховного простору соціокультурних середовищ указаних закладів як елементів регіонального соціокультурного простору базується на спільних ознаках: можливостях налагодження взаємозв'язків поза межами закладу, привернення уваги громадськості до власної діяльності (єдиний інформаційний простір), спрямування діяльності на вирішення соціально-виховних завдань (розвитку громадської активності, усталення міжпоколінних і міжгрупових зв'язків, удосконалення соціальної комунікації, гуманізації соціальної життєдіяльності та ін).

Зрозуміло, що простір активізується в тому разі, коли є зв'язок між середовищами, а це значить, що має бути інтегруючий фактор. На нашу думку, ним є соціально-педагогічна діяльність у соціокультурній сфері. Соціально-педагогічна діяльність — науково обґрунтоване культуровідповідне регулювання соціального виховання в усіх сферах з метою непримусового набуття та розвитку соціальності суб'єктів соціуму [7, с. 14]. Для реалізації соціально-педагогічної діяльності має бути підготовлений фахівець — соціальний педагог-аніматор, який на рівні засвоєння знань здатен розуміти соціокультурні процеси, а на рівні виявлення вмінь — організувати відповідну роботу.

Визнаючи таку необхідність, вдаємося до можливостей підготовки спеціальних фахівців, здатних до реалізації анімаційної діяльності в регіональному просторі. У м. Харків плідно функціонує вищий навчальний заклад — Харківська державна академія культури, що здійснює підготовку фахівців, які, з огляду на професійну специфіку, в змозі реалізувати розвиток закладів соціокультурної сфери відповідно до сучасних вимог: музеєзнавців, бібліотекарів, культурологів, хореографів, акторів, режисерів, знавців сфери туризму, менеджерів соціокультурної діяльності та інших. Особливістю цього навчального закладу є те, що в його стінах традиційно здійснюють підготовку фахівців у сфері соціального виховання, одним із завдань яких є інтеграція діяльності інших

фахівців. Це спеціалісти — соціальні педагоги, котрі уможливають активізацію соціально-виховного потенціалу регіонального соціокультурного простору, консолідують зусилля багатьох його складових. Соціальний педагог завдяки спеціальній підготовці (зокрема з напрямку «анімаційна діяльність») здатен інтегрувати та координувати анімаційну діяльність у соціокультурному середовищі, об'єднувати зусилля інших фахівців.

Таким чином, аналіз запропонованого наукового підґрунтя щодо активізації соціально-виховного потенціалу регіонального соціокультурного простору дозволяє стверджувати, що сучасний регіон — міцний фактор соціалізації особистості й груп, однак для його ефективного духовно-ціннісного функціонування слід запроваджувати анімаційну діяльність як механізм реалізації регіонального соціального виховання. Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є вивчення соціально-виховних можливостей складових соціально-культурного простору, інтеграція зусиль різних соціальних інститутів, створення єдиного інформаційного простору, підготовка кваліфікованого фахівця — соціального педагога-аніматора.

Список літератури

1. Киселева Т. Основы социально-культурной деятельности : учеб. пособие / Т. Г. Киселева, Ю. Д. Красильников. — М., 1995. — 136 с.
2. Ковтун В. Д. Парки культури і відпочинку у сфері індустрії розваг / В. Д. Ковтун // Електронний ресурс, режим доступу www/culturalstudies.in.ua
3. Кравченко О. В. Культурна політика України в парадигмах сучасності: теоретико-методологічні аспекти культурологічної інтерпретації: монографія / О. В. Кравченко. — Х.: ХДАК, 2011. — 288 с.
4. Мудрик А. В. Социализация человека : учебное пособие для высших учебных заведений / А. В. Мудрик. — М.: Издательский центр «Академия», 2004. — 304 с.
5. Педагогіка досуга: термінологічний словарь / сост. О. Н. Хахлова. — Уфа: Изд-во БГПУ, 2007. — 50 с.
6. Петрова І. В. Дозвілля в зарубіжних країнах / І. В. Петрова. — К.: Кондор, 2008 — 408 с.
7. Рижанова А. О. Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному аспекті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / А. О. Рижанова. — Луганськ, 2005. — 44 с.
8. Тарасов Л. В. Социокультурная анимация: истоки, традиции, современность / Тарасов Л. В. — М.: ЦСА «Одухотворение» 2008. — 132 с.
9. Тлумачний словник української мови: Понад 12500 статей (близько 40000 слів) / [за ред. д-ра філолог. наук, проф. В. С. Калашника]. — 2-ге вид., випр. і доп. — Х. : Прапор, 2006. — 992 с.
10. Туев В. В. Социально-культурная деятельность как понятие (включенное в дискуссию) // Ученые записки / Под науч. ред. Т. Г. Киселевой,

- В. И. Черниченко, Н. Н. Ярошенко. — М.: МГУКИ, 2001. — Вып. 23. — С. 25-39.
11. Цимбалюк Н. М. Інституціональна модернізація культурно-дозвілдової сфери в Україні : дис... д-ра соціол. наук: 22.00.04 / Наталія Миколаївна Цимбалюк / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2005. — 40 с.
 12. Шульга И. И. Опыт педагогической анимации в практике социального воспитания за рубежом / И. И. Шульга // Социальная педагогика. — 2008. — № 4. — С. 90-93.
 13. <http://profy.nplu.org>
 14. <http://prostir.museum>

Надійшла до редколегії 11.09.2012 р.

УДК 378.011.3 : 338.48-051

Г. П. ЩУКА

СПЕЦІАЛЬНОСТІ ТА СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ ОСВІТИ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Аналізуються наявні методологічні підходи провідних вітчизняних і зарубіжних туризмологів до визначення переліку спеціальностей і спеціалізацій у професійній туристичній освіті.

Ключові слова: спеціальності, спеціалізації, професійна туристична освіта, підготовка кадрів сфери туризму.

Анализируются существующие методологические подходы ведущих отечественных и зарубежных туризмологов к определению перечня специальностей и специализаций в профессиональном туристском образовании.

Ключевые слова: специальности, специализации, профессиональное туристское образование, подготовка кадров сферы туризма.

The article analyzes the existing methodological approaches of leading Ukrainian and foreign tourismologists to the determination of the list of specialities and specializations in professional tourism education.

Key words: specialities, specializations, professional tourism education, the practice of professional training in tourism.

Соціально-економічні трансформації, процеси глобалізації, інтеграції, гуманізації та інформатизації суспільства висувують принципово нові вимоги до професійної діяльності майбутніх фахівців сфери туризму. Сьогодні конкурентоспроможність країни на світовому туристському ринку меншою мірою визначається наявністю туристських ресурсів. Пріоритетним є «людський фактор»: здатність максимально задовольняти потреби туриста,

забезпечувати високий технологічний рівень обслуговування, адаптуватися до умов швидкозмінного інноваційного середовища.

Вирішення проблеми кадрового забезпечення в туризмі ускладнюється багатогранністю цього явища та невизначеністю «умовних меж» освітнього простору сфери професійного туризму. У результаті, навіть із прийняттям нових галузевих стандартів, питання визначення переліку спеціальностей та спеціалізацій у туристичній освіті не тільки не втратило своєї актуальності, а, навпаки, залишається нагальним щодо переосмислення ролі туризму в сучасному світі.

Дослідженню проблеми підготовки фахівців сфери туризму приділяється належна увага. За останній час збільшилася кількість наукових праць, присвячених окремим аспектам організації професійної освіти в туризмі. Теоретичні та методичні засади професійної туристської освіти досліджували такі відомі туристологи, як В. Квартальнов, І. Зорін, В. Федорченко, О. Сесьолкін, А. Зорін, Т. Власова, О. Федулін, О. Суботіна та ін. Проте вони обґрунтовують різні, іноді протилежні, підходи як до визначення переліку спеціальностей та спеціалізацій у туризмі, так і до сутності професійної туристичної освіти в цілому.

Зважаючи на теоретичну неоднозначність, дискусійність і практичну значущість названої проблеми, мета цього дослідження — проаналізувати існуючі методологічні підходи провідних туристологів до визначення переліку спеціальностей і спеціалізацій у професійній туристичній освіті та розглянути, як вони реалізуються на практиці.

Формування системи професійної туристичної освіти в пострадянському просторі відбувалося на спільному фундаменті: радянській системі туристичної освіти. Спадок не був значним: підготовка фахівців сфери туризму в Радянському Союзі здійснювалася в недостатній кількості за різними навчальними програмами в навчальних закладах, які підпорядковувалися різним міністерствам та відомствам.

Систему кадрового забезпечення, яка склалася на той час у туризмі, В. Квартальнов подає у вигляді професійно-кваліфікаційної структури кадрів туристсько-екскурсійної системи профспілок. У розробленій ним структурі кадри поділялися на сім категорій: працівники туризму (зайняті безпосередньо туристсько-екскурсійним обслуговуванням); аніматори туризму (організатори самодіяльного туризму та ін.); керівники та керівний адміністративно-управлінський персонал; спеціалісти (працівники різних підрозділів індустрії гостинності); кадри масових професій (робітники) та службовці (працівники розумової праці, яка не потребує спеціальної освіти) [1]. Отже, запропонована модель мала

ієрархічний характер (основними критеріями були рівень освіти, виконувана робота) до якої долучили як фахівців туристських спеціальностей, так і тих, котрі працювали в різних галузях народного господарства. Як підкреслює автор, наявна структура жодним чином не була оформлена нормативним класифікатором, крім того, в ній були представлені лише працівники соціального напрямку радянського туризму. За цих та інших обставин вона не могла стати основою для створення системи професійної туристичної освіти.

Після ґрунтовного вивчення досвіду організації підготовки кадрів для сфери туризму за кордоном російські науковці В. Квартальнов та І. Зорін пропонують у туристській діяльності виокремити «школи туризму» (поняття «школа» в цьому разі характеризувало не навчальний заклад чи суму знань, а суму кваліфікацій та дефініцій): власне туризму, гостинності, екскурсознавства, рекреології, менеджменту, економіки, інформатизації [2, с.12]. Рівень розвитку кожної школи свідчив про сильні та слабкі сторони тогочасної професійної освіти. У пізніших наукових працях кожна зі шкіл презентувала набір кваліфікацій, методик, навчальних дисциплін та курсів.

На наш погляд, учені припустилися неточностей під час визначення професійно-кваліфікаційної структури туризму: поняття «туризм», як і «школа туризму», повинні об'єднувати, як мінімум, дві школи — гостинності й екскурсознавства, проте в цьому разі під школою туризму мається на увазі лише діяльність туроператорів та турагентів. Три останні школи (менеджменту, економіки, інформатизації) можуть бути представлені блоками дисциплін у навчальних планах підготовки фахівців школи туризму; стосовно менеджерів та економістів туризму (за умови функціонування школи туризму), то вони, на нашу думку, можуть навчатися на рівні спеціалізації під час підготовки менеджерів, економістів, програмістів і т. д. Проте це була перша спроба наукової диверсифікації професійно-кваліфікаційної структури туризму.

І. Асанова, взявши за основу визначені В. Сеніним сегменти функціонування туристського ринку, виокремлює 9 видів діяльності у сфері туристського обслуговування, називаючи їх функціями: турагентів; туроператорів; працівників на підприємствах розміщення; харчування; транспортних організацій; працівників побутового обслуговування; музеїв і пам'яток культури та релігії; спортивних та концертних споруд; а також і виробництва та продажу туристського спорядження [3, с. 21].

Проте ця класифікація теж не може бути основою для визначення переліку спеціальностей туристичної освіти, оскільки, поперше, розділяє діяльність турагентів і туроператорів; по-друге,

охоплює, зокрема підприємства, котрі лише опосередковано належать до індустрії туризму; по-третє, не долучає працівників поширеного в пострадянському просторі самодіяльного (спортивно-оздоровчого) туризму.

Подальша робота над формуванням системи професійної туристичної освіти поставила на порядок денний питання щодо необхідності створення власної методологічної бази туризму. Група вчених на чолі з В. Квартальновим розпочала розробку туристики — міждисциплінарного напрямку та комплексної науки про туризм. Визначивши суб'єкт (турист), об'єкт (індустрія туризму) та предмет (туристський продукт) туристики, вони виокремлюють три її основні спеціальності:

– рекреолог — спеціаліст, котрий вивчає суб'єкт туристики — людину, її рекреаційні потреби, динаміку фізичних, психічних та інтелектуальних сил у сфері відпочинку та дозвілля, ефективної рекреаційної діяльності;

– технолог туризму — спеціаліст, який вивчає об'єкт туристики — індустрію туризму, загальну методологію обслуговування туристів (гостинність), а також конкретні методи виробництва послуг, упровадження інформаційних процесів і нових технологій у сфері дозвілля та ін.;

– аніматор туризму — спеціаліст із формування та просування туристського продукту (предмета туристики) на туристському ринку й організатор рекреаційної діяльності туристів [1, с.12]. Звідси виникла пропозиція назвати державний стандарт з туристики: «Рекреація та туризм».

Такий підхід надав можливості І. Зоріну визначити перелік основних спеціальностей, які потрібні в туризмі [4, с.82]:

Концепції	Галузі туристики	Спеціаліст
Суб'єктно-центрована	Анімація Рекреологія Педагогіка туризму Екскурсознавство	Аніматор Рекреолог Педагог туризму Екскурсвод (гід)
Об'єктно-центрована	Технологія туризму	Технолог туризму
Предметно-центрована	Туроперейтинг Економіка туризму Менеджмент туризму	Туроператор Економіст туризму Менеджер туризму

О. Сесьолкін стверджує, що нині в професійній туристичній освіті розробляють кілька пріоритетних напрямів:

- туризм як галузь господарства — економіка, нормативно-правове забезпечення, управління на різних рівнях (фірма, регіон, галузь);

- туризм як дозвіллева діяльність — аксіологічні аспекти (за-своєння емоційно-суб'єктивних цінностей) та рекреація (від-новлення здоров'я, фізичних та моральних сил);
- туризм як освітній простір, як простір для виявлення різно-манітних напрямів самоосвіти та самодіяльності (краєзнав-ство, спорт, екстремальний туризм та ін.);
- туристика як комплексна наука, що вивчає закономірності становлення та розвитку різноманітних напрямів турист-ської діяльності на різних організаційно-управлінських рів-нях (міжнародному, федеральному, муніципальному, при-ватному і т.д.) [5, с.28].

Поділяємо точку зору А. Зоріна про те, що в сучасній профе-сійній туристичній освіті немає науково обґрунтованої системи напрямів підготовки, спеціальностей, спеціалізацій та кваліфі-кації туристських кадрів. Це породжує сваволю бюрократичних структур у роботі з системою освітніх стандартів з туризму [6, с. 3].

Для визначення переліку туристських спеціальностей А. Зо-рін пропонує взяти за основу неоднозначність констант «туризм» і «подорож». Константа «туризм» формує економічне кваліфі-каційне проблемне поле педагогіки туризму, а константа «подо-рож» — соціальне. У результаті автор довів необхідність підго-товки спеціалістів як мінімум за 7 новими напрямками з уведен-ням 30 спеціальностей і не менше 11 самостійних спеціальностей (табл. 1).

Таблиця 1

Професійно-кваліфікаційна структура в туристичній освіті
(за А. І. Зоріним [6, с.139–142])

Напря́м	Спеці́альність	Спеці́алізація
Рекреація	<ul style="list-style-type: none"> • Рекреаційні ресурси • Рекреаційна діяльність • Туроперейтинг • Анімація 	Рекреаційне проекту-вання
Економіка туризму	<ul style="list-style-type: none"> • Статистика туризму • Індустрія туризму 	
Гостинність	<ul style="list-style-type: none"> • Готель • Харчування 	
Технологія туризму	<ul style="list-style-type: none"> • Туристські послуги • Інфраструктура туризму 	
Туроперейтинг	<ul style="list-style-type: none"> • Туристські бюро • Туристські агентства 	

Напря́м	Спеці́альність	Спеці́алізація
Аксіологія туризму	<ul style="list-style-type: none"> • Культурний туризм • Науковий туризм • Екологічний туризм • Духовно-просвітницький туризм • Культурна та природна спадщина 	
Педагогіка туризму	<ul style="list-style-type: none"> • Професійна туристська освіта • Термінологія туризму • Інституційна структура туристської освіти • Мовленнєва підготовка • Туристське країнознавство 	
Напря́му не визначено	• Екскурсознавство	
	• Краєзнавство	
	• Антропологія туризму	• Міжкультурні комунікації
	• Туристське право	
	• Менеджмент туризму	
	• Маркетинг туризму	
	• Туристика	• Кваліфікація та дидактичні структури туризму
• Соціальний туризм	<ul style="list-style-type: none"> • Спортивний туризм • Культурний туризм • Науковий туризм • Самодіяльний туризм 	

Незважаючи на те, що цю структуру автор логічно обґрунтував, у нас виникли певні сумніви щодо доцільності введення запропонованих напрямів та спеціальностей підготовки: подібність напрямів «туроперейтинг» та «технологія туризму»; виділення як спеціальності окремих видів туризму (особливо духовно-просвітницького); «туроперейтинг» одночасно й напрям підготовки, і спеціальність; «науковий туризм» — і спеціальність, і спеціалізація; гідні подиву такі спеціальності, як «термінологія туризму», «мовленнєва підготовка» і т. д. Запропоновані спеціальності занадто вузькі й у багатьох випадках незрозуміло, де будуть затребувані ці випускники.

У дослідженнях вітчизняних і російських туризмологів повторюється думка, що у світовій практиці туризму існує потреба в 5 основних спеціальностях:

- менеджер туризму — фахівець, який здійснює розробку турів й організацію обслуговування на туристських маршрутах;
- економіст (фінансовий менеджер) — фахівець, котрий забезпечує бізнес-планування й організацію комерційної діяльності туристських підприємств та фірм;
- аніматор — фахівець, який забезпечує організацію діяльності в туристських групах;
- фахівець, котрий розробляє та реалізує спеціальні рухові режими, орієнтовані на профілактику й усунення психологічних і фізичних перевантажень, соціально-культурне, етичне, екологічне та фізичне виховання осіб, які входять до туристичної групи;
- спеціаліст, який вільно орієнтується в різних сферах туристичної діяльності та має глибоку професійну підготовку.

Ці висновки не містять посилань ні на теоретичні розрахунки конкретних науковців, ні на практичний досвід певних країн, тому наші зауваження стосуються лише поданого переліку спеціальностей. Імовірно у п.1-2 цього витягу йдеться про кадрове забезпечення туроператорських підприємств (хоча в нашому розумінні менеджер туризму — це не обов'язково працівник туроператорської фірми, тим більше не тільки фахівець, який забезпечує розробку турів й організацію обслуговування на туристських маршрутах), третю та четверту позицію доцільно об'єднати, готуючи фахівця-рекреолога; остання позиція відображає потребу фахівців, які керуватимуть розвитком туризму на різних рівнях (місцевому, регіональному, національному і т. д.). Отже, наведений перелік спеціальностей не містить працівників підприємств, що входять до складу індустрії туризму; незрозумілою залишається позиція екскурсовода.

Утілення наукових розробок у практику професійної туристичної освіти при виділенні профілів підготовки відбувається дуже повільно. А. Федулін та О. Суботіна зазначають, що основою підходу до розробки переліку профілів за напрямом «Туризм» у Росії є тенденції розвитку видів економічної діяльності у сфері туризму; прогнозовані оцінки роботодавців; об'єкти туристської діяльності. У рамках нового стандарту планувалося створення профілів, які вміщують найбільшу кількість технологій наданих послуг: технологія й організація операторських і агентських послуг, технологія й організація послуг харчування, технологія й організація екскурсійних послуг, технологія й організація санаторно-курортних послуг, технологія й організація транспортних послуг [7, с. 58].

Нині в напрямі «Туризм» залишилися три профілі підготовки: «Технологія та організація туроператорських та турагентських послуг», «Технологія та організація послуг у міжнародному туризмі», «Технологія та організація екскурсійних послуг». У напрямі «Рекреація та спортивно-оздоровчий туризм» теж сформовані три профілі: «Рекреаційно-оздоровча діяльність, менеджмент рекреації та туризму»; «Санаторно-курортна рекреація, менеджмент санаторно-курортної рекреації» та «Спортивно-оздоровчий туризм». Для порівняння до спеціальності «Соціально-культурний сервіс і туризм» увійшло 25 спеціалізацій.

В Україні професійну освіту в туризмі можна здобути лише в напрямі підготовки «Туризм», для ОКР спеціаліста й магістра — за спеціальністю «Туризмознавство» зі спеціалізаціями «Туристична діяльність», «Туризм і рекреація», «Туризм і відпочинок». На нашу думку, нелогічним є виділення названих спеціалізацій. По-перше, хоча в Законі України «Про туризм» немає визначення поняття «туристська діяльність», проте називаються її суб'єкти: туроператори; турагенти; фізичні особи та суб'єкти підприємницької діяльності, що надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування, екскурсійні, розважальні й інші туристичні послуги; гідри-перекладачі, екскурсіводи, спортивні інструктори, провідники та інші фахівці туристичного супроводу [8], отже, це діяльність з організації туристської подорожі. По-друге, проблематичним є виокремлення двох останніх спеціалізацій, оскільки рекреація (польською *rekreacja* від лат. *rescreatio* — відновлення) — це відпочинок, відновлення сил людини, витрачених у процесі праці [9]. Нам не відомо жодного дослідження чи публікації вітчизняних туризмологів, які працювали над новими стандартами, де б вони обґрунтовували критерії виділення названих спеціалізацій.

Для прикладу зазначимо, що в Білорусі професійна туристична освіта здобувається в межах напрямку «Туризм та гостинність» за спеціальностями «Туризм та гостинність» і «Туризм». Спеціальність «Туризм та гостинність» має 9 спеціалізацій:

- технології формування та просування туристських послуг;
- інформаційні технології туристської індустрії;
- логістика в туристській індустрії;
- технології соціокультурного сервісу туристів;
- технології транспортного сервісу туристів;
- технології сервісу харчування туристів;
- технології сервісу розміщення туристів;
- технології екскурсійно-провідникового сервісу туристів;
- технології сервісу оздоровлення та лікування туристів.

Спеціальність «Туризм» має два напрями підготовки: «Спортивно-туристська діяльність» (спеціалізації: «Спортивний та рекреаційний туризм»; «Менеджмент у туризмі») і «Туризм та природокористування» (спеціалізацій немає).

Проте зазначені спеціальності та спеціалізації не є остаточними. Туризмологи, зважаючи на дискусії про долю світу у ХХІ ст., стверджують, що пріоритети туризму перейдуть від економіки до культури й освіти, тому необхідно переглянути традиційне розуміння туризму, надавши йому «людського виміру». Турист має розглядатися не лише як «споживач туристського продукту», що переміщається в просторі та часі, а як особистість, котра протягом подорожі долучається до світу природи та культурних цінностей інших країн, народів, людей.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що підхід до визначення спеціальностей та спеціалізацій у сфері туризму за період формування системи професійної туристичної освіти зазнав значних змін. На початку її становлення намагалися зважати на масштаби фінансово-господарської діяльності інфраструктури обслуговування, складові індустрії туризму та рівень участі населення в різних видах туризму (об'єктно-центрований підхід, який нині реалізується в системі туристичної освіти Білорусі). В Україні та Росії перевага надається предметно-центрованому підходу, проте наукові доробки туризмологів переконують, що майбутнє професійної освіти в туризмі — за суб'єктно-орієнтованим підходом.

Визначення переліку туристських спеціальностей та спеціалізацій ще не завершено. У сучасній педагогіці та дидактиці професійного навчання спеціалістів туризму багатоманітність і різноманітність туристських спеціальностей очевидна.

На жаль, нам невідомі наукові праці вітчизняних туризмологів, що обґрунтовують критерії та/чи фактори, за якими визначалися б спеціальності та профілі напряму підготовки «Туризм», що й буде предметом подальших досліджень.

Список літератури

1. Асанова И. М. Педагогическое моделирование начального профессионального образования в сфере туризма : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Ирина Маратовна Асанова. — Сходня, 2002. — 158 с.
2. Большая советская энциклопедия: В 30 т. — М. : «Советская энциклопедия», 1969-1978. — Режим доступа : <http://slovari.yandex.ru>
3. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» [Електронний ресурс]. — 08.07.2011. — № 3679-VI. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.

4. Зорин И. В. Теоретические основы формирования содержания профессионального туристского образования : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Игорь Владимирович Зорин. — М., 2001 — 319 с.
5. Зорин И. В. Толковый словарь туристских терминов. Туризм. Турист. индустрия. Турист. бизнес. / И. В. Зорин, В. А. Квартальнов. — М.— Афины : Infogroup, 1994. — 407 с.
6. Зорин А. И. Квалификационно-дидактические основы профессионального туристского образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Александр Игоревич Зорин. — Сходня, 2002. — 172 с.
7. Квартальнов В. А. Туристика — научная основа профессионально-квалификационной структуры кадров в сфере туристской деятельности В. А Квартальнов // Актуальные проблемы туризма 2001: Программа развития туризма в Юго- Восточном Подмосковье: Сб. докл. и тезисов сообщений науч.-практ. конф., г. Луховицы, 16 мая 2001 г. / Администрация Луховицкого района ; Коломенское региональное отделение Всероссийского народного туристического общества ; Воскресенский факультет РМАТ-ТУ / И. В. Зорин (общ.ред.). — М. : РМАТ — Туристский ун-т, 2001. — С. 8–18
8. Сесёлкин А. И. Диверсификация профессионального туристского образования : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Алексей Иванович Сесёлкин. — М., 2004 — 355 с.
9. Федулин А. А. Формирование подготовки по направлению «Туризм» с учетом потребностей туристской индустрии / А. А. Федулин, Е. В. Субботина // Туризм и рекреация : фундаментальные и прикладные исследования : Труды III междунар. науч.-практ. конф. (Москва, 24-25 апр. 2008г.) / МГУ им. М. В. Ломоносова. — М. : АНО «Диалог культур», 2008. — 592 с.

Надійшла до редколегії 20.08.2012 р.

УДК 37.041

О. І. ІВАНОВА

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОПІЗНАННЯ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ ЯК СТИМУЛ ДО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ

Розглянуто прийоми організації самопізнання молодших підлітків з метою спрямування їх до самоспостереження, самоусвідомлення, самоаналізу.

Ключові слова: *молодші підлітки, самопізнання, самоспостереження, самоаналіз, самореклама.*

Рассмотрены приемы организации самопознания младших подростков с целью стимулирования их к самонаблюдениям, самоосмыслению, самоанализу.

Ключевые слова: *младшие подростки, самопознание, самонаблюдение, самоанализ, самореклама.*

There are have been analyzed methods of organization of self-knowledge activity for adolescence aimed to contribute their success in self-analyses, self-development and self-realization.

Key words: *adolescents, self-knowledge, self-retrospection, self-analyses, self-advertisement.*

Самоаналіз може спонукати молодших підлітків до свідомого волевиявлення щодо вибору майбутньої професії, підвищення зацікавленості в самоосвіті, самовихованні, що допомагатиме розкриттю талантів, здібностей, інтелектуального потенціалу індивіда, впевненості в собі.

Неможливо сприймати дії стосовно власної самозміни без усвідомлення індивідом себе як суб'єкта життєтворчості, тобто без самосвідомості, за допомогою якої особа виокремлює себе з оточуючого середовища, розуміє свої відмінності (недоліки, переваги, унікальність), пізнає свою сутність.

Самопізнання має відповісти на запитання «хто я?» й одночасно є виникненням прагнення до самовдосконалення як наслідку розуміння своїх негативних рис паралельно з усвідомленням перспектив особистісного росту з огляду на вибраний взірець поведінки, позитивні приклади інших. Так, В. Сухомлинський писав, що підліток стає справжньою людиною лише в тому разі, коли вміє пильно ставитися не тільки до навколишнього світу, а й самого себе, коли прагне пізнати не тільки речі та явища навколо, а і свій внутрішній світ, коли сили його душі спрямовані на те, щоб зрозуміти самого себе, стати кращим, досконалішим [7, с. 228].

У молодшому підлітковому віці розпочинається становлення самосвідомості, що важливо використовувати для закладання підґрунтя майбутнього саморозвитку, розуміння необхідності самопроєктування. Результати самоаналізу можуть захочувати учнів до постановки чітких цілей власного життя, майбутнього навчання, осмислення шляхів самозміни, виникнення прагнення до підвищення самооцінки, кращого розуміння своїх однопітків.

Дослідженню процесу самопізнання як одного з компонентів самовдосконалення, саморозвитку особистості приділяли увагу А. Айзенберг, Б. Алякринський, В. Андрєєв, А. Арет, Н. Білоусова, О. Ковальов, О. Кочетов, Г. Куценко, В. Лозовий, О. Мерзлякова, Ю. Орлов, Л. Рувинський, І. Середа, І. Уличний та інші.

Аналізові вікових особливостей молодших підлітків, розвиткові свідомості, самоусвідомлення присвячені дослідження Л. Божович, Л. Виготського, Н. Добриніна, Т. Драгунової, Д. Ельконіна, Е. Еріксона, О. Ковальова, В. Крутецького й інших.

Мета статті — охарактеризувати основні прийоми організації діяльності із самопізнання як основи самопроекування і вдосконалення особистості молодших підлітків.

Окрім фізіологічних змін, в організмі молодшого підлітка відбуваються психічні перетворення, безліч переживань «атакують» дитину і спричиняють її зовнішній та внутрішній «неспокій». Підліткові нелегко розібратися в усьому, що відбувається з ним, але водночас він відчуває значну потребу в цьому. Н. Добринін зазначає, що вже у віці 9–10 років дитина вперше починає вдвлятися в себе й ставати окремою особистістю. Появу самосвідомості вчені пов'язують із новими потребами життя, практичної діяльності, посиленими вимогами дорослих, підвищенням зацікавленості в колективі.

А. Хрипкова називає початком розвитку самосвідомості процес «самозаглиблення» підлітка (занурення у власні переживання). «Дитина стає підлітком, коли в ній, залежно від індивідуальних особливостей розвитку, пробуджуються паростки нового ставлення до себе», — зауважує науковець [6, с. 63]. Дитина все частіше замислюється про свої можливості, особливості, переваги, недоліки, характер своїх стосунків із дорослими й товаришами, тобто стає суб'єктом і об'єктом пізнання. «Молодший підліток знаходить щось глибинне в собі й намагається знайти це глибинне, суттєвіше в зовнішньому світі», — підкреслює Н. Добринін [2, с. 176].

Серед визначальних рис самосвідомості молодших підлітків учені виокремлюють: інтерес до власної особистості, внутрішнього світу; потребу в самооцінці, пізнанні власних сильних і слабких сторін; підвищене самолюбство; почуття гордості, самостійності, дорослості. Основою їхнього самоусвідомлення є судження інших, дорослих, товаришів, адже молодші підлітки ще дивляться на себе очима оточуючих.

Молодший підліток «будує» власну поведінку, стосунки з оточенням, застосовуючи до себе вимоги дорослих, колективу однолітків, товаришів. Самооцінка молодшого підлітка формується під час спілкування в колективі, порівняння себе з однолітками. Як зазначають учені, самооцінка в молодшому підлітковому віці вирізняється нестійкістю, суперечливістю, рухливістю, чутливістю до думки однолітків, залежністю від стандартів тієї чи іншої підліткової групи. З огляду на недостатню сформованість у дітей цього віку критеріїв для правильної оцінки себе й інших, молодшим підліткам властивий негативний емоційний фон з негативною самооцінкою [5; 6].

У 10–11 років підлітки усвідомлюють власну поведінку, окремі вчинки, вже у 12–13 років — моральні якості, характер, здібності.

Спочатку відбувається усвідомлення особистісних якостей, що пов'язані з перебігом навчальної діяльності, далі — зі ставленням до себе й інших людей, а пізніше — складних, синтетичних якостей, таких як відчуття гідності, честі [3; 5]. На думку А. Хрипкової, самосвідомість молодших підлітків «виходить за межі самої особистості», тобто, окрім усвідомлення власних якостей, дитина відчуває себе долученою до відповідної системи взаємовідносин між людьми, пізнає й оцінює себе, постійно порівнюючи з іншими людьми, зважаючи на соціально прийнятні оцінки й еталони [6].

Таким чином, молодший підліток набуває здатності ставитися до себе критично, що надає можливості для рефлексії, відкриття власного «Я», усвідомлення себе унікальною особистістю. Самопізнання — процес пізнання себе, власних індивідуальних особливостей, потенційних можливостей розвитку, поведінкових характеристик, у якому можна виокремити такі складові: самопостереження, самосприйняття, самоаналіз і самоусвідомлення. Самопостереження є поглядом людини як на зміст і дії власної свідомості (тобто внутрішнє психічне життям — думки, переживання, почуття, емоції), так і на їх зовнішнє виявлення — поведінку, результати діяльності.

У процесі проведення дослідження під час аналізу власної особистості учні стикались із такими проблемами: труднощами у визначенні позитивних і негативних особистісних рис, незнанням методів аналізу власної особистості, лінощами, нерозумінням мети самопізнання. Тому було запропоновано такі завдання організації самопізнання молодших підлітків: а) викликати інтерес до пізнання себе, сприяти розумінню мети самоаналізу, розкривати перед учнями різноманітність, загадковість внутрішнього світу людини; б) допомогти школярам здобути знання про методи самопізнання, сутність найважливіших пізнавальних процесів (мислення, пам'яті, уваги), зору, слуху й про шляхи їх удосконалення; в) стимулювати підлітків до самопостереження, самовідчуття, самосприйняття (аналізу власної поведінки на основі порівняння з поведінкою інших людей) і проговорювання власних переживань, думок, відчуттів; г) організувати самопізнання в цікавій для молодших підлітків формі (наприклад, складанні портфоліо, заповненні «щоденника друзів», зйомок самореклами).

Експериментатори розпочали роботу зі спонукання учнів до самопостережень, висловлення власних почуттів, суджень стосовно особливостей поведінки й аналізу мотивів власної діяльності, вчинків, стосунків з оточенням (учителями-предметниками, класним керівником, друзями, однокласниками, братами і сестрами). Були учні, які залишалися після занять для того, щоб розповісти

про труднощі у взаєминах з однокласниками й порадитися з учителем щодо причин напруженої атмосфери в класному колективі.

Для допомоги учням із подальшим самопізнанням експериментатори запропонували заповнити популярний для школярів цього віку «Щоденник друзів». Як свідчить опитування молодших підлітків, особистий щоденник ведуть приблизно 25% школярів зі 157 опитаних, здебільшого дівчата; щоденник друзів мають 33%. Під час експериментальної роботи учням пропонували індивідуально скласти свій щоденник друзів і дати заповнити його за бажанням своїм товаришам. Щоденник мав три розділи, присвячені самопізнанню й самоусвідомленню, акумулюванню досвіду й розширенню знань щодо внутрішнього світу друзів, розкриттю секретів саморозвитку, порад власникові щоденника. Розділ, метою якого було залучити власника останнього до самопізнання, містив запитання щодо осмислення власної зовнішності (зросту, ваги, кольору очей, волосся, стилю одягу та його кольорів, зачісок, які найбільше личать, характеру), особистісних якостей (темпераменту, здібностей, найкращих рис), а також професійного самовизначення, життєвого кредо, людини-ідеалу, рівня розвитку пам'яті, уваги, кількості прочитаних книжок, мрій, мети життя.

Запитання в «щоденнику», що стимулювали підлітків до самовідчуття власних фізіологічних особливостей, викликали певні труднощі. Так, деяким учням складно було визначити колір їхніх очей, волосся, вони не знали свого зросту. Слід зауважити, що в підлітків під час внесення даних про себе виникало бажання поділитись із рештою класу та вчителем своїми відповідями, власним досвідом, історією родини, було цікаво визначати, на кого вони схожі, які риси зовнішності й від кого успадкували. Тому для педагога дуже важливо для вчителя підтримувати прагнення до самовираження, спілкування й виявляти толерантність і зацікавленість щодо думок школярів. Молодші підлітки схильні конкурувати між собою і ображати словами один одного, тому слід підтримувати дисципліну й наголосити, що їхнє мале слово може стати причиною великої рани в серці іншого.

Самосприйняття особистості формується на основі самоспостереження і порівняння даних власного спостереження зі спостереженням за іншими людьми. Воно характеризується прийняттям себе, свого тіла, особливостей поведінки та внутрішнього світу такими, якими вони є. Самосприйняття спонукає особистість до самоаналізу, тобто дослідження, обмірковування характеристик власної особистості [1].

Окремі граfi індивідуально розробленого «Щоденника друзів» містили питання щодо визначення власних позитивних

і негативних якостей особистості. Деякі учні відчували труднощі під час заповнення, оскільки зазначали, що самі не можуть відповісти, і запитували вчителя й одноліток, щоб вони підказали. Молодші підлітки серед своїх позитивних особистісних рис найчастіше називали: гумор, позитивний настрій, доброту, товарицькість, скромність; серед негативних поширеними були впертість, занудство, гарячність. Відчули складність щодо визначення власних якостей близько 30% учнів із 76 опитаних, відповідаючи «усе», «я не знаю», «багато (мало) чого».

Експериментатори помітили суперечності у відповідях. Так, окремі учні як позитивну рису називали веселість, а серед негативних — занудство, що свідчить про мінливість настрою й часті емоційні перепади, властиві підлітковому віку.

У молодшому підлітковому віці «пробуджується» почуття дорослості, учні відчують потребу в спілкуванні з дорослими, наслідують їхню поведінку. Виявилось, що окремі підлітки давали заповнювати щоденник не лише одноліткам, а навіть старшим друзям (15–20 років), досвід і відповіді котрих викликали підвищений інтерес.

Підліткам цікаво дізнаватись один про одного, особливо в цьому віці зростає зацікавленість до учнів протилежної статі. Так, дівчата одного з експериментальних класів склали анкету для хлопців щодо визначення рис дівочого характеру й зовнішності, які їх найбільше приваблюють.

У результаті анкетування й інтерв'ювання учнів виявлено, що молодші підлітки самостійно звертаються до самопізнання. Дівчата в цьому віці починають цікавитися юнацькими журналами й виданнями для дорослих жінок, які вони приносять до школи і пропонують переглянути іншим. Так, підлітки говорили, що найбільше їхню увагу привертають статті стосовно порад психолога, секретів поведінки з близькими, а також психологічні тести (наприклад, щодо власного почуття гумору, соціального типу особистості, рівня самостійності тощо).

Зацікавленості до самопізнання сприяли тестування стосовно перевірки особливостей пам'яті, уваги, мислення, зору та слуху, визначення професійної спрямованості, темпераменту, інтелектуального потенціалу. Тестування супроводжувалося доповідями учнів про сутність пізнавальних процесів, види темпераменту, а також цікавими фактами, які вони знайшли, готуючись до заняття (наприклад, про особливості виникнення зорових ілюзій, можливості наших рук відчувати світло).

Як зауважує О. Кочетов, діяльність із самоаналізу не є пасивним спогляданням своєї сутності, а навпаки — розумовим

розбором, оцінюванням актів власної поведінки і діяльності. Учений наводить такі вимоги до самоаналізу: порівнювати, що планувалося, з результатом; думати, що саме можна змінити на краще; знаходити невдачі; визначати позитивні якості [4].

Під час проведення експериментального дослідження учням пропонували підпункти портфоліо («Мої найкращі роботи (вироби, твори, малюнки, вірші)», «Мої найвищі оцінки», «Мої досягнення й перемоги», «Мій режим дня, тижня», «Мої улюблені книги та іграшки», «Мої подорожі», «Мої гуртки, факультативи», «Участь у конкурсах, вікторинах, олімпіадах»), які вони могли заповнювати за власним бажанням і в будь-якій формі. Одна дівчинка розповіла, що має свій «блог» в Інтернет-мережі, пише книгу і складає вірші. Деяким учням було цікаво розповідати, в яких куточках нашої країни та зарубіжжя вони побували, як проводили свій час там, про що дізналися. Наприкінці експериментатор запропонував учням спробувати відповісти, яким чином вони досягли позитивних результатів, кому слід подякувати за це.

У процесі подальшої роботи розвиткові мотивації самовдосконалення, набуттю навичок самоаналізу, самостереження, вмінь аналізувати власну особистість, свої інтереси, потреби, співвідносити їх з реальними можливостями сприяло складання з учнями портфоліо. Завдання портфоліо – фіксація, накопичення, систематизація результатів пізнавальної, творчої, спортивної діяльності з метою усвідомлення власних досягнень, перспектив, висвітлення палітри здібностей, знань і вмінь школяра. Розробка і складання портфоліо допомагає розвивати навички рефлексивної та оціночної діяльності, мотивує учня підвищувати результати власної діяльності в різних сферах.

Результатом самоаналізу є самоусвідомлення, тобто осмислення суті особистої мотиваційної сфери, потреб, інтересів, виокремлення найпріоритетніших із них; а найголовніше — розуміння сенсу власного життя, який школярі визначали по-різному. Так, 31% зі 120 опитаних підлітків назвали майбутню професію метою життя (стати футболістом, програмістом, учителем тощо), 20% — виокремили мистецтво, творчість, спорт; 16% підлітків відповіли — «сім'я»; 12% — досягнення успіху, 5% учнів — навчання і 16% не змогли дати чіткої відповіді на запитання.

Окремих завдань, що сприяло самоусвідомленню учнів, аналізу якостей власної особистості, стала зйомка «самореклами», завдання якої — визначення того, чим підліток може бути корисним для оточуючих (батьків, братів, сестер, друзів, школи). Так, учні рекламували себе як друзів, виокремлюючи дружелюбність, почуття гумору, зацікавленість розвиваючими

іграми та інші вподобання. У рекламі себе як учня підкреслювали власну відповідальність, відвідування різноманітних секцій; як сина чи доньки — говорили про самостійність, чуйність, любов. Для зйомки самореклами тривалістю 20–40 секунд школярі використовували власні мобільні телефони. Самореклама стимулювала до виявлення творчих здібностей: учні мали можливість уявити себе як у ролі актора, творця, так і оператора, тощо.

Отже, організація самопізнання сприяла підвищенню інтересу не лише до власного внутрішнього світу, але й до своїх ровесників. Діяльність із самопізнання стала основою подальшого самопроєктування й самовдосконалення школярів.

Перспективними для подальшого дослідження є питання створення технології стимулювання підлітків до самоосвіти й самовдосконалення.

Список літератури

1. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко. — СПб.: Прайм ЕВРОЗНАК, 2003. — 672 с.
2. Добрынин Н. Ф. Возрастная психология. Курс лекций / Н. Ф. Добрынин, А. М. Бардиан, Н. В. Лаврова / под ред. Н. Ф. Добрынина. — М.: «Просвещение», 1965. — 296 с.
3. Ельконин Д. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков / Д. Ельконин, Т. Драгунова. — М.: «Просвещение», 1967. — 360 с.
4. Кочетов А. И. Воспитай себя / А. И. Кочетов. — Минск: Нар. асвета, 1982. — 48 с.
5. Крутецкий А. В. Психология обучения и воспитания школьников. Книга для учителей и классных руководителей / А. В. Крутецкий. — М.: «Просвещение», 1976. — 285 с.
6. Мир детства: Подросток / под ред. А. Г. Хрипковой; отв. ред. Г. Н. Филинов. — 2-е изд., доп. — М.: Педагогика, 1989. — 230 с.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-ти т., Т. 2. Формування комуністичних переконань молодого покоління. Як виховати справжню людину. Сто порад учителям / В. О. Сухомлинський. — К.: «Рад. школа», 1976. — 675 с.

Надійшла до редколегії 28.08.2012 р.

УДК 37.015.311

В. Ю. СТЕПАНОВ

ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ В ОСВІТІ

Розглянуто інформаційну культуру педагога як складне системне утворення, яке виражається в наявності спеціальних методичних умінь і важливих професійних якостей, що дозволяють використовувати знання інформаційних технологій для органі-

зації навчально-пізнавальної діяльності, формування інформаційної культури в педагогічному процесі.

Ключові слова: інформаційна культура, особистість, педагог, освіта, технологія, письменність.

Rассмотрена информационная культура педагога как сложное системное образование, которое выражается в наличии специальных методических умений и важных профессиональных качеств, позволяющих использовать знание информационных технологий для организации учебно-познавательной деятельности, формирования информационной культуры в педагогическом процессе.

Ключевые слова: информационная культура, личность, педагог, образование, технология, грамотность.

The informative culture of teacher as difficult system education, which is expressed in a presence the special methodical abilities and professional important qualities which allow to utilize knowledge of information technologies for organization of educational-cognitive activity, is rotined, for forming of their informative culture in a pedagogical process.

Key words: informative culture, personality, teacher, education, technology, literacy.

Нинішній період розвитку суспільства характеризується кардинальними змінами у сфері взаємодії людини й інформації. Розвиток інформаційного суспільства, яке часто називають «суспільством, що навчається», нерозривно пов'язаний з усвідомленням необхідності кожного громадянина в постійному підвищенні кваліфікації, оновленні знань, опануванні нового вигляду діяльності. Ця тенденція зумовила порушення питання про зміну самої парадигми і моделі освіти. Виникла необхідність забезпечити відповідність освіти динамічним змінам, що відбуваються в природі і суспільстві, навколишньому середовищу, збільшеному обсягу інформації, швидкому розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Входження людства в епоху інформаційного суспільства, на нашу думку, зумовило заміну звичного девізу «освіта на все життя» новим девізом — «освіта протягом усього життя». Якісно новими ознаками, що характеризують інноваційну парадигму освіти, є орієнтація на особистість, перехід від репродуктивної моделі освіти до продуктивної, гуманістичної, культуроорієнтованої. Найважливішою складовою нової парадигми освіти стала ідея безперервної освіти, яка охоплює форми, типи й усі рівні освіти і не обмежується так званою формальною освітою. Розуміння суті завдань інформаційної підготовки особистості на сучасному етапі передбачає усвідомлення не лише актуальності, соціальної значущості цього роду діяльності, але

і тих «бар'єрів», які мали місце в ній у минулому і які стримують її розвиток у сьогоденні.

Мета дослідження: проаналізувати можливість розробки повноцінного методичного комплексу формування інформаційної культури особистості, особливо інформаційної культури особистості педагога.

Термін «інформаційна культура» виник у науковій літературі на початку 70-х рр. минулого століття саме під впливом змін, що відбувалися у сфері управлінської праці. Подальший розвиток уявлень про інформаційну культуру характеризується збільшенням кількості підходів до вивчення цього феномену.

Філософсько-світоглядний підхід був використаний у працях А. П. Суханова і надалі розвивався такими вченими, як В. М. Петров, Е. П. Семенюк, А. Д. Урсул, Ю. А. Шрейдер, Н. І. Юзвішин та ін. Культурологічний підхід у науковій розробці розгляданого явища став домінуючим і використаний у працях М. В. Арапова, А. І. Арнольдова, Н. Д. Бабича, Н. П. Ващекіна, В. А. Виноградова, І. І. Горлової, О. А. Гречихіна, А. І. Ракітова та ін. Проблеми інформаційної культури, що стосуються методологічного і методичного аспектів освіти, висвітлені в дослідженнях А. А. Андреева, В. Н. Васильєва, Г. Г. Граница, Р. М. Грановської, Л. П. Гур'євої, В. Н. Дьомкіна, Л. В. Коловської, І. А. Ковальович, Д. Ш. Матрос, Н. В. Серкової, А. Л. Семенової, А. Е. Сережкіної та багатьох інших.

Набутий досвід формування інформаційної культури свідчить, що її компонентами були: бібліотечно-бібліографічні знання, культура читання, комп'ютерна грамотність. Саме загальнонавчальні знання й уміння є основою будь-якої діяльності, пов'язаної з переробкою інформації: навчальної, науково-пізнавальної, дозвільової й ін. Усе це надає можливості ефективно здійснювати самоосвіту.

Нинішні умови свідчать про необхідність підготовки широких верств населення до практичного застосування досягнень сучасної комп'ютерної техніки. Кінцевою метою навчання комп'ютерної грамотності є підготовка компетентних користувачів комп'ютерної техніки, здатних самостійно застосовувати програмне забезпечення для обробки текстової, табличної та графічної інформації, працювати в комп'ютерних мережах, мати навички роботи з гіпертекстами і мультимедіа [7].

У такому підході основна увага приділяється можливостям комп'ютера. При цьому сама інформація, її види й відповідні до них особливості залишаються на другому плані. Отже, комп'ютерна грамотність сучасної людини не сприяє здобуттю знань і набуттю вмінь щодо роботи з інформацією, тоді як усе актуальнішим стає

прикладний аспект комп'ютерної грамотності — забезпечення практичного вирішення конкретних інформаційних завдань. Це, у свою чергу, неможливо без розробки повноцінного навчального методичного комплексу формування інформаційної культури особистості, диференційованого по категоріях навчання: школярі, студенти, аспіранти й ін. Стрижнем такого комплексу мають бути систематизовані навчальні програми курсу «Інформаційна культура особистості», що відображають увесь набір компонентів, які створюють феномен інформаційної культури сучасної людини і особливо майбутнього педагога [1]. Для цього педагог повинен не лише сам мати особливі інформаційні знання й уміння, але й бути готовим транслювати їх, формуючи особливий тип культури — інформаційну культуру особистості.

У країнах світової спільноти склалася чітка спрямованість на інформаційну орієнтацію системи освіти. Ця система повинна давати людині не лише знання про можливості сучасної інформаційної інфраструктури суспільства, які швидко зростають, але також і вміння ефективно використовувати ці можливості у своєму житті й професійній діяльності [5].

У вітчизняній концепції інформатизації загальної і професійної освіти одним з основних напрямів розвитку інформатизації національної системи освіти називають отримання учнями необхідного, визначеного державними освітніми стандартами рівня знань, умінь і навичок у сфері загальної і професійної «інформаційної культури». Тобто сучасне суспільство поступово приходить до розуміння потреби у формуванні інформаційної культури як важливого соціального завдання. Її реалізацію зараз здійснюють педагоги вищої і середньої школи. Проте недостатньо висока особиста інформаційна культура більшості педагогів, слабка матеріально-технічна база і багато інших чинників перешкоджають формуванню необхідного й достатнього рівня інформаційної культури учнів.

Курси інформатики, як у школі, так і вчз, переважно навчають роботи з комп'ютером, основ програмування, залишаючи поза увагою соціально-інформаційні процеси. Переважає прагматичний підхід, який виявляється в тому, що здобуті знання сприймаються тільки щодо їх конкретного практичного застосування в навчальній або професійній діяльності. Таке обмежене розуміння цілей і завдань виховання інформаційної культури особистості перешкоджає цілісному її формуванню і не сприяє виробленню правильних уявлень про інформаційну картину світу. У зв'язку з цим завдання системи освіти полягає в тому, щоб усе соціальне середовище було спрямоване на формування

інформаційної культури особистості, щоб вона не обмежувалася процесом навчання, а відбувалася в побуті, дозвіллі й інших сферах життєдіяльності. Особливо це важливо в професійній підготовці й забезпеченні професійного зростання педагога, оскільки цей процес не припиняється з випуском фахівця з вищого навчального закладу, не обмежується рамками системи підвищення кваліфікації — він є безперервним розвитком і саморозвитком професіонала, зумовленим періодично оновлюваними вимогами до нього зі сторони світової спільноти [3]. Практика доводить, що наша країна сьогодні не відчуває дефіциту грамотних «технарів». Проте для впровадження й використання інформаційних технологій в освіті потрібні не лише технічні фахівці, котрі створюють, розвивають і підтримують технології, але й педагоги, підготовлені до застосування цих технологій.

Із підготовкою і навиками педагогів щодо використання інформаційних технологій ситуація значно складніша. Досі є педагоги, які мають вельми загальне уявлення про ці технології, освітні можливості Інтернету, деякі ніколи не працювали з комп'ютером. У цьому може допомогти система підвищення кваліфікації і перепідготовки педагогів, у якій вагоме місце відводиться програмам, зорієнтованим на забезпечення комп'ютерної грамотності, знань і вмінь стосовно використання інформаційних ресурсів і технологій. Проте останнім часом відбувається істотне уповільнення збільшення вітчизняної Інтернет-аудиторії, що змушує переглянути підходи до навчання в цій системі, а також вирішувати проблеми співвідношення інформаційної готовності вчителя, застосування здобутих ним знань і набутих умінь у традиційному процесі навчання в школі й вищому навчальному закладі [4].

Отже, склалася суперечлива ситуація: з одного боку, поступове нарощування оснащення шкіл комп'ютерами викликає в педагогів бажання використовувати їх у своїй професійній діяльності (перш за все з метою ефективної організації навчально-виховного процесу), а з іншого — відсутність невміння використовувати інформаційні технології не дозволяє педагогам реалізувати інформаційні ресурси. Так, у галузі професійної освіти питання формування інформаційної культури майбутніх фахівців найчастіше розглядається на основі монодисциплінарного підходу, пов'язаного, зазвичай, з одним із таких напрямів: основи бібліотечно-бібліографічних знань; культура читання, основи раціональної роботи з книгою; основи інформатики і науково-технічної інформації; обчислювальна техніка й основи комп'ютерної грамотності [2].

Зміст навчальних дисциплін вчз, а також програми перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогів у сфері інформатизації педагогічної діяльності, так само як і методи, засоби, форми викладання і здійснення контролю за його результатами, набувають нових структур, функцій, виконання психолого-педагогічних характеристик [6].

Таким чином, на наш погляд, у теорії і практиці безперервної професійної підготовки педагога виявлена об'єктивна суперечність між соціально зумовленою необхідністю формування інформаційної культури як цілості й відсутністю науково-педагогічного знання про суть цього виду культури, закономірності її формування в умовах підготовки педагога у ВНЗ і після ВНЗ і вимоги до процесу навчання, що забезпечує її формування і розвиток. Означена суперечність дозволяє стверджувати, що в теорії і практиці педагогічної освіти існує проблема формування інформаційної культури особистості педагога в системі безперервної професійної підготовки.

Для цілісного уявлення про те, як формувати інформаційну культуру педагога, важливо концептуально визначити саме явище «інформаційна культура», з'ясувати особливості цього явища для педагогічної діяльності. Основою дослідження цієї концепції є такі початкові положення:

1. Культуру створює сама людина, тому інформаційна культура — це особливий вид культури, що відбиває не лише соціальний досвід людства, але й індивідуальний досвід людини. Інформаційна культура особистості педагога більшою мірою індивідуальна, ніж соціальна, оскільки є характеристикою не стільки розвитку інформаційного середовища певного суспільства, скільки характеристикою самої людини, що створила це середовище.

2. Становлення інформаційної культури особистості зумовлене не лише зовнішніми чинниками — соціальними і професійними вимогами до педагогічної культури, але і внутрішніми — рівнем розвитку індивідуальності як психічного світу педагога, особистісними властивостями і рисами, що визначають готовність педагога до подолання бар'єрів у інформатизації своєї педагогічної діяльності й ін.

3. Інформаційна культура особистості як суб'єктивне явище відзначається динамічністю й мінливістю, пов'язаними з тими перетвореннями, які відбуваються в досвіді педагога, його психіці й особі. З іншого боку, сама інформаційна культура як об'єктивне явище також постійно збагачується, уточнюється, вдосконалюється у зв'язку з розвитком інформаційної сфери.

Засвоєння основних положень теорії інформатизації, нових інформаційних технологій і впровадження їх педагогом у свою професійну діяльність повинні відбуватися через дію на психічні процеси і стани, які за своєю природою закономірно виникають під час проектної діяльності [8].

Оскільки формування інформаційної культури особистості педагога як цілісності повинне розглядатися як одна з головних педагогічних цілей процесу професійної підготовки, слід очікувати, що в процесі безперервної професійної підготовки цей вид культури переходить на якісно новий рівень за таких умов:

- процес професійної підготовки ґрунтується на проектно-рефлексивному підході, відповідно до якого педагог здійснює навчальну, інформаційну, проектну й рефлексивну діяльності в єдності. Розробка проекту, що починається з висунення ідей і закінчується створенням нового педагогічного знання, забезпечує не лише розвиток інформаційної грамотності, але і нових рис особистості й індивідуальності педагога, які відбиваються в новій якості виконуваної ним професійної діяльності;

- визначені принципи розвитку інформаційної культури, які регулюють діяльність викладача з формування і розвитку інформаційної культури майбутнього і діючого педагога;

- створені технології формування інформаційної культури для етапів професійної підготовки педагогів у ВНЗ і після ВНЗ, що реалізують уявлення про цілі формування інформаційної культури, можливості способів і форм підготовки, наявних у практиці безперервної освіти.

Інформаційна культура особистості педагога як складне системне утворення є динамічною якістю особистості педагога, що структурується інформаційно-змістовними і психологічними компонентами. Суть інформаційної культури особистості педагога полягає в наявності спеціальних методичних умінь і професійно важливих якостей, що дозволяють використовувати знання інформаційних технологій з організації навчально-пізнавальної діяльності для формування їх інформаційної культури в педагогічному процесі [9]. Таким чином, поняття «інформаційна культура особистості педагога» виконує декілька функцій стосовно педагогічної практики, задовольняючи таким чином її потреби: описову, пояснювальну, прогностичну, методологічну й перетворюючу.

До принципів, які забезпечують формування інформаційної культури особистості педагога в умовах безперервної освіти, належать принципи розвитку та культурологічний. Принципом розвитку є комплекс принципів (рефлексії, альтернативи, інтеграції,

саморозвитку). У поєднанні з культурологічним принципом цей комплекс принципів дозволяє керувати психологічною основою реалізації проектно-рефлексивного підходу і забезпечувати вдосконалення психологічного компонента інформаційної культури разом з іншими компонентами.

Нині і бібліотеки, і загальноосвітні установи надають певних зусиль щодо формування знань і вмінь для роботи з інформацією. Реальний же стан інформаційної культури різних прошарків суспільства, і насамперед молоді, залишається невтішним. Тобто в умовах переходу до інформаційного суспільства і суспільства знань стає необхідним свідоме, цілеспрямоване формування інформаційної культури особистості.

Інформаційна культура останнім часом асоціюється переважно з техніко-технологічними аспектами інформатизації, набуттям навичок роботи з персональним комп'ютером. Переважає монодисциплінарний підхід, у межах якого формування інформаційної культури зводиться або до навчання основ бібліотечних бібліографічних знань, або до усунення комп'ютерної неграмотності, або до засвоєння раціональних прийомів роботи з книгою. Кожен із цих напрямів сам по собі не викликає сумнівів, проте, маючи локальний характер, жоден з них не може вирішити проблему формування інформаційної культури особистості в цілому.

Особливу складність викликає відсутність диференціації в навчанні різних категорій користувачів. У більшості програм і посібників або взагалі відсутнє визначення категорії користувача, або вона вказана не цілком чітко. Раціональним способом вирішення проблеми інформаційної освіти є необхідне впровадження в освітніх установах усіх рівнів інтеграційного навчального курсу «Основи інформаційної культури особистості». При цьому провідна роль у засвоєнні курсу повинна відводиться вчителю, котрий закладає основи інформаційної культури особистості, без якої неможлива реалізація головної ідеї безперервної освіти — «освіта протягом усього життя».

Розуміння необхідності безперервної освіти передбачає формування переконання: будь-яке знання відносно й основу надійності створює лише оновлення знань упродовж професійного життя, але це тема подальших досліджень.

Список літератури

1. Гендина Н. И. Информационная культура личности: диагностика, технология формирования : учебно-метод. пособие / Н. И. Гендина, Н. И. Колкова, Г. А. Стародубова. — Кемерово: Кемеровская гос. академия культуры и искусств, 1999. — Ч. 1. — 143 с.

2. Гендина Н. И. Информационная культура личности: диагностика, технология формирования : учебно-метод. пособие / Н. И. Гендина, Н. И. Колкова, И. Л. Скипор. — Кемерово: Кемеровская гос. академия культуры и искусств, 1999. — Ч. 2. — 146 с.
3. Информационная культура в структуре новой парадигмы образования : сб. ст. / науч. ред. Н. И. Гендина. — Кемерово: Кемеровская гос. академия культуры и искусств, 1999. — 181 с.
4. Лаврентьев Г. В. Инновационные обучающие технологии в профессиональной подготовке специалистов / Г. В. Лаврентьев, Н. Б. Лаврентьева. — Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. — 156 с.
5. Программа ЮНЕСКО «Информация для всех». Отчет 2004—2005 : [пер. с англ.] / Л. В. Петрова; Российский комитет Программы ЮНЕСКО «Информация для всех». — М., 2006. — 165 с.
6. Роберт И. В. Современные ИТ в образовании: дидактические проблемы, перспективы использования. — М. : Школа-Пресс, 1994. — 174 с.
7. Семенюк Э. П. Научно-техническая информация и образование: поиск новых парадигм / Э. П. Семенюк // НТИ. Сер. 1. — 1998. — № 1. — С. 1–15.
8. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии / Г. К. Селевко. — М. : Народное образование, 1998. — 156 с.
9. Танган С. А. Высшее образование в перспективе XXI столетия / С. А. Танган // Педагогика. — 2000. — № 2. — С. 3–10.

Надійшла до редколегії 13.07.2012 р.

УДК 004.72(002.6 + 371.33)

О. М. АБРАМОВ

ПРО СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТОК І ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СТАНДАРТІВ ТА СПЕЦИФІКАЦІЙ ЕЛЕКТРОННОГО НАВЧАННЯ (E-LEARNING)

Аналізуються питання становлення, розвитку та взаємозв'язку стандартів і специфікацій електронного навчання (e-Learning). Показано, чому стандарт SCORM можна визначити як найприйнятніший для використання в розробках сучасних електронних навчальних систем, зокрема електронної освіти.

Ключові слова: стандарти, специфікації, навчальний матеріал, активності, файл маніфесту, LMS, AICC, IMS, SCORM, IEEE.

Анализируются вопросы становления, развития и взаимосвязи стандартов и спецификаций электронного обучения (e-Learning). Показано, почему стандарт SCORM можно определить как наиболее приемлемый для использования в разработках современных электронных обучающих систем, в частности электронного образования.

Ключевые слова: *стандарти, специфікації, учебный материал, активности, файл манифеста, LMS, AICC, IMS, SCORM, IEEE.*

Questions of formation, development and interrelation of standards and specifications of electronic training (e-Learning) are analyzed. It is shown, why standard SCORM can be defined as the most comprehensible to use in workings out of modern electronic training systems, in particular electronic education.

Key words: *standards, specifications, package content, activities, file of manifest, LMS, AICC, IMS, SCORM, IEEE.*

Обговорення питань електронного навчання (e-Learning) нині є актуальним, оскільки, на думку багатьох фахівців, ера випробування систем електронного навчання у світі вже минає і починається новий етап — упровадження таких систем у реальне середовище навчальних закладів. У нашій країні цей процес дещо гальмується через недостатній досвід фахівців сфери навчання стосовно як практики використання навчальних електронних систем, так і принципів їх створення.

Принципи створення систем електронного навчання, визначаються відповідними стандартами та специфікаціями. Таких документів у світі за останні роки створено немало [1]. Однак принцип природного відбору інформації поступово відсіював усе зайве, тому нині можна констатувати, що стандарти електронного навчання (Standards for e-Learning) уже вироблені на достатньому рівні для їх упровадження.

Щодо термінології, яка використовується в цій статті, розрізняють два терміни: специфікації та стандарти. Під специфікаціями розуміють деякі проміжні розробки фахівців стандартизації, що мають обмежене за параметрами використання або потребують апробації. Стандарти — це правила, обов'язкові для виконання в процесі розробки відповідних систем. Такі правила можуть мати силу в межах як країни, так і всього світу.

Аналіз джерел доводить, що в просторі стандартів та специфікацій електронного навчання важливе значення мають такі розробники, як AICC, IMS, SCORM, IEEE, аналіз основних напрямів діяльності яких розглядаються нижче.

Специфікації AICC, з історичної точки зору, виникли першими серед стандартів, які в той час визначалися ще як стандарти дистанційного навчання (d-Learning). Їх становлення відбулося до 1993 р., коли комітет з комп'ютерного навчання в авіаційній промисловості AICC — Aviation Industry CBT (Computer-Based Training) Committee поставив за мету розробити специфікації для систем підвищення кваліфікації працівників авіаційної

промисловості за допомогою використання Web-ресурсів. Надалі цей стандарт підтримали розробники програм дистанційного навчання не лише для авіаційних фахівців, але і в інших галузях, зокрема у сфері освіти.

Основою специфікації AICC став документ AGR 010 — Web-based computer-managed instruction, що вийшов друком у 1998 р. У ньому вперше формалізувався спосіб подання навчальних матеріалів за допомогою Web-технологій. Протягом подальших років ця специфікація зазнала різних змін та доповнень. В Інтернеті [2] викладено специфікацію AGR-011 CBT Package Exchange Notification від 28 червня 2005 р., яка в цілому узагальнила погляд AICC на спосіб навчання із застосуванням Web-технологій.

Суть цього способу така. На сервері встановлюється навчальна система Learning Management System (LMS), що надає доступ мережевим засобам. Користувач або, як визначено в оригіналі, «клієнт» (Client) здійснює запит до цієї системи засобами браузера, і перед ним виникає Web-сторінка потрібного розділу навчального матеріалу. Далі клієнт запитує відповідний до цього розділу пакет інформаційного наповнення й отримує його. Передбачається, що користувач будь-яким доступним чином здатний зрозуміти й обробити наданий матеріал. Цей процес відображається діями самого клієнта на замовленій ним сторінці. Так формується відповідь, яка за командою користувача вирушає до LMS, що, як передбачається, здатна обробляти дії клієнта й повідомляти результати засвоєння навчального матеріалу.

Отже, основна мета створення специфікацій AICC полягала в тому, щоб автоматизувати повідомлення, передачу й підтвердження отримання пакетів інформаційного наповнення між користувачем і системою LMS. При цьому сама LMS розкладалася на дві підсистеми, одна з яких генерує інформаційне наповнення та обробляє відповіді користувачів, а друга — доставляє його. Застосування цих рекомендацій стало обов'язковим для запитів, упаковки, передачі і скріплення всіх пакетів, які функціонують у мережі під управлінням LMS. Але ж самі механізми фізичного розгортання пакетів інформаційного наповнення, а також ті чи інші функціонали процесів обробки відповідей користувачів специфікацією не передбачалися.

Специфікації AICC набули втілення в офіційних стандартах. Так, у стандарті IEEE P1484.1/D8 Learning Technology Systems Architecture, що вийшов друком у 2001 р., є посилання на розробки AICC.

Специфікації консорціуму IMS Global Learning Consortium створювалися спеціально для використання у вищих навчальних

зкладах. Їх основну розробку було завершено до 2002 р. створенням документа *Public Draft Specification Version 2* [3], у якому всі специфікації поділено на кілька груп. Такий поділ мав на меті управління контентом, створення способів опису тестових завдань і результатів тестування й формалізації сценаріїв навчання.

Суть управління контентом полягала у вирішенні проблеми застосування навчального матеріалу в разі зміни педагогічних підходів до вивчення обраної теми. Методи її вирішення були наведені в документі *LD (Learning Design Specification)* [4], опублікованому у 2003 р.

Головною ідеєю для його створення документа було твердження, що, незалежно від педагогічного підходу, людина відіграє в процесі навчання відведену їй роль у досягненні результату навчання, коли вона виконує ті чи інші види активності. Якщо ролі, види активності й характеристики навчального середовища специфікувати, то стає можливим формалізувати безліч різних сценаріїв навчання. При цьому також ставилася мета забезпечити можливість машинного подання різних планів проведення занять не лише індивідуально, але і з групами користувачів LMS.

Специфікація LD щодо виконуваних функцій використовує театральну метафору: сценарій розглядається як послідовність актів, де в кожному з них можуть бути задіяні ті чи інші актори. Кожен з таких акторів виконує призначену йому роль. При цьому активність акторів може змінюватися під час виконання акту.

Відомо, що в педагогіці розрізняють три основні види активності тих, хто навчається: відтворення, інтерпретацію і творчу активність. Специфікація LD передбачає можливість використання кожної з них у тому чи іншому акті. Така особливість специфікацій IMS визначається як управління активністю.

Іншою суттєвою частиною IMS стала стандартизація способів опису тестових завдань і результатів тестування. З цією метою розроблено розділ стандарту, який називається *Question and Test Interoperability (QTI)*. Розділ складається з двох частин. Перша частина специфікує організацію тестів і обробку відповідей на них, а друга — формати запису звітів на основі відповідей користувачів LMS.

Структуризацію контенту було запропоновано подавати мовою XML у вигляді файлу метаданих, що визначено як маніфест контенту. Такий вибір згодом став загально визнаним у пізніших специфікаціях і стандартах. Це пов'язано з тим, що мова XML, на відміну, наприклад, від мов HTML або XHTML, дозволяє виконувати не просту, а смислову структуризацію інформаційних

потоків. Ця смислова обставина, у свою чергу, істотно полегшує процес управління контентом, оскільки уможливорює залучення до керування діями всієї LMS добре розвинутих нині засобів управління базами даних.

У QTI запропонована ієрархічна структуризація контенту. Коренем у структурному дереві є елемент під назвою *questestinterop* (генератор тестів). Він є контейнером для підлеглих елементів: *assessment* (оцінювач тестів), *section* (тема тестування) й *item* (тестове завдання). Кореневий елемент може містити один або декілька елементів *assessment*.

Згідно зі специфікацією QTI, елемент *assessment* є контейнером лише для одного набору тестових завдань. Він повинен містити принаймні один елемент *section*, який може включати цілі тесту, його тривалість, інформацію для користувача LMS після проходження цього тесту і т. д. Крім того, елемент *section* створює логічну структуру тесту розосередженням тестових завдань за темою, яку обрано. Таким чином, подібні тестові завдання групуються й описуються всередині контейнера *section*.

У структурі елемента *item* виділено п'ять частин:

1. Вступна частина, де описуються цілі тестування.
2. Частина маніфесту, де містяться метадані для визначення тестового завдання.
3. Частина тестового завдання, яка містить формулювання й варіанти відповіді.
4. Частина обробки тестового завдання, що містить інструкції з обробки результату (аналізу й підрахунку балів).
5. Частина зворотного зв'язку, яка містить матеріал для тестування після відповіді у вигляді зворотного зв'язку, — інструкції, рекомендації чи просто результату — правильної відповіді на тестове завдання.

Навчальне середовище передбачає використання всіх можливих електронних ресурсів: електронних документів із тестовим наповненням, електронних підручників або збірників задач, електронної пошти й інших електронних документів для подання інформації за сучасними технологіями.

У загальному вигляді одиниця навчання в термінах LD може бути як курсом у цілому, так і модулем або уроком. При цьому головне навантаження, пов'язане з навчанням, можна, наприклад, віднести до уроків, а сценарії модуля або курсу використовувати для проміжного й завершального контролю знань.

Згідно з IMS, кожна одиниця навчання розміщується в окремому архівному файлі. Наповнення цього файлу таке: XML-файл маніфесту, що описує всі ролі, види активності й ресурси

середовища, а також фізичний набір усіх файлових ресурсів, поданих у маніфесті.

Узагальнюючи розглянуте вище, можна відзначити, що розробка специфікацій IMS дозволила відокремити процеси створення й використання тестів порівняно з тим, як запропоновано в AICC. Проте специфікації створення сценаріїв за видами активності, хоча й сприймалися дуже привабливо на перший погляд, виявилися складними щодо практичної реалізації. Цей чинник став стримувати поширення специфікацій IMS на рівні програмних розробок навчальних систем. Та потім, коли розроблявся стандарт SCORM, ідею створення сценаріїв було прийнято, але спрощено до можливостей сучасних інформаційних технологій.

Специфікації стандарту SCORM (Sharable Content Object Reference Model) розвиваються групою ADL (Advanced Distributed Learning), починаючи з 1997 р. Ініціатива цього розвитку належить Міністерству оборони США й департаменту політики в галузі науки і технології Адміністрації Президента США. Метою її виявлення є вдосконалення оборонної стратегії, що проводиться міністерством і урядом у сфері модернізації навчання й тренінгу, а також об'єднання вищих навчальних закладів і комерційних підприємств для вироблення стандартів електронного навчання [5].

Нині цей стандарт найбільше використовується при створенні електронних навчальних систем у різних освітніх галузях у всьому світі.

Стандарт SCORM містить як власні напрацювання групи ADL, так і стандарти, створені іншими розробниками. До них належать: стандарт IEEE P1484.1/D8, основою якого є специфікації AICC, а також стандарти управління навчанням IEEE P1484.11 і формування метаданих IEEE P1484.12, що переважно містять специфікації IMS.

У розділах стандарту SCORM наведені визначення всіх трьох основних процесів стандартизації: упаковку файлових ресурсів, метадані й інтерфейс взаємодії.

Концепції стандарту в SCORM втілюються на основі узагальненої архітектури інформаційно-освітнього середовища. Її базовими компонентами є сховища навчальних об'єктів, система управління навчальним процесом і клієнтське середовище. Останнє надає функції можливості взаємодії з додатками. Власне, сама система управління навчальним процесом є серверним додатком. Цей додаток забезпечує функції адміністрування навчального процесу, управління контентом, доставки, навігацією в контенті, контролю

тестування й результатами роботи тих, хто навчається, а також формування відомостей, звітів та інших документів, що визначаються запитами в систему.

Стандарт SCORM сформулював такі принципи створення навчальних систем [5, 6]:

1. Доступність: забезпечити здатність віддаленого доступу тих, хто навчається, до навчальних компонентів як з мережі Інтернет, так і з локальних мереж.

2. Пристосовність: здатність адаптувати навчальну програму до індивідуальних потреб і потреб організацій.

3. Ефективність: здатність збільшувати ефективність і продуктивність, скорочуючи час і витрати на доставку інструкцій.

4. Довгий життєвий цикл: здатність відповідати новим технологіям без додаткового й надто дорогого доопрацювання.

5. Незалежність: здатність використовувати навчальні матеріали незалежно від платформи, на якій їх створено.

6. Можливість багаторазового використання: здатність використовувати матеріали в різних ситуаціях і контекстах.

Навчальний ресурс це безліч об'єктів, властивості яких можна нарощувати через спадкоємство. На нижньому рівні навчальних ресурсів перебувають так звані «asset-елементи». Прикладами asset-елементів є такі електронні зразки навчального ресурсу, як довільні фрагменти текстів, картинки, відеоресурси, аудіоматеріали чи будь-яка інша інформація, яка може бути отримана web-користувачем. Якщо побудова asset-елементу потребує більше одного інформаційного об'єкта, то їх можна об'єднати в новому asset-елементі. Істотним з точки зору побудови asset-елементу є те, що він використовується в процесі навчання без будь-якого поділу на складові. Наприклад, у процесі навчання може виникнути необхідність продемонструвати який-небудь рисунок протягом певного часу. Таке завдання зазвичай не передбачає якихось дій безпосередньо з рисунком, наприклад, виділення фрагментів і їх порівняння між собою. Отже, немає необхідності створювати з цього рисунка об'єкт більш високого рівня. Таким чином, рисунок буде саме asset-елементом, що містить безпосередньо освітню інформацію.

В умовах активної обробки інформації користувачем навчальний матеріал має перерозподілятися залежно від діалогу на рівні користувач—навчальна система. З цією метою передбачається введення об'єктів контенту, що розподіляються: SCO — Sharable Content Objects.

SCO — це множина, що складається з одного або більшої кількості asset-елементів. З точки зору об'єктно-орієнтованого

програмування, SCO є об'єктом, який реалізовано як колекцію asset-елементів. Кожен SCO-об'єкт доступний для виклику системою навчання і використовує її середовище RTE — Run-Time Environment як інструмент взаємодії користувача з цією системою. При цьому головна відмінність колекції SCO від asset-елементів полягає в тому, що будь-який з asset-елементів не здатний самостійно зв'язуватися з LMS-сервером, а SCO може це робити, використовуючи оточення, що надається сервером. Тому ключова вимога до SCO полягає в тому, що він повинен уміти ініціювати й завершувати з'єднання з LMS-сервером, при цьому знаходити оточення, що надається LMS, і використовувати його для передачі й набуття різних значень. Цього можна досягти на рівні організації сценаріїв засобами об'єктно-орієнтованих мов програмування. Для реалізації подібних сценаріїв SCORM пропонує використовувати Java-script як мову програмування на універсальній платформі.

Засоби RTE мають відображати на електронному рівні внутрішню структуру організації навчального матеріалу. Організація навчального матеріалу згідно зі SCORM — це структура типу «провідник», яка схематично відображає взаємодію й співвідношення всіх складових контенту між собою. Стандарт передбачає, що ця структура має тип «дерево» і складається з розділів, підрозділів і пунктів, пов'язаних ієрархічно. Кожен із пунктів на навчальній карті є листком дерева. У процесі конкретного наповнення курсу контентом будь-який листок дерева можна пов'язати або з asset-елементом, або з колекцією SCO. Кожна складова контенту називається ресурсом. Таким чином, із кожним контентом може бути пов'язано декілька ієрархічних ресурсів.

Важливою умовою, щодо ідентифікації, пошуку й використання в різних системах LMS, стандарт SCORM передбачає наявність моделі метаданих для всього навчального матеріалу. Основою цієї моделі є специфікації IMS, які згодом були стандартизовані IEEE Learning Technology Standards Committee й упроваджені в SCORM. Нижче перелічені всі рівні, на яких прописуються метадані.

1. Рівень маніфесту — описуються метадані пакета навчального матеріалу в цілому.

2. Рівень організації — описуються метадані структури організації навчального матеріалу. Наприклад, метадані глави, частини, модуля і т. д.

3. Рівень розділу — описуються метадані розділів щодо їх ієрархічної структури в навчанні.

4. Рівень навчального ресурсу — описуються конкретні об'єкти-ресурси, причому цей опис не повинен залежати від контексту навчання. Для цих метаданих можуть застосовуватися як метадані SCO, так і метадані елементів.

5. Рівень файлу — описуються елементи в незалежному вигляді. Застосовуватися можуть лише метадані для елементів.

Для того, щоб навчальні матеріали могли використовуватися в LMS, стандарт SCORM передбачає обов'язкову наявність пакета, що визначається як Content Package (CP). Мета його створення полягає в наданні стандартного способу обміну навчальним контентом між різними системами й програмами. Цей пакет містить два основні компоненти: маніфест і набір фізичних файлів.

Файл маніфесту має бути представленим у вигляді документа мовою XML. Цей документ обов'язково містить повний список навчального матеріалу пакета. Крім того, маніфест може мати інформацію про схему організації навчального матеріалу й послідовності надання складових пакета в процесі навчання.

На логічному рівні маніфест є ієрархічною структурою, що складається з кореня — головного маніфесту й підпорядкованих йому маніфестів. Ця структура будується відповідно до структури контенту. Таким чином, на основі маніфесту забезпечується можливість доступу до всіх складових контенту. Файл маніфесту повинен мати уніфіковане ім'я `imsmanifest.xml` і бути єдиним у складі всього пакета.

Отже, відповідно до основних етапів становлення, розвитку та взаємозв'язку специфікацій і стандартів розробки програмних засобів електронного навчання, можна визначити, що стандарт SCORM містить найширший спектр вирішення сучасних питань стандартизації електронного навчання і тому є найприйнятнішим для використання в розробках сучасних LMS.

Перспективами подальших досліджень можуть бути порівняльна характеристика сучасних систем LMS, які розроблено на базі діючих стандартів, зокрема стандарту SCORM, й оцінка можливостей їх упровадження в навчальні процеси вищих навчальних закладів.

Список літератури

1. Robertson R. John. Technical standards in education, Part 1: Introducing the educational standards. [Electronic resource]: <http://www.ibm.com/developerworks/industry/library/ind-edustand1>.
2. CBT Package Exchange Notification– AICC. [Electronic resource]: Access mode: www.aicc.org/docs/AGRs/agr011v1.pdf.

3. IMS Question & Test Interoperability Specification [Electronic resource]: Access mode: <http://www.imsglobal.org/question>.
4. Learning Design Specification. [Electronic resource]: Access mode: <http://www.imsglobal.org/learningdesign/>
5. SCORM-2004: Официальный сайт российского образовательного портала. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://www.edu.ru/db/portal/e-library/00000053/SCORM-2004.pdf>.
6. Upgrade SCORM 2012: e-Learning Learning. [Electronic resource]: Access mode: www.elearninglearning.com/2012/scorm/.

Надійшла до редакції 05.09.2012 р.

НАШІ АВТОРИ

- Абрамов О. М.** канд. техн. наук, доц. ХДАК
- Афенченко Г. В.** канд. соціол. наук, доц. ХДАК
- Бабкова Н. В.** аспірант ХДАК
- Біличенко О. Л.** доц. Слов'янського держ. пед. ун-ту
- Богдашина О. М.** д-р іст. наук, проф. ХНПУ
ім. Г. С. Сковороди
- Божко Л. Д.** канд. іст. наук, доц. ХДАК
- Глазунова Л. В.** головний бібліотекар наук.-метод. відділу ХДНБ ім. В. Г. Короленка
- Дмитренко Т. О.** д-р пед. наук, проф. ХНПУ
ім. Г. С. Сковороди
- Жукова В. П.** канд. наук із соц. комунікацій,
ст. викл. ХДАК
- Іванова О. І.** аспірант ХДАК
- Каїді В. В.** аспірант ХДАК
- Каністратенко М. М.** канд. іст. наук, проф., перший проректор ХДАК, засл. працівник культури України
- Кислюк Л. В.** майстер виробничого навчання навчального центру ХНТУСГ
ім. П. Василенка
- Кобелєв О. М.** канд. пед. наук, доц. ХДАК
- Коваленко І. П.** канд. наук із соц. комунікацій, викл. ХДАК
- Коновченко О. В.** канд. філол. наук, доц. НАУ
ім. М. Є. Жуковського «ХАІ»
- Кучерова О. М.** аспірант ХДАК
- Кушнарєнко Н. М.** д-р пед. наук, проф., зав. кафедри документознавства та книгознавства, проректор з наукової роботи ХДАК, засл. працівник культури України, дійсний член Міжнародної академії інформатизації при ООН
- Максимовська Н. О.** канд. пед. наук, доц. ХДАК
- Мар'їна О. Ю.** канд. наук із соц. комунікацій, викл. ХДАК

- Низовий М. А.** канд. пед. наук, проф., зав. кафедри бібліографознавства та інформаційно-бібліографічної діяльності ХДАК
- Пелехата О. Г.** аспірант ХДАК
- Печена А. В.** аспірант ХДАК
- Промська О. Л.** канд. іст. наук, заст. директора з наук. роботи та автоматизації Рівн. держ. обласної б-ки
- Рубан В. С.** аспірант ХДАК
- Савченко А. А.** аспірант ХДАК
- Степанов В. Ю.** доц., декан ф-ту менеджменту ХДАК
- Стрілець Н. О.** аспірант ХДАК
- Тишевська-Шапошник О. В.** викл. ХДАК
- Ткаченко Т. П.** здобувач ХДАК
- Шейко В. М.** д-р іст. наук, проф., зав. кафедри культурології, ректор ХДАК, член-кореспондент Національної академії мистецтв України, засл. діяч мистецтв України, дійсний член Міжнародної академії інформатизації при ООН
- Шемаєв С. О.** бібліограф I кат. НДВБ ХДНБ ім. В. Г. Короленка
- Шемаєва Г. В.** д-р наук із соц. комунікацій, проф. ХДАК
- Щука Г. П.** канд. пед. наук, доц. Луганського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

В. М. Шейко

Трансформація освітніх процесів у Харківській державній академії культури у 2011/2012 навчальному році 4

О. М. Богдашина

Методика історичних досліджень М. С. Грушевського 29

В. С. Рубан

Виникнення та законодавче оформлення Харківського купецтва у XVIII ст. 39

Н. В. Бабкова

Клейноди українського козацтва у вітчизняному фольклорі . . . 47

Л. Д. Божко

Генезис та еволюція наукового туристського дискурсу 56

ДО 85-РІЧЧЯ ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АКАДЕМІЇ КУЛЬТУРИ

В. М. Шейко, М. М. Каністратенко, Н. М. Кушнарєнко

Рефлексія розвитку Харківської державної академії культури: 2007–2011 рр. 67

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Г. В. Шемаєва

Організація трансферу інновацій бібліотеками України 78

О. М. Кучерова

Модернізація бібліотек загальноосвітніх закладів у контексті гуманізації та інформатизації освіти 85

В. П. Жукова

Кадровий ресурс у структурі професійно-діяльнісного середовища бібліотеки 96

О. Ю. Мар'їна

Інформатизація бібліотек України: стратегії опанування медіапростору. 105

С. О. Шемаєв

Створення бібліотечних музеїв: завдання та функції. 113

Т. П. Ткаченко

Засади формування системи якості бібліотеки120

О. М. Кобелєв

«Аналітика тексту» як навчальний курс для бакалаврів
зі спеціальності «книгознавство, бібліотекознавство
і бібліографознавство»128

Л. Кислюк

Опанування мультимедійних технологій у бібліотеках
України136

Н. О. Стрілець

Електронний архів як засіб архівного зберігання
цифрових документів у бібліотеках: організаційні засади143

А. В. Печена

Теоретико-методологічні аспекти дослідження бібліотеки
в системі масової комунікації152

М. А. Низовий

Тематично-цільові аспекти українського дореволюційного
книговидання (1901–1917 рр.)160

О. Л. Біличенко

Внесок французьких постструктуралістів
у соціокомунікаційне розуміння тексту художньої
літератури171

О. Л. Промська, Л. В. Глазунова

Сучасні метабібліографічні ресурси України:
всукраїнський і регіональний рівні179

В. В. Кайді

Взаємодія електронного книговидання з інформаційно-
комунікаційними структурами188

Г. В. Афенченко

Роль засобів комунікації в подоланні соціальних
конфліктів196

О. В. Коновченко

Класифікація міжнародної контрактно-договірної
документації: документознавчий аспект204

І. П. Коваленко

Роль тележурналістики в електоральному процесі211

О. В. Тишевська-Шапошник

Інформаційне середовище як чинник формування
комунікативних стратегій розвитку туристичної діяльності.216

О. Г. Пелехата

Технології електронного обміну даними в Інтернеті224

А. А. Савченко

Еволюція наукових поглядів на енергоінформаційну теорію . . .231

РОЗДІЛ 3. ПЕДАГОГІКА***Т. О. Дмитренко***

Аналіз методологічної системи дослідження в галузі
соціальної педагогіки.240

Н. О. Максимовська

Активізація соціально-виховного потенціалу регіонального
соціокультурного простору в процесі анімаційної
діяльності249

Г. П. Щука

Спеціальності та спеціалізації в системі професійної
туристичної освіти: теорія та практика260

О. І. Іванова

Організація самопізнання молодших підлітків як стимул
до самовдосконалення269

В. Ю. Степанов

Інформаційна культура особистості в освіті276

О. М. Абрамов

Про становлення, розвиток і взаємозв'язок стандартів
та специфікацій електронного навчання (e-Learning)284

Наші автори294

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ ДЛЯ НАУКОВИХ ЗБІРНИКІВ ТА УМОВИ ЇХ ОПУБЛІКУВАННЯ

- Статті, які подаються до публікації в збірнику готуються автором у двох форматах: надрукований на лазерному чи струйному принтері текст та текстовий файл на електронному носіїві (USB-накопичувач «флешка»).
- Зміст має відповідати профілю збірника. Обсяг статті зі списком літератури має становити 0,5 друк. арк., тобто 12 стор. тексту, надрукованого через 1,5 інтервали на аркушах стандартного (A4) формату.
- Рукопис українською мовою подається в 1 примірнику, надрукованому на білому папері з однієї сторони аркушу (формат A4). Розмір шрифту (кегель) — 14. Шрифт «Times». Береги по 25 мм.
- До рукопису додається диск з текстовим файлом у форматі WORD for Windows. Параметри тексту на електронному носіїві повинні відповідати таким вимогам: формат сторінки A5 (14,8 см x 21 см); розмір кегля — 10; береги по 20 мм без колонтитулів; міжрядковий інтервал — одинарний; розрив сторінок та їх нумерація, а також відступ першої строки абзацу не потрібні; посилання (примітки) подаються в кінці статті без використання функції виноски Word; табуляція не використовується; таблиці, графіки, формули, ілюстрації тощо виконуються у форматі сторінки A5 (бажано в графічних редакторах).
- На першій сторінці статті зазначаються індекс УДК (по лівому краю), ініціали та прізвище автора в називному відмінку (з нового рядка по правому краю), назва статті, анотація українською, російською та англійською мовами (1–2 речення, розмір кегля — 12 для тексту на сторінці формату A4 та 9 для текстового файлу на дискеті, відокремлюється від назви й основного тексту 1 порожнім рядком), ключові слова.
- На останній окремій сторінці рукопису подаються відомості про автора: прізвище, ім'я, по батькові повністю; науковий ступінь; вчене звання; повна назва організації, де працює автор; посада; країна, поштова адреса, телефон, e-mail.
- Статті підлягають редагуванню. На кожну статтю має бути рецензія.
- Рукопис авторові не повертається.
- Умови опублікування платні. Автор зобов'язується придбати певну кількість примірників виданого збірника.
- Якщо автор не дотримуватиме хоча б одного правила оформлення, стаття не публікуватиметься.

Наукове видання

**ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АКАДЕМІЇ КУЛЬТУРИ**

Збірник наукових праць

Випуск 37

Редактори:

Л. Ф. Торбовська,

А. Г. Лисенко

О. О. Яіцький

Художній редактор

І. Г. Колесник

Комп'ютерна верстка

С. В. Яшиш

Підписано до друку 25.09.2012. Формат 60x84/16.
Гарнітура «Times». Папір для мн.ап. Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 18,38. Обл.-вид. арк. 17,81.
Наклад 500 пр. Зам. №

Адреса редакції і видавця:
ХДАК, 61057, Харків-57, Бурсацький узвіз, 4
Надруковано в лаб. множ. техніки ХДАК